

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ
Асоціація докторів наук з державного управління

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: теорія та практика

**збірник наукових праць
Асоціації докторів наук державного управління:
спеціальний випуск**

Харків
Видавництво “ДокНаукДержУпр”
2012

УДК 351:342: 321: 316

ББК 67

А 87

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Національної академії державного управління при
Президентові України, протокол № 193/5-7 від 7.06.2012 р.*

Редакційна колегія:

Василь Мартиненко, д.держ.упр., проф. –
головний редактор;
Юрій Куц, д.держ.упр., проф. –
заступник головного редактора;
Олександр Радченко, д.держ.упр., проф. –
відповідальний секретар;
Володимир Бабась, д.держ.упр., проф.;
Валерій Бакуменко, д.держ.упр., проф.;
Наталія Гончарук, д.держ.упр., доц.;
Андрій Дегтяр, д.держ.упр., проф.;
Ніна Діденко, д.держ.упр., доц.;
Олена Долгальова, д.держ.упр., проф.;
Дмитро Карамішев, д.держ.упр., доц.;
Олексій Крюков, д.держ.упр., проф.;
Олег Лазор, д.держ.упр., проф.;
Микола Латинін, д.держ.упр., проф.;
Наталія Липовська, д.держ.упр., доц.;
Валентина Мамонова, д.держ.упр., проф.;
Олександр Мельников, д.держ.упр., проф.;
Тетяна Пахомова, д.держ.упр., проф.;

Сергій Серьогін, д.держ.упр., проф.;
Світлана Хаджирадєва, д.держ.упр., проф.;
Юрій Шаров, д.держ.упр., проф.;
Едуард Афонін, д.соц.н., проф.;
Олена Донченко, д.соц.н., проф.;
Марія Пірен, д.соц.н., проф.;
Анатолій Ручка, д.філос.н., проф.;
Юрій Сурмін, д.соц.н., проф.;
Лариса Хижняк, д.соц.н., проф.;
Микола Головатий, д.політ.н., проф.;
Валентина Гошовська, д.політ.н., проф.;
Олександр Соснін, д.політ.н., проф.;
Сергій Телешун, д.політ.н., проф.;
Юрій Шайгородський, д.політ.н.;
Леонід Шкляр, д.політ.н., проф.;
Олег Амосов, д. е. н., проф.;
Бадирхан Дадашев, д. е. н., доц.;
Вячеслав Дорофієнко, д. е. н., проф.;
Олександр Поважний, д. е. н., проф.;
Світлана Черемісіна, д. е. н., доц.

*Постановою ВАК України № І-05/3 від 30 березня 2011 р. журнал “Публічне управління:
теорія та практика” включено до Переліку наукових фахових видань України в галузі науки
«Державне управління»*

П 88 Публічне управління : теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спеціальний випуск. – Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”, 2012. – 312 с.

Статті спеціального випуску містять основні доповіді Третього теоретико-методологічного семінару з міжнародною участю «Архетипіка й державне управління», який відбувся 23-30 червня 2012 р. у Барселоні (Іспанія). Зміст доповідей має міждисциплінарний характер і висвітлює проблеми демократичного державотворення, що постають у сфері публічного управління та суспільної політики. У них з позицій архетипіки розглядаються теоретичні, методологічні та науково-практичні аспекти теорії та історії державного управління, місцевого самоврядування, формування та функціонування механізмів державного управління, служби в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Для науковців, державних службовців, політиків, викладачів, слухачів і студентів, які цікавляться проблемами публічного управління та суспільної політики.

УДК 342: 321: 316

ББК 67

© Асоціація докторів наук з державного управління, 2012

HNATIONAL ACADEMY OF PUBLIC ADMINISTRATION
AT THE PRESIDENT OF UKRAINE
ASSOCIATION OF DOCTORS OF SCIENCES ON PUBLIC ADMINISTRATION

PUBLIC MANAGEMENT: theory and practice

**Collection of scientific works
Special Issue**

Kharkiv
Publishing House «DokNaukDerhzUpr»
2012

UDC 342: 321: 316

BBK 67

P 88

*Recommended to the print by the Scientific Council of the National Academy of Public
Administration at the President of Ukraine, Record № 193/5-7 on 7.06.2012*

Editorial Board:

Vasyl Martynenko, D.Publ.Adm., Prof.
– Editor-in-Chief;

Yurii Kuts, D.Publ.Adm., Prof.
– Deputy Editor-in-Chief;

Oleksandr Radchenko, D.Publ.Adm., Prof.
– Executive Secr.;

Volodymyr Babaev, D.Publ.Adm., Prof.;

Valerii Bakumenko, D.Publ.Adm., Prof.;

Nataliya Goncharuk, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;

Andrii Degtyar, D.Publ.Adm., Prof.;

Nina Didenko, D.Publ.Adm., Ass. Prof.;

Olena Dolgal'ova, D.Publ.Adm., Prof.;

Dmytro Karamyshev, D.Publ.Adm., Ass.Prof.

Oleksii Kryukov, D.Publ.Adm., Prof.;

Oleg Lazor, D.Publ.Adm., Prof.;

Mykola Latynin, D.Publ.Adm., Prof.;

Nataliya Lypovs'ka, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;

Valentyna Mamonova, D.Publ.Adm., Prof.;

Oleksandr Mel'nykov, D.Publ.Adm., Prof.;

Tatiana Pahomova, D.Publ.Adm., Prof.;

Sergii Ser'ogin, D.Publ.Adm., Prof.;

Svitlana Khadzhyradeva, D.Publ.Adm., Prof.;

Yurii Sharov, D.Publ.Adm., Prof.

Eduard Afonin, D.Soc.Sci., Prof.;

Olen Donchenko, D.Soc.Sci., Prof.;

Larisa Khyzhnyak, D.Soc.Sci., Prof.;

Mariya Piren, D.Soc.Sci., Prof.;

Anatolii Ruchka, D.Philos.Sci., Prof.;

Yurii Surmin, D.Soc.Sci., Prof.;

Mykola Golovaty, D.Pol.Sci., Prof.;

Valentyna Goshovs'ka, D.Pol.Sci., Prof.;

Oleksandr Sosnin, D.Pol.Sci., Prof.;

Sergii Teleshun, D.Pol.Sci., Prof.;

Yurii Shaigorods'kyi, D.Pol.Sci.;

Leonid Shklyar, D.Pol.Sci., Prof.

Oleg Amosov, D.E.Sci., Prof.;

Badurkhan Dadashev, D.E.Sci., Prof.;

Vyacheslav Dorofienko, D.E.Sci., Prof.;

Alexander Povazhnyj, D.E.Sci., Prof.;

Svetlana Cheremisina, D.E.Sci., Prof.;

P 88 Public management : theory and practice : the collection of scientific works of the Association of Doctors of Sciences on Public Administration : Special Issue. – Kh. : Publ. House “DokNaukDerzhUpr», 2012. – 312 pp.

The articles of the scientific collection present the reports of the Third methodologicaltheoretic seminar with international participants “Archetypics and Public Administration” held on June 23-30, 2012 in Barselona (Spain). The contents of reports have the interdisciplinary character and clarify the problems of state's formation which arise in the sphere of public administration and social policy. From the positions of archetypics, some theoretical, methodological, and scientific-practical aspects of the theory and the history of public administration, local self-government, formation and functioning of mechanisms of public administration, and service in state's bodies and local selfgovernment bodies are considered.

For scientists, office employees, politicians, lecturers, and students interesting in the problems of public administration and social policy.

UDC 342: 321: 316

BBK 67

© Association of Doctors of Sciences on Public Administration, 2012

Шановні колеги!

Від імені Національної академії державного управління при Президентові України щиро вітаю вас та організаторів Третього міжнародного теоретико-методологічного семінару «Архетипіка і державне управління», який проходить з 23 по 30 червня 2012 року в іспанському місті Барселона, славному спадкоємцями і спадщиною давньої іберійської культури. Сьогодні вже з усіма підставами можна стверджувати, що дітище, організоване Українською школою архетипіки, – явище унікальне й особливе, передусім тим, що є майданчиком, де обмінюються думками і маститі, і молоді учені, що звернулися до дослідження глибинних механізмів архетипіки на користь розвитку молодого науки державне управління.

Надзвичайно приємно відзначити, що цей форум дослідників архетипіки вже є сталою школою молодого наукового напрямку. Його доповнює ваша щирість і змістовна зацікавленість у розвитку предметного поля молодого традиції, і це робить напрям вельми перспективним.

Цього року теоретико-методологічні збори істотно розширили коло прихильників школи архетипіки. На сьогодні воно налічує вже понад півтори сотні вчених з 10 країн Євразії (Білорусі, Великої Британії, Грузії, Німеччини, Казахстану, Польщі, Росії, Сербії, України, Франції), що представляє наукові співтовариства 37 євразійських міст (Барнаула, Белграда, Бердянська, Волгограда, Воронежа, Владикавказа, Гданська, Горі, Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя, Івано-Франківська, Києва, Кіровограда, Красnojарська, Кривого Рогу, Курська, Лондона, Луцька, Луганська, Львова, Мінська, Москви, Нюрнберга, Парижа, Полтави, Санкт-Петербурга, Севастополя, Сімферополя, Степногорська, Тбілісі, Ужгорода, Ульяновська, Харкова, Черкас, Чернігова, Чернівців, Ялти).

Особливістю цих форумів є їх міждисциплінарний характер: актуальні проблеми творення держави обговорюються дослідниками з позицій науки державного управління, політології, історії, соціології, психології, економіки, філософії, культурології, філології, географії, математики та ін. Усе це створює своєрідні синергетичні можливості для пошуку оптимальних шляхів розвитку і взаємодії архетипіки і державного управління, які важко переоцінити.

Бажаю всім здоров'я, особистого щастя, творчого натхнення, плідної роботи, вагомих результатів і нових звершень в ім'я процвітання Людини — Суспільства — Цивілізації!

Віце-президент
Національній академії державного управління
при Президентові України
М.М. Белінська

Олег АМОСОВ, Наталія ГАВКАЛОВА

ВПЛИВ МОДЕРНІЗАЦІЇ НА АРХЕТИПКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

АМОСОВ

Олег,
доктор економічних
наук, профе-
сор, Харківський
регіональний інститут,
Перший заступник
директора Харківського
регіонального
інституту державного
управління Національної
академії державно-
го управління при
Президентові України,
м. Київ, Україна.

Анотація:
обґрунтовано
необхідність
дослідження впливу
модернізації на ар-
хетипи державного
управління. Представ-
лено дефініцію категорії
«модернізація» та
досліджено еволюцію
теорій модернізації
суспільства в межах
архетипіки державного
управління. Доведено,
що архетипіка дер-
жавного управління
перебуває під впли-
вом людського та
інтелектуального
потенціалу нації, а
дієвість державного
управління має забезпе-
чуватися модернізацією
вітчизняної економіки.

Ключові слова:
модернізація, архетипи
державного управління,
людський потенціал,
інтелектуальний
потенціал.

УДК 159. 923

Постановка проблеми. Сучасні процеси, що відбуваються у вітчизняному суспільстві, характеризуються черговою хвилею суспільних трансформацій. Незважаючи на офіційне визнання завершення великої рецесії та стабілізації економіки у післякризовий період, суспільні трансформації відбуваються майже в усіх країнах світу й охоплюють, перш за все, державні механізми, що забезпечують здійснення державного управління в країні. Результати суспільних трансформацій можна простежити на прикладі країн Європейського співтовариства, де відбуваються масові акції протесту (Греція, Італія, Румунія), де здійснено кардинальні зміни у керівництві (нещодавні вибори у Франції), мусульманських країн, США, де обрано шлях на реіндустріалізацію. Такі трансформації не є випадковими. З одного боку, вплив глобалізаційних чинників, а з іншого — існування архетипів та архетипіки зумовлює виникнення нових рис у державному управлінні країн світу. Кожному напрямку зміни душі у духовному просторі відповідають деякі базові архетипи та змістовні поля, що характеризують як людей, що обрали цей шлях, так і суспільство в цілому (за В. Будановим [1]). Залежно від напрямку вектора дослідники пропонують наступні класифікації цих архетипів: ресурсні, структурні, керуючі. Зокрема, керуючі архетипи визначають, якими засобами можна оптимізувати використання потенціалу нації (інтелектуального, людського). З огляду на зазначене припустимо, що модернізація є засобом оптимізації, а як потенціал у контексті архетипу державного управління можна розглядати синтезований капітал суспільства. Таким чином, питання, що вирішуються в цій статті, залишаються актуальними та своєчасними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеним проблемам (йдеться як про модернізацію, так і про архетипи державного управління) присвячено праці закордонних дослідників, які почали вивчати питання модернізації у ХХ ст., а останні за часом виникнення роботи належать Дж. Берлі [2], Х. Блекленду [3], К. Чіну [4], Дж. Мейшионісу [5] та іншим. У вітчизняній теорії та практиці дослідження цієї проблеми беруть початок у кінці 90-х рр. і тривають до нашого часу [6]. Сучасні доробки представлені у працях В. Головка [7], Г. Зеленько [8], Е. Лібанової, М. Михальченка [9] та ін. Провідні вчені під час конференцій також ініціюють розгляд проблеми модернізації вітчизняної економіки як однієї з першочергових у суспільстві. Зокрема, на конференції «Стратегічні пріоритети модернізації регіональної політики в Україні» (травень, 2011 р.) директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, академік НАН України Е. Лібанова презентувала доповідь «Модернізація українського суспільства: сутність та завдання для політики». У доповіді зроблено акцент на цілях та шляхах модернізації держави, економіки та суспільних відносин взагалі.

Щодо архетипіки державного управління, то цей напрям досліджень є досить новим, що підтверджується недостатнім рівнем категоріальної визначеності основних дефініцій та недоведеністю

низки гіпотез. Але було б неправильним оминати увагою видатних науковців — фундаторів розвитку архетипіки в державному управлінні пострадянського простору на чолі з Е. Афоніним: Т. Бутирську, О. Донченко, С. Кримського, О. Кучабського, В. Мартиненко, О. Радченко та ін.

Визначення невіршених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, поєднання модернізації та архетипіки — модернізації як засобу оптимізації потенціалу — пропонується розглядати в архетипіці державного управління через синтез інтелектуального та людського потенціалу, що є новою, недоведеною гіпотезою в державному управлінні, а зазначені питання залишаються відкритими для подальших досліджень.

Формулювання мети статті. Вищезгадане зумовило формування мети дослідження у вигляді обґрунтування необхідності дослідження впливу модернізації на архетипи державного управління.

Досягнення мети зумовило постановку та вирішення наступних завдань:

— презентувати дефініцію категорії «модернізація» та дослідити еволюцію теорій модернізації суспільства в межах архетипіки державного управління;

— визначити сутність інтелектуального та людського потенціалу й обґрунтувати вплив архетипів на його місце в забезпеченні модернізації вітчизняної економіки.

Висвітлення основного матеріалу досліджень. Усе частіше науковці, оперуючи категорією «модернізація», відвертають увагу від її змістовного навантаження. Найчастіше дослідники погоджуються з тим, що не існує єдиного підходу до сприйняття модернізації, а безпосередньо модернізація розглядається через призму різних сценаріїв майбутнього суспільства та пов'язується з виникненням політично стабільної, правової демократичної держави з високотехнологічною економікою та розвинутою соціальною сферою. Через це вважаємо, що модернізацію варто розглядати як таку, що має найвагоміший вплив на позиції України в світовому середовищі майбутнього.

Класичні праці, що описують модернізацію, належать О. Конту, Г. Спенсеру, К. Марксу, М. Веберу, Е. Дюркгейму і Ф. Тьоннісу. У більшості класичних концепцій модернізації акцент робиться на формуванні індустріального суспільства, модернізація розглядається як процес, паралельний індустріалізації, а перетворення традиційного аграрного суспільства на індустріальне розглядається під кутом зору трансформації системи господарства, технічного озброєння й організації праці.

У циклі соціальних наук модернізація розглядається як процес, що забезпечує еволюційну трансформацію від традиційного до модернізованого суспільства, тобто забезпечує обґрунтування модернізації шляхом оперування до суспільних теорій еволюціонізму.

Уже на початку ХХ ст. австрійський економіст Й. Шумпетер формулює теорію економічного розвитку. Учений акцентує увагу на відмінності між економічним зростанням і розвитком. Насамперед, вона полягає в пріоритеті екстенсивного або інтенсивного нарощування виробничих сил, ендогенних або екзогенних чинників

AMOSOV
Oleg,
GAVKALOVA
Nataliia.

INFLUENCE OF A MODERNIZATION ON THE ARCHETYPICS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Annotation: The necessity to investigate the influence of a modernization on the archetypes of public administration is substantiated. The definition of the category "modernization" is presented, and the evolution of the theories of modernization of a society within the archetypics of public administration is studied. It is proved that the archetypics of public administration undergoes the influence of nation's human and intellectual potentials, and the efficiency of the public administration should be ensured by a modernization of the domestic economy.

Keywords: modernization, archetypes of public administration, human and intellectual potentials.

ГАВКАЛОВА

Наталія,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету, м. Київ, Україна.

Анотація:

обґрунтовано необхідність дослідження впливу модернізації на архетипи державного управління. Представлено дефініцію категорії «модернізація» та досліджено еволюцію теорій модернізації суспільства в межах архетипіки державного управління. Доведено, що архетипіка державного управління перебуває під впливом людського та інтелектуального потенціалу нації, а дієвість державного управління має забезпечуватися модернізацією вітчизняної економіки.

Ключові слова:

модернізація, архетипи державного управління, людський потенціал, інтелектуальний потенціал.

УДК 159. 923

прогресу. Провідне значення у забезпеченні розвитку він віддає підприємницькій ініціативі й конкуренції. Особливу актуальність проблема теоретичного обґрунтування економічного розвитку набуває в 50-ті рр. XX ст. у зв'язку зі здобуттям незалежності значною кількістю країн Азії й Африки.

Однобічний, технократичний підхід до проблеми забезпечення економічної динаміки характеризує більшість концепцій економічного розвитку. Критерієм виділення стадій у висунутій у 1956 р. У. Ростоу теорії стадій росту служили техніко-економічні характеристики: рівень розвитку техніки, галузева структура господарства, частка виробничого нагромадження в національному доході, структура споживання. Учений виділяє традиційне суспільство, період створення передумов для злету, зліт, рух до зрілості, епоху високого масового споживання, стадію «пошуку якості життя» [10].

Теорія «великого поштовху» стверджує неминучість зовнішньої економічної підтримки економічного зростання в країнах, що розвиваються. Вона знаходить продовження й розвиток у моделі зростання з двома дефіцитами. Брак внутрішніх ресурсів зумовлює неможливість значного інвестування у розвиток економіки. Як дефіцитні виділяються дефіцит внутрішніх інвестиційних ресурсів і дефіцит зовнішньої торгівлі, у результаті яких виникає залежність від зовнішніх інвесторів. Під розвитком розуміються подолання залежності від зовнішніх джерел фінансування та заміна імпортних товарів вітчизняними [11].

У теорії дуалістичної економіки акцент робиться не на зовнішніх, а на внутрішніх ресурсах розвитку. Природним стимулом розвитку економіки визнається різна ефективність традиційного та сучасного секторів економіки, що й сприяє привабливості для інвестицій останнього. Оскільки прибутковість ресурсів, що спрямовується в новий індустріальний сектор економіки, є вищою, ніж у традиційному сільськогосподарському секторі економіки, то в господарюючих суб'єктах з'являються стимули для відповідного перерозподілу цих ресурсів. Особливий акцент теорія ставить на необхідності формування цінностей, властивих індустріальному суспільству [10].

Французькі вчені Р. Арон та А. Еллюаль запропонували у 60-ті рр. XX ст. концепцію єдиного індустріального суспільства, де стверджують, що технічний прогрес модифікує не лише використання економічних законів, а й їх суть. За цієї концепцією поступово відбувається подолання провідної ролі економічної власності, влада в суспільстві переходить до великих корпорацій, держава покликана сприяти подоланню значної диференціації доходів населення [10].

Економічні особливості суспільства, що формується після завершення індустріалізації, аналізуються Д. Беллом і Л. Тоффлером. Зокрема, Д. Белл виділяє п'ять ознак постіндустріального суспільства: ухвалення найважливіших рішень новою «Інтелектуальною елітою», домінування серед зайнятих професійних спеціалістів і техніків, перехід економіки від виробництва товарів до виробництва послуг, провідна роль теоретичного знання, орієнтація техніко-економічного середовища на контроль над технологією [11].

Концепція «світсистемного аналізу» І. Валлерстайна акцентує увагу на нерівноваженості економічного розвитку країн і, як результат, — на нерівноправних відносинах між ними. Учений виділяє країни «ядра» світсистеми, країни протопериферії та країни периферії. Учений виділяє серцевину (центр), периферію й напівпериферію світової капіталістичної системи. Випередження в економічному розвитку, наявність й укорінення соціальних груп, зацікавлених у формуванні сильного державного механізму підтримки національних інтересів на міжнародній арені, дозволяє країнам, що належать до ядра світсистеми нав'язувати державам периферії нееквівалентні обмінні відносини. Нерівноправний характер економічних відносин отримує розвиток і закріплення через зовнішню підтримку і цілеспрямоване виховання елітних груп в інституціональних системах цих країн. Як наслідок, закріплюється відставання, економічна залежність країни від тих держав, які входять до ядра світсистеми [10].

Соціокультурна теорія єдиної цивілізації ґрунтується на ліберальній ідеї про поступовий рух усіх країн світу до єдиного політичного, соціального та економічного устрою — ліберальної демократії. Зразком є західні країни. Досягнення цієї мети іншими країнами, на думку американського вченого Ф. Фукуями, призведе до перетворення усього світу на єдине суспільство, «закінчення історії» [11]. Підґрунтям для таких тверджень є інтернаціоналізація економіки, що переростає в глобалізацію через транснаціоналізацію та інтеграцію. Риси сучасного постіндустріального суспільства поширюються на всі країни світу.

Таким чином, характерною рисою, що поєднує майже всі зазначені теорії, є беззастережне визнання західної системи господарювання як єдино прийнятної зразка для наслідування.

Дослідники також висвітлюють природу модернізації через урбанізацію та індустріалізацію суспільства (при цьому акцент робиться на постіндустріалізації).

Перспективним є оперування категорією «інтегративна модернізація», яка розглядається як інтегрований процес перетворень, що збільшує рівень структурної організації соціуму шляхом накопичення позитивних соціальних змін на основі асиміляції досягнень більш розвинутих країн, створення конкурентоспроможної економіки, сучасної системи освіти, розвитку інноваційної діяльності, використовуючи при цьому світовий досвід та допомогу світової спільноти.

Щодо парадигмальних засад модернізації, то вони були сформовані у середині ХХ ст. в умовах «розпаду європейських колоніальних імперій та створення великої кількості „молодих націй” в Азії, Африці, Латинській Америці. Програма модернізації (прискорення переходу від традиційності до сучасності) була запропонована вченими та політиками США та Західної Європи країнам Третього світу як альтернатива комуністичної орієнтації» [12, с. 146]. У зазначеній праці підкреслюється, що модернізаційна парадигма, яка сформувалася під впливом еволюціоналізму та функціоналізму, безперервно розвивається, що забезпечує еволюцію шкіл модернізації.

Зокрема, дослідники [12, с. 146], визнають існування чотирьох етапів школи модернізації: 1) друга половина 1950-х — перша

AMOSOV
Oleg,
GAVKALOVA
Nataliia.

INFLUENCE OF A MODERNIZATION ON THE ARCHETYPICS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Annotation: The necessity to investigate the influence of a modernization on the archetypes of public administration is substantiated. The definition of the category "modernization" is presented, and the evolution of the theories of modernization of a society within the archetypes of public administration is studied. It is proved that the archetypes of public administration undergoes the influence of nation's human and intellectual potentials, and the efficiency of the public administration should be ensured by a modernization of the domestic economy.

Keywords:
modernization, archetypes of public administration, human and intellectual potentials.

половина 1960-х рр. — період народження та стрімкого росту модернізаційних досліджень класичної версії; 2) кінець 1960-х — 1970-ті рр. — критичний період, протягом якого модернізаційна перспектива розвивалася під впливом критичного сприйняття модернізації з боку фундаторів теорій відставання (залежного розвитку), мікросистемного аналізу (І. Валерстайн), неомарксизму; 3) починаючи з 1980-х рр. спостерігається посткритичний період відродження модернізаційних досліджень, протягом якого з'являються «нові модернізаційні штудії» (за Е. Соу) — тенденції конвергенції шкіл модернізації, залежності та мікросистемного аналізу; 4) кінець 1980-х — 1990-х рр. — становлення неомодернізаційного та постмодернізаційного аналізу значною мірою під впливом грандіозних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи та Євразії. Вважаємо, що у наш час розвиток школи модернізації проходить у межах 5-го етапу, який характеризується стрімкою зміною стадій росту на макрорівні (системній кризі передують соціально-економічна сталість у більшості економічно розвинених країн, а подолання кризи супроводжується загостренням суперечностей у суспільстві, збільшенням соціальних трансформацій, зміною конфігурації суспільних матриць), що відповідає постмодернізаційному аналізу в посткризовий період.

Дослідниками запропоновано низку моделей, використання яких стимулює визначення критеріїв модернізації та які будуються на принципі лінеарності. Зокрема, Ш. Ейзенштадт пропонує лінеарну модель модернізації та ознаки, що її супроводжують [11]. Так, у соціальній сфері соціально-демографічні аспекти модернізації описуються поняттям «соціальна мобілізація», а в економічній — супроводжуються технологічним ростом, засадами якого є наукові знання, що зумовлює стрімкий перехід від індустріального до постіндустріального суспільства. Засадами виникнення наукових знань, у свою чергу, є процеси управління формуванням, акумулюванням та використанням інтелектуального та людського потенціалу нації. Зазначені процеси, в свою чергу, визначаються домінантою тих чи інших архетипів, які можна розглядати поряд з менталітетом нації, та які є продуктом суспільної свідомості та підсвідомості. Вважаємо, що синтез свідомості та підсвідомості може дати результати у вигляді надсвідомості, що у разі перенесення на площу інтелектуального та людського капіталу супроводжується підвищенням рівня його акумулювання та використання (результатом роботи свідомості є формування потенціалу, підсвідомості — безпосередньо потенціал, а надсвідомість забезпечує ефективність його акумулювання та використання).

Таким чином, у продовженні ідеї надсвідомості стосовно потенціалу стверджуємо, що архетипіка державного управління в Україні перебуває під суттєвим впливом особистостей, їх людського й інтелектуального потенціалу та капіталу. Оскільки сьогодні в світі розповсюджуються реалії новаційного державного управління, вважаємо, що архетипіка вітчизняного державного управління має базуватися на сучасній парадигмі, прийнятій в світі, та будуватися на концептуальних засадах державного управління, що стає можливим лише за умови слідування стратегії модернізації у вітчизняному суспільстві. Стратегія модернізації була прийнята в нашому суспільстві як головна і має велику кількість ключових завдань, серед яких зробимо наголос на створенні умов для формування, акумулювання та накопичення людського та інтелектуального потенціалу шляхом реформування освіти (базою є впровадження компетентнісного підходу до процесу формування бакалаврів та магістрів державної служби, публічного адміністрування тощо), на виникненні якісно нових вимог до викладачів, що беруть участь у процесі акумулювання потенціалу, на самопідготовці як основи безперервної освіти державних службовців.

Зокрема, під час формування навчальних програм з підготовки державних службовців необхідно враховувати, що державна служба має головну роль у регулюванні

всіх процесів у суспільстві, тому особливого значення набуває формування професійних компетенцій щодо:

- трактування й застосування державних та регіональних нормативно-правових актів з професійної діяльності, розробки проектів регіональних нормативно-правових актів щодо професійної діяльності;
- створення системи цінностей та етичних імперативів державних службовців;
- правового забезпечення державної служби та органів місцевого самоврядування;
- організаційно-правових основ протидії корупції;
- управління закупівлями для державних та місцевих потреб;
- формування лідерських та комунікативних якостей державних службовців та ін.

Зазначене створює підґрунтя для змін у підготовці та перепідготовці професорсько-викладацького складу організацій, що здійснюють підготовку державних службовців, застосування нових форм навчання, таких як коучінг і case-study (пропонування розгляду ділових ситуацій під час викладання курсів управлінського блоку), проведення тренінгів за умови збереження в основі державних стандартів освіти значної ваги самостійних видів роботи під час навчання з використанням електронних підручників та інших сучасних засобів. Усе це стає можливим за умови використання сучасних досягнень інформатизації у вигляді дистанційного навчання, електронних підручників і віртуальних бібліотек.

Формулювання висновків. Слідування стратегії модернізації, вирішення ключових завдань і реалізація поточних завдань дозволять поліпшити процеси формування та використання інтелектуального й людського потенціалу нації, що має супроводжуватися створенням фахівців нового типу, здатних руйнувати бар'єри у бюрократичній системі України сьогодення. Поряд з цим суттєві зміни мають торкатися архетипіки державного управління в Україні, оскільки в історії окрему роль відігравали особистості, а архетипи є продуктом свідомості та підсвідомості таких особистостей — державних службовців нового типу, якими має пишатися держава. Подальші дослідження матимуть удосконалений варіант механізму державного управління, аналіз першого року реалізації стратегії модернізації та розгляд архетипіки державного управління через вплив ланцюга «потенціал нації — інтелектуальний та людський капітал».

Література:

1. Буданов В. Г. Ритмокаскады истории и прогноз развития социально-психологических архетипов России до 2050 года // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика / В. Г. Буданов / отв. Ред. О. Н. Астафьева, В. Г. Буданов, В. В. Василькова. — М.: Прогресс-Традиция, 2009. — с. 234—264.
2. Islam in China, Hui and Uyghurs: between modernization and sinicization / Berlie Jean A., ed. — Bangkok : White Lotus Press, 2004.
3. Modernization and Its Political Consequences: Weber, Mannheim and Schumpeter / Hans Blokland and Nancy Smyth Van Weesep (eds.). — 2006.
4. Chin Carol C. Modernity and National Identity in the United States and East Asia, 1895—1919 / Carol C. Chin. — Kent State University Press, 2011. — 160 p.
5. Macionis J. Sociology / John J. Macionis, Ken Plummer — 4-th ed. — Pearson Education, 2008.
6. Модернізація України — наш стратегічний вибір [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rda.sarny.gov.ua/node/1414>.
7. Головка В. «Модернізація» як метанарратив української історії / В. Головка // Проблеми Історії України: факти, судження, пошуки. — 2003. — № 9. — С. 410—427.
8. Зеленько Г. І. Україна і Польща: моделі політичної модернізації : автореф. дис... канд. політ. наук / Г. І. Неленько. — К., 2001. — 16 с.

11. Міжнародна економіка: світова економіка та міжнародні економічні відносини : Модуль 1. Світова система господарювання : навчально-практичний посібник. — К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. — 386 с.

12. Побережников И. В. Модернизация: теоретико-методологические подходы / И. В. Побережников // Экономическая история. Обзорение / под ред. Л. И. Бородкина. — Вып. 8. — М., 2002. — С. 146—168.

Едуард АФОНІН, Олена СУШИЙ

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ЧИННИК ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науково-практичними завданнями. Актуальність дослідження. У перехідні етапи розвитку складних соціальних систем змінюється не лише їх зовнішня, так би мовити, соціально-матеріальна сутність, але й внутрішній, ідеальний, психічний світ людей, їх поведінкові стереотипи, ціннісні орієнтації та соціальні норми — змінюється тип людини, її психокультура [1, с. 18]. Тому під час реформування політичних та економічних інституцій необхідно й важливо створювати передумови для індивідуального самопрояву та його суспільного визнання як такого. Неувага до цього не лише гальмує інноваційний розвиток та міжнародну конкурентноздатність держави в нових глобальних умовах, але й може породжувати у суспільстві так званий «авторитарний рефлекс» (Р. Інглхарт) і, як наслідок, — глибоку невпевненість, зумовлену політичною, економічною та соціально-психологічною кризою. Останнє набуває особливої гостроти у зв'язку з кризою самоідентифікації національно дезорієнтованих частин суспільств незалежних держав, що постає на теренах колишнього Радянського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гуманістична орієнтація сучасного соціогуманітарного знання, виводячи людину та її культурний розвиток у центр історичних перспектив, загострила питання взаємозв'язку організації реальної дійсності та суб'єкта історії, що пізнає, діє та переживає [16]. У своїх працях на роль психологічного чинника звертали увагу П. Бурдьє, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Лебон, С. Московічі, Ортега-і-Гассет, Г. Тард, Е. Фромм та інші. У соціальній психології на проблематиці єдності соціального і психічного акцентували свою увагу Л. Виготський, С. Рубінштейн, А. Леонтьєв, А. Брушлінський тощо. Сьогодні у зв'язку з трансформаційними процесами чи не найактуальнішою стає проблема ідентичності, якої тією чи іншою мірою торкаються у своїх роботах у контексті розбудови української державності Е. Афонін, С. Брехаря, Є. Головаха, О. Гуцуляк, В. Дем'яненко, О. Донченко, А. Колодій, М. Козловець, Л. Нагорна, Н. Паніна, Н. Пелагеша, І. Поліщук, С. Римаренко, М. Розумний, Ю. Романенко, О. Стегній, О. Толкачов, М. Шульга та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Перебіг трансформації суспільно-владних відносин у постсоціалістичних країнах переконує дослідників у тому, що «ці трансформації є не так процесом зміни (або, для окремих випадків, певних демократичних мутацій) владних режимів, як масовим рухом щодо трансформацій багатовимірних соцієтальних ідентичностей широких верств населення Центральної та Східної Європи», що найвиразніше асоціюється з процесом суспільно-політичних і соціокультурних (на нашу думку, що дещо точніше, — психосоціокультурних — авт.) трансформацій [18, с. 73, 76]. Тому ця площина потребує свого більш глибокого вивчення задля кращого розуміння закономірностей та особливостей трансформаційних процесів.

АФОНІН

Едуард,

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Київ, Україна.

Анотація: у статті здійснено спробу розрізнення сутності соціальної та соцієтальної ідентичності з позиції розуміння психосоціокультурного як системоутворюючого чинника нових соціальних реалій і державного управління.

Ключові слова: соціальна ідентичність, соцієтальна ідентичність, державне управління.

УДК 321. 01/316. 7

AFONIN
Eduard,
SUSHYI
Olena

**IDENTITY AS A
PSYCHO-SOCIAL
FACTOR OF PUBLIC
ADMINISTRATION**

Annotation: *We made attempt to distinguish the essences of social and societal identities from the position of the comprehension of psychological and socio-cultural phenomena as a system-forming factor of new social realities and public administration.*

Keywords: *social identity, societal identity, public administration.*

Для загальної характеристики соціальних процесів, станів і якостей розвитку (в тому числі й соціальної структури) суспільства як системи зв'язків між груповими та індивідуальними соціальними суб'єктами, які самовизначаються у процесі комунікації, цілком релевантним стає поняття «соціетальне» (спільність). За доби постмодерну «соціетальне» стало частиною життя суспільства. Власне, спроба розрізнення сутності соціальної та соціетальної ідентичності є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Людська ідентичність, безумовно, є ключовим елементом суб'єктивної реальності. Проте вона перебуває в діалектичному взаємозв'язку із суспільством. Викристалізувавшись одного дня під впливом певного суспільно-історичного стану, вона підтримується, видозмінюється або навіть переформовується з радикальними змінами суспільних відносин. Водночас характер соціальних (у тому числі соціально-політичних) процесів пов'язаний зі станом людської ідентичності та її природою. Будучи створеними на основі взаємодії індивідуальної свідомості і соціальної структури, ідентичності реагують на соціальну структуру, підтримуючи, модифікуючи або навіть радикально її перетворюючи. Тож, можна сказати, що суспільство має історію, в контексті якої виникають специфічні ідентичності, але ці історії творяться людьми, наділеними специфічними ідентичностями.

Сьогодні як ніколи актуальною стає проблема осмислення нових ідентифікаційних практик, здійснення яких тільки й можливе із застосуванням міждисциплінарних теоретичних підходів, у тому числі в контексті розвитку уявлень про феномен соціальної ідентичності, що динамічно розвивається. Тож, розглянемо цю проблему детальніше.

У соціології термін «соціальна ідентичність» означає приналежність суб'єктів до певних соціальних груп чи спільнот та ідентифікацію з ними [7]. Такий теоретичний підхід цілком відповідав добі революційного модерну, що його започаткувала Велика Французька революція (1789—94). Точніше говорячи, він відповідав психосоціальній природі тогочасної («емоційно-чутливої») людини з певним набором психосоціальних властивостей, як-то: «екстраверсія», «емоційність», «ірраціональність», «інтуїтивність», «екстернальність», «екзекутивність» [4]. Саме цей набір людських властивостей був причиною домінування в суспільстві «матеріалістичних поглядів на історію», а в контексті суспільної самосвідомості — поширення ідентифікаційних практик, що ґрунтуються на класових, вікових, етнічних, територіально-географічних та інших соціально-демографічних відмінностях і різновидах соціальної ідентичності. «Емоційно-чутлива» психосоціальна типологія людини доби модерну визначала і механізми єднання людей в суспільство. В основі цих механізмів лежав феномен солідарності, що його детально дослідив відомий французький соціолог Еміль Дюркгейм.

Певний внесок у розуміння соціальної ідентичності внесли представники теорії символічного інтеракціонізму з Чикагської школи соціології Чарльз Кулі і Джордж Мід. Так, під впливом американського філософа-прагматика Джона Дьюї (1859—1952)

соціолог Дж. Мід виділяв свідоме мислення, самосвідомість і саморегулювання соціальних акторів. За його уявленнями, «Я» виникає із соціальної інтеракції, завдяки чому людиною «приймаються ролі інших», робляться своїми внутрішніми позиції реальних та уявних інших. Зокрема, спираючись на розроблене Ч. Кулі поняття «дзеркального я», Дж. Мід включив «Я» (я сам, яким я є) у безперервну взаємодію з «Ми» (я, яким бачать мене інші). При цьому «Ми» представляє позиції соціальних груп — «узагальненого іншого» і те, що через прийняття ролі у грі й «уявні репетиції» ми внутрішньо засвоюємо цінності групи як свої власні. Безперервно віддзеркалюючи себе, як нас бачать інші, ми стаємо компетентними у виробництві і вираженні соціальних символів. При цьому мова і символічна комунікація набувають у Дж. Міда значення поступу до вивільнення людської діяльності від природного (соціально-матеріального) детермінізму.

Складну діалектику цього процесу в його інтегральному сенсі тлумачить сьогодні чинник соцієтальності. У соціології доволі тривалий час точаться дискусії щодо розуміння поняття «соцієтальний», що його ввів 1903 р. у науковий обіг німецький соціолог А. Г. Келлер [13, с. 333—334]. Мабуть, не випадково поняття «соцієтальне» з'являється в соціально-філософському дискурсі Заходу на межі XIX—XX ст. ст., коли постала потреба у поняттях, здатних відобразити сутність нової хвилі трансформаційних процесів на макрорівні, тоді як традиції вживання терміну «соцієтальне» у західній емпіричній соціології не відповідало цьому завданню. Американський соціолог У. Самнер, за допомогою цього терміну прагнув виокремити закономірності певної колективної або групової організації діяльності індивіда. Його учень та послідовник А. Келлер використовує це поняття для соціологічного аналізу організаційних аспектів життєдіяльності суспільства, прагнучи побудувати цілісну теорію соцієтальної еволюції [20, с. 498]. Т. Парсонс застосовує поняття «соцієтальний», характеризуючи процеси, які відбуваються в суспільстві в цілому, а поняття «соціальне» — характеризуючи соціальні явища та процеси. Як макроскопічний, інтегральний та динамічний культурно-соцієтальний комплекс уявляє соціальну систему П. Сорокін.

З того часу термін «соцієтальний» міцно закріпився у науковому тезаурусі й використовується в соціогуманітаристиці для позначення суспільних відносин і процесів у їх, так би мовити, інтегральному, загальносистемному сенсі. Цей термін набув у науковому середовищі неабиякої популярності з початком суспільно трансформаційних змін, що відбуваються на межі XX—XXI ст.

Позначаючи глибинні й всеосяжні зміни, що їх зазнала соціальність, в тому числі модус ідентичності, його цілком правомірно можна поширити на феномен ідентичності. У цьому контексті, так само як психофізіологічна ідентичність позначає єдність і спадковість фізіологічних і психологічних властивостей, станів і процесів, психосоціальна (або соцієтальна) ідентичність означає неподільність і спадковість соціального (соціально-матеріального) та психологічного (соціально-ідеального, символічного) світів.

При всій наближеності один до одного терміни «соціальна» та «соцієтальна ідентичність» все ж таки не є тотожними.

СУШИЙ
Олена,

кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ, Україна.

Анотація: у статті здійснено спробу розрізнення сутності соціальної та соцієтальної ідентичності з позиції розуміння психосоціокультурного як системоутворюючого чинника нових соціальних реалій і державного управління.

Ключові слова: соціальна ідентичність, соцієтальна ідентичність, державне управління.

УДК 321. 01/316. 7

AFONIN

**Eduard,
SUSHYI**

Olena

**IDENTITY AS A
PSYCHO-SOCIAL
FACTOR OF PUBLIC
ADMINISTRATION**

Annotation: *We made attempt to distinguish the essences of social and societal identities from the position of the comprehension of psychological and socio-cultural phenomena as a system-forming factor of new social realities and public administration.*

Keywords: *social identity, societal identity, public administration.*

Під терміном «соцієтальна ідентичність» слід розуміти багатовимірну психосоціальну реальність [4, с. 80], яка постає в соціокультурній «мозаїчності» нової суспільно-історичної епохи постмодерну. Хоча обидва модуси (соціальної і соцієтальної) ідентичності формуються єдиним кодом певної суспільної культури, все ж таки вирішальну роль у формуванні нової — соцієтальної — ідентичності відіграють нематеріальні культурні цінності. Та й самі цінності, що опановують людьми постмодерного суспільства, зазнають радикальних змін, зокрема, термінальні цінності доби модерну поступаються інструментальним цінностям нової сучасності. У цілому це виглядає як «прихованість» моральних норм, яка визначає масову культуру доби постмодерну. Внаслідок цього мова стає середовищем, яке безпосередньо не може нести істину або універсальний сенс. Виникає простір раціональних соціальних суб'єктів, що його наповнює зовні схожа та соціально неструктурована маса людей, якій, здається, не відомі традиційні соціальні цінності.

Таким чином, соцієтальна ідентичність — це новий різновид ідентичності, характерний для індивіда і суспільства постмодерної доби; це характеристика індивіда і суспільства з точки зору його ототожнення із самим собою в контексті зв'язності і безперервності власної зміни. Цей різновид ідентичності може поставати як інтегральний образ усієї сукупності ролей, доступних індивідам в їх особистісному досвіді. Соцієтальна ідентичність приходить на заміну соціальній ідентичності, притаманній самосвідомості модерного суспільства з його матеріалістичною картиною світу і тотожністю із соціальними групами і спільнотами. Обидва модуси ідентичності супроводжують будь-яку суспільно-історичну епоху, проте домінуючий з них визначає характер епохи суспільства. Так, у модерному суспільстві домінує модус соціальної ідентичності, тоді як у постмодерному суспільстві системоутворюючим стає модус соцієтальної ідентичності.

У нових суспільних умовах відбувається прискорена зміна політичного домінування, гегемонія якого, як справедливо зазначав італійський теоретик марксизму Антоніо Грамші, досягається шляхом гегемонії культурної. Причому «тільки-но панівна соціальна група виконає свою функцію, ідеологічний блок проявляє тенденцію до розпаду» [10, с. 332].

Постмодерна парадигма політики посилює значення ціннісних орієнтирів у процесі формування громадської думки як важливого механізму сучасної державної політики, який впливає на ухвалення раціональних політичних рішень. Англійський соціальний філософ й антрополог Ернст Гелнер у численних своїх роботах цілком слушно підкреслює роль знання як вирішального фактору соціальних трансформацій [7, с. 109]. Будучи соціокультурної квінтесенцією суспільного розвитку, знання стають також важливим фактором постмодерної політики.

Водночас знання про соцієтальні особливості народу формалізуються у своєрідній «карті», яка за аналогією з геномом людини зумовлює соціальну поведінку і дає підстави говорити про конкретний ментальний код культури нації. Менталітет можна розглядати як «систему поглядів, оцінок, норм і умонастроїв, що ґрунтуються на наявних у цьому суспільстві знаннях і віруваннях,

які разом із домінантними потребами й архетипами колективного несвідомого визначають ієрархію цінностей, а отже, й характерні для представників соціальної спільноти переконання, ідеали, схильності, інтереси й інші соціальні установки, що відрізняють цю спільноту від інших» [12, с. 14]. Ментальність значною мірою сягає у несвідоме та фіксує архетипові відмінності між соціальними суб'єктами.

Особлива роль у цьому сенсі належить політичній культурі як системі домінуючих цінностей та нормативних моделей поведінки влади та громадян. Ізраїльський соціолог Ш. Айзенштадт у дослідженні «Політична система імперій» (1967) показав, що для забезпечення своєї ефективності імперські системи мобілізують чи створюють нові матеріальні та культурні ресурси. Зокрема, історична спадщина Римської імперії, втілена у нормах римського права, грецької культури та іудео-християнської релігійної традиції, стала визначальною для європейської ідентичності [18, с. 14]. Формування цих «результатів» є процесом довготривалим, нелінійним і непротим.

Наприклад, у контексті становлення і розвитку Європейського Союзу тривалий час точиться дискусія щодо необхідності загальноєвропейської ідентичності, яка спиралася б на спільні цінності західного світу. Однак, попри те, що минуло більш як півстоліття від дня заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі (1952) у складі шести Європейських країн (Бельгії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Франції, ФРН), з приводу цієї ідентичності ще й досі існує чимало як скепсису, так і оптимізму. Реальний же стан справ свідчить, що європейська ідентичність поки що перебуває у стадії становлення. Про це, зокрема, свідчать дані загальноєвропейського опитування, згідно з якими станом на 2000 рік (в рамках Європи-15) вже 10 % населення ідентифікувало себе з єдиною Європою. При цьому найбільш численними «європейцями» відчували себе мешканці Люксембургу (31 %), Бельгії (15 %), Італії (15 %), тоді як близько 60 % жителів скандинавських країн ототожнювали себе з національними спільнотами своїх країн [19, с. 11].

Здається, цілком примарною на сьогодні виглядає ідея цивілізаційної ідентичності, яка спирається на процеси, що відбуваються в ЄС, але з розширеною інтерпретацією й ареалом, поширеним на англосаксонський західний світ. У такому ж сенсі, здається, можна говорити сьогодні і про православну цивілізаційну ідентичність, що поширюється на країни пострадянського простору, та про арабський світ, який має спільну мову.

Постіндустріальна спрямованість сучасного суспільного розвитку посилює значення соціокультурного чинника в усіх сферах суспільного життя. При цьому мозаїчна природа сучасної культури, посилення міграційних процесів і міжкультурних впливів у світі стають головними детермінантами, які диференціюють сучасну систему як суспільних, так і міжнародних відносин. Американський політолог Самюель Гантінгтон зазначає, що «... у світі після „холодної війни“ культура і культурні ідентичності (на найширшому рівні вони становлять собою цивілізаційні ідентичності) визначають моделі згуртованості, дезінтеграції і конфлікту» [8, с. 11]. За нових історичних умов соціокультурний чинник є визначальним для аналізу суперечностей процесів суспільно-політичних трансформацій у світі.

З кінця 70-х рр. XX ст. триває «третя хвиля» демократизації, яка стає дійсно глобальною [9, с. 71]. Адже, як слушно зазначає професор Кембриджського університету Девід Лейн, «транснаціональний капіталістичний клас не міг існувати в прокрустовому ложі країн державного соціалізму» [14, с. 22]. Таким чином, історична спадщина радянської моделі суспільного розвитку та периферійний статус нових незалежних держав, які утворилися після розпаду СРСР, стають ключовими стримуючими факторами розвитку сучасного громадянського суспільства на пострадянському просторі.

Відповідно до гегелівського тлумачення ідеї громадянського суспільства воно означає визнання рівнозначності інтересів держави й індивідів. Однак в пострадянських суспільствах, особливо на місцевих рівнях, ще не спостерігається реального впливу громадян на ухвалення державних рішень і рішень місцевого самоврядування, причому, на думку Д. Лейна, «в таких країнах, як Росія та Україна дієвої форми сучасного капіталізму не створено, і є сумніви щодо того, чи сформовано сучасний капіталізм узагалі» [14, с. 22]. Це не дивно, адже формування європейської моделі капіталізму відбувалося за специфічних історичних умов і тривало майже двісті п'ятдесят років — від Нідерландської та Англійської буржуазних революцій XVI—XVII ст. до загальноєвропейської революції 1848 р. Натомість формування громадянського суспільства, наприклад, в умовах України триває менше двох десятиріч.

Близько двох десятиліть тому американський політолог Френсіс Фукуяма написав книгу «Кінець історії» (1992), в якій доводив, що демократія є світлим майбутнім усього людства. Однак на розвиток цієї думки в книзі «Державне будівництво» (2004) він доходить висновку, що перш ніж будувати демократію, треба створити державність. Від того, якою буде ця державність, вирішальним чином і залежатиме якість демократії.

Цілком очевидно, що з нашаруванням після 2004 р. «реформаторської заборгованості» українського політикуму в галузі будівництва демократичної держави — провалу адміністративно-територіальної реформи і реформи місцевого самоврядування (2005), «зависання» судової, інфраструктурно-економічної, бюджетної, пенсійної, страхової та багатьох інших реформ — почали наростати суперечності між державною владою і громадянським суспільством, а тема демократизації суспільства замість періодичного потрапляння у науковий та громадсько-політичний дискурс незалежної України набуває чи не найвищого свого протистояння в останній («постпомаранчевий») період як протистояння демократії й авторитаризму.

Звісно, що національний попит на реформи залежить від ресурсних, організаційних та професійних спроможностей політико-управлінської еліти, легітимності політичної системи, гармонійності культурних і структурних чинників. Історія також свідчить, що володарюють ті, хто реально впливає на процес ухвалення владних рішень. І якщо не обмежені звичаєвими та правовими нормами правителі часів абсолютизму здійснювали свою владу довільно, то в сучасному складному суспільстві здійснення владних рішень стає питанням балансування соціальних інтересів. При цьому політично не захищені інтереси, що зазнають відвертого ігнорування з боку впливових фінансово-промислових груп (ФПГ) і політиків, стають першопричиною суспільної нестабільності, і це дедалі очевидніше можна побачити у «постпомаранчевій» Україні.

Як доводить аналіз даних моніторингу «соціетальних змін в українському суспільстві, 1992—2011», гальмування процесів державотворення в Україні також стає суттєвим фактором уповільнення процесів формування нової — соціетальної — ідентичності, що є фундаментальною основою становлення соціальних інтересів. Так, якщо протягом 2002—2007 рр. щорічна прогресія кількості тих, хто сформував нову ідентичність, складала 2—3 % від загальної кількості дорослого населення України, то в 2008 р. це зростання практично призупинилося.

З розпадом Радянського Союзу (1991) і парадом суверенітетів нові незалежні держави (республіки колишнього СРСР) відкриваються для радикальних змін на задекларованому ними шляху просування від тоталітаризму до демократії. Ця трансформаційна перспектива постає і перед Україною.

Натомість розгортання процесів трансформації в українському суспільному просторі відбувається перманентно. Щойноутворена суверенна держава зазнає

потужного інфляційного удару по її економіці (1992), а невдовзі за цим, як засвідчують наші дослідження, українське суспільство входить у смугу системної кризи (1994 — ...). Аналіз даних моніторингу соціетальних змін українського суспільства за період з 1992 р., здійснений за допомогою оригінальних проєктивних — кількісної та якісної — психодіагностичних методик [2; 3], свідчить про хвилеподібну кон'юнктуру загальносистемних змін і конкуруючих під час системної кризи тенденцій його розвитку. Ця, так би мовити, «соціетальна кон'юнктура», власне, і стає сприятливою спонукою чи, навпаки, гальмом на шляху суспільних перетворень [6].

Для перевірки цієї наукової гіпотези було використано експрес-варіант авторської проєктивної психодіагностичної методики, розробленої на основі шести психосоціальних за своєю природою бінарних шкал-опозицій [11]. Спеціальний метод опису міфологічних і соціальних структур у термінах бінарних опозицій був широко представлений на початку XIX століття у працях французьких етнологів Р. Ерца і М. Гранса, розвивався в радянський період О. Золотарьовим і М. Бахтінім, але найбільше пов'язується з ім'ям французького соціолога Клода Леві-Строса, у творах якого ми зустрічаємося з людиною «зими» і людиною «літа», з «холодними» і «гарячими» суспільствами тощо. Бінарні шкали-опозиції, за допомогою яких протягом багатьох років спостерігаються й аналізуються зміни психосоціальної культури України, здатні відобразити як стійку, історично незмінну складову психології українського соціуму, так і складову мінливу (динамічну). Зокрема, йдеться про такі 6 бінарних шкал-опозицій, як «Екстраверсія / Інтроверсія», «Емоційність / Прагматичність», «Ірраціональність / Рациональність», «Інтуїтивність / Сенсорність», «Екстернальність / Інтернальність», «Екзекутивність / Іntenціональність».

Кожна з цих психосоціальних характеристик є наслідком, своєрідним історичним результатом того, що не раз повторювалося в поведінці окремих людей і долі цілого народу, а отже цілком може слугувати інструментом вимірювання самобутності України (або відхилень від неї). Самобутність або національний характер, менталітет тощо — це те найсильніше і найприродніше в життєпроявах народу, що історично забезпечувало йому здатність виживати й розвиватися. Це своєрідна налаштованість, завдяки якій українське суспільство зберігає енергетичний зв'язок із своїм Творцем. Вона допомагає суспільству, цілим його верствам та окремій людині здійснювати за різних соціально-історичних випробувань життєво важливі вибори та налаштовувати на них кожного члена суспільства, аби зберегти здатність соціуму в цілому повернутися, зрештою, до самого себе, особливо у найкритичніші моменти історії.

Інакше кажучи, йдеться про соціетальну ідентичність як багатовимірну психосоціальну реальність, що визнається багатьма вченими як надійний засіб гармонізації внутрішнього життя соціуму, запорукою його самоприйняття й подальшого розвитку. І все ж таки традиційна логіка дослідника не припиняє спроб запитувати: з ким або з чим, з якими якостями, портретом, профілем, з якою природою пов'язана соціетальна ідентичність? Звісно, що із соціально-психологічною (психосоціальною) природою, адже немає нічого більш сталого і відносно незмінного, аніж психіка соціального суб'єкта — особистості, суспільства, цивілізації. Ані політика, ані економіка, ані технологія чи будь-який технологічний бік цивілізації та її культури не можуть змагатися з рівнем фундаментальності і відносної сталості, якою характеризуються психіка і психологія соціального суб'єкта.

У ширшому суспільно-історичному контексті також справедливо буде зазначити, що саме психосоціальний, або соціетальний фактор ніби у фокусі зосереджує і віддзеркалює всі складнощі й перипетії сучасних суспільно-історичних змін. Так, російський психолог Андрій Брушлінський, підкреслюючи головний висновок, який робить на підставі аналізу постмодерної (постіндустріальної, посттрансформаційної) повоєнної доби західноєвропейської історії Серж Московічі, говорить:

«1) психічне і соціальне неподільні; 2) психічне (вірування, пристрасті тощо) частіше, ніж це узвичаєно вважати, лежить в основі соціального (суспільних структур, продуктів, інституцій тощо) і тому 3) психологія складає підвалини соціології» [15, с. 6—7].

Таким чином, успіх нинішніх суспільних реформ лежить у площині відносин, що складаються між матеріальним та ідеальним, зовнішнім і внутрішнім, психічним і соціальним у людській природі, а конфлікти, що супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджується переважно у психокulturі політико-управлінської еліти та українського загалу.

На нашу думку, вищезазначені бінарні шкали-опозиції є інструментом, цілком спроможним адекватно віддзеркалювати стан сформованості соціетальної ідентичності будь-якого народу, в тому числі й українського.

Проведені на основі оригінальної методики дослідження дозволяють простежити основні якісні зміни, що їх зазнало українське суспільство напередодні «помаранчевої революції» (жовтень 2002 р.¹⁾ та у «постпомаранчевий» період (травень 2005 і травень 2009 рр.²; січень і грудень 2006, грудень 2007 і грудень 2008 рр.³).

Коментуючи одержані результати в цілому, зазначимо, що процес формування нової соціетальної ідентичності українського суспільства перебуває в активному творенні і ще далекий від завершення. Так, якщо напередодні «помаранчевої революції» (жовтень 2002 р.) та, як свідчать вибіркові соціально-психологічні дослідження, під час її активних подій більшість (66 %) дорослої частини українського суспільства не мала сформованої соціетальної ідентичності і характеризувалася ситуаційною поведінкою (амбівалентністю), сфера її інтересів, відповідно, не виходила за межі задоволення первинних потреб, а стан свідомості визначався в цілому зовнішнім інформаційним впливом, то вже в грудні 2008 р. ця частка суспільного загалу суттєво скоротилась (до 52 %). Відповідно (з 34 % до 48 %) збільшилась частина населення України, яка сформувала свою соціетальну ідентичність. Саме цей «свідомий» український загал став ядром процесів демократизації і тим локомотивом, що виявив свою активність і політичну підтримку новій владі під час «помаранчевої революції». Наперед скажемо, що зрозумілим також є і те, що найактивніші та найвідданіші ідеям «помаранчевої революції» представники українського загалу ставали тим сприятливим середовищем, з якого здійснювався добір (рекрутування) новопризначених голів районних державних адміністрацій.

Самодостатня частка українського суспільства станом на жовтень 2002 р. виявляла більшість тих, хто за всіма 6-ма контрольованими соціетальними характеристиками сформував якісно нові властивості, зокрема: *інтроверсію* (27,9 % з 47,2 % тих, хто самовизначився), *прагматизм* (20,8 % з 35,4 %), *раціональність* (26,4 % з 38,6 %), *сенсорність* (12,9 % з 20,9 %), *інтернальність* (22,5 % з 30,3 %) та *інтенціональність* (17,4 % з 29,5 %).

Розкриваючи зміст окремих із названих характеристик, зазначимо, що за шкалою «екстраверсія / інтроверсія» суспільство може бути оцінено з точки зору рівня його орієнтованості на цінності навколишнього світу (екстраверсія) або ж на власні цінності (інтроверсія). При цьому завищений рівень його екстравертованості може свідчити про експансивність й агресивність суспільства чи певної його частки стосовно інших, про легковажність, безвідповідальність і слабкість духу

1 Йдеться про репрезентативне дослідження, здійснене у співпраці з лабораторією Інституту соціальної та політичної психології АПН України (зав. лабораторією — доктор соціологічних наук О. А. Донченко).

2 Йдеться про цільову вибірку новопризначених голів райдержадміністрацій, N=439, реалізовану на потоках Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України та цільову вибірку державних службовців, реалізовану в рамках докторської дисертації О. В. Радченка.

3 Йдеться про дослідження, здійснені в рамках «Омнібусу — січень і грудень 2006, грудень 2007 і грудень 2008 рр.» спільно з центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. О. Яременка (голова правління — кандидат соціологічних наук О. М. Балакірєва).

щодо вирішення власних внутрішніх проблем. І навпаки, надвисокий рівень інтровертованості свідчить про закритість і небажання вести діалог з іншими людьми, групами людей, країнами і народами. У цілому ж та чи інша надмірність рівня сформованості зазначених соціетальних ознак може свідчити як про силу, так і про слабкість суспільства.

Інтровертованість (а також інтернальність, що з нею корелює) під час «помаранчевої революції» була показником рішучої готовності українців до радикальних змін усталеного за радянської доби і принципово не зміненого під час першої половини трансформаційного періоду історико-психологічного портрета українця як безмірно жертвовного (того, що терпить заради суспільного чи колективного блага), роботящого (спрямовуючого свої зусилля на суспільно значущі цілі) і водночас маргінального суб'єкта, який був давно покинутий державою, але все ще сподівається на її доброчинність. Це була психологічна готовність повернутися до історично притаманної українцю соціетальної ідентичності, яка перетворилася на неочікуваний як для політичної еліти (включно з опозицією), так і для всієї країни соціальний результат. Під впливом пасіонарного ядра «майдану» раптом кудись зникла політична інфантильність українського народу. Натомість її місце посіла активна позиція зрілих людей (не натовпу і не маси!), що вимагали від влади іншого ставлення до себе. Звідкись миттєво виникли такі далекі для радянського повсякдення якості, як самоповага, почуття людської гідності, чітка раціональна позиція і велика віра у справедливість вимог і соціальну значущість нового колективного духу. І носієм цього духовного багатства раптом стала не одна людина, а мільйони українців! Виникло суспільне поле колективного духу, утворився стан колективної душі з високим, майже нереальним, Божим почуттям власної ідентичності й призначення.

Весь світ побачив сильних, красивих, розумних, добрих, безстрашних людей з очима, сповненими любові одне до одного. Ненависть, неприязнь чи агресія так і не з'явилися на українському «майдані» навіть серед тих, хто не розділяв його цінності. «Майдан» перетворився на «Спільноту», на місце ухвалення важливих суспільних рішень (Віче), місце радощів і прощення — формовтілення колективної душі, колективного сенсу і почуття, що підкреслювали історичну значущість ситуації, нових відносин. Не емоцій, які можна виміряти частотою пульсу, а саме почуттів, які не вимірюються нічим, але які творять із роз'єднаних, атомізованих і навантажених власними проблемами індивідів єдину родину, об'єднану світлим і сильним духом. Атмосфера «Майдану» передалась всій столиці України та іншим Майданам — Львова, Луцька, Тернополя, Донецька, Харкова, Сімферополя...

Почуття того, що мільйони людей водночас поділяють найважливіші спільні цінності їх життя, створило поле небувалої в Україні солідарності. Кількість образ, цинізму, нелюбові, байдужості, злочинності, порушень прав людини з боку набридлої влади переросла у якість ставлення народу як до самого себе, так і до владних дій, внаслідок чого громадяни України перетворилися і стали самими собою. Не іншими, а тотожними собі! Самість для будь-якого народу, як і людини, є вищою життєвою метою, бо вона є, за словами К. -Г. Юнга, завершеним виразом тієї доленосної комбінації, яка називається індивідуальністю. У кожного народу вона своя, і саме до неї він несвідомо прагне. Ось що означає інтроверсія!

Виокремлення напередодні «помаранчевої революції» показника «прагматичності» української соціетальної психіки супроводжувалося зростанням практик використання в процесі вирішення життєвих проблем таких критеріїв, як: «логічно / нелогічно», «правильно / неправильно», «розумно / нерозумно», «вигідно / невигідно» тощо. Помітно зростало в суспільстві прагнення вирішувати всі проблеми власними силами, свою значущість і правоту люди прагнули підтверджувати справами, а не розмовами про них, все рідше когось про щось просили. У цілому

зростало, так би мовити, відсторонене, дистанційоване ставлення до навколишнього світу, що, безперечно, зміцнило імідж «самодостатності» українців. Усе частіше викликали повагу такі чесноти, як надійність, сумлінне ставлення до правди як до закону, за яким живуть люди. У суспільстві визрівала нова доба відродження духовності!

Водночас нинішня «емоційність» українців поступово переростає в оціночний простір, в якому колись панували такі головні критерії, як: «добре / погано», «потрібно / не потрібно» людям, «гуманно / негуманно», «чесно / нечесно» тощо. Досвід минулих помилок починає вчити українців, а інстинкт самозахисту завдяки Майдану все ж таки прокинувся і починає впливати на якісно новому рівні. Страх та інші сильні емоції вже не здатні робити з людьми те, що вони робили нещодавно.

Попри тяжкі й історично тривалі випробування країни на вичерпність її інтелектуальних ресурсів, дослідження засвідчили, що Україна зберігає природну здатність до їх відтворення. Так, напередодні «помаранчевої революції» зросли значення бінарних опозицій «раціональність» і «прагматичність», що характеризує соціум з точки зору його здатності до організації, структурування, аналізу і доведення певної мети до певного результату. Є надія, що владний хаос, вплив якого журналісти намагаються (скоріше несвідомо) поширювати на інші сфери життя, буде-таки кому зупинити. Адже, як відомо, структура будь-якої практичної дії людини чи соціуму перебуває у певній залежності від структури й особливостей процесу сприйняття, який завжди передуює дії. Характерною є і прогресуюча в сучасній Україні «раціональність» — це установка на детальне, точне, послідовне і завершене сприйняття будь-яких явищ, процесів, проблем, ідей тощо. Тому тільки-но якийсь предмет (проблема, ідея) потрапляє в поле уваги раціонального соціуму, він піддається ретельному поелементному аналізу. Водночас просто ідей чи проблем в їх абстрактно цілісному виразі раціональний соціум не сприймає. Ідея має бути розкрита, технологічно розщеплена, наділена чіткими характеристиками, забезпечена засобами її реалізації, баченням шляхів і можливих підходів до її втілення у життя.

Отже, нинішня українська «раціональність» прагне до безперервного теоретичного і практичного розгортання ідеї, процесу чи задуму. До того ж, дії, пов'язані зі становленням національної ідеї-проекту, також вимагають плановості, послідовності і поступовості. Звісно, що в Україні є політики, здатні саме до таких принципів структурування українського простору. І все ж таки для такого підходу потрібні час і підтримка, розуміння народу, роз'яснення на рівні засобів інформації.

Зростання рівня «сенсорності» напередодні «помаранчевої революції» було рівноцінним зростанню того, що дрімало в колективній психіці, — підвищення рефлексивності, яка обумовлює розвиток глибокої духовної культури, прагнень нових досягнень, що домінують над спокоєм. Реформи і соціальні нововведення хоч і прямують у життя методом «спроб і помилок», але все ж таки працюють. Момент фундаментальної творчості успішно замінюється терплячою роботою, розбудовою нових технологій життя (газова епопея в Україні). Зросли практичність і установка братися за реальні справи, здатність і потреба захищати ці справи і всю культуру в цілому, взагалі захищати щось «своє».

Натомість якісна ознака «інтуїтивність», що лежала в основі побудови радянської фундаментальної наукової школи і загальноосвітньої, середньої, політехнічної школи, була спрямована на формування універсального знання й універсальної (всебічно розвиненої) особистості. До речі, це єдина ознака, за якою з 2002 до 2006 рр. вже відрізнялася поведінка українців.

Доречно додати, що радянському прототипу «екстернального» соціуму були притаманні широкі соціальні практики, коли у своїх невдачах і кризах люди звинувачують когось іншого і постійно шукають «ворогів», через потребу конформності

перебувають у залежності від інших культур і соціумів. Для них є дуже важливими будь-який зовнішній авторитет, зовнішній імідж, ідеологема, міфологема. Такі соціуми не обтяжені виявом толерантності в міжнаціональних відносинах і міждержавних конфліктах (нинішні Україна, Росія, Білорусь). Бажання послабити і перекласти на інших власну відповідальність обертається для них потребою державно-владних структур у директивно-авторитарних формах правління.

Натомість «інтернальні» соціуми, до яких цілком правомірно відносити Україну «помаранчевої» доби, можна назвати сильними, адже домінуюча тут інтернальна установка є своєрідною силою етосу, його глибинної соцієтальної структури, що стає прихованим регулятором суспільного життя. «Інтернальні» соціуми відрізняються більш активною, послідовною та соціально відповідальною поведінкою. У складних обставинах вони шукають не «ворогів», а об'єктивні чинники, в тому числі історичну логіку суспільних процесів. Таким соціумам притаманні висока задоволеність життям і працею, що пов'язується з розвиненим почуттям активної суб'єктності, немає звичок перекладати своє на чужу голову, звинувачувати когось в тому, що цілком залежить тільки від нього. Такі соціуми самодостатні і нонконформні, їх поведінку доповнюють емоційна стабільність (коли «емоційність» переходить у «прагматичність»), рішучість і високий рівень самоконтролю (наприклад, нинішні Японія, Німеччина, Велика Британія, США). Україна ж, будучи асимільованою в єдиний Радянський Союз, набула так званого дистресового архетипу «екстернальності», якого може позбутися шляхом суспільних реформ і ретельного аналізу своїх історичних помилок.

У цілому ж показник «екстернальність / інтернальність» — це один із найсуттєвіших показників, що віддзеркалює особливості механізмів соціального контролю: його орієнтованості на зовнішні (суспільні) чи внутрішні (індивідуальні) форми відповідальності, контролю чи самоконтролю.

З нових психологічних властивостей в суспільстві досі так і не сформувалася психічна готовність людей до здійснення самоконтролю — найважливішої психологічної ознаки, яка характеризує поведінку людини демократичного суспільства. Однак указана ознака все ж таки проявила себе в Україні в «помаранчевий період».

Інтегральний портрет українського соціуму доповнюється такою бінарною опозицією, як «інтенціональність / екзекутивність» (гендер або чоловіче/жіноче начало, гендерні соціокультурні стереотипи). У давньокитайській філософії цим якісним властивостям присвячено текст «Хуайнаньцзи», в якому чоловіче — це розумна родова суть, а жіноче — начало, яке управляє генетичним циклом пір року й знаряддево-будівничою діяльністю зі створення домівки. Саме це і визначає суть цієї опозиції: «інтенціональність» — визначення мети, тоді як «екзекутивність» — її виконання, реалізація. Український суспільний загал сьогодні найбільше характеризується «інтенціональністю», рівень якої проявляє себе вдвічі вище серед управлінців з їх місією визначення мети суспільного розвитку. Щоправда, низький рівень «екзекутивності» українського суспільства залишає менше можливостей для реалізації цієї мети. Це сьогодні одна із суттєвих проблем України.

Контраверсійна зміна чотирьох якісних соцієтальних ознак: «інтроверсії» (27,9 %) на «екстраверсію» (32,7 %) — так само, як і тих, що корелюють з цією якістю, «прагматичності» (20,8 %) на «емоційність» (21,5 %), «сенсорності» (12,9 %) на «інтуїтивність» (23,2 %), «інтернальності» (22,5 %) на «екстернальність» (22,2 %), що відбулася в короткий «постпомаранчевий» період 2005 р. в Україні, може свідчити про розлад (сподіваємось, тимчасовий) «психічного здоров'я» українського соціуму [5]. Цю метаморфозу, на думку професора Л. Бурлачука, можна пояснити як посттравматичний синдром або реакцію соціуму на нереалізовані високі очікування стосовно результатів діяльності «помаранчевої влади». Ця

хвороблива реакція призвела до послаблення віри українців у власні сили, у свою зірку, у свою культуру, свій досвід і в свою еліту. Натомість нинішня суспільна свідомість, як і в недалекому радянському минулому, знову (хоча й неприродно) вишикувалася під матеріалістичні гасла і притаманні радянській суспільно-історичній епосі механізми соціально-класового протистояння. Власне, саме цим, на нашу думку, і можна пояснити той феномен, що чим активніше вів передвиборчу парламентську (2006 р.) пропаганду політичний блок «Наша Україна», тим активніше електоральні голоси від цього блоку переключувалися до їх політичних опонентів — Партії регіонів і БЮТ. Ці самі психосоціальні зміни в характеристиках українського суспільства посилювали його емоційну складову і налаштованість на пошук причини (ворога і спасителя) не в собі, а зовні.

Такий у цілому неприродний масовий невротичний суспільний стан (до того ж, активно поширюваний за допомогою ЗМІ), що отримав у психіатрії назву «вічного хлопчика», — стан масової безвідповідальності й активного пошуку захисту ззовні («сильної руки»), власне, і є, на нашу думку, тією історично небезпечною пасткою, в яку під час трансформаційних змін тією чи іншою мірою закономірно потрапляє суспільство. Так, за даними порівняльного соціально-історичного аналізу, Україна, схоже, перебуває зараз у психосоціальному стані, що відповідає стану Німеччини часів поствеймарської республіки 1930—1933 рр. На жаль, світова політологія і практична політика ще не напрацювали адекватних рекомендацій, аби забезпечити суспільний рух на цьому відтинку національної історії.

Утім, є підстави стверджувати, що авторитаризм, який переживають країни під час перехідної доби, має не тільки негативні наслідки, будучи певним відступом від демократії. В умовах слабкої, а іноді просто безсилої демократії, авторитарний політичний режим вирішує найскладніші для демократії питання, пов'язані з гармонізацією соціально-економічних інтересів у суспільстві. Втілюючи різні форми державного примусу і посилюючи тим самим регуляторну функцію держави, він відтворює баланс соціальних інтересів, обмежує групи крупного капіталу, що його порушують, зловживаючи свободою підприємництва. Водночас відбувається диференціація суб'єктів підприємництва на групи: великого капіталу (ФПГ), який скеровується (авторитарною) державою у зовнішньоекономічну діяльність, а також малого і середнього бізнесу, вочиною якого віднині стає внутрішньоекономічне життя країни. Своєрідне «переформатування» економіки стає, таким чином, локомотивом бюджетно-податкової реформи країни, яка тягне за собою решту нашарованих за час зволікань суспільних реформ, а разом вони стають надійними гарантіями для становлення «середнього класу» як основи сталого розвитку країни.

У цьому контексті цілком правомірно, з нашої точки зору, говорити про універсальну, історичну місію сучасного авторитаризму, яка полягає у створенні середнього класу. Певною мірою можна говорити і про інваріантність способу реалізації цього історичного завдання, який здебільшого полягає у перерозподілі надприбутків, як це яскраво проявилось в «новому курсі» президента США Франкліна Рузвельта (1882—1945), який керував країною трохи більше 3-х президентських каденцій (1932—1945). І все ж таки цей елемент — не єдиний у портфелі засобів створення середнього класу. У кожній країні він має свою комбінацію управлінських елементів, що її зумовлює неповторна соціокультурна специфіка країн, які зазнають випробувань авторитаризмом.

Стосовно якостей нинішньої політико-управлінської еліти України, яку у дослідженні репрезентують новопризначені голови РДА, то передусім привертає увагу високий (порівняно із суспільним загалом) рівень сформованості їх соцієтальної ідентичності, який станом на травень 2005 р. складав 60,3 % (проти 34 % соцієтальної ідентичності, що її набув український загал станом на жовтень 2002 р. і 47 % — станом на грудень 2008 р.). Власне, це, на нашу думку, забезпечило

високий рівень сформованості соціальних інтересів і соціальної активності цього владно-політичного прошарку суспільства.

Водночас із шести найважливіших характеристик соціально-психологічної сутності керівних кадрів України сформованими і такими, що отримали шанс на відтворення в елітному прошарку голів райдержадміністрацій, виявилися «раціональність» (64,9 %), «інтернальність» (47,6 %) та «інтенціональність» (78,8 %).

Зазначений результат віддзеркалив, з одного боку, пасіонарні (за Л. Гумільовим) риси української владно-політичної еліти, а з іншого — «перехідний» і недовершений стан властивостей керівних кадрів держави, що його 2005 р. презентували такі риси, як:

– «екстраверсія» (41,5 %), яка блокує фундаментальні пагони демократичної свідомості керівників і налаштовує їх на застарілі (суто матеріальні) ресурси творення державної політики; також вона позбавляє змоги керівні кадри реалістично оцінити зміни в сучасному українському суспільстві, зокрема нове місце і роль в ньому людини і в цілому суб'єктивного чинника як базового не тільки для реалізації, а й для творення державної політики і суспільно-політичних реформ. Саме тому, ставши до керма управління, вони стереотипно (як і за радянської доби) перестають «чути» голос «знизу»;

– «інтуїтивність» (72,7 %), яка підсилює колишній (радянський) стереотипний психокомплекс керівних кадрів тим, що в контексті творення державної політики вони все ще віддають перевагу «глобальним», «універсальним», «інваріантним», «абстрактним» способам мислення і дії. Саме це віддаляє сучасну владно-політичну еліту від практичного і рутинного здійснення суспільних реформ та проблем сьогодення, від конкретики, що її породжують динамічно мінливі реалії. Тим самим у цілому подовжується «міфологічний» стан свідомості керівних кадрів, нарощується «реформаторська заборгованість» країни в цілому, зростає ймовірність різного роду загострень і кризових аномалій. Тут малоефективною стають як українська давня традиція, так і нова (ініційована пасіонарною частиною населення) соціально-поведінкова практика, що дедалі активніше спирається на «сенсорні» способи мислення і дії за правилом «не помагаю — не повірю!» Слід також зазначити, що саме за цією соціально-психологічною якістю керівний склад українства виявляє спосіб мислення і дій, схожий на той, який має російський етнічний загаль (кінтуїтивний);

– «прагматичність» (16,4 %), яка за своїм природним змістом налаштовує людей на прийняття утилітарних цінностей і лежить у площині сучасних європейських орієнтацій, поки що охоплює недостатню частину керівних кадрів. Зокрема, ця соціально-психологічна обставина блокуватиме адекватне розуміння курсу на євроатлантичну інтеграцію України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Перехідний процес торкається всіх сфер суспільного життя, але з усіх можливих криз найгострішою в цьому процесі постає криза ідентичності, що її нині зазнає українське суспільство.

Суперечливий характер перехідної доби визначається втратою старих (притаманних модерну) і набуттям нових (притаманних постмодерну) форм ідентичностей.

Загалом соціальна ідентичність України зумовлюється кодом її культури, що дорівнює значенню пропорції 62 : 38 і визначається поняттям «золотий перетин». Власне, це і формує суперечливий характер перебігу її перехідних процесів. Так, на початку 90-х років вона виявляла чимало стриманості, тоді як Росія демонструвала світові здебільшого радикалізм. Починаючи ж з кінця 90-х років, коли виникла об'єктивна потреба у посиленні державно-владного впливу на суспільні процеси, і в Росії у цьому контексті заговорили про посилення авторитарних тенденцій, Україна навпаки, ніби збільшила свою готовність до розвитку демократії.

Нереалізовані очікування широкіх прошарків суспільства дали взнаки і виявилися своєрідною «соціальною травмою» (за визначенням соціолога П. Штомки) або «посттравматичним синдромом» (за визначенням психолога Л. Бурлачука). На думку авторів, більш адекватним віддзеркаленням набутого українським суспільством синдрому є «психоневроз відкладеної дії» (за визначенням Б. Зейгарник), адже саме нездійснені владою демократичні реформи зумовили хворобливий суспільний стан.

У контексті посттрансформаційних очікувань доречно зауважити, що дедалі наочнішою ставатиме специфіка національних інтересів, яку, власне, і визначає нова соціетальна ідентичність, у тому числі країн східнослов'янської субкультурної єдності.

Новітній підхід розвиває не лише теоретичні аспекти нагальних суспільних проблем. Він має практичну значимість, адже озброює державне управління конкретним механізмом прогнозування розвитку соціальних процесів і реалізації тих постановочних завдань, що їх потребує сьогодення політики, економіки і суспільства в цілому. Це, власне, і визначає напрямок наших подальших досліджень.

Література:

1. Афонин Э. А. Великая коэволюция: глобальные проблемы современности : историко-социологический анализ / Э. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Мартынов. — К.: Парламентское изд-во, 2003. — 384 с.
2. Афонін Е. Соціокультурна взаємодія як чинник інтеграційних процесів у світі / Е. Афонін, А. Мартинов та ін. // Розвиток суспільства : монографія / за заг. ред. І. Розпутенка та Б. Лессера. — К.: К. І. С., 2004. — С. 82—103.
3. Афонин Э. А. Цвет и психика = Color and Psyche / Э. А. Афонин // Аеропорт. — 2006. — № 1. — С. 52—55.
4. Афонін Е. А. Психокультура України: «помаранчевий перехід» / Е. А. Афонін, О. А. Донченко, В. О. Антоненко // Соціальна психологія. — 2006. — № 4. — С. 77—93.
5. Афонін Е. А. Проблема психологічного феномена проєкції в політиці / Е. А. Афонін, О. А. Донченко // Політичний менеджмент. — 2009. — № 4. — С. 28—43.
6. Афонін Е. А. Трансформація суспільно-владних відносин: закономірності та особливості її прояву в Україні / Е. А. Афонін, О. В. Суший, Л. М. Усаченко // Український соціум. — 2011. — № 4. — С. 7—30.
7. Большой толковый социологический словарь (Collins) : Т. 1, 2 / пер. с англ. — М.: Вече ; АСТ, 1999. — 544 с. — Т. 2. — С. 228—230.
8. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика / Л. Ф. Бурлачук. — СПб : Питер, 2002. — 352 с.
9. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / С. Гантінгтон. — Львів : Кальварія, 2006. — 472 с.
10. Глобальні трансформації: політика, економіка, культура / Д. Гелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт, Дж. Ператон ; пер. з англ. — К.: Фенікс, 2003. — 584 с.
11. Грамши А. Избранные произведения / Антонио Грамши ; пер. с итал. — М.: Политиздат, 1980. — 422 с.
12. Донченко Е. А. Социетальная психика / Е. А. Донченко. — К.: Наукова думка, 1994. — 208 с.
13. Історія європейської ментальності. — Львів : Літопис, 2004. — 720 с.
14. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина ; сост. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова. — М.: Политиздат, 1989. — 479 с.
15. Лейн Д. Еліти, класи та громадянське суспільство в період трансформації державного соціалізму / Д. Лейн // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 3. — С. 14—31.

16. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи ; пер. с фр. — М.: Центр психологи и психотерапии, 1998. — 560 с.
17. Соціокультурні ідентичності та практики / під. ред. А. Ручки. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. — 315 с.
18. Степаненко В. Концепція громадянського суспільства в осмисленні посткомуністичних суспільних трансформацій / В. Степаненко // Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденція, український досвід / за ред. В. В. Танчера, В. П. Степаненка. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. — С. 73—98.
19. Aust St. Experiment Europa. Ein Kontinent macht Geschichte. / Stefan Aust, Michael Schmidt-Klingenberg. — Munchen, 2003. — 270 p.
20. How Europeans see themselves — Looking through the mirror with public opinion surveys [Електронний ресурс]. — Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2001. — 56 p. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/publications/booklets/eu_documentation/05/txt_en.pdf.
21. Tenney A. A. Societal Evolution: A Study of the Evolutionary Basis of the Science of Society. By Albert Galloway Keller... / A. A. Tenney // Science, New Series. — Vol. 42. — No 1084 : (Oct. 8, 1915). — P. 498—499.

БУТИРСЬКА

Тетяна,

доктор наук з державно-го управління, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, м. Івано-Франківськ, Україна.

Анотація: у статті показано основний взаємозв'язок архетипу базових етичних засад із державним будівництвом як з теоретичної, так і з практичної точки зору, при цьому акцент зроблено на розкритті сутнісного сенсу таких базових компонентів архетипу етичного, як етична реальність, щастя, мова, етична поведінка.

Ключові слова: архетип етичного, державне будівництво, етична реальність, щастя, мова, етична поведінка.

УДК 342.32 : 321.015

Тетяна БУТИРСЬКА

АРХЕТИП «ЕТИЧНОГО» ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Постановка проблеми. Термін «архетип» складається з двох частин, або має в своїй основі два давньогрецьких поняття: arche, що означає першооснову, і typos — образ, тобто цим терміном означається, символізується якийсь спочатку освоєний (або засвоєний) образ, явище чи феномен, сутність якого полягає в тому, що він є одночасно і процесом, і переживанням цього процесу. К. Г. Юнг, який є класиком теорії несвідомого і визнаним розробником фундаментального поняття архетипу, у своїх роботах проводить чітке розділення між:

— «успадкованими виразами» — тобто розумінням архетипу як простого забобону;

— «інстинктивними виразами» — тобто певними фізіологічними стимулами, що сприймаються нашими органами почуттів.

Водночас він переконливо доводить, що існує певний зв'язок між «інстинктами» й «архетипом», якій виражається в тому, що вищезгадані фізіологічні стимули проявляються і виявляють свою присутність тільки через символічні образи. Саме ці прояви і є, власне, тим, що Юнг називає архетипами.

При цьому архетип, як показує історія релігійних явищ, має «характерний нумінозний вплив, а саме — суб'єкт опиняється захопленим їм точно так само, як інстинктом. І навіть більш того, інстинкт як такий може бути обмежений і навіть пригнічений архетипічною силою», — на думку Юнга, це факт, який сам по собі не потребує жодних додаткових доказів [1, с. 264—265]. Розглядаючи ці «архаїчні пережитки», які він іменував «першозразками», К. Г. Юнг стверджував, що цей термін — «архетип» — часто розуміється неправильно, як те, що означає певні міфологічні образи або вирази цієї теми. Згідно з Юнгом, архетип — це тенденція формувати подібні вирази теми. Яскраво виражена специфіка цих виразів, або «першозразків», полягає в наступному:

— вони можуть значно змінюватися;

— їх базисний патерн при цьому не втрачається.

Це означає, що архетип «етичного», присутній на найглибшому рівні свідомості, тобто вкорінений в універсумі, здатен до розширення і відтворення незалежно від діючої в той чи інший момент часу державної форми.

Виклад основного матеріалу. Творцями певних етичних систем виступали Сократ, Епікур, Спіноза, Кант і Гегель. Традиційно вважається, що біля витоків етики стоїть Сократ, який, на відміну від натурфілософів, цікавився не питаннями природи, а питаннями державного буття. Так, Аристотель у «Метафізиці» вказує, що дослідженням етичних питань займався Сократ, який у цій галузі шукав загального і першим спрямував свою думку на загальні визначення [2, с. 22—23]. Одними з таких визначень

є «справедливе» і «добре», з приводу яких Сократ дискутує з софістами, чії позиції принципово відрізняються від його поглядів і переконань. Так, Сократ шукає сутнісне визначення «етичного» — і, перш за все, в державі, як в його об'єктивній підставі [3], тоді як софісти спочатку зводять усе до суб'єктивізму і конвенціоналізму, стверджуючи, зокрема, що все те, що візьмуть за етичне, то таким і буде.

Те, що в античності розглядали «етичне» в «державному» має онтологічне значення і показує їх вихідний зв'язок. Так, у Демокрита держава — це загальне благо, найбільша опора [4]. Схожим чином визначає зміст держави й Аристотель: держава — це приємне спілкування [5]. За Аристотелем, держава створюється не для того, щоб жити взагалі, але для того, щоб жити щасливо. Тим самим уродженець міста Стагирит (Аристотель) визначає етичну природу держави як головну. У визначенні держави за Платоном ключовим поняттям є справедливість [3], тобто те, що держава створюється не просто для того, щоб у ній жити, але щоб життя це було справедливим і щасливим. Це показує, що добі античності глибоко притаманне надособистісне сприйняття держави, засноване на основних загальнолюдських цінностях, які в усі часи були природними і зрозумілими для кожного, таких як благо, спілкування, справедливість. Інакше кажучи, це природні теорії держави. Характерно, що в цьому ж ключі визначають згодом державу Г. В. Ф. Гегель (як моральну субстанцію) й І. Кант, який вважає державу центром спільних інтересів, вищою інстанцією в їх вирішенні, непорушною основою суспільного устрою [6, с. 27—33].

У цілому аналогічна, але виражена дещо інакше картина спостерігається на Сході, де Конфуцій говорить про державу як про продовження сімейних традицій, де правитель виступає в ролі благородного патріарха, який справедливо і з любов'ю дбає про своїх підданих. Проте вже період розпаду Римської імперії характеризується зміною ситуації в Європі, і в першу чергу — зміною характеру відносин між людьми. Аналогічний процес у цей самий час розвернувся і в зоні ірано-індійських цивілізацій (Іран, прилеглі до нього зони північно-західної Індії, Середньої Азії та Закавказзя) — його ініціювало падіння Парфянського царства, яке тривалий час виступало гегемоном у цій частині Давнього Світу. І в цей самий період відбувається перелом у східній частині Давнього Світу — у східно-азійських землях, об'єднаних Ханьської імперією. Тобто, розпад Римської імперії був лише одним із проявів трансформації принципів соціальних відносин, що відбувалася в цей період у всьому Давньому Світі.

Слід зазначити, що на момент розпаду Західна Римська імперія існувала як асоціація племен, тоді як у Візантійській імперії зберігалися єдність і влада імператора. Згодом цей фактор значною мірою вплинув на формування західного і східноєвропейського розуміння держави — якщо в західноєвропейському розумінні формуються нові поняття держави, то східноєвропейський світогляд багато в чому зберігає те надособистісне — «метафізичне» —

BUTYRS'KA
Tetyana.

**THE ARCHETYPE
OF "ETHIC" AS
A DETERMINING
FACTOR OF
THE STATE'S
DEVELOPMENT**

Annotation: The basic interrelation between the archetype of basic ethic roots with state's development is analyzed from theoretical and practical points of view. A significant attention is paid to the clarification of the essence of such basic components of the archetype of "ethic" as ethic reality, happiness, language, and ethic behavior.

Keywords: archetype of "ethic", state development, ethic reality, happiness, language, ethic behaviour.

розуміння держави, яке йде з часів античності. Зміна ситуації й принципів соціальних відносин, викликана поширенням в Європі родоплемінних відносин («варварства») й управління на основі «вождизму», обумовлює інше розуміння держави і відносин у державі.

За Н. Макіавеллі, відносини між правителем і підданими, що спираються на страх і любов останніх, і є державою. Згодом такий підхід, в основі якого лежать міжособистісні і міжгрупові відносини протистояння, набуває значного поширення в західноєвропейському розумінні держави. У контексті його розвитку виникає антиномія, а саме: з одного боку, держава — це союз, це суспільство, з іншого — визначальними для держави відносинами є відносини антагонізму. Звідси як спроби подолання цього антагонізму слід розглядати, в першу чергу, теорії держави, розроблені такими відомими гуманістами, як Дж. Локк, Ж. -Ж. Руссо та Ш. Монтеск'є.

Тим не менш, подолати цю антиномію не вдалося, більш того — вона отримала своє подальше продовження і розвиток в низці робіт, які посилили не тільки відносини антагонізму в державі, але й заклали антагонізм щодо самого поняття держави. Це, насамперед, теорії держави не менш відомого гуманіста Ф. Ніцше, етика якого, так само як і етика Н. Макіавеллі, проектується на сферу владних відносин, і цим, як і етика Макіавеллі, суттєво вплинула насамперед на цю сферу, а також на багато сучасних теорій держави, які впливають з його етичних переконань.

Головне, базове питання етики — це питання сенсу людського буття. Держава — це форма людського буття, від реалізації якої повністю залежить його конкретна якість. Проте в сучасній державі право ставлять над етикою, що виражається у визначенні держави як «правової», тобто як регулятора поведінки людей за допомогою законів. Тим самим держава залишає поза своїм впливом той величезний простір людських відносин, які узвичаєно називати моральними. Між тим, однією з головних ознак моральних відносин є почуття відповідальності, без якого є неможливим ухвалення на рівні держави суспільно значущих рішень, що приносять загальне благо, або «щастя» для всього соціуму.

Поняття «щастя» визначається у Філософському енциклопедичному словнику [7, с. 446] як стан повного, вищого задоволення, абсолютної відсутності бажань, як ідеал, здійснити який прагнуть шляхом розумної і спільної дії. Хоча щастя належить до внутрішнього стану, здатність людини бути щасливою підвищує її готовність приймати і здійснювати етичні цінності як такі. Кант формулює це наступним чином: *роби те, завдяки чому ти стаєш гідним бути щасливим* [8, с. 601]. Тим самим людське буття інтерпретується як дія, викликана конкретною причиною. Звідси архетип «етичного» є одним з найбільш складних для дослідження архетипів, оскільки містить у собі два моменти — філософський, суто споглядальний, теоретичний, і практичний момент, який відповідає на питання, «що людина повинна робити», який пізніше І. Кант уточнив наступним чином: що людина повинна робити для того, щоб жити *щасливо*.

Згідно з Тимеєм Локрським, щастя — це розумність, дотримання піднесеної філософії, очищення від помилкових думок, залучення до науки, вивільнення від великої неосвіченості, близькість до божественних предметів, самодостатнє життя [9, с. 31]. Узагалі в античності проблеми щастя знайшли своє відображення у двох основних етичних концепціях щастя — гедонізмі й евдемонізмі. Етичний напрям гедонізму було засновано Аристиппом з Кірені, тому він також називається філософією кіренайків. Гедоністи визначали щастя — вище благо — як душевний склад, радість спілкування з людьми або просто як свободу від

незадоволення і болю. Евдемонізм розглядає щастя — блаженство — як мотив і мету всіх прагнень.

Сказане вище дозволяє, з одного боку, зрозуміти місце щастя в системі людського знання, а з іншого — його можливості та обмеження в додатках до діяльності по дослідженню і конкретизації цього поняття. Тому тут ми повинні звернутися до Б. Спінози як до мислителя, чиї духовні шукання і головний філософський інтерес становило дослідження цілком метафізичного поняття «щастя». При цьому слід підкреслити, що будучи послідовником Р. Декарта, Б. Спіноза виходив з ідеалу математичної чіткості в застосуванні розуму і в дослідженні метафізичних проблем, з яких, власне кажучи, і має починатися будь-яке пізнання. Загальновідомо, що це дослідження він здійснив у своєму філософському творі «Етика», проте менш відомим є перший твір Спінози на цю тему — «Трактат про Бога, людину і її щастя», де сама назва чітко відображала прагнення автора з'ясувати, чим є людське щастя і як його досягти [10]. Оскільки людина являє собою тільки частину світового цілого, то, щоб відповісти на питання про її щастя, треба визначити, яке місце вона посідає в складі світу. Світ — це «все», тому вона перебуває в залежності від положення у складі «всього», і ось тут природним чином виникає питання: чим є «все»?¹

Така постановка питання, або, інакше кажучи, глибина та ширина «охоплення» мислення, найбільш зрозуміло демонструє роль «етичного» і наближає нас до того рівня в його розумінні, на який до Спінози не піднімався ніхто. Після Спінози ми розуміємо, що існує якась онтологічна даність — назовемо її *«етична реальність»*, — яка є точно такою є безжальною і точно такою є само непохитною, як і зовнішній світ, як сама природа, виразом якої є і людина як носій розуму і держава як форма людського буття. Можна погоджуватися або ж, навпаки, не погоджуватися з її існуванням — це вже проблема того, хто пізнає, але **відштовхуючись від ситуації, яка склалася сьогодні у сучасній державі, ми бачимо, що саме етична реальність є безпосереднім джерелом громадського невдоволення, яке зростає в державі у міру того, як посилюються дії з її спростування.** Адже що таке реальність? Реальність (від піздньолат. *Realis* — речовий, дійсний) — речовинність, онтологічне буття-в-собі [7, с. 388].

Однак, на відміну від дійсності, в реальності можна розрізнити «можливість» і «необхідність», тоді як у дійсності вони збігаються. Якщо вивчення буття ґрунтується переважно на вивченні можливостей, то поняття «необхідність» відображає об'єктивні зв'язки матеріального світу, інакше кажучи, **«необхідне неминуче має настати»**. Тобто, конкретне наповнення цих зв'язків має власну природу і повинно бути знайдено в конкретному державному бутті, повинно бути відображено в його просторі як соціальна зв'язність, оскільки етична реальність відтворюється в соціальності держави. Ця необхідність не може бути замінена жодною іншою, інакше в державному соціумі наростає реакція на розбіжність внутрішнього відчуття архетипу «етичного» і зовнішніх щодо нього подій державного будівництва, що неминуче призводить до кризових явищ.

Так, з одного боку, Р. Музиль пише, що не можна сердитися на власний час без шкоди для себе самого [11, с. 17]. Здається, що про те ж саме говорить і К. Г. Юнг: якщо людина вважає несвідоме частиною своєї особистості, то вона повинна допустити, що фактично вона перебуває в люті проти себе самої. Але далі Юнг розвиває цю думку в архетипічному і колективному контексті, вказуючи, що «тією

¹ Зазначимо, що вже в контексті робіт попередника Спінози Т. Гоббса стає очевидним, що з позицій емпіризму подібне питання не можна навіть сформулювати. Можливо, тому його «наукова філософія держави», засновником якої Гоббс себе вважає, є ближчою до «позитивності» позитивізму, ніж до космології античності.

мірою, в якій символізм, що народжується в результаті її страждань, виявляється архетипічним і колективним, останній може бути прийнятий як знак того, що **людина страждає не стільки від себе самої, скільки від духу часу або епохи**». І продовжує далі: «Вона страждає від об'єктивної безособистісної причини, від свого колективного несвідомого, розділеного нею з усіма людьми» [1, с. 474].

Державне будівництво — це точка зору того, хто діє, а не спостерігає. Але при цьому державне будівництво не має фізичного об'єкта у звичному розумінні цього слова — по суті, це процес відтворення смислів. Важливо відзначити, що в цьому випадку йдеться не про те, щоб у черговий раз описати і структурувати вже наявне явище, але про те, щоб відобразити його смислову реальність, досі дану виключно в адміністративних атрибутах; йдеться **про державне будівництво як про спосіб максимального «зближення» живої думки з реальною дійсністю**. Оскільки цей дискурс не спирається ні на логічне формальне повторення процедури, ні на її оптимізацію, це є можливим тільки за умови «розриву» традиційного владного виміру і перетворення державного будівництва на державну **«здатність мислити і діяти», орієнтовану не на панування**.

Уточнимо, що тут йдеться не про дисперсію влади (англ. *disperse* — розганяти, розсіювати), яка є всього лише способом соціальної фіксації в більш абстрактній формі, але про здатність держави говорити від імені свого народу, виданого їй кредиту довіри, її звільнення від приховування процедури, яка перешкоджає смислу і заважає державному будівництву **бути**.

Надзвичайна складність державного будівництва полягає в тому, що воно являє собою процес, в якому спочатку ніде не видно твердої опори: все існує щодо всього, утворюючи зчеплення «взаємозалежностей». Звідси може здатися, що державне будівництво є пошуком і відстеженням цих всебічних відносин, оскільки фактично сам процес з'являється насамперед як безліч різноманітних зв'язків. І тільки потім стає зрозуміло (або не стає), що питання про кінцеву мету цього процесу при цьому залишається без відповіді, а без відповіді на це питання сам процес ненабагато відрізняється від броунівського руху. Між тим, саме мета здатна структурувати «поле» відносин, дати їм сенс.

Однак сьогодні в Україні існує суто описовий підхід до державного будівництва, в якому відбувається опис не смислових значень, але абстрактних адміністративних комунікацій. Тут головний акцент робиться на процесуальних і процедурних характеристиках комунікації, де вся увага зосереджується на зовнішніх способах її існування і виразу. За такого підходу головним сенсом державного будівництва виступають нормативні акти й адміністративні процедури, тобто такі, що вже відбулися й устоялися, «усталені» зв'язки і відносини.

Але парадокс полягає в тому, що в цій гладкій, безперервній комунікації в дійсності не знаходиться місця для державного будівництва, оскільки там вже нічого нового, творчого не відбудеться. Не це, отже, є простором державного будівництва, воно не може там виникнути і проявитися, оскільки там немає джерела для його існування і розвитку. Тільки в точці розриву цієї гладкості і безперервності зароджується державне будівництво, тому що тільки в розрив може проникнути ідея сенсу — не процедури, не адміністрування, а справжнього призначення, без якого державне будівництво є безплідним.

У цьому підході відносини або комунікації — це те, у вигляді чого існує культура етичного в державі. Поняття «державне будівництво» у таких умовах уособлює собою не те, що держава має, а те, чим держава є. Інтерпретація етичного відбувається шляхом пізнання його цінностей, міфів, переконань, інакше кажучи, — шляхом вивчення його «універсалій», гранично узагальнених понять.

Чи входить до архетипу «етичного» таке універсальне поняття, як «мова»? Так, оскільки мова є тим інструментом, який відображає наше розуміння етичного, наше ставлення до нього, дозволяє певним способом, прийнятим у культурі цього соціуму, висловити ту особливу форму думки, яка притаманна саме йому. Наприклад, термін *mythos* у своєму первісному контексті означає «слово», «історія», так само як первісним значенням глибокого і багатогранного філософського терміну *logos* є «річ», «слово». У Біблії прямо визначено, що спочатку було слово — і не просто було, а висловлювало поняття бога, ставало богом всередині людини. У цьому сакральному дискурсі, відображеному в давніх священних текстах, поняття «мова» означає виявлення й опис певних розумових процедур, опосередкованих тими культурними й етичними принципами, які сповідує це суспільство і які розкривають тим самим його кінцеві цілі. Тобто, мова не тільки виявляє й описує етичну реальність, вона інструментально сприяє процесу її побудови, її створенню в комунікації, існуванню в інформаційному просторі держави. Звідси — величезне значення в державному будівництві має наукове розуміння мови, оскільки система уявлень про державу, її «картина» відображаються саме в мові. Мова є знаряддям думки, а це означає, що вона виявляється наділеною абсолютною і всеосяжною владою, вона встановлює норми мислення і поведінки, керує становленням логічних категорій і цілих концепцій [12, с. 55].

При цьому важливо, на наш погляд, підкреслити онтологічну сутність мови, яка виражається в тому, що саме по собі поняття «мова» не висловлює ніяких етичних принципів, але постає як компонент буття «етичного». Ця властивість мови обумовлюється її суспільною природою: будучи тісно пов'язаною із суспільством, мова вільно або мимоволі відображає етику суспільних відносин. У процесі державного будівництва мова проникає в усі сторони суспільного й індивідуального життя людини, визначає форми її культури, співвідносячи мовну реальність з етичною реальністю.

Пізнання «етичної реальності» є можливим лише у взаємодії з іншими людьми, присутніми в соціумі, і тут важливо спиратися на принцип «етичної поведінки», який повинен лежати в основі колективної діяльності, забезпечуючи можливість державного будівництва. Питання етичної поведінки — це дуже складне питання, тому що його не можна розглядати як матричну конструкцію, як задану схему, яку слід освоїти і якої треба дотримуватися. Питання етичної поведінки — це питання вибору, воно було таким первісно, що показано Сократом. Воно і сьогодні залишається таким, і все та ж сама об'єктивна ціна цього питання — життя. Це питання лежить, здавалося б, на поверхні буденного сприйняття як набір загальноприйнятих традицій, але сутнісна проблема полягає в тому, що воно є настільки об'єктивним, наскільки ж і суб'єктивним. Останнє відображено в жалю людей, що йдуть із життя, про те, що вони підкоряли свою поведінку тому, чого від них очікували, тобто об'єктивному чиннику, і не виразили (*sic*. не зважилися, не змогли, не встигли) своє суб'єктивну поведінку. Водночас ми повинні розуміти, що ці людські жалкування за духовними втратами не є сугубим продуктом сучасності, вони походять зі значно давнішого духовного джерела. В їх підґрунті проглядається ідея етичної концепції Аристотеля, згідно з якою стан щастя як вищої досконалості передбачає прагнення людини відповідати своєму покликанню («даймону») або «справжньому Я», яке знаходиться шляхом розвитку всіх тих потенцій, які закладено не тільки в видотипових (родових) особливостях людини, але унікальним чином представлено в кожному людському індивіді. На це саме пізніше вказував і Ніцше, який писав, що діяльним людям зазвичай бракує вищої, індивідуальної діяльності, — вони діяльні як чиновники,

купці, вчені, тобто як родові істоти, але не як певні і єдині люди; у цьому сенсі вони ледачі. У цьому загальному зв'язку можна виділити важливу думку про те, що архетипи етичного є абсолютно дієвими в сучасних умовах, але не як поняття Платона про згадування ідей (анамнезіс), а як спільні для всіх людей колективні патерни мислення, які Юнг згодом назвав «колективним несвідомим».

У цьому контексті поняття «етична поведінка» повинне ґрунтуватися на розумінні, злагоді та дотриманні таких загальнолюдських обставин, як:

- взаємозв'язок всього існуючого на землі;
- неповторність існування окремої людини;
- об'єктивність законів світобудови.

«Етична поведінка» розкриває й позначає ті ціннісні пріоритети, яким керується людина в повсякденному житті, її готовність здійснювати їх. Вихідна передумова етичної поведінки — внутрішнє прагнення бути щасливим. Однак тут існує ще один аспект, який полягає в тому, що людина несе відповідальність за те, щоб у цьому прагненні не порушити моральних кордонів щодо ближніх. У Давній Греції поняття «щастя» було за своєю суттю **«колективним»** — воно залежало від стану всієї держави-поліса, де кожен громадянин повинен був дотримуватися етичного принципу «нічого занадто».

Що таке «етичне», в чому його сутність?

«Етичне» являє собою певний комплекс моральних ідей — якусь спільність архаїчного порядку, первинний колективний образ, що володіє потенційною функціональною автономією. «Етичний» не є продуктом сьогодення; його походження тягнеться зі стародавнього світу і може бути простежено до найдавніших ідей, символів, пам'ятників та образів проникнення моральності². Його сутність полягає в тому, що, на відміну від культурних символів, «етичне» сприймається як природний символ, який має архаїчне коріння «колективного образу», і цим парадоксально обумовлюється його безперервна життєвість, його глибинний автономний вплив.

Виникає питання: у чому конкретно ця дія виражається в сучасному державному будівництві?

Розглянемо це більш докладно на прикладі найближчих за часом подій.

У липні 2011 року Генеральна асамблея ООН ухвалила резолюцію, що не має юридичної обов'язковості, згідно з якою щастя має стати «показником розвитку країни». Концепція валового національного щастя виникла в Бутані, який є останнім буддійським королівством на Землі, і виникла, якщо можна так висловитися, «напіввипадково»: так, одного разу король Бутану, відповідаючи на запитання щодо оцінок економічного розвитку, зауважив, що показники ВВП не відображають реального стану народу, і його країна більше стурбована показником валового щастя. Відтоді в гімалайському королівстві провели кілька міжнародних конференцій за принципами підрахунку ВНЩ³, але єдиної думки щодо ефективності цієї концепції немає навіть у Бутані.

Слід зауважити, що, коли Бутан почав просувати вищезазначену резолюцію, багато держав поставилося до цієї затії досить скептично. Проте несподівано пропозицію було висунуто відразу 66 країнами, включно з Британією, які також приєдналися до бутанської ідеї. Тим самим первісна ідея останнього буддійського

² Такі відомі нам пам'ятники старовини, як І-цзин, китайська класична книга змін, Дао-де-цзин, вчення про дао і шляхи речей, — по суті являють собою вихідне відтворення структури етичного **всього того, що є**, «щойності» речей.

³ Валове національне щастя (ВНЩ) — холістична міра якості життя, яка, на відміну від валового національного продукту (ВВП), охоплює моральні і психологічні цінності. Сам термін є похідним від англійського Gross National Happiness, при цьому являє собою протиставлення Gross National Product.

королівства на Землі — донести концепцію щастя до свідомості членів ООН, тому що показники ВВП не відповідають потребам людей, — була успішно реалізована. Так, політики і психологи США цілком серйозно обговорюють питання про те, чи не настав час до традиційних звітів про стан нації ввести нові індикатори, що відображають ступінь загальної задоволеності населення життям⁴. При цьому абсолютно не виключено, що цей показник згодом виявиться більш важливим, ніж статистика зміни валового внутрішнього продукту [13].

Між тим, у 2012 році українці стали відчувати себе менш щасливими порівняно з минулим роком, про що свідчать дані соціологічного опитування, проведеного КМІС (Київським міжнародним інститутом соціології). У цілому проведене опитування показало, що рівень щастя істотно зменшився в період 2011—2012 рр. Так, якщо в 2011 році щасливими себе відчували 63 % опитаних українців, то в 2012 — 51 %, наголошується в прес-релізі, поширеному прес-службою КМІС 06. 04. 2012 [14].

Для порівняння рівня життя в різних країнах традиційно використовуються значення ВВП на душу населення або ІРЛП⁵, але вже стає зрозумілим, що ці індекси не завжди можуть показати реальний стан речей. Зокрема, порівняння значення ВВП на цей час вважається недоречним, оскільки кінцева мета більшості людей бути не багатими, а щасливими і здоровими. Тому про ступінь розвитку суспільства незабаром судитимуть не тільки за обсягом ВВП на душу населення, але і за індексом щастя.

Водночас треба відзначити, що з цього питання немає одностайної наукової думки. Так, британська наукова організація — Інститут економічних досліджень (ІЕА) — опублікувала звіт під назвою «Гонитва за щастям. Благополуччя і роль уряду», де дослідники стверджують, що урядова стратегія вимірювання щастя суспільства і цілеспрямована діяльність щодо поліпшення цього показника суспільного розвитку на збиток іншим є непродуктивною і просто призводить до розбазарювання коштів. На думку фахівців ІЕА, відображену в звіті, уряди не повинні намагатися вимірювати щастя суспільства або максимізувати цей чинник у вигляді конкретної політичної мети. Це пов'язано з тим, що зовсім не очевидно, що у суспільствах, де є більше рівних можливостей, зростає й рівень щастя. Водночас абсолютно зрозуміло, що ступінь задоволеності населення країни своїм життям залежить від розміру його доходів й економічного зростання держави — такими в цілому є основні тези звіту.

Проте ще в самому початку 1970-х американський учений Ричард Істерлін дійшов висновку, що благополуччя суспільства, його добре соціальне самопочуття не зростає із зростанням економічних показників. Ця теорія, що отримала назву «парадокс Істерліна», піддавалася критиці — наприклад, за те, що вона нібито не універсальна і не може працювати однаково в країнах з різним рівнем економічного розвитку. Два роки тому вчений опублікував у журналі *Proceedings of the National Academy of Science of the United States* статтю про нове дослідження, що підтверджує його теорію. Зокрема, Істерлін і його колеги проаналізували результати опитувань, що проводилися з 1994 по 2006 роки в країнах з різним рівнем економічного розвитку і різними моделями економіки. Учасники опитувань за спеціальною шкалою оцінювали рівень свого фінансового благополуччя і ступінь задоволеності життям. «Ми не виявили жодної залежності між

4 Міжнародний індекс щастя (Happy Planet Index) — являє собою індекс, що відображає добробут людей і стан навколишнього середовища в різних країнах світу, який був запропонований Новим економічним фондом (NEF) у липні 2006 року. Головне завдання індексу — відбити «реальний» добробут націй.

5 Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) — інтегральний показник, який є стандартним інструментом у разі загального порівняння рівня життя різних країн і регіонів.

зростанням валового внутрішнього продукту і ступенем задоволеності життям населення. Причому економічне зростання в країнах, що нами вивчаються, відбувалося зі швидкістю 1—3 % на рік», — відзначають автори дослідження [15].

Таким чином «парадокс Істерліна» не просто реєструє якийсь психологічний або соціальний феномен. Це одна з теорій, якою оперують фахівці, які намагаються розібратися, що негаразд із сучасною економікою. На їхню думку, зводячи поняття якості життя до набору об'єктивних показників (купівельної спроможності, середньодушового доходу тощо), економісти упускають «етичні» його складові, серед іншого — задоволеність життям [16].

Отже, архетип «етичного» є тим чинником, з яким особам, що займаються організацією державного будівництва, — організаційним постатям держави — необхідно рахуватися в першу чергу. Якщо ж його ідеї та образи пригнічуються ними або нехтуються, витісняючи тим самим із процесу розбудови держави, їх величезна незадіяна енергія осідає в «колективному несвідомому» і з часом викликає руйнівні наслідки для держави. Тобто, розбіжність внутрішнього відчуття архетипу «етичного» і зовнішніх відносно нього подій у своїй сукупності зумовлюють неминучість наростання складності і настання кризових явищ у державі.

Юнг пише, що, як правило, енергія архетипу не перебуває в розпорядженні свідомого розуму [1, с. 135]. Водночас, працюючи протягом тривалого часу в несвідомому, саме архетипи майстерно влаштовують обставини, які призведуть до кризи. З цих тісних енергетичних взаємовідносин, взаємопроникнення, взаємозв'язку і взаємовпливу стає зрозуміло, що образи подібного штибу, архетипічні форми мислення є присутніми, продовжують працювати в сучасній державі, мають глибокий емоційний вплив на стан інформаційного суспільства і є духовно значущими для людини третього тисячоліття.

Висновки. Те, що в античності розглядали «етичне» в «державному», має онтологічне значення і показує їх вихідний зв'язок. Конфуцій говорить про державу як про продовження сімейних традицій, де правитель виступає в ролі благородного патріарха, який справедливо і з любов'ю дбає про своїх підданих. Це показує, що добі античності глибоко притаманне надособистісне сприйняття держави, що ґрунтується на основних загальнолюдських цінностях, які в усі часи були природними і зрозумілими для кожного, таких як благо, спілкування, справедливість.

За Н. Макіавеллі, відносини між правителем і підданими, що спираються на страх і любов останніх, і є державою. Згодом такий підхід, в основі якого лежать міжособистісні і міжгрупові відносини протистояння, набуває значного поширення в західноєвропейському розумінні держави. У контексті його розвитку виникає антиномія, а саме: з одного боку, держава — це союз, це суспільство, з іншого — визначальними для держави відносинами є відносини антагонізму.

Головне, базове питання етики — це питання сенсу людського буття. Держава — це форма людського буття, від реалізації якої повністю залежить його конкретна якість. Проте в сучасній державі право ставлять над етикою, що виражається у визначенні держави як «правової», тобто як регулятора поведінки людей за допомогою законів. Тим самим держава залишає поза своїм впливом той величезний простір людських відносин, які узвичаєно називати моральними. Між тим, однією з головних ознак моральних відносин є почуття відповідальності, без якого стає неможливим ухвалення на рівні держави суспільно значущих рішень, що приносять загальне благо, або щастя для всього соціуму.

Спираючись на ситуацію, що склалася сьогодні у сучасній державі, ми бачимо, що саме *етична реальність* є безпосереднім джерелом громадського невдоволення, яке зростає в державі у міру того, як посилюються дії з її спростування.

Державне будівництво — це точка зору того, хто діє, а не того, хто спостерігає. Але при цьому державне будівництво не має фізичного об'єкта у звичному розумінні цього слова — по суті, це процес відтворення смислів. Важливо відзначити, що в цьому випадку не йдеться про те, щоб у черговий раз описати і структурувати вже наявне явище, але про те, щоб відобразити його смислову реальність, досі дану виключно в адміністративних атрибутах, йдеться про державне будівництво як про спосіб максимального «зближення» живої думки з реальною дійсністю.

Уточнимо, що тут йдеться про здатність держави говорити від імені свого народу на підставі виданого їй кредиту довіри, її звільнення від приховування процедури, яка перешкоджає смислу і заважає державному будівництву.

Однією з ключових особливостей державного будівництва є те, що тільки мета здатна структурувати «поле» відносин у його рамках, дати їм кінцевий сенс. І, як випливає з викладеного вище, саме проходження шляхом реалізації згаданих вище етичних засад і є головною метою державного будівництва.

Однак сьогодні в Україні існує суто описовий підхід до державного будівництва, в якому відбувається опис не смислових значень, а абстрактних адміністративних комунікацій. За такого підходу головним сенсом державного будівництва виступають нормативні акти й адміністративні процедури, які не мають нічого спільного з етичними засадами.

Таким чином, потрібен повний перегляд існуючої практики державного будівництва в Україні в бік зміщення акценту на повсюдну реалізацію базових моральних засад.

При цьому ці базові етичні засади повинні ґрунтуватись на дотриманні таких загальнолюдських обставин, як:

- взаємозв'язок усього існуючого на землі;
- неповторність існування окремої людини;
- об'єктивність законів світобудови.

Література:

1. Юнг К. Г. Символы трансформации / Карл Густав Юнг ; [пер. англ.]. — М.: АСТ ; АСТ Москва, 2009. — 731 с.
2. Аристотель. Метафизика / Аристотель ; пер. с греческого А. В. Кубицкого. — М.: Эксмо, 2008. — 608 с.
3. Платон. Государство / Платон ; [пер. з давньогр. Д. Коваль]. — К.: Основи, 2000. — 355 с.
4. Лурье С. Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования / С. Я. Лурье. — Л.: Наука, Ленингр. отделение, 1970. — 664 с.
5. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Сочинения : в 4 т. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 53—293.
6. Шеллинг Ф. В. Иммануил Кант / Ф. В. Шеллинг // Сочинения : в 2 т. — М.: Мысль, 1989. — Т. 2. — С. 27—33.
7. Философский энциклопедический словарь. — М.: Инфра-М, 2005. — 576 с.
8. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. Н. Лосского ; сверен и отредактирован Ц. Г. Арзаканяном и М. И. Иткиным ; прим. Ц. Г. Арзаканяна. — М.: Эксмо, 2009. — 736 с.
9. Лосев А. Ф. История античной эстетики: поздний эллинизм / А. Ф. Лосев. — М.: Искусство, 1980. — 766 с.
10. Спиноза Б. Избранные произведения : в двух томах / Бенедикт Спиноза. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1957. — 1362 с.

13. Лэйард Р. Счастье: уроки новой науки / Ричард Лэйард ; пер. с англ. И. Кушнareвой. — М.: Изд-во Института Гайдара, 2012. — 416 с.

14. Украинцы стали чувствовать себя менее счастливыми [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.interfax.com.ua/rus/main/100292>.

15. The happiness-income paradox revisited [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.pnas.org/content/early/2010/12/08/1015962107>.

16. Alok Jha. Happiness doesn't increase with growing wealth of nations, finds study / Alok Jha // *The Guardian*. — Monday, 13 December. — 2010.

Олексій ВАЛЕВСЬКИЙ

АРХЕТИПИ УКРАЇНСЬКИХ РЕФОРМ: ВІД АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНОЇ ДО АДМІНІСТРАТИВНО-ОЛІГАРХІЧНОЇ МОДЕЛІ

Державна незалежність України будувалася під гаслами необхідності корінних реформаторських змін радянської суспільної системи. Упродовж 20-ти років учасники політичного процесу старанно підтримували реформаторський дискурс. Нині можна підвести підсумок цієї реформаторської роботи і констатувати, що, по-перше, майже жодна із заявлених цілей не була виконана, і, по-друге, в результаті реформаторських зусиль в Україні сформувалася адміністративно-олігархічна модель.

На порядку денному стоїть проблема переосмислення досвіду українських реформ з метою зрозуміти причини, які призвели до їхнього провалу.

Дослідженню реалізації реформ в українській науковій літературі присвячено чимало праць [1; 2; 3]. Водночас відсутні роботи, в яких сучасний стан українського суспільства визначався б як якісно новий етап історичного поступу, суть якого представлена в понятті адміністративно-олігархічної моделі. Отже, метою статті є, по-перше, дослідження причин, які призвели до невдач у реалізації реформаторських проєктів, по-друге, аналіз характеристик адміністративно-олігархічної моделі.

Проект українських реформ: ілюзії і результати. Наприкінці 80-х років були поширені переконання, що для ліквідації кризи, в якій опинився СРСР, необхідно змінити адміністративно-командну систему. Поняття «адміністративно-командна система» було введено одним з перших ідеологів реформ Г. Поповим, і, не дивлячись на умовність (у будь-якій суспільній системі є елементи адміністративно-командних відносин), воно стало популярним у період «перебудови». За цим поняттям закріпилася функція визначення радянського устрою, для якого було характерним централізоване директивне планування економічних і соціальних процесів на базі державної власності, домінування партійно-господарської номенклатури та політичний диктат комуністичної партії.

Деструкція цієї моделі уявлялася тодішнім реформаторам метою трансформації радянського суспільства. Вважалося, що для цього треба, як мінімум, ліквідувати централізоване планування, запровадити інститут приватної власності й знищити політичний диктат КПРС. Для України ці установки доповнювалися вимогами націонал-демократичних сил щодо виходу із СРСР і побудови незалежної держави. Вважалося, що за допомогою імплементації інститутів і відносин, що сформувалися в західному суспільстві, вдасться зберегти все краще, чого досягла соціалістична економіка й забезпечити стійке зростання. Практика показала, що це запозичення часто сприяло деградації економіки й соціальних відносин. Досвід 20-річної трансформації показав, що такий перенос або неможливий, або призводить до прямо протилежних результатів.

На сьогодні важко назвати яку-небудь сферу, де спостерігалися б очевидні успіхи. За основними макроекономічними показниками

**ВАЛЕВСЬКИЙ
Олексій,**

доктор наук з державного управління, Інформаційне агентство «Контекст-медіа», м. Київ, Україна.

Анотація: досліджуються основні етапи політики реформ та причини невдач реформаторських проєктів упродовж 20 років державної незалежності. Аналізується трансформація адміністративно-командної моделі радянського зразка в адміністративно-олігархічну модель.

Ключові слова: реформи в Україні, адміністративно-олігархічна модель.

УДК: 321. 01

VALEVS'KYI
Olexii.

**ARCHETYPES
OF UKRAINIAN
REFORMS:
FROM THE
ADMINISTRATIVE-
COMMAND
MODEL TO THE
ADMINISTRATIVE-
OLIGARCHIC ONE.**

Annotation: *The main stages of political reforms and the reasons for the failure of reformatory projects during two decades of state's independence are studied. The transformation of the administrative-command Soviet-style model to the administrative-oligarchic one is examined.*

Keywords: *reforms in Ukraine, administrative-oligarchic model.*

нинішня Україна не перевершила радянський рівень. Зокрема, за даними Світового банку, ВВП України на душу населення у 1990 р. становив \$5,960, у 2010 р. — \$6,620. ВВП за паритетом купівельної спроможності в 1990 р. становив \$309,03 млрд., у 2010 р. — \$303,8 млрд. [2]. Отже, без малого два десятиріччя було втрачено як з точки зору росту економіки, так і зростання матеріального рівня населення.

Українська економіка неухильно «старіє». Згідно з даними Державної служби статистики ступень зношеності основних фондів в українській економіці в 2010 році досяг 74,9 %, тоді як у 2000 складав 43,7 % [5]. Збереження тенденції збільшення зношеності основних фондів упродовж останнього десятиріччя свідчить про банальне проїдання економічного потенціалу на шкоду майбутнім поколінням.

Зберігся консервативний характер економіки. В Україні на 3-й технологічний устрій припадає 60 % продукції; на 4-й устрій — 38 %, на 5-й — 3 %, на 6-й — 0,04 %. Для порівняння: в Росії продукція 3-го технологічного устрою займає 30 %; 4-го — 50 %; 5-го устрою — 10 %; 6-го технологічного устрою — 1 %. В економіці США на 4-й технологічний устрій припадає 20 % продукції; на 5-й устрій — 60 %; на 6-й — 5 % [6].

В Україні сформувалася модель, яка не переймається розвитком інтелектуального потенціалу. Так, за даними Державної служби статистики, кількість організацій, які виконували наукові дослідження й розробки зменшилася з 1. 344 у 1991 р. до 1. 255 у 2011 р. Численність науковців зменшилася з 313 тис. у 1990 р. до 84,9 тис. у 2011 р. Зменшується із 1,36 % у 1996 р. до 0,79 % наукомісткість ВВП, який розраховується як питома вага обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт у ВВП. Доводиться констатувати, що уявлення про високий інтелектуальний потенціал України, які дісталися від радянських часів, дедалі більше перетворюються на міф.

Не краща ситуація спостерігається і з впровадженням інновацій. Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, зменшилася із 18 % у 2000 р. до 16,2 % у 2011 р. Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, зменшилася із 14,8 % у 2000 р. до 12,8 % у 2011 р. Відбувається зменшення питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості з 6,8 % у 2001 р. до 3,8 % у 2011 р. [7].

Головна причина несприйняття інновацій полягає у відсутності належних стимулів у власників підприємств. «Головна перешкода інноваційній діяльності — це не відсутність засобів або брак державного управління процесом інновацій. І справа не в горезвісній сировинній орієнтації економіки. Перешкода інноваційній діяльності — політичні й економічні інститути українського суспільства, асиметрія економічної влади й господарський устрій, що виростає на її основі», — зазначають Дементьєв і Вишневський [8, с. 92]. В умовах такої економічної моделі головною конкурентною перевагою, яка забезпечує отримання прибутку і особистий дохід власника, є інвестиції в отримання економічної і політичної влади, а не в інновації. Як стверджують згадані автори, «Інвестиції у

владу, таким чином, — це не тільки основна позитивна умова й джерело максимізації економічному прибутку й особистих доходів, але й умова виживання у світі сваволі. Ступінь безпеки бізнесу й можливості одержання доходів визначаються не технологією та якістю організації виробництва, а місцем, яке посідає цей власник у тій ієрархії економічної влади, яка побудувалася в нашому господарстві» [9].

Драматичною перешкодою для впровадження докорінних змін стала корумпована бюрократична система. Упродовж десятиріч в Україні сформувалася патримоніальна бюрократична система за ознаками особистої відданості і політичної лояльності. Для неї є характерними кругова порука, закритість, непрофесіоналізм. Не зважаючи на регулярні заклики до боротьби з корупцією і схвалені численні програми боротьби з цим явищем, будь-які успіхи в цьому напрямку відсутні. У моніторингу Індексу сприйняття рівня корумпованості країн (corruption perceptions index), який складається Transparency International, Україна вперше з'явилася у 1998 р., отримавши 70 місце серед 85 країн, які увійшли до CPI із балом 2,8. У 2011 році Україна посіла 152 місце серед 183 країн світу із відповідним балом 2,3, отримавши статус найбільш корумпованої європейської держави [10]. Дані міжнародного моніторингу показують, що фактично боротьба з корупцією не проводиться.

Упродовж двох десятиріч не вдалося подолати бідність і зменшити драматично різке матеріальне розшарування суспільства. Сформувалася потворна з точки зору соціальної справедливості модель. Так, якщо наприкінці 80-х рр. у СРСР розрив у доходах 10 % найбільш багатих і 10 % найбільш бідних сімей становив 2,5—3 рази, то після проведення ринкових трансформацій цей розрив складає 15—20 разів [11, с. 28]. **За підрахунками в Україні близько 27 % населення належить до категорії бідних.** Як зазначає Е. Лібанова, якщо 50 % найбільш заможних американців платять 98 % загальної суми податків, то 50 % найбільш заможних українців — тільки 64 %. Відповідно, **50 % бідного населення в США платить усього 2 % загальних податкових надходжень, а в Україні — 36 %** [12]. Не зважаючи на показову увагу влади до проблеми боротьби з бідністю, відчутних успіхів немає. Зокрема, як показують результати аналізу Рахункової палати, зазнало поразки виконання Стратегії подолання бідності та Комплексної програми забезпечення її реалізації на 2002—2009 рр. На всіх етапах дії Комплексної програми визначені в ній показники жодного разу не були досягнуті [13].

Для повноти картини необхідно додати чинник зменшення якості життя. Якщо в 1960-ті роки Україна посідала 7-е місце в світі за тривалістю життя, то зараз країна перебуває на передостанньому місці в Європі і Центральній Азії [14].

В економіці і політичній сфері поширюється олігархізація. За останніми даними 350 компаній платять 86 % всіх податків і зборів, тоді як з 1,5 млн. суб'єктів господарювання збирається близько 10—12 % податків [15]. Водночас, за підрахунками журналу «Фокус», серед 200 найбагатших людей України в 2012 році було 6 вищих чиновників, 36 депутатів парламенту та 19 депутатів місцевих рад. Це — майже третина списку багатіїв [16]. За підрахунками журналу «Кореспондент», у 2011 році 25 осіб, які входили до 100 найбагатших людей України, були членами правлячої Партії регіонів. Сукупна капіталізація Партії регіонів у рейтингу «Золотої сотні» складала \$31,1 млрд., водночас сукупні статки «Золотої сотні» в 2011 р. склали \$83,07 млрд. Отже, Партія регіонів має монопольні переваги по рівню капіталізації і залученню великого капіталу порівняно з іншими політичними суб'єктами [19].

В Україні відсутні належні умови, які гарантували б стабільний розвиток бізнесу. Країна була і залишається аутсайдером за рівнем умов, що сприяють веденню бізнесу. Зокрема, це красномовно ілюструють результати звіту Світового банку і Міжнародної фінансової корпорації «Doing Business-2012», де аналізуються правила, що регулюють підприємницьку діяльність. Так, у всесвітньому рейтингу

Україна знизилася свої позиції із 149-го місця в 2011 році до 152-го в 2012 р. із 183 країн [20]. Доводиться робити висновок, що причини розвитку великого капіталу і його експансії на політичну сферу пояснюються не наявністю сприятливих умов реалізації приватної ініціативи, а розвитком адміністративно-олігархічного устрою і корупцією.

Очевидно, що якщо не зупинити деструктивні процеси, то Україна ризикує втратити останні шанси стати повноцінною державою з економікою, що стабільно розвивається.

Основні етапи українських реформ. Упродовж 20-ти років українське суспільство пройшло декілька етапів трансформації, кожен з яких відрізняється специфічними економічними відносинами та політико-правовими особливостями. Можна визначити 4 етапи, кожен з яких характеризує певний період поступу суспільства.

Для першого етапу, який тривав з кінця 80-х до початку 90-х років, є характерною первинна деструкція адміністративно-командної моделі. У цей період розвиваються маргінальні форми бізнесових відносин, зокрема так званий «комсомольський бізнес», що виник на основі горезвісних молодіжних центрів науково-технічної творчості. Виникають кооперативи як форма реалізації приватної ініціативи. У політичній сфері зароджується комерціалізація компартійних структур. Тоді ж виявилися негативні процеси, які повинні були насторожити реформаторів. Зокрема, «комсомольська економіка» і кооперативи, функціонуючи на базі державних підприємств, часто використовувалися для перекачування бюджетних коштів в особисту власність директорів підприємств і комсомольських ватажків. Водночас виникають громадські організації політичної спрямованості, які згодом перетворюються на партії.

Наступним етапом стали так звані «лихі 90-ті роки». Тут відбувається масова «мала приватизація», здійснюється захоплення «червоними директорами» підприємств через акціонування, формально — через механізм передачі підприємств трудовим колективам. Під час приватизації використовувалися сумнівні з точки зору законності механізми зниження ліквідності підприємств, штучне збільшення заборгованості, доведення підприємств до банкрутства тощо. Як зазначає І. Рущенко, «по такому сценарію створювались перші багатства, відбувалося первісне накопичування капіталу, й не за сто років чесної праці протестантської сім'ї, а за декілька місяців діяльності за рамками закону» [19, с. 201]. Водночас розцвітають кримінальний бізнес і рекет. Зникнення директивного планування призвело до дезорганізації державного управління і деградації економічних відносин. У цей період створюються перші політичні партії, які претендують на загальнонаціональний статус, відбувається становлення державних інститутів.

Хронологічно до третього етапу можна віднести період з кінця 90-х — початок «нульових» років. Особливістю цього періоду став початок приватизації держави. Завдяки сприянню бюрократичного істеблішменту в приватну власність віддавалися високоліквідні підприємства. Із завершенням сертифікатної приватизації починається процес концентрації власності, що призводить до формування перших фінансово-промислових груп. Як зазначає О. Рахманов, «Великий національний капітал виник на базі дрібних українських компаній, які змогли забезпечити собі корупційний патронат з боку влади й взяти під контроль джерела масштабної ренти. Право власності аж ніяк не одержував той інвестор, який пропонував найбільше коштів за певне підприємство, а шляхом маніпуляцій вигравали наближені до режиму люди» [20, с. 82]. У цей самий період за Україною, згідно з рейтингами Transparency International, закріплюється «почесне» місце однієї з найбільш корумпованих європейських держав. У публічній сфері закріплюється так звана «гонорарна» політична практика, яка полягає у розповсюдженні форм громадської активності, які оплачуються зацікавленими суб'єктами політики.

Наш час — це четвертий етап трансформації, для якого характерним є процес завершення приватизації держави (за міжнародною класифікацією *state capture* — «захоплення держави»). Це здійснюється через прагнення олігархічних груп узяти під свій контроль базові галузі економіки й органи державної влади. Відбувається формування й легітимація інститутів адміністративно-олігархічної моделі.

Відзначимо, що політична сила, яка прийшла до влади після президентських виборів 2010 року, не є автором адміністративно-олігархічної моделі. Ця політична сила «добудувала» кілька конструкцій, яких не вистачало для цілісності моделі. Насправді адміністративно-олігархічна модель є історичним завершенням трансформації радянського устрою і результатом реалізації первісних реформаторських проектів.

Архетипи українського реформаторського проекту. Упродовж 20-ти років за реформи бралися різні політики та політичні сили, які обстоювали різноманітні ідеологічні установки: від ринкового фундаменталізму і пропагування лівих ідеологічних установок до націоналізму. Тим не менш, жоден суб'єкт політики не зміг подолати негативні тенденції.

У макрополітичному плані можна визначити трьох суб'єктів політики, які на різних історичних етапах впроваджували реформи.

Приблизно до кінця 90-х років провідним суб'єктом, який формував порядок денний трансформації, виступала колишня партійно-господарська номенклатура. Своєрідним апогеєм її трансформаційних намагань стала перша президентська каденція Л. Кучми. Цей суб'єкт об'єднував різноманітні політичні партії лівого спрямування, так званих «червоних директорів», колишню радянську управлінську номенклатуру, яка працювала на керівних посадах у центральних і регіональних органах влади. Другим суб'єктом трансформаційних змін можна вважати носіїв націоналістичної ідеології, які пропонували доктрину національного відродження. Ця доктрина містила певні ліберальні установки, уявлення про необхідність побудови держави на етнічних засадах та впевненість у безальтернативності євроінтеграційного руху країни. Своєрідною вершиною цієї ідеології можна по праву вважати В. Чорновола, а символом деградації — В. Ющенка. Наразі до влади прийшов третій суб'єкт трансформаційних змін, який сформувався у корупційному і кримінальному середовищі 90-х років.

Спільними рисами зазначених суб'єктів, які формували порядок денний політики реформ, були, по-перше, нездатність усвідомити реальну складність трансформаційних процесів, по-друге, домінування в їх діяльності групових та особистих інтересів над загальнодержавними, по-третє, всі вони функціонували в умовах низької легітимності й атмосфері недовіри з боку широких верств населення.

Узагальнюючи досвід реалізації реформаторських проектів, можна визначити декілька архетипів, які впливали на діяльність реформаторів незалежно від їх ідеологічної позиції та конкретного змісту програм.

Першою причиною невдач реформаторських проектів стала відсутність пасіонарності їх авторів. Успішною реалізація реформаторських планів може бути в тому разі, коли їх здійснює політична й економічна еліта, яка уособлює бажану модель майбутнього. Ці елітні групи пропонують суспільству не тільки суто технократичний план розвитку, а й нову привабливу цивілізаційну модель. Пасіонарність цих елітних груп забезпечує привабливість реформаторської політики. Водночас їхня діяльність сприяє формуванню нових соціально та економічно активних прошарків, які сприяють успіху модернізації. У нашого політичного класу не було консолідованого розуміння місця України в сучасному світі. Відсутність глобальних цілей розвитку суспільства логічно мало наслідком непослідовність і половинчастість у формуванні й реалізації конкретних програм.

Необхідно також зауважити, що для успіху неабияке значення має ціннісний аспект модернізаційного проекту. Розвиток буде стабільним там, де в громадській свідомості домінують реформаторські цінності і пасіонарний реформаторський дух. В умовах ціннісної деградації, споживчої ідеології і популізму реформаторська пасіонарність не зможе утвердитися, позаяк успіх у модернізації — це не тільки технологічне оновлення виробництва або створення певних соціальних і державних інститутів, у першу чергу, це — досягнення надмети, яка стимулює суспільство до активних дій. Водночас питання «для чого необхідні реформи в Україні?» залишається відкритим. Для збагачення верхівки? Або для підвищення індивідуального споживання? Для цього масштабні реформи не потрібні. Отже, перед політичною і науковою елітою до цих пір залишається актуальним питання визначення ціннісної складової модернізаційного розвитку країни.

Наступною причиною невдач була низька легітимність влади. Цей чинник відіграв майже фатальну роль у провалах програм. Упродовж двох десятиріч державні органи влади функціонували в умовах низької підтримки і довіри населення. Опитування громадської думки фіксували певний підйом довіри після чергових парламентських та президентських виборів, але завжди політичні лідери бездумно витрачали кредит довіри. Низька легітимність влади сприяла виникненню антиреформаторського потенціалу, який часто виконував захисну функцію для тих верств населення, які не розуміли зміст реформ.

Необхідно згадати і про інституціональну неспроможність. Для успішного проведення структурних реформ необхідним було формування окремого владного інституту, який мав би потрібні повноваження в координації реалізації політики реформ, оцінюванні її ефективності, корекції, а головне — який відповідав би за її реалізацію. Такі структури не створювалися, а якщо і створювалися, то були декоративними. Причина проста — для ефективності функціонування цим інститутам потрібно було передати чималі владні повноваження. Відсутність такого повноважного інституту призводила до неузгодженості дій парламенту й уряду. У результаті реформаторські програми втрачали свій потенціал, коли потрапляли до рук конкретних виконавців і перетворювалися на звичайні бюрократичні плани роботи.

Наступна причина — імітація реформаторських проектів. Непоодинокими були випадки, коли програми виконували рекламні функції й призначалися для зовнішнього споживача — для електорату напередодні чергової виборчої кампанії або для західних кредиторів. Подекуди реформаторська риторика і програми просто виконували функції необхідного іміджевого реквізиту політиків. Програми реформ також могли виконувати суто ритуальні функції. Наприклад, таким шляхом ішли деякі уряди, коли пропонували парламенту затвердити нашвидкуруч зроблену «програму реформ» з єдиною метою — отримати конституційний імунітет від висловлення вотуму недовіри впродовж одного року.

Програми часто були декларативними без належного аналізу ресурсів, необхідних для їх реалізації. Реформатори намагалися підкреслити свій радикалізм, вони мали намір змінити геть усе. При цьому відкидалася сама ідея визначити кілька пріоритетів і сконцентрувати на їх досягненні наявні ресурси. Невміння або небажання визначати пріоритети в остаточному підсумку призводило до провалу первісного задуму.

Конфлікт інтересів, який супроводжував реалізацію реформаторських програм, є наступним чинником, який призводив до невдач. Як свідчать спостереження, з усього комплексу визначених у програмах цілей, як правило, виконувалися ті, що відповідали інтересам конкретних політиків або бізнес-груп. Усі інші напрямки реалізовувалися за залишковим принципом. Найяскравіше це проявилось в сфері приватизації. Незважаючи на те, що громадська думка негативно ставилася,

наприклад, до приватизації стратегічних об'єктів економіки, а також не дивлячись на обвинувачення в корупційному характері, роздача привабливих підприємств державної власності не припинялася.

Насамкінець необхідно вказати на низьку якість політичного класу, який формував порядок денний, зокрема, на ту його особливість, що реформаторській світогляд ніколи не був домінуючим у цьому середовищі. Як правило, в середовищі політичного класу домінували меркантильні і консервативні установки. Неабияку роль відіграла і загальна атмосфера недовіри і ворожнечі, що панувала у цьому середовищі. Це, зокрема, проявилось у відсутності спадковості в реалізації реформаторських проєктів, коли чергові переможці на парламентських і президентських виборах відмовлялися продовжувати бодай найменші позитивні здобутки своїх попередників. Кожній політичній силі важливо було підкреслити, що вона починає перебудову суспільства з чистого аркуша.

Дія зазначених факторів призводила до того, що реформаторська робота втрачала свій первісний зміст. Те, що пропагандистська машина називала «реформами», у дійсності такими не були.

Адміністративно-олігархічна модель є якісно новою конструкцією економічних, політичних та соціальних відносин, що виникли в результаті трансформації радянського устрою. Ця структура починає набувати завершеного вигляду після президентських виборів 2010 року, і на сьогодні відбувається зміцнення її інститутів та економічної бази. Головною характеристикою цієї моделі є симбіоз управлінської бюрократії, політичного істеблішменту й олігархічних груп.

Залежно від обставин капітал делегує в центральні й місцеві органи влади своїх представників, або вищі чиновники й політики самі виступають у ролі акціонерів підприємств. Останнє було легітимізовано Постановою Конституційного Суду від 13 березня 2012 року, якою дозволялося державним службовцям і політикам володіти корпоративними правами.

У цій моделі держава втрачає свою суб'єктність як агент економічних відносин унаслідок приватизації базових галузей енергетики, транспорту, об'єктів інфраструктури й стратегічних підприємств. Відповідно до ухваленної Програми приватизації цей процес повинен завершитися до 2014 року. У результаті олігархічні групи повністю поділять між собою економіку країни.

Для цієї моделі є характерними установлення надцентралізованої системи управління й концентрація ключових функцій (зокрема, кадрових призначень) у президента. Це завдання вже було виконане за допомогою адміністративної реформи. Руйнується принцип поділу влади. Президентська посада фактично набула статусу четвертої гілки влади, під патронатом якої функціонують представницька, виконавча і судова гілки.

Втім, так звана суперпрезидентська форма устрою, яка зараз встановилася в Україні є, скоріш за все, екстремальним випадком адміністративно-олігархічної моделі. Гіпотетично можна стверджувати, що ця модель здатна ефективно функціонувати й за умов парламентсько-президентської форми правління. Змістовною ознакою адміністративно-олігархічної моделі є прагнення до встановлення монополізму в усіх сферах суспільства: в економіці, політичній діяльності, управлінні, інформаційній сфері. Водночас спостерігається радикальне несприйняття плюралізму будь-то у вигляді економічної або політичної конкуренції чи розподілу гілок влади.

Цілком зрозуміло, що наступною особливістю цієї моделі є прагнення до встановлення монопартійності. У цьому напрямку, щоправда, ще далеко не все зроблено, але тенденція є очевидною. Її суть полягає в створенні сприятливих умов для функціонування партії влади й декількох її сателітів, що виконують роль

опозиції. Досягається це за рахунок фінансового диктату спонсорів партій. У рамках «гонорарних» форм політичної діяльності використовується так званий «контракт на опозицію». Це забезпечується тим, що діяльність партії влади й опозиції оплачується тими самими олігархічними групами. Політичні партії втрачають здатність бути виразником інтересів соціальних груп і стають alter ego сформованої моделі влади.

Необхідно також вказати на таку суттєву ознаку, як низький рівень легітимності державних інститутів. Зокрема, це є наслідком активності чиновництва, яке звикло збагачуватися за рахунок бюрократичної ренти та політичної корупції, яка унеможливорює громадські ініціативи. Причиною низької легітимності також є зміцнення патримоніальної бюрократичної системи за ознаками особистої відданості і політичної лояльності, для якої є характерними кругова порука, закритість, непрофесіоналізм.

Адміністративно-олігархічна модель не сприяє якимось соціальним або технологічним інноваціям, її економічний базис тяжіє до розвитку сировинних галузей, у політичній сфері набувають розвиток авторитаристські тенденції. Отже, можна визначити тільки два економічно та політично активних прошарки, що вбачають свій інтерес у такому модернізаційному тренді — це великий капітал та вища бюрократія. Усі інші соціальні групи не бачать у реформах свого інтересу.

Наступною характеристикою є закритість цієї моделі та її клановість. Як зазначає М. Шульга, великий капітал, ставши повноправним власником політичних інститутів країни, зробив очевидною її консервацію. Цей період розвитку «оголив вкрай загрозливу тенденцію української політичної еліти — вона не оновлюється, до неї практично не рекрутуються свіжі сили. Вона увійшла в період застою» [21, с. 169].

Звідси випливає наступна риса адміністративно-олігархічної моделі — нездатність до структурних інновацій. Красномовний приклад — адміністративна реформа. Усі пропозиції експертного співтовариства щодо необхідності поділу адміністративних і політичних функцій, деполітизації й професіоналізації державної служби були зігноровані авторами нинішньої адміністративної реформи. Те ж саме можна сказати про реформу виборчої системи, коли була відкинута модель виборів у парламент за «відкритими» партійними списками. Аналогічних прикладів можна навести безліч.

Аналогічна нездатність до інновацій існує і в економічній сфері. У розвинутих країнах суб'єктами інновацій, як правило, виступають корпорації, що працюють у наукоємних галузях, а також середовище інтелектуалів, в якому формуються нові технології. Однак в Україні великі корпорації спеціалізуються, головним чином, на продукції з низьким рівнем обробки або на експорті сировини. Українські корпорації належать олігархії, яка мало зацікавлена у технологічних інноваціях. Водночас відсутнє і середовище інтелектуалів, яке було б здатне продукувати модернізаційні проекти. Гіпотетично функції суб'єкту модернізації міг би виконувати середній і малий бізнес, який працює в галузі високих технологій. Однак це малоімовірно внаслідок його нечисленності і фіскального тиску.

Криза впровадження реформ, об'явлених у 2010 році, зараз є очевидною для багатьох політиків та експертів. Програма реформ президента В. Януковича «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» має шанси доповнити список раніше проголошених і невиконаних реформаторських проектів.

Опитування громадської думки, що були отримані Центром Разумкова, красномовно підтверджують те, що населення, по-перше, не бачить відчутних позитивних результатів у реформаторській діяльності влади; по-друге, не розуміє суть проголошених реформ; по-третє, вороже ставиться до реформаторських проектів. Тільки 16,8 % громадян України вважають, що в Україні проводяться ефективні економічні реформи. 34,2 % респондентів дотримуються думки, що ефективні реформи не

проводяться, а 30,5 % респондентів вважають, що економічні реформи проводяться, але не так, як слід [22].

Респондентам, які вважають, що економічні реформи не проводяться або проводяться не так, як слід (таких виявилось 64,7 %), було запропоновано визначитись із причинами невдач реформ. В отриманих результатах, передусім, привертає увагу досить сильний антиреформаторський тренд, який сформувався в громадській свідомості. На це вказує, зокрема, те, що 23,6 % опитаних вважають, що причини невдач у політиці реформ полягають у схильності «реформаторів» до злочинства, і 22,4 % респондентів вважають, що впливові фінансово-промислові групи зацікавлені у збереженні існуючої ситуації. 19,4 % опитаних вказали на відсутність єдності влади в проведенні реформ, 11,2 % дотримуються думки, що реформи не підтримує народ. Усього 12,3 % респондентів вважають, що причинами невдач реформ є відсутність чітко визначених напрямів та принципів реформування економіки. Це означає, що дуже невелика кількість громадян намагається визначити раціональні причини невдач реформ.

Не дивлячись на істотні відмінності, можна знайти багато спільного між радянською адміністративно-командною й нинішньою адміністративно-олігархічною моделями.

Зокрема, слід указати на відсутність дієвого механізму поділу влади й верховенства права. Спільним також є прагнення до монополізму в економіці, з тією різницею, що диктат державної економіки трансформується в домінування приватних великих компаній. Для обох моделей є характерним наявність окремої сурогатної гілки влади, яка патронує функціонування представницької, виконавчої і судової гілок, водночас не належачи до жодної з них. За радянських часів це була комуністична партія, зараз — це так звана президентська вертикаль.

Наступна спільна риса — відсутність ефективного державного управління й наявність патримоніальної бюрократії, коли кар'єра чиновника залежить не від професійних якостей, а від його лояльності. Якщо за радянської адміністративно-командної моделі в управлінських органах було розповсюджено домінування над професійними чинниками ідеологічних та партійних, то нині домінують бізнесові та корпоративні. Принцип формування партійно-господарської номенклатури був замінений на так званий «партійно-квотний» принцип, коли керівні посади розподіляються між переможцями на парламентських і президентських виборах.

Зберігся патерналізм як система важелів впливу на населення. Раніше він проявлявся в формі реалізації ідеологічної установки «турботи партії про народ». За нинішніх часів це трансформувалося у систематичне підвищення «соціальних стандартів» напередодні чергових виборчих кампаній. Благополучно з радянського тоталітаризму в нинішні демократичні часи перейшла бідність населення.

Обидві моделі є несприйнятливими до структурних реформ і тяжіють до консервації усталених форм. Нарешті, слід указати на закритість і непрозорість обох моделей. У першому випадку політичні й управлінські рішення ухвалювалися вузьким колом партійно-господарської номенклатури. У наші часи закритість проявляється в тіньовому лобюванні олігархією власних інтересів через урядові рішення і законодавчу діяльність.

Отже, не дивлячись на принципові соціально-економічні відмінності між радянською й нинішньою капіталістичною Україною, можна вказати істотні риси, що визначають їх спорідненість.

Висновки

Досвід минулого історичного шляху показує, що реальні результати реформ кардинально відрізняються від задекларованих намірів. Радянська адміністративно-командна модель після 20-ти років зусиль реформаторів трансформувалася в

нинішню модернову форму — адміністративно-олігархічну модель. Закінчився певний історичний цикл, коли від упорядкованої моделі одного типу через «хаос» відбувся перехід до не менш упорядкованої моделі іншого типу. Наразі можна стверджувати, що ця модель у цілому набула свого логічного завершення, сформувалися політичні та державні інститути, а також соціально-економічні відносини, які дозволяють розвиватися цієї моделі на власній основі.

Лі Куан Ю написав книгу «Сінгапурська історія: із „третього” світу в „перший”», яка повинна стати настільним підручником для реформаторів. Для історії українських реформ, схоже, найбільше годиться заголовок: «З „другого” світу — в „третій”».

Втім, є підстави і для оптимізму. Знадобилося 70 років, щоб усвідомити безперспективність радянської адміністративно-командної моделі. З іншого боку, потрібно було всього лише 20 років для зрозуміння безперспективності адміністративно-олігархічної моделі.

Література:

1. Новий курс : реформи в Україні. 2010—2015 : Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2010.
2. Гальчинський А. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А. Гальчинський. — К.: Українські пропілеї, 2001.
3. Шульга М. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. Шульга. — К.: ТОВ «Бізнесполіграф», 2011.
4. Data and statistics of Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/UKRAINEEXTN/0,,contentMDK:20147755~menuPK:328559~pagePK:1497618~piPK:217854~theSitePK:328533,00.html>.
5. Вартість основних засобів у 2000—2010 рр. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу : http://www.ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/ibd/voz/voz_u/voz06_u.htm.
6. Шульга В. Цивилизационный выбор Украины и «умная» экономика [Электронный ресурс] / В. Шульга // 2000 : газета. — 14 лютого 2011. Режим доступа : <http://2000.net.ua/2000/derzhava/realii/71721>.
7. Наукові кадри та кількість організацій [Електронний ресурс] / Держстат України. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html.
8. Дементьев В. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ [Электронный ресурс] / В. Дементьев, В. Вишнеvский // Журнал институциональных исследований. — 2010. — Т. 2. — № 2. — С. 81—95. — Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/25/1214866252/JIS2.2-8.pdf>.
9. Там само, С. 88
10. Corruption Perceptions Index 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi.
11. Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. О. Шульга. — К.: ТОВ «Бізнесполіграф», 2011. — 448 с.
12. Либанова Э. Нас будет 36 миллионов / Либанова Е. // 2000. — 27. 04. 2012. — № 17.
13. Програма закінчилася, бідність залишилась [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. — 09. 02. 2011. — Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16735678>.
14. Либанова Э., Там само.

15. Майже всі податки в країні платять олігархи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2012/03/23/6961325>.
16. 200 самых богатых Украины 2012 [Електронний ресурс] // Фокус — Режим доступу : <http://focus.ua/charts/225154>.
17. Золотая сотня [Електронний ресурс] // Кореспондент. — 2011. — № 22. — Режим доступу : <http://korrespondent.net/business/1227140-zolotaya-sotnya-polnyj-spisok-samyh-bogatyh-lyudej-ukrainy>.
18. Doing Business-2012. Economy Rankings [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/rankings>.
19. Рущенко І. «Кримінальна революція» як соціетальний чинник / І. Рущенко // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 194—210.
20. Рахманов О. Первоначальное накопление капитала как социальный феномен / О. Рахманов // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2010. — № 1 — С. 73—87.
21. Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. О. Шульга — К.: ТОВ «Бізнесполіграф», 2011. — 448 с.
22. Лише 17 % українців бачать ефективні економічні реформи», [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. — 2011. — Режим доступу : http://www.ucerps.org/ukr/news.php?news_id=376.

ДОНЧЕНКО

Олена,
доктор соціологічних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна.

Анотація: статтю написано в розвиток ідей К. Г. Юнга щодо ролі архетипів у соціальному житті. Управлінцю бажано вміти впізнавати архетипи та архетипні ситуації у поведінці як окремої людини, так і натовпу з метою коригування цієї поведінки. Саме архетипи об'єднують усіх людей на Землі і створюють ґлибинно-психологічний фундамент взаєморозуміння. Архетипи є предметом нового аспекту управлінської науки — архетипного менеджменту.

Ключові слова: архетипний менеджмент, психологічна культура, архетипи й архетипні ситуації, методологія управління колективним несвідомим, розширення свідомості управління.

УДК 159. 9. 01:
159. 922

Олена ДОНЧЕНКО

АРХЕТИПНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: СКЛАДОВІ СУЧАСНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

Постановка проблеми. Життя кожної людини занадто складне, щоб будь-яка порада, особливо у вигляді статті або книги, одразу ж стала б дієюю і корисною. Повсякденна реальність складається так, що напрацьовані людством психологічні прийоми виходу із скрутних обставин самі, начебто на замовлення, «вистрибують» на допомогу людині. Причому творчо і неочікувано спрацьовують саме ті інтуїції, котрі, мов пазли, точно і спритно виконують своє призначення. Іноді здається, що чим менш освіченою і «начитаною» є людина, тим правильніше вона діє в кожній складній і неоднозначній ситуації, тим унікальнішими є її вчинки і думки. Але саме ця унікальність людини часто дратує керівника, учителя, управлінця будь-якого рівня, який не знає, що з нею робити, як на неї реагувати, як її розцінювати. Сучасність потребує управлінців нового покоління, які здатні не тільки розібратися із своїми підлеглими, а й дати адекватну оцінку собі. А це вимагає відповідної психологічної підготовки керівних кадрів, в якій однією із важливих складових є архетипний менеджмент.

Архетипний менеджмент розкриває перед управлінцем невидимий пласт психосоціального матеріалу, без якого сучасне управління стає не просто недієвим, а й небезпечним. Без урахування доглибинних, архетипних нюансів людської психології неможливо вирішувати специфічні, латентні, а тому вибухонебезпечні конфлікти сучасного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психіка (індивідуальна і групова) постійно працює в режимі неусвідомленого самоконтролю. І хоча контакти людини з несвідомим відбуваються на периферії психіки і не постійно, на них реагують центральні психічні властивості і процеси — потреби, мотиви, дії тощо. Так, саме імпульси несвідомого провокують вчинкову активність, альтруїстичну поведінку людини, її краший, романтичний бік. Саме нумінозне, вільне від різних політико-ідеологічних нашарувань моральності і раціональності, пройшло через сторіччя і стало справжнім корінням колективного психічного.

У сучасному цивілізованому світі, орієнтованому на стабільність Еґо та систематизованість свідомості, виникло величезне напруження між свідомим і несвідомим, на відміну від примітивних цивілізацій, де ритуали забезпечують зв'язок психічних регуляторів з архетипними силами. Відомий неоянґіанець Е. Нойманн у роботі «Ґлибинна психологія і нова етика» наголошує на вірі в майбутнє сучасної людини, а основним фундаментом майбутнього він бачить безперервне поглиблення розуміння людиною своїх психологічних проблем і, природно, пошук їх вирішення. Головна проблема, на його думку, це проблема зла. Усвідомлення зла ставить перед зрілою людиною непросте завдання: побачити власний темний бік, визнати його своєю Тінню й інтегрувати її у власну психічну структуру, створивши цілісність; афоризм алхіміків «мистецтво потребує всієї людської істоти» так само є справедливим для процесу інтеграції Тіні.

DONCHENKO
Olena

**ARCHETYPICAL
MANAGEMENT:
COMPONENTS
OF THE MODERN
MANAGERIAL
PARADIGM**

Annotation: The article is written in the development of C. G. Jung's ideas of the role of archetypes in the social life. Do not be afraid of archetypes, become friends with them, as you should be friends with your own unconscious. It is the archetypes that unite all people on the Earth and are the foundation of each person's uniqueness.

Keywords: archetypal management, unconscious, archetypal situations, guidelines, patterns of behavior, search activity, expansion of conscious.

Усвідомлення позитивних і негативних сил, що діють у структурі психіки індивіда і спільноти, є реальним початком формування етичного підходу до реальності, яка перебуває «поза мною». Цей підхід до якісного оновлення людини і майбутнього Е. Нойманн назвав «ноювою етикою», яка характеризується радикальною, жорсткою вимогою до мужності людини та її відповідальності за особистий вибір.

Моральний закон не може бути чимось, нав'язаним людині із зовні! Це — головне, що відрізняє традиційну етику від нової. Моральний закон відтворює певне психічне явище. Як регулятор вчинків моральний закон відповідає наперед сформованому образу поведінки, що є архетипним за своєю сутністю, глибоко вкоріненою в людській природі. У нашій концептуальній схемі — це психофрактал. У схемі Нойманна — це центроверсія. Співробітництво в новій етиці розуміється як взаємоприйняття свідомого і несвідомого, Его і Тіні, Анімі і Анімусу тощо.

К. Леві-Брюль своїми працями працями доводив, що історичний розвиток вимірюється тим, якою мірою колективні уявлення (як віра) наближаються до індивідуальних уявлень і навпаки. Тобто йшлося про цілісність психічного світу, яка не може існувати без пралогічної складової психологічної ментальності і яка є головним захисним механізмом, що захищає людину від екстравертного світовідчуття (інформаційних маніпуляцій і неврозів, зайвих впливів). Можна сказати, що ці думки психокультуролога були підхоплені школою К. Г. Юнга й неоянгіанцями різних напрямків, що мають, між тим, спільну думку про управління психологічним розвитком людини через асиміляцію елементів несвідомого. Сучасна аналітична психологія (неоянгіанська школа) відрізняється від психоаналізу (фрейдизму) тим, чим відрізняється американська ментальність від ментальності азійської: аналітична психологія оперує психологічною цілісністю, що виходить далеко за межі біографії людини, а фрейдизм працює тільки в рамках біографії людини. Американська проблема, яка тепер (завдяки соціалізуючому впливу американської кіно- та ігропродукції, що заповонила екрани українських осель) є значною мірою і українською, вона полягає в ігноруванні нумінозного компоненту психічного. Американська культура розпочалася з виключення материнського начала з протестантської космології, бо материнське начебто веде людину назад, до поклоніння стихіям землі, первинним (підземним) спокусам. Американський протестантизм протистоїть давньому язичницькому релікту поклоніння матері, як земля протистоїть небесам. Тобто з диспозицій колективної психіки (минуле-майбутнє, земля-небо тощо) американці вилучили одну половину, що є неприродним. Вони залишили тільки небеса і майбутнє, а старих богів оголосили демонами і вигнали з небес. Американці, як і Фрейд, звинувачують батьківське в усіх гріхах, а азійці, наприклад японці, за традицією віддають виховання дітей у руки дідусів і бабусь, бо батько може (як молодий) піти на війну і не повернутися, а зв'язок між поколіннями не можна перервати.

Проте в психічній реальності безодні є значущими не менш, ніж небеса, а тому відсутність минулого в психології людей збіднює їх

внутрішнє життя, робить їх агресивними і нерозумними. Американська людина — це транзитна, мандруюча по площині істота, що втекла від свого коріння і радіє з того, що стала «вільною»... Таке інфантильне трактування незалежності ми спостерігаємо сьогодні в поведінці і світогляді української молоді, яка потребує іншої ПК.

Отже, минуле, глибинне, материнське залучається до аналізу психологічного розвитку як цілісності головним чином неоюнганцями.

Архетипний менеджмент засновується на юнгіанській школі і вбирає в себе всі новітні розробки, що стосуються таких складових архетипного менеджменту, як психологічна культура, усвідомлення нових функцій сучасного управління, знання про колективне психічне і врахування його особливостей, освоєння методу пізнання процесів у їх цілісності і взаємозв'язку, тобто системного методу в управлінні.

Психологічна культура (ПК) — перший чинник ефективного управління, самоуправління та співробітництва.

Зрозуміло, чим відрізняється управління від співробітництва: перше відбувається за схемою суб'єкт—об'єкт (S—O), друге — за схемою S—S. Самоуправління потребує третього, доповнюючого алгоритму, а саме O—S, тобто визнання і врахування впливу об'єктивної і колективної психіки. Зрозуміло також і не потребує зайвих доведень положення про те, що друга схема вимагає іншого соціально-психологічного поля взаємин, стосунків, ставлень. У центрі цього поля опиняється проблема психологічної культури суб'єктів співробітництва. Сучасний соціально-економічний розвиток нашого суспільства і людства потребує спеціалістів з новим світоглядом, який відповідав би рівню сучасних наук.

На зростання ролі людського чинника в усіх сферах суспільного життя сьогодні не говорить хіба що ледачий, а тому розширення психологічних уявлень про цей чинник є першочерговим соціальним завданням. ПК — це комплексне поняття і явище, що охоплює знання людини про основні чинники і закони розвитку внутрішнього світу і засоби психологічного коригування і самокоригування.

Рівень ПК соціально обумовлюється і залежить від системи суспільних цінностей, громадської думки і доступності інформації. У суспільстві, де домінує деспотизм, диктат, тоталітарний режим, ПК у масовому масштабі, як правило, не розвивається, немає підтримки засобів масової інформації, оскільки в ній (ПК) закладено внутрішній протест людини проти маніпулювання її внутрішнім світом. ПК — це розвинені уявлення людей про природу індивідуальної, групової та колективної психіки, можливості її регулювання та розвитку. З певною натяжкою можна сказати, що сьогодні ПК є предметом психокультурології — міждисциплінарної науки, тісно пов'язаної з культурологією, психологією, етнологією, антропологією і соціологією. Узагалі сьогодні існує багато проблем у просторі психологічної інформації, існує розрив між академічною психологією, практикою, освітою і масовою психологічною культурою, втрачається взаєморозуміння між представниками різних психологічних шкіл і різними рівнями прикладної психології. Виникла потреба в міжпредметних трансляторах, перекладачах знань. Ще одна проблема, що існує на масовому рівні, — формування американського зразка ПК, в якій домінує екстравертна установка свідомості. Людина лише іноді замислюється про відмінність своєї суб'єктивної реальності від об'єктивних картинок життя. Для порівняння людина з Індії орієнтовна перш за все на взаємодію з власною суб'єктивною реальністю. Український психологічний простір сьогодні є хаотичним і внутрішньо конфліктним. Інтровертна українська ментальність увійшла в деструктивний конфлікт з американськими екстравертними установками. Росіянин В. М. Дружинін описує новий феномен ХХ ст. — попсихологію (поп-література, психологізовані кіно- і телефільми, в яких психологи, психоаналітики і психотерапевти виступають у головних ролях, примітивізуючи психологічну реальність, зводячи її до простої азбуки поведінки. Наукові терміни

«екстраверт», «аутист», «тривожність», «інтелект», «комплекс неповноцінності», «сублімація», «інсайт» та ін. увійшли до словника повсякдення. Поп-психологія обіцяє все й негайно ж (групи зустрічей, клуби спілкування, психологічне тестування, яке стало майже тим самим, що термометр). Інтернет переповнений азбуками НЛП і психоаналізу. ПК почала свій розгін саме з цих «азбучних істин», в яких легко орієнтуватися, знаходити винуватців, тих, хто тебе любить або ні, хоче тебе слухати або не хоче, тощо.

Між тим, саме для сучасного світу характерними стали такі психологічні стани, як депресії (все частіше із суїцидальним компонентом), апатії, підліткові суїциди, тривожності, агресії всіх типів, втрата сенсу життя тощо. Сучасна українська людина ще більше, ніж людина, що описувалась класичним екзистенціалізмом, відчуває себе випадково закинутою у світ, який не має коріння, в якому щось обірвалося (зв'язок поколінь) і ще нічого постійного не народилося (цінності, цілісність...). Молодь дедалі частіше шукає причетності до буття — хто Бога, хто причетності до спільноти, в якій люди вклонялися б єдиним духовним цінностям.

Функції сучасного управління: зміна парадигми. У зв'язку із виникненням безлічі нових чинників у соціальному житті сучасний управлінець (зокрема, президент, прем'єр, депутат, регіональний управлінець тощо) вимушений брати на себе нову роль, функції якої якісно відрізняються від традиційної ролі царя. Зокрема, в Україні система державного управління переживає період кризової стагнації, підготовлений попереднім поступом хаосу індивідуальних прагнень і бажань, особистісного месіанства і переоцінки власних стратегічних здібностей з боку політичних лідерів. Психічна інфляція і структурна розмитість важливих сфер, необхідних властивостей колективної психіки й управлінців стали показниками і чинниками розпаду цілісності суспільства.

Традиційна психологія управління, яка завжди (з періоду Хотторнських експериментів Е. Мейо) була спрямована на коригування міжособистісних стосунків на захист ізольованого індивіда, працювала за тезою: незмінність робочої ситуації — зміни в свідомості людей, їх психологічної захищеності в групі. Сучасна організаційна психологія відчуває парадигмальний зсув у бік визнання максимальної складності у трактуванні й аналізі феноменів організації ситуації і взаємодії. Соціальна психологія сьогодні не може впоратись із цією складністю без соціальної філософії, соціології, теорії систем і такої своєї складової, як архетипна психологія. Німецькі теоретики управлінської науки Д. Геберт і Л. фон Розенштіль наполягають на тому, що все більшої значущості набуває сьогодні аналіз взаємозв'язку об'єктивних ознак ситуації і переживань цієї ситуації людиною. Саме пояснення такої взаємодії як предмету організаційної психології уможливорює вплив на ситуацію, її зміну. Взаємодія є спільним предметом для соціології і соціальної психології, і його аналітичне наповнення призведе до зміни парадигми управління на парадигму співробітництва і солідарності¹. Різниця між співробітництвом та управлінням — це, як правило, морально-політичний аспект, пов'язаний із можливостями маніпулювання. Традиційний суб'єкт-об'єктний (суто управлінський) підхід до використання пізнаних закономірностей процесу взаємодії ситуації і людини необхідно перетворювати на суб'єкт-суб'єктний (співробітницький, солідаризуючий). І головним чинником такого перетворення є світоглядний чинник, який пропонується поповнити нетрадиційним насиченням уявлень про неусвідомлені процеси глибинного самоуправління людськістю.

Сучасний управлінець покликаний збирати навколо себе важливі елементи життя, втягувати їх в соціальну динаміку, надаючи їй енергії і сенсу, тобто підтримувати все соціальне життя (а не тільки політичне або пасивно-інформаційне) в стані

¹ Геберт Д. Организационная психология / Д. Геберт ; Л. фон Розенштіль ; пер. с нем. О. А. Шипилова. — Х.: изд-во Гуманитарный центр, 2006. — 624 с.

розвитку. Інакше кажучи, управлінець (а саме управлінцем повинен бути сучасний президент, депутат, партійний лідер тощо) має бачити процес у його кінцевій меті і йти до неї через усі перепони «порядку-хаосу». Мета еволюційних процесів у суспільстві — зменшення ентропійних процесів (безладу, хаосу, безглуздя взаємонерозуміння і неможливості співробітництва на рівні системи тощо), що супроводжуються виникненням патологічних процесів у колективній психіці, серед яких чи не найважливішим є процес фракталізації (ділення) системного взаємонерозуміння на всі підсистемні рівні.

Динаміка представлених у давніх космогоніях стосунків між порядком і хаосом попри всю існуючу їх варіативність явно зближує дві картини світу — міфологічну і прагматичну, організаційну.

Головні методологічні проблеми, що мають значення для управління колективного психікою, є проблемами міждисциплінарного співробітництва, в якому так само, як і в усіх інших системних структурах, існує парадигмально-ідеологічний розбрат. Гуманітарна парадигма занадто повільно асимілює наукові поняття, категорії і результати із сфери точних наук. Особливо це стосується фізики, соціобіології, кібернетики, системології, інформатики та ін. Тільки на засадах академічної психології, політології чи соціальної філософії, як це показує практика, стало неможливим осмислити сучасні соціально-політичні і соціально-економічні процеси, дати відповіді на виклики глобалізаційних вимог та очікувань тощо. Проте співдружність, співробітництво на основі спеціалізації є кінцевою метою процесів розвитку цивілізаційного мислення, пізнання, дії і поведінки. Політичний чи інший хаос завжди існує як внутрішній бік порядку, він завжди прагне до нового переструктурування, що є невибувним законом творення світу. Але цей життєтворний внутрішній потенціал хаосу, що містить у собі еквіфінальні структури порядку (перемогу Бога над Дияволом), гарному сучасному управлінцю необхідно вміти переструктурувати за законами, які містяться в колективній психіці і які необхідно виводити на рівень усвідомлення. Наприклад, за законом перегрупування елементів хаосу, які не повинні абсолютизуватися і пригнічувати один одного, а повинні підводитися соціальним управлінцем до пропорцій античної міри «золотого перетину». Необхідно при цьому мати на увазі, що нове перупорядкування завжди супроводжується напруженням і муками колективного психічного. Порядок, за І. Пригожиным, народжується за рахунок порушення однорідності в неструктурованому середовищі, появи *ознак* (курсив наш), що здатні *диференціювати* (курсив наш) нові елементи. Локальні порядки при цьому народжуються навколо певного центру. Нагадаємо, що І. Пригожин та І. Стенгерс² поставили перед собою завдання дати опис тих цеглинок, з яких складається навколишній, ніким не побудований, світ. На мій погляд, такими цеглинами, є психофрактали. Ось цитата з їх книги: «От каких предпосылок классической науки удалось избавиться современной науке? Как правило, от тех, которые были сосредоточены вокруг основного тезиса, согласно которому на определенном уровне мир устроен просто и подчиняется обратимым во времени фундаментальным законам. Подобная т. з. представляется нам сейчас чрезмерным упрощением. Разделять ее — значит уподобляться тем, кто видит в зданиях лишь нагромождение кирпича. Но из одних и тех же кирпичей можно построить и фабричный корпус, и дворец, и храм. Лишь воспринимая здание в целом, мы обретаем способность воспринимать его как продукт эпохи, культуры, общества, стиля. Существует и еще одна, вполне очевидная, проблема: поскольку окружающий мир никем не построен, перед нами возникает необходимость дать такое описание его мельчайших кирпичиков (т. е. микроскопических структур), которое бы объяснило процесс сборки».

Осмислюючи синергетичні викладки в рамках моєї психофрактальної теорії, зазначу, що такими цеглинками-структурами, на мій погляд, можуть бути психічні

2 Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. — М., 2000. — С. 16.

структури (психофрактали), а центром, з якого вони структуруються, — універсальна психофрактальна матриця психічних «цеглинок», з яких складається весь навколишній світ, на яких збудував свою теорію колективної психіки К. Г. Юнг. Матриця психічних цеглинок, з якої народжується не тільки психічна реальність, а й те, що породжується психічною реальністю, — символічні і матеріальні її втілення. Саме психічне, на мій погляд, лежить в основі втілення Всесвітом земного людського життя.

Повертаючись до положення про *ознаки* (курсив наш), здатні *диференціювати* (курсив наш) нові елементи, уточнюємо, що цими ознаками, скоріш за все, можуть бути психофрактальні цінності і ті структури, які локалізуються завдяки цим цінностям

Цінності як системи потреб узвичаєно розглядати як такі, що повсякчас змінюються. Наприклад, соцістальний аспект: «на жаль, ті цінності, що колись були, зникли, а нові ще не зайняли їх місця» або індивідуальний аспект: «зараз у тебе одні цінності, а через декілька років будуть інші, і ти сам здивуєшся, що так переживав сьогодні». Їх можна назвати діахронними цінностями. Проте цінності мають інший аспект — синхронний. У цьому разі вони категоризують партії, церкви, корпорації, народи, соціуми. Інглехарт, виходячи із змістової теорії мотивації Маслоу, перетворив мотиви, представлені в концепті Маслоу, на цінності, які можуть стати (і насправді є такими) політичними цілями і, додамо, метою соціально-політичного процесу. Більш того, саме ці, на мій погляд, глибинні цінності, які самоорганізаційно збирають навколо себе своїх прихильників, є тими внутрішніми суб'єктами, між якими існують архетипні відносини і які регулюють взаємодію між локалізованими соціальними просторами, що створює певну соціальну ситуацію. На останню можна впливати, регулюючи ці відносини. Кінцевою метою процесу регулювання є солідаризація груп-носіїв різних політичних цінностей і потреб, яка призведе в кінцевому підсумку до ефективного співробітництва різних груп у суспільстві.

Саме з моменту, коли починається структурування хаосу, починається і структурування єдиної держави, що складається сьогодні з безлічі неструктурованих і слабо-визначених груп. Символічне означення стає справжнім лише тоді, коли група структурується за глибинними цінностями і єдністю еквіфінальної мети процесу (шляху), заради якого вона була створена. Ідеальними порядками, з точки зору синергетики, є структури, захищені від *неконтрольованих* зовнішніх впливів: земна куля, різні мандали і будь-які архетипи порядку, які виникають з метою відмови від безкрайності, безмежності, безструктурності.

Прагнення до ідеального порядку — це і є процес постійного переструктурування, шлях, на якому руйнуються і вибудовуються знову і знову певні структури, шлях від порядку через хаос до нового порядку.

Індуктивний та дедуктивний спосіб мислення: вирівнювання ролей. Сучасна методологія соціально-психологічних досліджень проблем управління має два провідні напрями, які репрезентуються, як правило, певним методом, обраним для аналізу — індуктивним або дедуктивним. Індуктивний метод (мислення типу Х) є традиційним для академічної психології. Він віддає перевагу знанням, отриманим емпіричним або експериментальним шляхом, де кожному факту в принципі можна протиставити інший факт. Але «Ни одно собрание фактов никогда не является полным, потому что Вселенная разомкнута, потому что со временем обнаружатся новые факты, которые приведут ко взрыву уже упорядоченной научной схемы. Этот ритм носит всеобщий характер»³. Індуктивна наука в цілому і психологія зокрема, які будувалися на протязі багатьох років на фактах, народили в кінцевому підсумку теорію хаосу і практику кутів, в які постійно заходить, зокрема, практика соціального і політичного управління.

3 Тойнби А. Постигание истории / А. Тойнби. — М.: Ролья, 2001. — С. 46.

Світ невидимий, з якого і починалася наука Геракліта, Сократа, Платона, Гегеля та інших ідеалістів, лякав і відштовхував науковців так званої механістичної, лінійної парадигми. Сьогодні науковий погляд на світ невидимого завдяки міждисциплінарному впливу набув чіткої форми і раціональної ваги. Геракліт казав, що буття любить ховатися від людей. Щоб його знайти, академічній науці необхідно визнати, розвинути й адаптувати до управління найскладнішою системою на Землі — системою людства — інший метод й іншу парадигму. Дедуктивний метод (мислення типу «Y») і холистична, архетипна парадигма прийшли на допомогу індуктивному методу і лінійній парадигмі. Тільки у співдружності ці парадигми і ці два методи мислення — індуктивний і дедуктивний — спроможні досягнути складні процеси розвитку і стагнації соціального. Дедукція — це метод *пізнання процесів у їх цілісності і взаємозв'язку*, метод, що розглядає об'єкти та явища в єдиному феноменологічному процесі, що неможливо зробити без міждисциплінарних зв'язків. Це свобода в моделюванні об'єктів і явищ залежно від практичного попиту на ті чи інші моделі. Наприклад, «команда» з точки зору дедуктивного мислення й управління — це процес результативної взаємодії, а не група людей зі своїми суперечливими прагненнями. Процесуальний спосіб управління — це стратегічний спосіб, який виключає ситуації потрапляння в глухий кут. У процесуальному менеджменті закону начебто немає, його не видно, тому що будь-яка фіксація факту означатиме зупинку процесу.

Архетипна методологія управління у сфері формування української новітньої історії потребує і водночас уможлиблює:

- націленості на розширення управлінських функцій за рахунок підключення знань про невидиме, недостатньо усвідомлене;
- відмови від абсолютизації кількісних емпіричних методів; визнання науковим не тільки того знання, що підтверджується емпіричними і статистичними даними;
- легалізації інтуїтивного методу разом із здоровим глуздом дослідника, визнання правомірності побудови інтерпретуючих *процесуальних* моделей на основі інтуїції⁴;
- інтерпретації окремих фактів на основі таких інтерпретуючих моделей (наприклад, факту Майдану не просто як окремого факту, а як дискретного моменту єдиного закономірного *процесу*);
- копінг-стратегічної спрямованості управлінського світосприйняття; опанування соціальною реальністю, в якій без архетипної складової немає шансів правильно «розмовляти» з імовірністю і випадковістю;
- націленості на розширення меж втручання в ситуації і процеси через феноменологію дуальності (подвійності) явища, а не через доведення взаємовиключних його характеристик;
- інтерпретації соціальної реальності як реальності, що складається з різних психічних структур (психофракталів), в яких втілюються різні культурні цінності і між якими існують архетипні відносини, виникає надіндивідуальне психічне, яке за своєю природою є поліціннісним, полікультурним, поліцентричним;
- конструювання соціальної реальності за принципом єдності різноманітності;
- структурування соціального простору не тільки за принципом економічної вигоди, а й за принципом ціннісної, професійної, культурної тощо спеціалізації з метою задоволення всієї різноманітності суспільних потреб;
- формування діалогової взаємодії за принципом «виживання спільного»: «кожному — своє, але всім — якісний життєвий простір, довготривалу життєву перспективу»;

– урахування сил колективного психічного, що перебуває у розвитку за власними законами; бо кожна людина і спільнота перебувають усередині колективного

⁴ Може, Білл Гейтс (засновник Майкрософт) став володарем світу тому, що платив найбільшу зарплатню математикам, які створюють абстрактні комбінації і будують ідеальні моделі, а найнижчу — матеріалістам, що працюють із «залізом»?

психічного, так само, як і воно в нас; індивідуальне психічне формується на фундаменті колективного психічного, і в індивідуальній психології є набагато більше колективного, ніж вважається;

– урахування феноменології соціальної психіки під час ухвалення управлінських рішень з питань національного характеру, бо саме ця феноменологія позбавляє будь-які політичні рішення (ухвалені на її основі) расизму, дискримінації, шовінізму, ксенофобії;

– урахування теорії психофрактальності (стосовно локалізованих програм як окремих необхідних психічних часток цілого) в соціально-політичному процесі гарантує можливість консенсусу політичних сил, кожна з яких відповідатиме за невід’ємну частину єдиного цілого.

У політології існує така класифікація політичних парадигм: 1) лінійна: та, коли держава домінує над суспільством, замкнена і самодостатня, від її імені виступає правляча еліта; 2) організмична: все так само, але права суспільства на владу формалізуються у вигляді представницької демократії; 3) системна: держава — відкрита система, від її імені може виступати як еліта, так і інформаційний соціум; влада делегується лідеру соціальних змін.

Україна наближається сьогодні до третього типу політичної парадигми. У будь-якому разі Україна, яка може бути представлена в колективному психічному. Важко з цим сперечатися з тих пір, як на інформаційний простір вийшли програми С. Шустера, особливо в останньому варіанті, де щотижня народна фокус-група висловлює своє ставлення до всіх без винятку проблем, що обговорюються в інформаційному просторі. Народ шукає лідера, якому можна було б делегувати повноваження в період, коли ці зміни стоять на порозі.

Мета управління колективним психічним — досягнення консенсусу сил колективного психічного, потреба в якому зростає на очах українців щодня; в умовах зростання потенціалу індивідуальності зменшується питома вага раціонально-управлінського інструментарію і зростає роль ментально-архетипних і культурних чинників, що здатні формувати системні властивості цілого; соціальна система, яка пригнічує горизонтальні, самоорганізаційні структури і зв’язки, сама себе змушує застосовувати силові впливи на суспільні процеси, підтримуючи соціальний консерватизм і створюючи умови для виникнення делінквентних структур. А тому в інтересах влади толерантно ставитися до громадських організацій і заохочувати психологічну науку, всіляко допомагаючи їм.

Актуальні аспекти управління колективним психічним:

– та або інша мова не може бути чинником існуючого конфлікту між Сходом і Заходом України, не дивлячись на те, що вона (мова) є носієм ментальності; те, як експлуатують українські політики дискурс мови останнім часом, не просто суперечить основному закону соціальних трансформацій Поланьї (який стосується насамперед можливостей психічного, його здатності безболісно переносити *наддивидкі* соціальні зміни і відповідати на безглузді виклики політичних лідерів); цей дискурс є безглуздим з багатьох причин: не можна, не треба і неможливо швидко змінити чийось ментальність (напр., змусивши російськомовних і україномовних слухати російські вісті, фільми і мультики з українським перекладом, який іде голосніше за російський текст, розмовляти українською тощо — адже вони не перестануть думати по-своєму); натомість необхідно було б звернути увагу на такий чинник, як спосіб життя і діяльності людей Сходу і Заходу (наприклад, домінуюча важка праця на промислових підприємствах на Сході і торгівля на Заході), які мають архетипну пам’ять як неусвідомленої заздрості одних (закріпачених важкою працею в промисловості) на адресу других (більш вільних у пересуванні і власному виборі), так і усвідомленої впевненості східняків у тому, що держава утримується головним чином за їхній

рахунок, а тому решта населення повинна з більшою повагою до них ставитись. Ці неусвідомлені й усвідомлені прояви колективної психіки в принципі піддаються соціально-психологічному управлінню з боку держави;

– реальні особливості соціетальної психіки людей, що живуть на українській території, дещо відрізняються, але в них є спільне: всі вони незалежно від регіонів і національностей потребують сильної держави (необов'язково із сильною рукою) і налагодженого соціального захисту; аналізу піддавалися як етнічні українці, що в багатьох поколіннях живуть в Україні, так і ті, хто переселився на ці землі з Росії і Радянського Союзу; тільки сильна держава здатна відповісти на виклики глобалізації адекватним чином, не зруйнувавши ментальностей основних груп населення, що проживають в Україні.

– вироблення ідеологічної програми, яка стала б державною, громадянською релігією, на якій би зійшлися смаки й очікування всіх громадян, що живуть в Україні, — з визнанням нової реальності і глобалізаційних проблем.

В основі модернізації лежала зміна форм ментальності — шлях від цінностей до мети. Досягнення інтересів, мети, а не слідування цінностям є пріоритетом модернізованого суспільства з «модульною» людиною (відповідальною, автономною, але виробленою як частина моделі для збірки відповідного суспільства) на чолі. У сучасному світі спостерігається послаблення і поступове зникнення ліберальної ідеології як у США, так і в країнах посткомуністичного блока, поява нових капіталістичних країн в Азії. «Невидимі руки» ринку, суспільства, моралі, культури, архетипів обумовлюють не стільки ринкові, скільки інші види саморегуляції, формуючи і соціалізуючи людину певного зразка. Ця постнекласична хода капіталізму характеризується інноваціями в розумінні прогресу і модернізації, більшою увагою до цінностей і страхів, що невіршення екологічних й етичних проблем, справедливості та ін. загрожує людству в цілому. Еволюційні і революційні зміни капіталізму, як і раніше, пов'язані з людськими виборами, з усвідомленням минулого, теперішнього і майбутнього. З'явилися нові риси — становлення капіталізму в рамках національних традиційних країн, автохтонного капіталізму в посткомуністичному світі і низці країн Азії, Китаї та В'єтнамі, де під автохтонними тенденціями маються на увазі територіальні, національні, культурні та ін. А тому управління колективною психікою і колективним несвідомим стає дедалі більш актуальним.

Література:

1. Донченко Е. Социетальная психика / Е. Донченко. — К.: Наукова думка, 1994. — 207 с.
2. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика / О. Донченко, Ю. Романенко. — К.: Либідь, 2001. — 334 с.
3. Донченко Е. Фрактальная психология / Е. Донченко. — К.: Знання, 2005. — 330 с.
4. Основи фрактальної психології: проект психоекологічного оновлення / за ред. О. Донченко. — К.: Міленіум, 2006. — 472 с.
5. Донченко О. Феномен містичної співпричетності як психоінстинктивний чинник групового структурування / О. Донченко // Соціальна психологія. — 2009. — № 4 (36). — С. 3—21.
6. Донченко О. Проблема психологічного феномена проєкції в політиці / О. Донченко // Політичний менеджмент. — 2009. — № 4 (37). — С. 28—44.
7. Афонін Е. Феномени психічної інфляції і проєкції в політиці та їх вплив на соціетальну психіку українців / Е. Афонін, О. Донченко // Український соціум. — 2009. — № 3. — С. 119—135.
8. Донченко О. Визнати Тінь / О. Донченко // Соціальна психологія. — 2010. — № 1. — С. 18—32.

9. Донченко О. Феноменологія архетипу і соціальні практики / О. Донченко // Соціальна психологія. — 2010. — № 5. — С. 3—11.

10. Донченко О. Архетип як носій колективної пам'яті / О. Донченко // Соціальна психологія. — 2010. — № 6. — С. 3—11.

11. Донченко О. Колективна психіка в державному управлінні / О. Донченко // Публічне управління: теорія і практика. — 2010. — № 2. — С. 166—170.

12. Донченко О. Архетиповий менеджмент / О. Донченко // Зб. Київськ. міжнар. ун-т та ІСПП : Серія «Психологічні науки: проблеми і здобутки». — Вип. 1. — К., 2010. — С. 62—80.

13. Донченко О. Від цілісності психологічних знань до цілісності світобачення / О. Донченко // Соціальна психологія. — 2011. — № 1. — С. 3—13.

**МЕЛЬНИКОВ
Олег,**

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та маркетингового менеджменту, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.

Анотація: теорія ігор містить багато яскравих прикладів, коли стратегічна взаємодія між економічними агентами призводить до виникнення деяких класичних поведінкових архетипів. У статті розглядаються чотири архетипи поведінки, які часто виникають у теоретико-ігрових моделях. Показано їх роль у розробці ефективних механізмів державного управління.

Ключові слова: теорія ігор, архетипні ігри, публічне адміністрування, механізми державного управління.

УДК 35. 073. 53

Олег МЕЛЬНИКОВ

ТЕОРЕТИКО-ІГРОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ АРХЕТИПІВ: НАСЛІДКИ ДЛЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. Адекватне моделювання поведінки людей під час ухвалення рішень є однією з головних проблем сучасної економічної теорії. Протягом останнього сторіччя панівною концепцією в економічній теорії став принцип раціональності економічних суб'єктів. Водночас дослідження психологів, зокрема архетипної школи К. Юнга та Дж. Хілмана, вказують на невідповідність реальної поведінки людей парадигмі раціональності.

Певним синтезом економічної теорії, аналітичної психології та математики є сучасна теорія ігор як інструмент моделювання стратегічної взаємодії людей у конфліктних ситуаціях. А. Рапопортом та іншими психологами було помічено, що сценарії поведінки, які виникають навіть у найпростіших конфліктних ситуаціях, відповідають деяким класичним поведінковим архетипам. Урахування наслідків такої поведінки є важливим під час розробки ефективних механізмів публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття архетипних ігор було введено американським математиком українського походження Анатолієм Рапопортом [1]. Ця концепція була успішно застосована ним до аналізу проблем у галузях психології, еволюційної біології, соціальних мереж, міжнародних відносин тощо. Теорія архетипних ігор набула подальшого розвитку в роботах Р. Аксельрода, Р. Ауманна, Дж. Бендора, К. Бінмора, Р. Зельтена, Д. Кавки, М. Новака, Д. Пірса, Б. Скірмса, Дж. М. Сміта, Дж. Собеля, Р. Трайверса, Н. Ховарда, Т. Шеллінга та ін. Водночас питання наслідків архетипної поведінки для вирішення завдань ефективного публічного адміністрування досліджено недостатньо, що й обумовлює актуальність теми цієї роботи.

Мета статті полягає в аналізі архетипних ігор і стратегій поведінки, які в них виникають, з точки зору проблем публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Предметом теорії ігор є моделювання стратегічної взаємодії людей у конфліктних ситуаціях. У найпростішому випадку в грі беруть участь дві особи, кожна з яких має дві можливих стратегії поведінки (такі ігри називають діадичними). Обидва гравця перебувають у ситуації невизначеності, бо вони не знають, яку саме стратегію обере їх супротивник.

Інформацію, релевантну до проблеми ухвалення рішень гравцями, зручно навести у вигляді таблиці (рис. 1). Елементи таблиці (чи платіжної матриці гри) a_{ij}, b_{ij} позначають виграші першого та другого гравців, якщо перший обирає стратегію i , а другий — стратегію j , $i, j = 1, 2$.

		B	
		1	2
A	1	a_{11}, b_{11}	a_{12}, b_{12}
	2	a_{21}, b_{21}	a_{22}, b_{22}

Рис. 1. Гра двох осіб із двома стратегіями

Напевно, найперше такі ігри були розглянуті Дж. Уолдгрейвом ще в 1713 р. у приватному листі стосовно картярської гри La Her [2]. У ньому він запропонував добре відомий мінімаксний принцип вирішення таких ігор: кожен з гравців має обрати таку стратегію поведінки, яка надасть йому максимальний виграш у найгіршому випадку, тобто:

$$i^* = \arg \max_i \min_j a_{ij}; j^* = \arg \max_j \min_i b_{ij}, \quad (1)$$

де i^*, j^* позначають найкращі стратегії першого та другого гравців.

Недоліком мінімаксного принципу є те, що гравці обирають стратегії без урахування стратегічних інтересів своїх опонентів. Сучасний підхід до вирішення стратегічних ігор пов'язується із концепцією рівноваги Неша [3]. Рівновага Неша — це така ситуація, коли жоден з гравців не зацікавлений змінити свою поведінку в односторонньому порядку, якщо його опонент дотримується рівноважної стратегії. Формально пара стратегій (i^*, j^*) створює рівновагу Неша, якщо

$$a_{i^*, j^*} \geq a_{i, j^*}; b_{i^*, j^*} \geq b_{i^*, j} \text{ для всіх } i, j = 1, 2. \quad (2)$$

Концепція рівноваги Неша базується на загальноприйнятому в економіці принципі раціональності, тобто, кожен гравець намагається передусім отримати найбільший власний виграш і вважає, що його опонент теж буде поводитися у такий само спосіб. Тим цікавішим є те, що у деяких випадках така поведінка призводить до парадоксальних результатів, які важко вважати розумними з точки зору здорового глузду.

Детальний аналіз ігор двох осіб із двома стратегіями було здійснено в роботах А. Рапопорта [1; 4]. Фокусом його досліджень були симетричні діадичні ігри, які мають загальний вигляд, зображений на рис. 2.

		B	
		C	E
A	C	R,R	S,T
	E	T,S	P,P

Рис. 2. Загальний вигляд симетричної діадичної ігри

Кожен з гравців має дві стратегії поведінки — кооперативну (C) та егоїстичну (E). З точки зору типу рівноваги, абсолютні значення

Annotation:. Game theory contains many examples of a strategic interaction among economic agents that leads to the emergence of some classical behavioral archetypes. The article deals with four behavioral archetypes, which often arise in game-theoretic models. Their role in the development of efficient governance mechanisms is discussed.

Keywords: game theory, archetype games, organizational mechanisms, public administration.

виграшів R, S, T, P є несуттєвими, має значення лише відносний порядок цих значень. У роботі [5] показано, що існує 12 ординально-відмінних діадичних ігор. Деякі з них, коли інтереси двох гравців співпадають, є стратегічно тривіальними, бо конфлікт інтересів не виникає. Після виключення таких випадків залишаються чотири типи ігор, які А. Рапопорт назвав архетипними, бо вибір стратегії гравцями в цих іграх можна інтерпретувати як класичні поведінкові архетипи в аналітичній психології.

На рис. 3 зображено платіжні матриці цих ігор, їх узвичаєні в теорії ігор назви та відповідні архетипи поведінки за класифікацією А. Рапопорта. Виділені елементи таблиці відповідають рівноважним за Нешем результатам ігри.

Виникнення архетипної поведінки пояснюється наступним чином. У дилемі «в'язня» гравець, що обирає кооперативну поведінку, карає себе, але винагороджує іншого. У цьому сенсі такий гравець може вважатися «мучеником». При цьому взаємна кооперація є вигідною обом гравцям, але досягти обопільної кооперації дуже важко. У трьох інших іграх рівновага полягає в тому, що один з гравців дотримується кооперативної поведінки, а інший — егоїстичної. При цьому егоїст може бути:

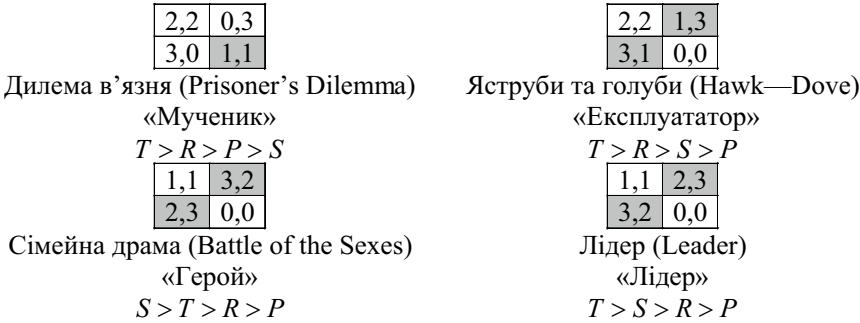

Рис. 3. Чотири архетипних гри

- «експлуатором», якщо егоїстична поведінка нагороджується, а кооперативна — карається (гра «яструби та голуби»);
- «лідером», якщо обидва гравці винагороджуються, але егоїст більшою мірою, ніж кооператор (гра «лідер»);
- «героєм», якщо обидва гравці винагороджуються, але егоїст меншою мірою, ніж кооператор (гра «сімейна драма»).

З точки зору публічного управління, найбільшу цікавість викликають ігри «Дилема в'язня» та «Яструби та голуби». Розглянемо їх більш детально.

У канонічній формі гра «Дилема в'язня» була сформульована А. Такером і популяризована в одній з перших монографій з теорії ігор [6]. Двоє заарештованих, А і Б, підозрюються у пограбуванні банку, що тягне за собою вирок на 10 років ув'язнення для кожного. У поліцейських немає достатніх доказів для звинувачення і, ізолювавши підозрюваних одного від одного, вони пропонують їм ту ж саму операцію: якщо один свідчитиме проти іншого, то йому буде скасовано 1 рік ув'язнення за співпрацю із слідством. Якщо обидва мовчать, у поліції вистачить доказів тільки на звинувачення у незначному правопорушенні, й обидва будуть засуджені на 1 рік в'язниці. Кожен ув'язнений вибирає, мовчати (кооперація) або свідчити проти іншого (егоїзм).

Представимо цю інформацію у вигляді платіжної матриці (рис. 4), де елементи таблиці вказуватимуть строки ув'язнення для арештованих у можливих ігрових ситуаціях.

		Б	
		мовчати	дати свідчення
А	мовчати	1,1	10,0
	дати свідчення	0,10	9,9

Рис. 4. Канонічна форма гри «Дилема в'язня»

На перший погляд здається, що для обох арештованих було б краще мовчати. Але простий аналіз показує, що це не так. Дійсно, якщо Б мовчить, то стратегія «дати свідчення» дає А менший строк ув'язнення (0 замість 1). Якщо ж Б дасть свідчення, то А слід зробити те ж саме (9 проти 10). Виявляється, що незалежно від дій Б, стратегія «дати свідчення» для А завжди призводить до меншого строку ув'язнення, ніж стратегія «мовчати». Ті ж самі міркування діють і для гравця Б. Таким чином, рівновагою гри «Дилема в'язня» є пара стратегій (дати свідчення, дати свідчення), і в результаті обидва арештовані отримають по 9 років ув'язнення.

Цікаво відзначити, що теоретичні висновки з «дилеми в'язня» обумовили відмову від операції про визнання провини (plea bargaining) у законодавстві багатьох країн. Виявляється, що в реальному житті із міркувань, подібних до «дилеми в'язня», люди часто визнавали себе винними у скоєнні злочинів незалежно від фактичної провини.

Існує безліч прикладів взаємодії людей, що мають аналогічну структуру виграшів. У публічному управлінні часто зустрічається варіант «дилеми в'язня», відомий як «трагедія громад». У ньому гравці користуються певним суспільним ресурсом (наприклад, селяни — спільним пасовищем чи рибалки — водоймою). Щоб уникнути виснаження ресурсу, громада встановлює квоти на користування ним. Кооперативна стратегія полягає в дотриманні квоти, егоїстична — в її перевищенні. Перевищення квоти в односторонньому порядку є вигідним для егоїста за рахунок погіршення стану інших членів громади, а систематичне порушення квот призводить до швидкого виснаження ресурсу з поганими результатами для всіх членів громади. Однак саме такий результат і слід вважати очікуваним, якщо не буде створено механізм моніторингу та покарання егоїстичної поведінки.

У сучасному комунальному господарстві України прикладом «трагедії громад» може служити схема розрахунків за послуги тепlopостачання за лічильниками, що встановлюються на багатоквартирних будинках. Сплата нараховується, виходячи з обсягу спожитого будинком тепла, і розподіляється між мешканцями пропорційно площі їх квартир. Індивідуальна економія за такою схемою майже не впливає на кінцевий рахунок споживача, бо його особистий внесок у загальне споживання є дуже малим. Отже, індивідуально раціональною є егоїстична, неекономна поведінка, яка у кінцевому підсумку збільшує витрати на тепlopостачання для всіх мешканців будинку.

У певному сенсі «трагедія громад» відбиває сутність більшості завдань публічного управління, бо встановлення механізмів користування суспільними ресурсами і є однією з найважливіших функцій держави.

У грі «Яструби та голуби» два гравці, якими можуть бути підприємства, країни чи політичні партії, змагаються за деякий обмежений ресурс. Кожен може обрати дві лінії поведінки — агресивну («яструб») чи мирну («голуб»). Агресивна поведінка обох гравців призводить до конфлікту, в якому обидві сторони програють порівняно зі статус-кво. Одностороння агресія є вигідною агресору (він отримує ресурс, а голуб поступається агресору). Взаємовідносини гітлерівської Німеччини (яструб) з лідерами європейських країн (голуби) перед початком Другої

світової війни чи події під час Кубинської ракетної кризи 1962 р. можуть служити прикладом таких ситуацій. Умовні вигоди сторін наведено на рис. 5.

		Б	
		яструб	голуб
А	яструб	-10, -10	3, -1
	голуб	-1, 3	0, 0

Рис. 5. Канонічна форма гри «Яструби та голуби»

Безпосередньою перевіркою можна переконатися, що в цій грі існує дві рівноваги Неша: (голуб, яструб) та (яструб, голуб). Тобто, один із гравців має поступитись власними інтересами, щоб запобігти виникненню конфлікту. Але який саме? Виходячи із симетричної структури гри, про це нічого сказати неможливо. Обом сторонам вигідніше бути яструбом, і найімовірніше переможцем буде той, у кого міцніші нерви. Але така поведінка є надзвичайно ризикованою, бо вона може призвести до конфлікту із відповідними сумними наслідками.

Наведені вище приклади ілюструють один із важливих висновків з теорії ігор: стратегічна взаємодія між агентами в ігрових ситуаціях *далеко не завжди* призводить до ефективного розподілу ресурсів. Це важливо враховувати під час реалізації суспільних проектів у публічній політиці, щоб уникнути ситуацій «хотіли як краще, а вийшло як завжди».

Більш складним прикладом «мученицької» поведінки в завданнях публічного управління є відомий в теорії транспортних мереж парадокс Браесса [7]. Швидкість руху автомобілів у транспортних мережах залежить, зокрема, від завантаженості доріг. Розглянемо наступну транспортну мережу між містами Start і End (рис. 6-а).

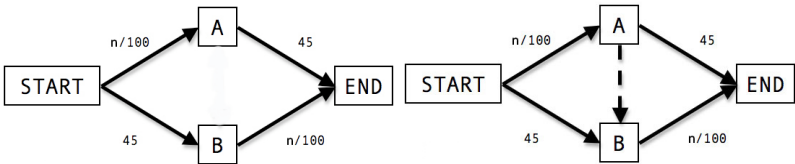

Рис. 6. Парадокс Браесса [8]

Дороги Start→B і A→End мають достатню пропускну здатність; проїзд по них завжди триває 45 хвилин. Швидкість руху на маршрутах Start→B і B→End залежить від кількості автомобілів n ; будемо вважати, що час в дорозі по них становить $(n/100)$ хвилин. Припустимо також, що маршрутом Start→End щоденно подорожує 4000 автомобілів. Автомобілісти завжди обирають найкоротший шлях. Оскільки альтернативні маршрути Start→A→End і Start→B→End симетричні, то транспортні потоки розподіляться навпіл, на кожному буде 2000 автомобілів, а час в дорозі складатиме $(2000/1000) + 45 = 65$ хвилин.

Припустимо далі, що муніципалітет будує нову односторонню дорогу між містами A і B (рис. 6-б), і тривалість руху по новій дорозі складатиме лише 3 хвилини. Тоді навіть у найгіршому випадку (4000 автомобілів на дорозі) об'їзний маршрут A→B→End стане коротшим, ніж прямий A→End $(3 + 4000/100 = 42$ хвилини проти 45 хвилин). Маршрут Start→A також завжди швидше, ніж Start→B $(4000/100 = 40$ хвилин проти 45). Тому всі автомобілісти оберуть новий маршрут Start→A→B→End. Але тоді час в дорозі становитиме $(4000/100 + 3 + 4000/100) = 83$ хвилини, тобто після будівництва нової дороги шлях від Start до End став займати на 18 хвилин більше часу. Старий маршрут залишається доступним, але рух автомобілів зміщується до нової, менш ефективної рівноваги.

Парадокс Браесса був задокументований на практиці. Наприклад, у Сеулі після закриття однієї з доріг під час реконструкції було помічено загальне прискорення руху у місті. У 1990 р. закриття для руху 42-ї вулиці в Нью-Йорку призвело до зменшення заторів у центрі міста [9].

Отже, реалізації будь-якого суспільного проекту повинен передувати аналіз можливих наслідків його реалізації, зокрема з точки зору їх впливу на суспільну поведінку. Особливо це стосується законів, що встановлюють правила користування суспільними ресурсами. До цього належать такі важливі галузі публічного управління, як державні закупівлі, комунальні послуги, цивільне будівництво, регулювання природних монополій тощо. На думку автора, доцільно було б під час розгляду законопроектів у Верховній Раді звертати увагу на зміну суспільної поведінки, яку вони обумовлюють.

Висновки. Архетипна поведінка людей у конфліктних ситуаціях може призвести до неефективних із суспільної точки зору сценаріїв розвитку подій. Зокрема, в завданнях публічного управління це може призвести до неефективного розподілу обмежених суспільних ресурсів, а в деяких випадках реалізація коштовних публічних проектів може погіршити існуючий стан справ. Тому під час ухвалення управлінських рішень важливо враховувати не лише їх прямі наслідки, але й їх вплив на суспільну поведінку. З цієї точки зору доцільно використовувати теоретико-ігрові моделі під час експертизи суспільних проектів і розробки механізмів державного управління.

Література:

1. Rapoport A. Exploiter, Leader, Hero, and Martyr: The four archetypes of the 2x2 game / A. Rapoport. — Behav. Sci. 12, 1967. — P. 81—84.
2. Walker P. A Chronology of Game Theory [Електронний ресурс] / P. A. Walker. — Режим доступу : http://www.econ.canterbury.ac.nz/personal_pages/paul_walker/gt/hist.htm.
3. Количественные методы в экономических исследованиях / под ред. М. В. Грачевой, Л. Н. Фадеевой, Ю. Н. Черемных. — М.: Юнити-Дана, 2004. — 791 с.
4. Rapoport A. The Origins of Violence: Approaches to the Study of Conflict / A. Rapoport. — New Brunswick ; NJ : Transaction Publishers, 1995. — 620 p.
5. Rapoport A. The taxonomy of 2x2 games / A. Rapoport, M. Guyer // Gen. Systems. — 1966. — № 11. — P. 203—214.
6. Льюс Р. Д. Игры и решения / Р. Д. Льюс, Х. Райфа. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1951. — 620 с.
7. Roughgarden T. Selfish Routing and the Price of Anarchy / T. Roughgarden. — Cambridge, MA : MIT Press, 2005. — 196 p.
8. Парадокс Браесса [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http:// matmetody.rf/paradoks-braessa](http://matmetody.rf/paradoks-braessa).
9. Rapoport A. Choice of routes in congested traffic networks: Experimental tests of the Braess Paradox / A. Rapoport et al. // Games and Economic Behavior. — 2009. — № 65. — P. 538—571.

МІФ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

**МИХАЙЛОВ
Володимир,**

доктор філософських наук, доцент, професор ГБОУ ВПО м. Москви «Московский міський педагогічний університет», м. Москва, Росія.

Анотація: міф як надраціональна структура програмування і кодування свідомості і поведінки не досягається розсудливо-раціональним розумом людини і тому є ідеальним засобом управління її мисленням, почуттями і поведінкою. Міф панує над філософією, правом, наукою і політикою.

Ключові слова: міф, управління, маніпуляція свідомістю і поведінкою, еліти.

УДК 32. 019. 51

Проблема роботи полягає в спробі виявлення і дослідження впливу позитивної і маніпулятивної міфології на сучасний соціум у цілому та його управлінську ланку зокрема. Це питання належним чином не розроблено, оскільки в суспільствознавстві вважається, що міфи регулюють поведінку і соціальне життя «примітивних», «нецивілізованих» суспільств, стадію розвитку яких сучасним суспільством нібито давно пройдено. Тому робіт з такою назвою в каталогах Російської державної бібліотеки автором не виявлено, хоча питання про управління суспільством й елітами за допомогою міфів ставилося в історії філософії Платоном і низкою інших авторів. Вирішення цієї проблеми починається в численних дослідженнях, присвячених маніпуляції свідомістю (напр. С. Г. Кара-Мурзи), у культурологічних дослідженнях релігії і міфології (Д. Фрезер, Б. Маліновський, М. Еліаде та ін.) й у філософському осмисленні міфу (А. Ф. Лосєв).

Метою дослідження є демонстрація керованості сучасних еліт і мас різними міфологічними уявленнями. Методологія автора ґрунтується на синтетичних дослідженнях, що спираються на епістемологічний анархізм П. Фейєрабенда, критику наукового розуму К. Хюбнера, первинність міфосвідомості Ж. Дюрана, введення в широкий науковий і філософський дискурс езотеричної, художньої, релігійної та іншої «ненаукової» літератури, відмова від усіх форм цензури і догматизму.

Що таке міф? Шеллінг вважав міф першою й останньою формою самосвідомості людства. К. Г. Юнг ототожнив зміст міфу з архетипами колективного несвідомого. Ж. Дюран вважав міфологію першоосновою науки і раціональності. Ми хочемо презентувати тут міф як головний алгоритм архетипного управління, причому не лише масами, але й елітами. Для цього треба відійти від деяких упереджень, пов'язаних з дослідженнями і розумінням міфології. Ці упередження полягають у баченні міфу тільки як шкідливої, абсурдної вигадки, казки й ілюзії, деміфологізації сучасної наукової, буденної і філософської свідомості, нібито Античності, що настала після дитячо-казкових епох, Середньовіччя і Відродження. Авторіві ситуація уявляється протилежною: *зануреність у міфологію сучасного людства і його управлінського шару зокрема не змінилася, а навпаки, зросла*, не в останню чергу за рахунок спровокованою міфологією модерна неусвідомленості цих процесів. Показовим у зв'язку з цим є репресування А. Ф. Лосєва, який намагався донести істину про тотальну міфологізацію сучасних йому культури і суспільства до мас. *Замасковане під науково-раціональне суспільство модерна, радянське суспільство виявилось царством найрозгнуданішої і найбуйнішої міфології, нетерпимої навіть до свого виявлення і саморефлексії.* Визнати наявність міфу — означає визнати і можливість його відсутності. Тотальний міф чинить опір будь-якій спробі рефлексії і самовиявлення, не допускаючи, таким чином, чогось відмінного від самого себе.

MIKHAYLOV
Vladimir

MYTH AS A TOOL FOR THE SOCIAL MANAGEMENT

Annotation: the myth as a superrational structure of the programming and the coding of consciousness and behavior is not seized by the rational mind of a person and, consequently, is an ideal means of the control over his thinking, sensuality, and behavior. The myth dominates over philosophy, the right, a science, and policy.

Keywords: myth, management, manipulation by consciousness and behavior, elite.

Обережніший М. Еліаде в своїй невеликій, але ємній роботі «Аспекти міфу» показує його головні значення і функції. Правда, все це начебто стосується культур «архаїчних народів». Ми вважаємо, що насправді сучасне суспільство є не менш «диким» й ірраціональним, чим так звані «архаїчні народи», а тому все сказане про архаїчну міфологію М. Еліаде й іншими авторами стосується і сучасного соціуму.

Доказів — купа. У будь-якій сфері культури і життєдіяльності ми можемо знайти прояви і докази інфантилізму і безрозсудності людських мас та еліт. Чого розумного є в масовому палінні тютюну, пияцтві, вживанні наркотиків, війнах, безглуздому руйнуванню природного середовища, ідіотській діяльності промисловості, що перетворює натуральні продукти харчування на отруйну штучну псевдоїжу, наявності в суспільствах купи безглузвих табу, обмежень і заборон, релігійному і науковому догматизмі, товарно-грошовому фетишизмі, що став фундаментом ринкової економіки, в «товаристві вистави», в імператорові-людюдові Бокассе, п'яному Єльцині? Недарма Е. Роттердамський вважав дурість непозбивною рисою людської природи, без якої людині погано і нудно жити. Новий час створив науковий міф про «хомо сапієнса». Середньовічна думка була обережнішою в оцінці людини, яка уявлялася лише потенційно, а не актуально розумною. Песимізм стосовно людської природи — досить загальне місце в роздумах духовної еліти. «Глобальний люддяник» А. А. Зінов'єва, «Місто Глупів» М. Е. Салтикова-Щедріна, «Мертві душі» М. В. Гоголя, «Лихо з розуму» О. С. Грибоєдова, «Корабель дурнів» С. Брандта тощо.

«Приблизно у 50 % людської раси до цих пір повністю не розвинений третій контур. Це означає, що, хоча вони можуть обмінюватися примітивними сигналами і користуватися примітивними артефактами, вони до цих пір діють головним чином на рівні емоційного контуру ссавців і біовиживального контуру ще більш ранніх еволюційних видів», — писав Р. А. Уїлсон [21, с. 291].

«Саме через такі зарозумілі уявлення про людину як про особливу розумну надістоту Землі, якій є підвладною вся Природа, і животіли всі науки про людину», — писав Б. А. Діденко [3, с. 4]. А на ділі в концепції Б. Ф. Поршнева — Б. А. Діденко реально розумними є тільки «неоантропи», що становлять 10—20 % людської популяції, а решта — це не розумні, а гіпнабельні «дифузники» і два види хижих гомінід, що перебувають при політичній владі. І чим же можуть управляти такі істоти, як не міфом, який є для них аналогом комп'ютерної програми у роботі?

«Міф є однією з надзвичайно складних реальностей культури, і його можна вивчати й інтерпретувати в найчисленніших і взаємодоповнюючих аспектах» [25, с. 11]. Якщо це так, то міф як складніша система закономірно стоїть над системами простішими й управляє ними, наприклад раціональністю і наукою, що довів Ж. Дюран [5]. «Оскільки міф розповідає про діяння надприродних істот і про прояв їх могутності, він стає моделлю для наслідування у разі будь-якого скільки-небудь значного прояву людської активності» [25, с. 12].

Чому так відбувається? А тому, що, аби діяти самостійно, відповідно до своїх бажань, цілей, планів та обставин навколишнього середовища, а не за міфологічного програмою, треба мати високорозвинену свідомість і розуміння цього середовища. А такої свідомості і розуміння у більшості людства, у тому числі і в політичній еліті, немає. Якби воно було, то ми не мали б усіх вище перелічених і ще багатьох інших проявів людської дурості. Це тільки мудрий, а не той, хто намагається управляти тим, чого він не розуміє, за Лао-цзи, слідує Дао. Його і не може бути у запійного президента штибу Б. Єльцина (до речі, п'яницями і навіть наркоманами було багато політиків), які діяли за принципом «як наші предки чинили в колишні часи, так і ми повинні чинити сьогодні» [25, с. 13]. Точно. Як свідчить історичний міф, «святий рівноапостольний» князь Володимир, що хрестив Русь, говорив: «веселие Руси, чтобы пити, иначе не может и быти». А «панівна функція міфу полягає в тому, щоб дати моделі для наслідування під час здійснення обрядів і взагалі будь-яких значущих дій: такими є правила годування або одруження, роботи і навчання дітей, мистецтва і науки мудрості. Ця концепція є надзвичайно важливою для розуміння людини» [25, с. 14]. Як видно з цитати, навіть мистецтво і наука мудрості управляються міфологічним алгоритмом, не говорячи вже про буденну і політичну поведінку. До речі, а в чому полягає сенс здобування освіти? Правильно, в отриманні цих самих моделей для наслідування.

Платон прямо стверджував, що міфи відіграють величезну роль у вихованні вартових (тобто кшатриїв, воїнів та управлінців). «Ти не розумієш, що малим дітям ми спершу розповідаємо міфи? Вони, взагалі-то, брехня, але є в них і істина. Маючи справу з дітьми, ми до міфів вдаємося раніше, ніж до гімнастичних вправ», — писав Платон у діалозі «Держава» [15, с. 140]. Сам Платон — носій жрецької, брахманічної свідомості. Тому він і міркує, **як треба програмувати майбутніх управлінців**. Те, що Платон критикує деякі міфологічні програми, не рахується — *головне, що ми бачимо в одного з «батьків» європейської філософії чітку установку на міфологічне управління елітою і суспільством*. Результати є. «Історія нашої країни свідчить, що всі її правлячі еліти погано уявляли собі місце філософських знань у системі загальної і спеціальної освіти» [23, с. 434], бо володіли міфокерованим типом свідомості.

Платон ділить міфи на правильні та неправильні. «І, проте, тубільці усвідомлювали, що оповіді ці є абсолютно різними. Ті, що мають стосунок до міфу, зачіпають їх безпосередньо, тоді як казки і байки оповідали про такі події, які навіть коли вони привносили зміни у світ (анатомічні і фізіологічні особливості деяких тварин), не міняли долі людської як такої» [25, с. 16—17]. На відміну від казок, персонажами яких були герої і наділені чарівними властивостями тварини, героями міфів ставали боги і надприродні істоти. Таким чином, *досить проголосити героя чергової оповіді богом — і антропо- і соціогенетична програма, що управляє поведінкою, готова*. За прикладами ходити далеко не треба: іслам, християнство, іудаїзм, буддизм. Можна розкласти Новий Заповіт на набір відповідних програм. Правда, це міфопрограми не для політичної еліти, а для пересічного народу. Міфопрограми елітарної поведінки містяться в Старому Заповіті. Не випадково цар Іван Грізний на звинувачення в «нехристиянській поведінці» відповідав цитатами із Старого Заповіту. Головна програма політичної поведінки простолюдина виражається в міфі про спокусу Христа в пустелі. Здавалося б, будучи Богом, Христос міг би й узяти на себе відповідальність за управління світом (тим паче, що диавол, який «спокушає» його владою над світом, сам підпорядкований Богові). Та ні, Христос відмовляється від управління світом, фактично делегуючи його диаволові, оскільки його царство-де «не від світу сього». *Уся його подальша поведінка так само демонструє політичне упокорювання і покірливість*. Тут ми бачимо один з міфологічних базисів «представницької демократії», з її циклічно-періодичним делегуванням своїх владних повноважень.

Спіраллю чи лінією навіть і не «пахне». Є тільки нескінченний цикл: «республіканці — демократи», «Путін — Медведєв» і міф, що гуляє по підручниках, про лінійний час модерна. Міфи Т. Гоббса і Д. Локка про «війну всіх проти всіх» і «суспільний договір» (місце богів там посіли предки) були вже потім. А хто не хоче виконувати міфопрограму біблійського Христа — той біс (див. докладніше «Біси» Ф. М. Достоевського). Але, що цікаво: «біси» Достоевського — не боги, а герої літературної «казки», тобто вони не зразки для наслідування.

«І людина в її справжньому вигляді є прямим результатом цих міфічних подій, вона створена цими подіями» [25, с. 17]. «Тому головне для неї — знати міфи. Згадуючи і відтворюючи їх, вона стає здатною повторити те, що боги або герої зробили спочатку. Знати міфи — означає наблизитися до таємниці походження всіх речей, яким чином виявити це і відтворити, коли все вже зникне» [25, с. 19]. *Особливо важливо здійснювати все це неусвідомлено, щоб випадково не закрався сумнів у правильності своїх дій, як це вже було в тій самій Античності або епосі Відродження, коли виникли сумніви в старих міфах.* Тому сучасна людина не повинна вважати себе продуктом міфів, вона повинна вважати себе продуктом історичних подій (які, правда, самі були інспіровані міфами, про що не слід і думати) і науково раціональною істотою, що гранично усвідомлено делегує свою владу на виборах алкоголікові Б. Єльцину або маріонетковому Д. Медведєву (Д. Бушу, Клінтону, Б. Обамі, президентові-людодідові Бокассі, Гітлеру тощо).

Непорушність деяких міфів навіть у «вільній» Західній Європі підтримується всією міццю державного примусу, наприклад «міф про Холокост», за повний або навіть частковий сумнів в якому ті, що засумнівалися, піддаються кримінальним переслідуванням, а їх опубліковані праці вилучаються з продажу і знищуються. Докладніше про ці міфи можна прочитати в книзі Р. Гароді «Основоположні міфи ізраїльської політики» [1], який так само піддавався переслідуванням за її публікацію. Окрім міфу про «Холокост», автор розбирає міфи про Нюрнберзьке правосуддя, сіоністський антифашизм та ін. Після 2007 р. активно забороняти подібну літературу почали і на території Росії. «Федеральний список екстремістських матеріалів», що містить близько 1100 найменувань, опубліковано на сайті Міністерства юстиції РФ [17], його значну частину складає різна релігійна література. Тобто, *Міністерство юстиції РФ узяло на себе функції інквізиції і поліції думки, що стоїть на варті панівної міфології.* Усе це наочно свідчить про те, що інквізиційні традиції міфологічного середньовіччя лишаються живими і на сучасному світі.

«І дійсно, знання про походження якогось предмету, тварини або рослини рівнозначно тому, що ми отримали над ними магічну владу, яка дозволяє панувати і за власним бажанням управляти їх відтворенням і розмноженням» [25, с. 20]. Схоже, керуючись цим уявленням, європейська правоохоронна система гострозоро стежить, аби хтось не довідався про походження «Холокоста», «богообраного народу» тощо і не почав би управляти їх відтворенням і розмноженням.

За М. Еліаде, міф виконує наступні функції:

- 1). «складає історію подвигів надприродних істот»;
- 2). ця оповідь подається як абсолютно істинне (оскільки вона стосується реального світу) і як сакральне (бо є результатом творчої діяльності надприродних істот);
- 3). міф завжди має стосунок до «створення», він розповідає, як щось з'явилося на світ або якимось чином виникли певні форми поведінки, встановлення і трудові навики; саме тому міф складає парадигму всіх значних актів людської поведінки;
- 4). пізнаючи міф, людина пізнає «походження» речей, що дозволяє оволодіти і маніпулювати ними на свій розсуд; йдеться про пізнання, яке «переживається» ритуально під час ритуального відтворення міфу або під час проведення обряду (якому він служить підставою);

5). так чи інакше, міф «проживається» аудиторією, захопленою священною і надихаючою могутністю відтворених у пам'яті і реактуалізованих подій» [25, с. 23—24].

Як тут не пригадати різні державні свята, сцени і символи, зображені на американських банкнотах або, наприклад, науковий міф Ч. Дарвіна про походження видів. Як показав М. Я. Данилевський, Ч. Дарвін для створення свого міфу спроектував риси британської соціальної психології і буржуазного соціального буття на природу. А потім вже «узятий з природи» міф дарвінівської боротьби за існування, природного відбору тощо став проживатися суспільством [11].

А якими міфами управляється сучасна європейська аристократія? Перший міф, відгомони якого всім відомі з гучних книг Дена Брауна, стверджує, що Ісус Христос був насправді сином Юлія Цезаря і Клеопатри і був одружений на своїй зведеній сестрі Марії Магдалині, від нащадків яких нібито пішли Меровінги (а разом і інші аристократичні прізвища Європи). Інший міф стверджує, що нащадки ізраїльського коліна Дана після придушення римлянами чергового іудейського повстання припливли в Данію. «Як? За міфом виходить, що данці теж євреї? — Не лише данці, але і норвежці, і шведи. Правда, пересічний народ про це не знає. Але їх еліта, особливо королівські доми, переконані, що це так. Управлінці згідно із законом повинні належати до „богообраного народу”» [18, с. 269]. Сила цих міфів базується, у свою чергу, на описаному в літературі комплексі «Соціального ідіотизму» [14, с. 85—104], одним з проявів якого є захоплення і преклоніння перед «богообраним народом». У згаданій роботі описано 5 основних видів соціального ідіотизму. Насправді, їх скоріш не 5, а 555. Але важливою є не кількість видів соціального ідіотизму, міфологічного програмування, що є базою, а те, що це явище поширене серед еліти. Такі прояви соціального ідіотизму, як лібералізм, чистоплюйство, віропідданість і нігілізм — досить часте, якщо не повсюдне явище.

А. А. Тахо-Годи навіть звернула увагу, що у Платона чомусь «усі основні тексти за словом „міф” зосереджено саме в діалогах, присвячених темам і розмірковуванням суголосно тверезим, позитивним у Політиці, Державі, Законах, і цей факт не може не привертати уваги» [20]. Але така ситуація є не випадковою, вона саме і доводить нашу тезу, що міфологічна маніпуляція свідомістю має та еліт уявлялась архітекторами європейської цивілізації як найважливіший метод безструктурного, закулісного управління нею. Не варто забувати і про те, що європейська філософія зародилася в надрах античного рабовласницького суспільства, заснованого на явному і прихованому гнобленні й експлуатації мас елітами. Тому її дискурс — це технологія побудови рабовласницьких суспільства і держави, що століттями вигадувалася різними мислителями. Платон, так само як Аристотель, Демокрит, Сенека і Цицерон, — лише фрагменти цієї інтелектуальної традиції, що дожила і до сьогодні. Невипадково вінцем і найвидатнішим твором Платона стала рабовласницька утопія «Законо». Аристотель лише хотів поправити учителя, почавши пошуки основ рабовласницької державності не в умоглядних схемах, а в наявній соціальній і природній практиці. У цьому сенсі особи, зайняті «управлінням» тими чи іншими соціальними процесами, аж ніяк не уявлялися як їх господарі, а скоріш як наймані менеджери і «раби-надглядчі» олігархів. Їх функції мислились за аналогією з найманими менеджерами в будь-якому бізнесі, які виконують функції тактичного й оперативного управління за завданням власників або господарів бізнесу. Для хазяїна такого бізнесу головне — відстежити, щоб менеджер не зрозумів завчасно, як насправді влаштований бізнес, і, ширше, — уся соціальна гра, бо в протилежному випадку він може відняти бізнес у його власника. Відповідно, маніпуляція свідомістю такого менеджера — дуже ефективний прийом: менеджер діє в невидимих для нього самого рамках ідей і уявлень про світ, відрефлексувати які у нього просто немає часу. А щоб він уже напевно не помітив ці ідейні рамки, в нього ще і вкорінюють міфо-матеріалістичний світогляд.

«Казки живуть довше, ніж факти. Легенди проникають туди, де немає місця логіці. Фольклор, міф і легенда перевершують коливання історичного процесу. Міф заряджений такою проникною силою, що може подолати розрив між культурами; це хвиля, що несе, з'єднує нескінченні і роз'єднані покоління. Якщо існують люди, що володіють надлюдським розумом, чиє сьогодення охоплює багато поколінь людей, то, найімовірніше, вони вважатимуть за краще використовувати для своїх впливів і провідник відповідного часового масштабу. Можливо, вони вдадуться до міфу, щоб змусити людство-дитя відчувати те, що йому незрозуміло, або пригадати те, що воно колись знало. Міф виражає абстрактні ідеї. Людство дбайливо зберігає в пам'яті міфи, які не розуміє» [19, с. 335—337]. Саме таким чином і управляються наймані менеджери як компаній, так і держав, зокрема президенти, депутати й інші чиновники.

А. А. Тахо-Годі відзначає, що у Платона (і низки інших античних авторів) міф виступає як неподільна *цілісність словесно-уявного акту*; платонівський міф об'єднує в собі думку, спогад і спрямоване в майбутнє прагнення до здійснення бажаного. Логос же є ворогом й антиподом міфу — він є чимось розчленованим і пов'язаним з обранням, виділенням, збиранням і рахунком [20]. Якщо співвіднести ці характеристики з рівнями теорії пізнання І. Канта, то виявиться, що логос відповідає всього лише рівню свідомості (але не розуму), а ось міф, навпаки — рівню розуму, що складає з розсудкових фрагментів єдине ціле зв'язних думок і висновків. *У такому ключі «рух від міфу до логосу», що зазвичай підноситься в історії філософії і науки як якийсь «прогрес», насправді виглядає як процес відкритої інтелектуальної і духовної деградації*. Наука сучасного типу, що виникла в результаті цього процесу (були та інші її типи: наука ведична — наприклад, відома аюрведа, науки окультні і герметичні: магія, астрологія, алхімія) закономірно перебуває на рівні розуму, в стані «втраченого розуму» [6] (С. Г. Кара-Мурза) або «калейдоскопічного ідіотизму» [9] (КОБР «Мертва вода»). Фізики, що «втратили розум», саме тому програли свою суперечку з ліриками, і Шеллінг абсолютно мав рацію, стверджуючи, що вищою формою пізнання світу є саме мистецтво, а не наука, в якому об'єднується свідоме і несвідоме, суб'єктивне й об'єктивне.

Міфомислення, що передувало науці і філософії, припускало володіння ясновидінням, ясновслуханням, вільною взаємодією з індивідуальним і колективним несвідомим, у тому числі і суто інстинктивним, як доступ до пам'яті реінкарнації і пам'яті душі. Зредуковані аналоги цих здібностей спостерігаються у тварин, які знають, коли їм слід розмножуватися, куди перелітати на зиму, якою травичкою лікуватися, передчувують зміни погоди і стихійні лиха. *Втрата з тих або інших причин таких здібностей була лихом й ознакою деградації людства, яке в результаті було вимушене компенсувати їх розвитком раціонального мислення, штучною культурою і цивілізацією*. Проте будь-яке раціональне знання має, як правильно зауважив К. Поппер, а раніше ще старогрецькі софісти, імовірнісний, відносний і заперечуваний характер. *Принцип фальсифікуємості науково знання, введений К. Поппером, означав, що наука творить ні що інше, як найбільш адекватну цьому моменту соціальну міфологію*. Тобто, така наука є несвідомим віддзеркаленням фізичних процесів, а тому, як справедливо відмітив М. Хайдеггер, не мислить. *Бездумно відображаючи буття, учений нижчого рівня ненабагато відрізняється за своїми функціями від дзеркала, кінокамери і фотоапарата*. Тому наука може лише обслуговувати інтереси розумніших замовників її продукції. Але віддзеркалення її є неповним, тому замовникам її продукції неминуче доводиться як використовувати процедури синтезу її розрізненого знання в єдине ціле, так і доповнювати і коригувати наукові висновки іншими формами існування й отримання знання, доказом чого є, наприклад, цікавість до окультизму в масонському середовищі.

У зв'язку з цим нам здається доречним висловити гіпотезу, що *наука і релігія є двома взаємодоповнюючими одна одну недосконалими формами пізнання й осмислення світу*, яким рівною мірою властиві догматизм, авторитарність, обмеженість, неповнота, нетерпимість до інших форм пізнання світу (мистецтва, езотерики), неточність і неістинність створюваних світоглядних моделей. *Наука і релігія є, таким чином, формами мислення і світогляду касты кшатрійів, найманих менеджерів і керованого ними народу, але не вищої касты брахманів, мудреців і філософів.*

Тому наука почала створюватися як соціальний механізм по здобуттю знань для правлячої олігархії (а не для народних мас і не для саморозвитку учених, охочих, як виражаються сучасні російські чиновники, «задовольняти цікавість за державний рахунок»). Олігархічне соціальне замовлення зумовило і низку інших слабощів європейської науки. Оскільки олігархів цікавила насамперед не істина, а влада над природою, суспільством і власний комфорт, наука почала обслуговувати це замовлення. У результаті, як справедливо указував Ю. Евола [24, с. 260—262], *замість пошуку істини вчені зайнялися створенням схем і моделей буття, призначених для управління ним і витягання з нього прибутку.* Але для того щоб управляти, наприклад, конем або автомобілем, зовсім не обов'язково знати про них все. Більш того, якість знання може цьому навіть заважати. Тому *наукове знання почало набувати характеру наперед неповних теорій, підстав і схем управління природою і суспільством.* Першооснови всього сущого шукали ще досократики. А навіщо? Потім, щоб, узявши це знання за опору, побудувати на ньому свою владу. Зараз це здається смішним: першооснова вода, числа, апейрон, ідеї... Але ж далі на цій основі будували соціальні моделі: Платон, спираючись на ідеї, — одну, Демокріт, спираючись на атоми, — іншу. Природно, жодної істини і повноти знань про світ подібний теоретико-управлінський підхід у науці дати не може. Він навіть достовірно корисних технологій не дає.

Британський політик Ф. Бекон прямо відзначав, що для створення наукової картини світу слід відкидати всі нетипові випадки і факти. Чому? Тому, що *нетипове й ірраціональне є принципово некерованим і непередбачуваним.* Управлінська установка зумовила раціоналістичний характер європейської науки. Але *раціоналізм — усього лише зручна для сприйняття й управління обмежена схема реальності, математика — один із стовпів сучасної науки — всього лише мова.* Реальний світ є ірраціональним і мінливим, і мав рацію Лао-цзи, який стверджував, що *мудрий слідує Дао, а не раціональним фантомам свого розуму, які тільки примножують світовий хаос і лиха.* Щоб зробити більш керованими маси (а не тільки учених), раціоналізований науковий світогляд перетворився на засіб пропаганди, черговий міф, тому що людьми з лівопівкульною — раціональною і матеріалізованою — свідомістю простіше управляти інформаційно і фінансово. *Оскільки раціоналіст мислить і діє в рамках певної схеми, його поведінку легко передбачити, також їм легко маніпулювати, підкидаючи йому потрібну інформацію, яка буде інтерпретована за раціональними алгоритмами в потрібному ключі.* Таким чином, *раціо-матеріаліст перетворюється на програмно і дистанційно керованого біоробота.*

Дивовижний факт: філософія в Європі існує понад 2 тисячоліття, наука сучасного типу — кілька століть. Але науки думати вони чомусь не породили. Замість цього *рабовласницький мудрець Аристотель придумав логіку — не науку думати, а алгоритм розмірковувати за певною схемою.* Потім логіка розвивалася — з'явилися нечітка, діалектична логіка тощо, але науки думати, а не розмірковувати за складнішою, ніж у Аристотеля, схемою в академічних колах немає до цих пір. Висновок очевидний: *бездумна рабовласницька наука не могла і не може породити повного й об'єктивного знання про світ, природу і людину і неминуче повинна доповнюватися іншими формами пізнавальної діяльності. Але доповнюватися вона повинна тільки з погляду*

пошуку чистої істини, до якого схильні брахмани. Для керованих міфами менеджерів це не актуально, бо щоб не вийти з підпорядкування еліті, їм достатньо знати тільки свої теорії науково-релігійного управління світом. Такий менеджер стає аналогом власника автомобіля, в якого є права на водіння, але немає знань і вмінь полатити або самому зробити свій автомобіль. Відповідно, такий «управлінець» перебуває в повній залежності від «автосервісу», виробників і конструкторів машин. Саме такий тип знання з «автоводіння» і дає сучасна наука. Решту слід шукати у філософії, езотериці, міфології і мистецтві, або здобувати самостійно, спираючись на іншу філософію і методологію.

Спираючись на дослідження Ж. Дюрана, філософію можна розглядати як зредуквану міфологію, а науку — як фрагментовану і конкретизовану філософію. Відповідно, у носіїв філософської свідомості можна помітити часто неусвідомлену залежність від міфології, у вчених — від філософії. Також науку і релігію можна розглядати як дезінтегровану езотерику, роздроблену на два догматизованих фрагменти. Сама езотерика, як уявляється, стоїть вище за міфологію, охоплюючи останню як свою частину, оскільки езотерика претендує на володіння надлюдським знанням і виходом на надлюдські рівні свідомості, з яких і формується міфологія як знання і мова «богів».

Звісно, для розуміння політичного міфопрограмування треба знати різну літературу, присвячену дослідженню міфології. «Маячня, сновидіння, безумство, а також мрія, поезія, міф мають свої власні канони, правила, аксіоми і межі» [4, с. 5], — писав О. Г. Дугін. Сучасна фізика показала, що навіть хаос на глибинному рівні є системним, тільки його системи малі, і їх взаємодія різноманітна. Нестабільність хаосу примушує його породжувати стійкіші і простіші системи. «Міф — силова лінія, якою прямує будь-яке буття: кульбаби, слона, швидкісного потягу, прибережної кручі тощо», — відзначав оригінальний дослідник міфологічної свідомості Є. В. Головін [2, с. 105].

Цікаві дослідження міфологічної свідомості і поведінки містяться в роботах В. Ю. Михайліна. Якщо магія є, за Михайліним, владою людини над кодом, то магістика — владою коду над людиною. Поступаючись владою над собою коду, людина в обмін отримує усередині цього коду велику поведінкову свободу. Переходячи з одного культурно-магістичного простору в інший, людина паралельно переходить від однієї до іншої моделі поведінки і сприйняття. *Свято є місцем і механізмом перерозподілу знання і сили усередині соціальної системи, способом перепрограмування, перекодування його учасників.* Тобто, одна міфологічна програма замінюється під час нього на іншу. «Після закінчення свята конфігурація, що наново утворилася, застигає і набуває непохитності і нерухомості — до наступного прориву в динаміку», — відзначав В. Ю. Михайлін [10, с. 13]. Аналогами таких свят «неслухняності» і зміни ролей стають революції, державні перевороти, вибори, якісь природні катаклізми тощо.

Цікавим є трагічний досвід маніпуляції свідомістю громадян колишнього СРСР. У період «перебудови» почалося «свято неслухняності» і деконструкції радянської міфології. Після розпаду СРСР «свято» було задоволене владою за допомогою економічного (гіперінфляція, відпущення цін, «шокова терапія», приватизація, організований державою розгул криміналу), політичного (розстріл Верховної Ради) і алкогольно-наркотичного терору. Людям, що зубожіли і втратили впевненість у завтрашньому дні, стало вже не до газет, історії і політики, таким чином, сформована раніше антирадянська ментальність була зафіксована і стала перешкодою для організованого опору мас їх пограбуванню і закабаленню новою буржуазною системою. По тому як Б. Єльцин пішов, у громадян, що зголодніли за 10 років, почали формувати товарно-грошовий фетишизм — після десятирічної убогості деяке поліпшення економічної ситуації почало здаватися бурхливим зростанням, хоча

насправді за більшістю соціально-економічних показників сучасна Росія відстає і від ЄСРР, і від інших сучасних країн [7].

У принципі значення міфу в політичному управлінні і політичному житті усвідомлювалося не лише Платоном, але і багатьма мислителями ХХ століття. Прорив у цьому плані відбувся, як не дивно, в Німеччині першої половини ХХ століття — країні, що невдало намагалася завоювати пріоритет у боротьбі за глобальне лідерство і зазнала поразки в двох світових війнах. Незважаючи на це, соціальний досвід та інтелектуальна спадщина німців тієї епохи є настільки цінними і повчальними, що до цих пір, через майже 70 років після краху рейху, він піддається шельмуванню і цензурним заборонам. Так, німецький публіцист, філософ і політик А. Розенберг гучно проголосив у своїй книзі «Міф ХХ століття», що «завдання нашого століття — з нового життєвого міфу створити новий тип людини» [16, с. 4]. «Настає час, коли народи поклонятимуться своїм великим мрійникам як найбільшим реалістам. Тим мрійникам, для яких їх прагнення стало символом, а сама мрія — метою життя, оформленого в ідею, якщо вони ходять по землі як одержимі релігією, філософів, творчих винахідників і державних мужів; у пластичну постать, якщо вони були митцями, що вигадують у словах, звуках і фарбах. Мрія винахідника є першим вираженням духовної сили. і народжує, нарешті, творчу дію, навколо якої новий час обертається як навколо своєї осі», — стверджував А. Розенберг [16, с. 331]. Книга Розенберга викликала скандал, бо автор зазіхнув на основи як християнської, так і науково-раціоналістичної міфології Модерна.

Ми навмисно цитуємо цього автора, щоб сприяти розкріпаченню свідомості читача від помилкових обмежень і заборон. Мудра людина покликана сама складати власну думку про всі явища життя і культури, не орієнтуючись на інквізиційні індекси заборонених книг. Найбільший політолог і політичний філософ ХХ століття Карл Шмітт навіть випустив роботу «Політична теологія», присвячену впливу релігійних і міфологічних ідей на політичне життя. «Усі точні поняття сучасного вчення про державу є секуляризованими теологічними поняттями. Тільки маючи на увазі подібні аналогії можна зрозуміти той розвиток, який виконали в останні століття ідеї філософії держави. Бо ідея сучасної правової держави реалізується сукупно з деїзмом за допомогою такої теології і метафізики, яка виганяє диво зі світу і яка також відхиляє порушення законів природи, що міститься в понятті дива...» [22, с. 57]. Звідси виникає закономірне питання: а чому я, власне, повинен вірити в правову державу, якщо я не деїст? А як же конституційно гарантована свобода совісті? Виходить, що, нав'язуючи нам певні соціально-політичні форми, нам за умовчанням примусово нав'язують певну теологію і релігію. А якщо політична система в країні поєднується з іншою, непротестантською і не деїстичною релігією? Тож, у цій країні виникає соціальна шизофренія, коли суспільство вірить в одне, а живе інакше.

Значення окультної, міфологічної свідомості в сучасній політиці усвідомлюється і сучаснішими авторами. «Велика, величезна, трансцендентальна геополітика є насправді революційною містикой у дії, що має на меті завоювання абсолютної влади свідомості над політикою і, по той бік політики, над „великою історією“ як такою», — писав конспіролог, письменник й окультист Ж. Парвулеско [12, с. 10]. Цікаво, що свої книги і статті сам Ж. Парвулеско розглядав як акти політичної і геополітичної магії, покликані направляти події у певні річища, впливати на поведінку і спосіб мислення конкретних політиків тощо. Так, його збірка, присвячена В. В. Путіну, мала підштовхнути останнього до творення Євразійської імперії. Чи читав його сам В. В. Путін — невідомо, але відомо, що він отримав цю книгу в подарунок. Судячи з його книги «Португальська служниця» [13], автор брав участь у різних магічних ритуалах і таємних конспірологічних операціях. Сама політика, на думку цього автора,

є тісно пов'язаною з різними метафізичними і потойбічними впливами і силами, з якими він сам, зокрема, контактував.

Звичайно, Ж. Парвулеско — не єдиний автор, що розкриває метафізичні і міфологічні аспекти політичного управління. То, на що він натякає, значно конкретніше представлено в книгах ченселерів і езотериків. *Те, що хтось у це не вірить або не хоче знати, нічого не спростовує. Як говорив Б. Спіноза, «неуцтво не аргумент»*, як, утім, і дурість, духовна, інтелектуальна боязкість.

Підбиваючи підсумки, можна, як уявляється, зробити однозначний висновок про значущість міфу в політиці і політичному управлінні. Літератури на цю тему більш ніж достатньо. Багато важливих робіт написано вже давно і навіть перевидано вже без цензурних спотворень і купюр, як, наприклад, «Діалектика міфу» А. Ф. Лосева [8]. Головна проблема в іншому — в тому, що ці публікації, на жаль, не викликають необхідних світоглядних і творчих зрушень у науково-освітньому співтоваристві і масовій свідомості. Складається враження, що вони або не прочитуються, або, прочитуючись, не виражаються ні в мові, ні в листі, ні в практичних діях. Тому можна намітити такі теми дослідження і кроки, як розкриття міфопрограм поведінки політиків і бюрократів, розробка моделей протидії їх деструктивній діяльності й управління конструктивною. Тільки це зможе звільнити нас від міфополітичного маніпулювання і підключити до мудрості справжніх міфів вищого розуму.

Література:

1. Гароди Р. Основополагающие мифы израильской политики / Р. Гароди // *Атака*. — №1. — М., 1996.
2. Головин Е. В. Мифомания / Е. В. Головин. — СПб : Амфора, 2010. — 313 с.
3. Диденко Б. А. Этическая антропология. Везизм / Б. А. Диденко. — М.: Фэри-В, 2003. — 560 с.
4. Дугин А. Г. Мифомания как строгая наука : предисл. // Мифомания / Головин Е. В. . — СПб : Амфора, 2010. — С. 5—8.
5. Дугин А. Г. Социология воображения / А. Г. Дугин. — М.: Академический проект, 2010 — 564 с.
6. Кара-Мурза С. Г. Потерянный разум / С. Г. Кара-Мурза. — М.: Алгоритм, 2005. — 736 с.
7. Куда идёт Россия. Белая книга реформ. / сост. С. Г. Кара-Мурза, С. А. Батчиков, С. Ю. Глазьев. — М.: Алгоритм, 2008. — 442 с.
8. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев. — М.: Мысль, 2001. — 558 с.
9. Мёртвая вода. — М.: Академия управления, 2009. — 800 с.
10. Михайлин В. Ю. Хозяева и маргиналы / В. Ю. Михайлин. — Саратов : ЛИСКА, 2008. — 54 с.
11. Михайлов В. В. Данилевский *contra* Дарвин / В. В. Михайлов // *Сборник научных трудов учёных Московского городского педагогического университета и Бакинского славянского университета*. — М.: МГПУ, 2010. — С. 336—344.
12. Парвулеско Ж. Путин и Евразийская империя / Ж. Парвулеско. — СПб : Амфора, 2006. — 447 с.
13. Парвулеско Ж. Португальская служанка / Ж. Парвулеско. — СПб : Амфора, 2009. — 383 с.
14. Петров К. П. Тайны управления человечеством / К. П. Петров. — М.: Академия управления, 2008. — Кн. 2. — 769 с.
15. Платон. Филеб, Государство, Тимей, Критий / Платон. — М.: Мысль, 1999. — 656 с.
16. Розенберг А. Миф XX века / А. Розенберг. — Tallin : Shildex, 1998. — 528 с.

17. Сайт министерства Юстиции РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.minjust.ru>.
18. Сидоров Г. А. Хронологическо-эзотерический анализ развития современной цивилизации : Кн. 3 / Г. А. Сидоров. — М.: Концептуал, 2011. — 652 с.
19. Скотт Э. Люди тайны / Э. Скотт. — М.: Эннеагон, 2006. — 360 с.
20. Тахо-Годи А. А. Миф у Платона как действительное и воображаемое [Электронный ресурс] / А. А. Тахо-Годи. — Режим доступа : www.PLATO.spbu.ru.
21. Уилсон Р. А. Психология эволюции / Р. А. Уилсон. — К.: Янус, 1999. — 304 с.
22. Шмитт К. Политическая теология / К. Шмитт. — М.: Канон-Пресс-Ц, 2000. — 336 с.
23. Чесноков Г. Д. Философия в поиске: проблемы социальной философии / Г. Д. Чесноков. — М.: АНО РЖ «Социально-гуманитарные знания», 2012. — 447 с.
24. Эвола Ю. Оседлать тигра / Ю. Эвола. — СПб : Владимир Даль, 2005. — 512 с.
25. Элиаде М. Аспекты мифа / М. Элиаде. — М.: Академический проект, 2005. — 224 с.

Тетяна ФІЛАТОВА

АРХЕТИПНІ ПІДХОДИ ДО ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ДЛЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкових відносин та структурної перебудови української економіки посилюється актуальність державного регулювання відтворювальних процесів. Особливо гостро постає питання підготовки та перепідготовки кваліфікованих кадрів для органів державного управління, оскільки необхідність оперативно реагувати на нестандартні ситуації потребує високої кваліфікації та якості підготовки робітників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами підготовки та перепідготовки кваліфікованих кадрів займалася низка вчених, наприклад, В. Андрущенко, що розглядає модернізацію освіти України в контексті Болонського процесу, В. Бобров й О. Падалка, що розглядали проблеми вищої освіти в створенні моделі інноваційно орієнтованої економіки, А. Шубін, який досліджував можливості реалізації Болонського процесу в національній освіті, Г. Макбурні, що аналізував проблеми глобалізації вищої освіти, та ін. Однак на сьогодні недостатньо розглянуто архетипні підходи до регулювання підготовки кваліфікованих кадрів для органів державного управління.

Формулювання мети. Метою цього дослідження є розгляд проблем управління підготовкою кваліфікованих кадрів для органів державного управління та формування архетипних підходів до регулювання цих процесів.

Викладення основного матеріалу. В умовах Болонського процесу метою організаційних та економічних перетворень у галузі освіти є вдосконалення механізму управління цією сферою, усунення відомчої роз'єднаності освітніх установ, посилення державного регулювання витрат коштів з державного бюджету та субвенцій, спрямованих на фінансування освітніх установ, поліпшення якості освіти та максимальне наближення структури професійної освіти до вимог ринку праці, підвищення ролі підготовки кадрів як визначальної ланки у розвитку економічної системи.

Архетипні підходи передбачають цілеспрямований вплив на підготовку кваліфікованих кадрів через систему важелів та методів регулювання якості підготовки фахівців для органів державного управління.

На думку багатьох авторів, управління освітою — це цілеспрямована діяльність усіх суб'єктів із забезпечення становлення, оптимального функціонування та обов'язкового розвитку кожної освітньої установи, усіх ланок та системи освіти в цілому [5, с. 240].

Оскільки реформа у сфері освіти призводить до процесу зміни колишньої єдиної системи вищих навчальних закладів, відбувається диференціація змісту освіти з її різнорівневим навчанням. У зв'язку з цим старі форми управління освітою втрачають свою ефективність, а нові тільки створюються. Через це виникають наступні проблеми бюрократизації управління: відсутність чітких вимог, що висувуються

ФІЛАТОВА

Тетяна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Донецького університету економіки та права, м. Донецьк, Україна.

Анотація: у роботі розглянуто проблеми якості підготовки кваліфікованих кадрів для органів державного управління. Доведено необхідність створення системи регулювання якості освітніх послуг, що надаються вищими навчальними закладами, які працюють в умовах диспропорцій, що склалися на ринку праці.

Ключові слова: якість, освітні послуги, кваліфіковані кадри, підготовка, регулювання, вищий навчальний заклад, органи державного управління, архетипний підхід.

УДК 378. 11:332. 122

FILANOVA
Tetyana

**ARCHETYPICAL
APPROACHES TO
THE QUALIFIED
PERSONNEL'S
TRAINING FOR
STATE'S BODIES**

Annotation: the problems of regulation of the qualified personnel's training for state's management bodies are considered. The particular features of the personnel's training in the industry and the role of higher educational institutions are determined.

Keywords: quality, educational services, qualified personnel, training, regulation, higher school, state's management body, archetypical approach.

до керівників; невизначеність специфічного змісту управління освітою; децентралізація управління та необхідність урахування регіональної спрямованості; негативні наслідки розпаду системи управління, що існувала раніше (порушення систем матеріального постачання, відсутність контролю та прогнозу кількісних та якісних характеристик освітніх послуг) [1, с. 45].

Зміни в системі освіти потребують удосконалення управлінської діяльності, спрямованої на розвиток системи за допомогою спеціальних форм, методів і засобів, що дозволяють підняти на належний рівень ефективність системи освіти.

Приведення структури, змісту та організації освіти у відповідність до вимог суспільства може здійснюватись через систему державного управління та через механізми саморегуляції у тому чи іншому плані. До управлінських засобів належать державне регулювання структури випуску спеціалістів через державне замовлення, підкріплене бюджетним фінансуванням, та регулювання змісту освіти через установлення державних стандартів [3, с. 116].

У нових соціально-економічних умовах управління освітою неможливо без:

- нормативного фінансування;
- управління якістю освіти;
- управління ризиками;
- управління зі спиранням на гнучкі динамічні стандарти освіти та гарантовані бюджетні нормативи;
- соціального партнерства з регіонами;
- нових інформаційних технологій;
- соціально-економічного прогнозування розвитку професій та стратегічного планування з урахуванням необхідної надлишковості системи освіти відносно мінливих запитів ринку;
- усебічного аналізу та контролю з метою ухвалення оперативних управлінських рішень, спрямованих на коригування або швидке усунення існуючих недоліків;
- раціональної розстановки кадрів належної кваліфікації, розподілу обов'язків;
- встановлення зв'язків між підсистемами та управління цими зв'язками.

Інноваційним ресурсом розвитку системи освіти, у тому числі управління системою освіти, є наука. Раніше пріоритет надавався розробці науково-дослідних програм, а разом з цим і фінансуванню в першу чергу академічних досліджень вищої школи. Водночас завданням короткострокової перспективи має стати створення пакету програм, спрямованих на підтримку розвитку самої системи освіти, республіканських та регіональних освітніх програм [4, с. 105].

Таким чином, виняткового значення набуває організація та фінансування наукового забезпечення державної стратегії розвитку освіти, що реалізується в системі триєдності «школа — ВНЗ — регіон».

Під час планування розвитку освіти необхідно враховувати його специфічні особливості: близький зв'язок педагогічних та економічних процесів; більшу, ніж у галузях матеріального виробництва, невизначеність планування, пов'язану з «живим» об'єктом відтворення, з його індивідуальними можливостями та запитом.

У нових умовах господарювання навчальні заклади вже на стадії планування отримують більшу самостійність в ухваленні рішень. Наприклад, вищі навчальні заклади мають право затверджувати не тільки навчальні плани та програми навчально-виховної діяльності, але й плани соціально-економічного розвитку. Як базу для складання цих планів та програм розвитку державні органи доводять до відома вищих навчальних закладів тільки державні освітні стандарти та стабільні економічні нормативи [2, с. 47].

Під час підготовки оперативних та довгострокових планів освітніх установ важливу роль відіграють інші соціально-економічні нормативи: обсяг навчального навантаження викладача, мінімальна заробітна плата робітників бюджетної сфери, витрати на навчання одного студента тощо. Ці та інші нормативи є розрахунковими величинами, що визначають різні аспекти необхідного забезпечення освітніх закладів фінансовими та матеріальними ресурсами.

Прогнозування як засіб наукового передбачення на віддалену перспективу виступає базою соціального планування. На відміну від плану, прогноз є багато значно варіативнішим і тому забезпечує можливість вибору того чи іншого варіанту розвитку.

Це свідчить про необхідність більш активних зусиль органів влади й управління з реалізації принципів пріоритетного розвитку освіти в Україні, з розробки національної доктрини розвитку освіти з наступним її затвердженням у законодавстві, про неприпустимість економії бюджетних коштів за рахунок інтересів освіти, про необхідність зваженого підходу до приватизації закладів вищої професійної освіти, здійснення послідовного підвищення обсягів асигнування системи освіти за рахунок коштів бюджету.

У контексті Болонського процесу сучасна система управління освітою вже не відповідає сучасним завданням її розвитку — відсутні механізми, які компенсують нерівні можливості регіонів у фінансуванні освіти та сприяють ефективному використанню бюджетних коштів і залученню позабюджетних, а також механізми, що забезпечують прозорість фінансування та оптимальність використання обмежених ресурсів [6, с. 20].

Успішною реформа освіти може бути у тому разі, коли освітній комплекс розглядається у широкому соціально-економічному контексті як найважливіша сфера відтворення людського потенціалу нації, а сама реформа — як невід’ємна частина загальної економічної, правової й соціальної реформи.

Формулювання висновків. На думку автора, для виконання цієї вимоги, а також для подолання труднощів і «вузьких місць» в управлінні освітою об’єктивно необхідними є:

- проведення організаційно-економічної реформи системи освіти як стрижня всіх запропонованих перетворень;
- створення ринку освітніх послуг, посилення конкуренції механізмів розвитку освіти;
- розробка та впровадження освітніх програм, що відповідають методиці навчання й навчальній літературі, що спрямовано на соціалізацію студентів, посилення особистісного компоненту освіти та розвиток продуктивного мислення;
- розвиток та впровадження оцінки якості програмного та навчально-методичного забезпечення, сертифікації різноманітних засобів навчання та контролю якості освіти (у тому числі тестування);
- розробка та впровадження механізму підтримки регіональних освітніх систем з метою забезпечення рівного доступу до освіти;
- розробка та впровадження нових схем бюджетного фінансування на основі нормативного фінансування та цільового замовлення, що забезпечує ефективність розподілу та використання бюджетних коштів, що гарантує доступність освіти у

регіонах України в усіх типах освітніх установ незалежно від рівня акредитації та форми власності;

– переорієнтація навчальної професійної освіти на підготовку спеціалістів за замовленням регіональних та республіканських органів влади з урахуванням кон'юнктури, що складається на регіональному та республіканському ринку праці й забезпечує професійну та соціальну мобільність випускників; створення сучасної системи підготовки педагогічних кадрів та адміністративних робітників усіх рівнів, що забезпечить оновлення змісту освіти й ефективне управління її якістю;

– розробка механізмів, нормативної бази та варіативних освітніх програм;

– залучення додаткових позабюджетних та бюджетних джерел фінансування;

– розробка й впровадження системи національної статистики та національного моніторингу системи освіти, що дозволяє оперативно аналізувати стан освіти та прогнозувати її розвиток.

Література:

1. Андрущенко В. Модернізація освіти України в контексті Болонського процесу / В. Андрущенко // Вища освіта України. — 2008. — № 4. — С. 44—49.

2. Бобров В. Проблеми вищої освіти в створенні моделі іноваційно орієнтованої економіки / В. Бобров, О. Падалка // Вища освіта України. — 2011. — № 3. — С. 45—49.

3. Жорняк Т. С. Управління системою освіти як чинник економічної стабільності регіону / Т. С. Жорняк, Т. В. Філатова // Збірник наукових праць Донецького університету економіки та права. — Донецьк : ДонУЕП, 2008. — С. 115—120.

4. Макбурні Г. Глобалізація: нова парадигма політики вищої освіти / Г. Макбурні // Вища освіта України. — 2009. — № 1. — С. 104—119.

5. Щетинин В. П. Экономика социальной сферы : учебное пособие // В. П. Щетинин. — М.: Российское педагогическое агентство, 2008. — 145 с.

6. Шубін А. А. Болонський процес і можливості його реалізації в національній освіті / А. А. Шубін // Реалізація основних принципів Болонської декларації у вищих навчальних закладах України економічного профілю : Матеріали регіонального науково-методичного семінару : 23 квітня 2009 р. — Донецьк : ДонДУЕТ, 2009. — С. 8—27.

Олена ШИБАНОВА-РОЄНКО

ДЕРЖАВНЕ АНТИКРИЗОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ: БАЗОВІ ПІДХОДИ, ПРОБЛЕМИ, АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ (АРХЕТИПІЧНА СКЛАДОВА)

Постановка проблеми. У новітній історії Росії здійснення радикальних перетворень у перехідному періоді відбувалося як з активним витісненням держави з виробничої сфери, так і з її свідомим відходом від функцій планування та контролю виробництва і розподілу результатів праці. Ґрунтувалося це на переконанні в цілковитій ефективності ринкового саморегулювання. У результаті склалася економічна система, що об'єднала в собі і суто ринкові, і колишні — адміністративно-бюрократичні — елементи. І хоча за перехідний період 1992—1998 рр. було розроблено й ухвалено два федеральні закони про неспроможність (банкрутство) і значну кількість підзаконних актів, їх практичне правозастосування або мало формальний характер, або викликало в суспільстві багато критики. Так чи інакше, після глибокої кризи 1998 р. необхідність і важливість антикризового регулювання на державному рівні була усвідомлена російським суспільством, і нині воно активно розвивається.

Проте повномасштабне розгортання вивчення проблем державного антикризового управління і регулювання через пізнання архетипної динаміки ще тільки чекає на російських дослідників. Адже стратегічного зрушення за шкалою пріоритетів у справах про неспроможність боржника соціальні сили ще не досягли: етико-економіко-правова модель подолання неплатоспроможності і регулювання неспроможності підприємств-боржників, що діє в Росії, на жаль, не має принципового і конструктивного впливу на стосунки економічних суб'єктів у випадках входження їх у кризовий формат.

Аналіз досліджень і публікацій. Сфокусовані на економічній архетипіці наукові роботи — велика рідкість у сучасному російському інформаційному просторі. Експрес-моніторинг, проведений автором статті, виявив загальну неопрацьованість економічного знання в архетипному зрізі, зокрема, пошуковий запит у системі Yandex на тему «Архетипіка» виявив усього 3115 відповідей, а на тему «Економічна архетипіка» майже вдвічі менше — 1747 відповідей, причому близько третини всіх повідомлень стосуються організаційних заходів, а решта повідомлень має 40—55 % дублюючих відповідей. Таким чином, результат після «очищення» показує, відповідно, не більше 1000 і 300 відповідей на вказані запити, серед яких суворо наукових і спеціалізованих економічних досліджень — на порядок менше, а із заявленої тематики статті автора в процесі експрес-моніторингу не виявлено взагалі жодної наукової публікації.

Тим не менш, архетипна лінія, що стосується економічних питань, опосередковано простежується в багатьох працях видатних учених і мислителів, як минулого, так і сучасності. Виділяються роботи Г. Гегеля, Ж. -Б. Сея, А. А. Богданова-Маліновського, Дж. М. Кейнса, В. Зомбарта, П. Сорокіна, В. Леонтьєва,

ШИБАНОВА-РОЄНКО

Олена,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства і підприємництва Російського університету дружби народів, м. Москва, Росія.

Анотація: у статті з позицій базових принципів антикризового регулювання і з метою відстеження архетипічної складової розглянуто основні теорії контактів з боржником і філософські підходи до побудови систем регулювання банкрутства.

Ключові слова. Кризові стосунки, банкрутство, державне регулювання, теорії контактів з боржником, філософські аспекти, архетипічна складова.

УДК 332. 025. 12;
330. 163. 12

SHYBANOVA-ROENKO
Olena

**STATE'S ANTICRISIS
REGULATION: BASE
APPROACHES,
PROBLEMS,
ASPECTS OF
IMPROVEMENT
(ARCHETYPICAL
COMPONENT)**

Annotation: in order to trace the archetypical component, the main theories of contacts to a debtor and some philosophical approaches to the creation of systems of regulation of the bankruptcy are considered from positions of the base principles of the anticrisis regulation.

Keywords: crisis relations, bankruptcy, state's regulation, theories of contacts to a debtor, philosophical aspects, archetypical component.

Ф. Броделя, К. Поппера, І. Пригожина, Р. Козеллека; російський простір сучасної економічної думки мізерно і повільно, але все ж таки наповнюється застосовним спектром — відзначимо роботи І. Валлерстайна, Н. Н. Мойсеєва, Е. А. Афоніна, О. А. Донченко, С. Г. Кара-Мурзи, Ю. Хабермаса, Бернара А. Ліетара, Е. Гроува, Т. І. Борновалової, А. В. Леканова.

Мета статті: презентація колу зацікавлених дослідників та аналіз методології регулювання кризових стосунків і їх піку — банкрутства — як універсальних способів організації людського досвіду.

Завдання дослідження:

1. формулювання принципів державного антикризового регулювання кризових стосунків;
2. описова типологізація теорій контактів з боржником;
3. виявлення практичного застосування філософських підходів до побудови систем регулювання банкрутства неплатоспроможного боржника.

Основний матеріал дослідження. Методологічні принципи діяльності будь-якого господарюючого суб'єкта, включно із кризовими ситуаціями і періодами, ґрунтуються на наступній ієрархії цілепокладання: бачення, місія, стратегічний розвиток бізнесу, тактична й оперативна діяльність підприємства.

Будь-який з перерахованих рівнів апіорі передбачає, що господарюючий суб'єкт має розглядатися як керована і регульована система. З таких позицій шляхи і способи здійснення ефективної діяльності кожна система вибирає, орієнтуючись на цілі розвитку і з урахуванням ситуаційних особливостей функціонування. Критерієм ефективності системи є ступінь (імовірність) досягнення поставлених цілей. Це стосується всіх рівнів економіки, включно з мікрорівнем, тобто підприємством.

Залежно від стадії життєвого циклу, на якій перебуває економічна система, встановлюються відповідні цілі і критерії ефективності. Стосовно управління і регулювання системи на стадії кризи критерієм ефективності є ступінь досягнення цілей пом'якшення негативних тенденцій, локалізації або блокування кризи або її позитивного використання в зіставленні з ефективністю використання ресурсів, що перебувають у розпорядженні.

Ефективність керуючого і регулюючого антикризової впливу на систему є якісною характеристикою. Кількісною характеристикою можуть бути ресурси, витрачені на вихід із кризи, порівняно з витратами ресурсів докризового рівня.

У питаннях кризової проблематики максимальний і кількісний, і якісний керуючий і регулюючий вплив держави спостерігається у разі неспроможності (банкрутства) господарюючого суб'єкта. Це цілком можна пояснити, адже неспроможність є піком, апогеем кризових стосунків боржника та його економічних контрагентів. Тому далі в статті більшою мірою будуть піддані аналізу на предмет пошуку архетипічної складової саме аспекти регулювання банкрутства.

Державне антикризове регулювання полягає у виробленні і реалізації урядом відповідних зрізів економічної політики, заснованої на застосуванні автоматичних або вбудованих

стабілізаторів (прибутковий податок, податок на прибуток, допомога у разі безробіття, субсидії сільгоспвиробникам тощо).

Базові принципи державного антикризового регулювання економіки полягають у наступному:

- запровадження системи управління економічною безпекою господарської діяльності;
- збереження перспективних підприємств, що мають тимчасові фінансові труднощі, і надання їм допомоги;
- створення правової основи цивілізованих стосунків господарюючих суб'єктів та їх контрагентів в умовах невиконаних зобов'язань і банкрутства;
- обмеження до розумних меж адміністративного впливу на діяльність тимчасово неплатоспроможних підприємств;
- надання добросовісним боржникам можливостей для відновлення бізнесу і повноцінного продовження діяльності;
- справедливий розподіл конкурсної (майнової) маси і захист інтересів усіх учасників процесу банкрутства підприємства.

Усі ці принципи тією або іншою мірою реалізуються в законодавчій базі антикризового регулювання будь-якої країни. На сьогодні у Російській Федерації була сформована і продовжує активно вдосконалюватися політико-економіко-правова основа антикризового регулювання (зокрема, значно виріс масив федерального законодавства; у 2009—2011 рр. щорічно ухвалюється спеціальна Програма антикризових заходів, існують Програми розвитку різних галузей економіки, які містять у собі відповідні розділи з антикризового регулювання тощо).

Заради об'єктивності відзначимо, що антикризове регулювання слід визнати суперечливо-, інерційно- і структурно-детермінованим, тобто, воно визначається економічними і політичними інтересами і мотиваціями груп, що є ланками структури економіки, яка склалася. Цей факт часто призводить до роботи виключно в режимі «швидкої допомоги», що «посилює ризик структурної іммобілізації, „колапсу” потенціалу структурних зрушень, що назріли » [5].

Таким чином, державне антикризове регулювання повинне неодмінно мати чітку спрямованість у відповідних нормативно-правових актах і спеціальних програмах — це антикризове налаштування режиму функціонування державних інститутів та їх спільна дія з регулярними ринковими інститутами.

Зворотним боком антикризової держпідтримки є неминуха майнова експансія держави і концентрація в її руках значного активів. Перерозподіл власності (цілком природний під час кризи) створює небезпеку порушення фундаментального балансу, критичного співвідношення між державою і ринковою економікою в посткризовий період, коли приватна власність дискримінується (природним чином) порівняно з державною. І це зовсім не теоретичні міркування. Зокрема, в розвинених країнах через вплив глобальної фінансово-економічної кризи частка держвласності в банківській сфері в період 2008—2009 рр. збільшилася до 25 %.

Виконуючи прямі і непрямі функції загального регулювання економіки, держава виробляє і провадить певну політику, тобто, відбувається спрямування діяльності уряду з використанням принципів, форм і методів організаційної поведінки, що мають на меті стабілізацію кризової ситуації, і формування механізму, здатного своєчасно впливати на економічну (в т. ч. ринкову) кон'юнктуру з урахуванням стратегії антикризового регулювання.

Тут методологічно дуже показовим є аналітичне трактування держрегулювання ректором Академії народного господарства при Уряді РФ, д. е. н. В. Мау [2]. Він (як і багато дослідників) вважає, що в державній політиці «більшість рішень, що ухвалюються, так чи інакше вкладаються в наступні поняття: диригізм, соціалізм

і популізм. Вони взаємопов'язані, але не тотожні». До диригистських заходів належать ухвалення індивідуальних рішень інститутами влади, визначення ними (а не ринком) правих і винуватих, а також готовність держави вказувати економічним агентам, які послуги вони повинні надавати і які товари виробляти. До соціалістичних заходів належить усупільнення (або націоналізація) ризиків. І, нарешті, популізм — активізація закликів допомогти товаровиробникам, роздача «дешевих» грошей, різкі повороти в економічній політиці.

Вплив державних і ринкових інструментів на стосунки господарювання, включно із стосунками неспроможності, є різним. Ринкові регулятори діяльності за своїми можливостями адаптації і диверсифікації є активнішими і мобільнішими. Ще раз підкреслимо, що держава як інституційна система, змінюючи набір власних регулюючих інструментів, повинна адекватно, вчасно і згідно із ситуацією враховувати ступінь спів-втручання, баланс із ринковими регуляторами. Зокрема, концепція економічного розвитку РФ щодо регулювання кризових стосунків неспроможного боржника і його кредиторів вже не відповідає запитам суспільства, не задовольняє умовам адаптації країни до вимог світового ринку.

Отже, говорячи у загальних рисах, соціум за допомогою державного примусу до виконання правил застосовує механізм банкрутства для ліквідації боржника або відновлення його позицій на тлі колективного задоволення кредиторів. І те, й інше, і третє зрештою є вигідним для суспільства. Однак окремими положеннями нормативно-правових актів більшості світових моделей регулювання банкрутства передбачається — зовні односторонній — захист боржника (включно з різними маніпуляціями із заборгованістю, починаючи від мораторію на виплату боргу і аж до вивільнення від нього). Це, на перший погляд, неефективно з економічної точки зору.

Розглянемо важливі положення наукової і практичної економіко-правової думки про захист боржника докладніше [4].

До сьогодні в більшості розвинених країн історично склався і діє етико-економіко-правовий постулат: кожен індивід після економічної невдачі повинен мати право почати все з початку. В основі такого мегапідходу лежить урахування можливих причин виникнення банкрутства, серед яких є не тільки пов'язані з помилками й упущеннями самого боржника, але і такі, що виникають незалежно від його дій. Останні (найчастіше їх називають зовнішніми чинниками) охоплюють інфляцію, зміну банківських відсоткових ставок та умов кредитування, податкових ставок, законодавства про працю, стосунків власності й оренди тощо.

Урахування критичної акумуляції несприятливих чинників кризи позначився на формуванні науково обґрунтованих пояснень необхідності введення етико-правових і соціально-економічних аспектів під час оцінки ефективності роботи інституту неспроможності.

Так, *теорія співпраці з боржником* має джерела формування, що йдуть від римського права, у вигляді звернення до *cessio bonorum* — інституту, що сформувався після Закону Петелія (*Lex Potelia*) у 326 р. н. е. і що полягав у договорі поступки прав боржника кредиторам і звільнення від особистих, а також майнових наслідків. Ця теорія знайшла прогресивний розвиток у Законі Королеви Англії Ганни 1706 р., що передбачає право отримання *certificate of conformity* — документа, що засвідчує сумлінність боржника і звільняє його від продовження вимог.

Нині положення цієї теорії з успіхом використовуються в чинному законодавстві США про банкрутство. Ця теорія застосовується щодо законотворчих боржників і розцінює звільнення боржника від зобов'язань як спонуку до співпраці з кредиторами в рамках судового розгляду про банкрутство: якщо боржник погоджується співробітничати, то звільнення від зобов'язань надається, якщо ні — відхиляється.

В іншій теорії — *соціальної корисності* — додатковою підставою звільнення боржника від його зобов'язань є користь суспільству в цілому, навіть на збиток конкретним кредиторам.

Ця теорія має декілька важливих положень. По-перше, звільнення боржника від обтяжливих колишніх боргів спонукає його повернутися до лав повноцінних продуктивних членів ділового співтовариства. По-друге, системна наявність армії боржників призводить до деформацій суспільного устрою, перекладання додаткових витрат на добросовісних господарюючих суб'єктів, соціального і політичного занепокоєння в суспільстві, яке мусить тією або іншою мірою підтримувати боржників та їх сім'ї. Суспільство має порівняти соціальну корисність конкретного бізнесу з рівнем покарання і залякування окремих типів боржників, і найпростішим вирішенням цієї проблеми є усунення предмету обговорення, тобто боргів.

Сьогодні такий підхід до деяких позицій регулювання неплатоспроможності підприємств-боржників використовується в законодавстві Франції.

Відома також *гуманістична теорія*, суть якої полягає в баченні вивільнення банкрутів від зобов'язань як акту гуманності. Ця теорія фокусує увагу на визнанні особливої — внутрішньої — самоцінності боржника як приватної особи і полегшенні його долі. Звільнення боржника від його боргів прирівнюється, по суті, до загальнолюдських цінностей.

Схожі положення присутні в нормативно-правових актах більшості розвинених країн у разі позасудового формату врегулювання критичної заборгованості (наприклад, боржник звільняється від істотної частини боргу за допомогою різних технологій фінансової реструктуризації, зокрема шляхом списання штрафів і пені, додаткової емісії акцій, зміни складу акціонерів з відповідною зміною розмірів акціонерного капіталу).

Відповідно до наступної теорії — *систематичного надання надлишкових позик* — члени суспільства своєю згодою на списання частини боргів розумно обмежують можливі негативні наслідки для фінансово-кредитної системи, торгово-посередницьких організацій і розвитку споживчого ринку в цілому. Періоди іпотечної кризи в США і проблем з неплатоспроможністю декількох великих фінансово-кредитних установ у Великобританії кінця 2007 — початку 2008 рр. характеризувалися переважною орієнтацією саме на використання таких інструментів.

Узагальнюючи сказане, можна виділити головне питання етико-правового і соціально-економічного забезпечення регулювання банкрутства, що об'єднує всі перераховані теорії контактів з боржником: який підхід до врегулювання неспроможності боржника як апогею кризових стосунків з кредиторами краще прийняти? Адже звільнення від боргових зобов'язань є не тільки людяним і, як ми переконалися, іноді і справедливим стосовно боржника, але і може становити державний інтерес для відновлення і підтримки активності суспільства в економічному і соціальному житті.

Відповідь: на наш погляд, вигода під час вибору і застосування тих або інших інструментів регулювання неспроможності повинна вбачатися в сумі вигод (далі — по низхідній) суспільства, боржника, кредитора і розвитку економічної системи в цілому. Тобто, спільним для всіх рішень є базовий принцип економічного компромісу, згідно з яким перед кожним рішенням необхідно зважувати отримувані вигоди і фактичні витрати.

Автор статті пропонує використовувати саме такий підхід для оцінки необхідності й ефективності застосування інституту банкрутства як механізму державного примусу боржника до виконання правив. При цьому слід пояснити, що економічна вигода розглядається не лише як збільшення теперішніх і майбутніх грошових потоків, але і як соціальні вигоди, що є наслідком ухвалення рішення. У свою

чергу, економічні витрати розглядаються у зв'язку з інституційними рішеннями, що зумовлюють зменшення нинішніх і майбутніх грошових потоків.

З практичної точки зору всі національні моделі тією або іншою мірою «не справляються» з дотриманням принципу економічного компромісу, тобто з ефективним виконанням державних (макроекономічних) функцій і задоволенням правил майнового обігу і вимог контрагентів. І оскільки кожна з існуючих національних систем містить у собі як позитивні, так і негативні моменти, ми не можемо сьогодні говорити про безумовну економічну і суспільну доцільність рецепції тією або іншою з них.

Така ситуація підштовхнула дослідників до виявлення і формулювання ФІЛОСОФСЬКИХ ПІДХОДІВ до побудови тих або інших варіантів систем регулювання неспроможності [4].

Перший підхід — прагматичний, за якого в кожному новому випадку модифікація законодавства про банкрутство відбувається відповідно до потреб бізнесу практично без наукових досліджень. Саме цей підхід дозволив свого часу швидко розробити й упровадити процедуру реорганізації залізничних компаній США зважаючи на значущість цієї галузі для економіки держави.

Другий підхід — урядова і нормотворча активність. Застосовується в країнах з традиційно високою роллю держави в регулюванні економіки. Характерним прикладом є Франція, де ключовою ланкою в ланцюзі рішень про банкрутство виступає суд; у кредиторів немає прав, а є можливість висловлювати думку через призначеного судом представника.

Третій підхід — капіталістичний. Логіка цього підходу є наступною: активи неплатоспроможного боржника де-юре належать кредиторам (за правом розпорядження або за правом на відповідальність у вигляді стягнення). Головні цілі — ліквідація бізнесу або «переадресація» активів — досягаються з гарантією максимального задоволення вимог кредиторів.

Яскравим прикладом є Великобританія: тримачі облігацій неплатоспроможної компанії, забезпечені її активами, мають змогу необмеженого контролю над їх частиною.

Четвертий підхід — координаційна інтеграція підприємства і форуму. Принцип цього підходу полягає в наступному: сучасна економіка робиться підприємствами, тому несприятливий фінансовий стан господарюючого суб'єкта цікавить (або НЕ цікавить) не тільки кредиторів і власників, але і інших суб'єктів (уряд, найманих робітників, територіальних сусідів, третіх осіб тощо). Вимоги деяких з них неможливо перевести в грошовий вираз, але якимсь чином все ж таки слід урахувувати.

Уявляється, що останній підхід є найменше пропрацьованим, але найбільш перспективним для вивчення і розвитку у зв'язку з можливістю урахування соціальних норм поведінки індивідів.

Також здається правильним використання кортежу варіантів під час розробки політики державного антикризового регулювання.

Критика Програм антикризових заходів уряду РФ 2009—2011 рр. і цензурний характер їх оцінки характеризуються наступними основними варіаціями: обговорення (часом обґрунтоване) бездіяльності заходів стосовно окремих господарюючих суб'єктів, наївно-риторичне питання «Чому Росія до цих пір не перейняла західний досвід розробки стратегій в умовах кризи?», тема «Російський народ загрузнув у депресії через низку криз» (найбільш модна побудова критики окремими політиками й економістами нібито від імені населення). Під час формування і презентації суспільству державних стратегій виходу з кризи не варто забувати про феноменальну властивість кризових ситуацій — це не тільки руйнування старого, сталого, але і початок нового. І яким буде це нове, суттєво залежить від антикризового регулювання,

тому що завдяки відповідним заходам упроваджуватимуться інновації, сучасні методи освіти, методи управління й організації бізнесу.

Висновки і перспективи подальших наукових пошуків. Безсумнівно, у виділених вище підходах простежується архетипічна складова як своєрідний матеріал, що пов'язує дії суб'єктів політики, господарювання і взагалі людську активність. Дивлячись через призму інформаційного архетипного дискурсу, не можна не визнати: досвід господарюючих суб'єктів щодо виходу з кризових ситуацій, рецепція передового світового досвіду подолання кризових наслідків, наукові підстави теорії криз, просунуті методики діагностики і прогнозування банкрутства, новітні технології реструктуризації — все це зрештою виходить з універсальних способів організації індивідуального людського досвіду.

Проте повномасштабне розгортання вивчення проблем державного антикризового управління і регулювання через пізнання архетипної динаміки ще тільки чекає на російських дослідників, адже стратегічного зрушення за шкалою пріоритетів у справах про неспроможність боржника соціальні сили ще не досягли — етико-економіко-правова модель подолання неплатоспроможності і регулювання неспроможності підприємств-боржників, що діє в Росії, на жаль, не має принципового і конструктивного впливу на стосунки економічних суб'єктів у разі входження їх у кризовий формат.

Що ж, «у цьому і складність: грамотно і вчасно виміряти пульс суспільства», за влучним висловом авторитетного дослідника російської дійсності В. Глазичева [1]. Але зміни в розстановці соціальних сил — це природний і, найголовніше, неминучий процес. А з урахуванням детермінантного прагнення суспільства до рівноваги логічним продовженням буде вдосконалення прикладної економіко-правової бази регулювання кризових стосунків [3].

Заради справедливості відзначимо і те, що, поставивши перед інститутом неспроможності більш ніж одне завдання у разі відвертого браку коштів для його досягнення, російський законодавець значно скоротив шанси на збільшення позитивних результатів застосування національної моделі банкрутства, а в деяких випадках навіть зазнав невдачі. Бо згідно з теоремою Я. Тінбергена, першого лауреата Нобелівської премії в галузі економіки, головна умова ефективності економічної політики полягає в рівності кількості поставлених цілей кількості доступних для реалізації завдань. У результаті економіко-правове регулювання неспроможності в РФ не тільки не стало повноправним інституційним інструментом забезпечення платіжної дисципліни підприємством, але, більш того, воно подеколи набуває рис кризового чинника, що посилює нестабільність, або зухвалого порушення рівноваги, що, у свою чергу, сприяє зниженню ступеня довіри до органів державного управління і надії на захист держави. Але морально-етичний клімат населення країни — це пряма турбота держави, і громадяни повинні зберігати віру в свою Вітчизну як гаранта безпеки і надійності економічних стосунків суб'єктів господарювання, дотримання ними правил ділового обігу.

Правда полягає також і в тому, що російським номінальним і потенційним суб'єктам кризових стосунків час відмовитися від рефлекторних ілюзій на кшталт віри у «всемогутній російський авось», який абияк, а допоможе. І суперечки в академічному середовищі і підприємницькому співтоваристві мають точитись не про огріхи і необхідність антикризового держрегулювання, але про його форми, масштаби й інтенсивність.

Література:

1. Архангельская Н. Лоскутное одеяло России / Н. Архангельская // Эксперт. — 2005. — № 20. — С. 78—81.

2. Мау В. Драма 2008 года: от экономического чуда к экономическому кризису / В. Мау // Вопросы экономики. — 2009. — № 2. — С. 13—15.

3. Шибанова-Роевко Е. А. Институт несостоятельности: от сложного к понятному (памятка для начинающих) / Е. А. Шибанова-Роевко // Вопросы экономических наук. — 2006. — № 4. — С. 184—187.

4. Шибанова-Роевко Е. А. Сравнительный анализ национальных моделей несостоятельности (банкротства) / Е. А. Шибанова-Роевко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Компания Спутник+, 2008. — 502 с.

5. Экономический кризис в России: экспертный взгляд / под общ. ред. И. Ю. Юргенса // Вопросы экономики. — 2009. — № 4. — С. 13.

Едуард АФОНІН, Андрій МАРТИНОВ,
Володимир ПАТРАКОВ

СОЮЗ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (АРХЕТИПНА ПАРАДИГМА)

Актуальність теми. Людство вступило в ХХІ століття на високій швидкості, яка істотно міняє уявлення про соціальне й індивідуальне. Соціально-психологічні чинники набувають дедалі більшого значення в процесі змін індивідуальної та колективної ідентичностей. Водночас відкритими залишаються питання впливу глибинних психосоціальних феноменів, таких як архетипи, на формування нового глобального світового устрою.

Постановка проблеми. Гіпотетично традиційні архетипи формують фундамент регіональних союзів держав. Автори припускають, що в умовах глобалізації змінюються принципи, які лежать в підґрунті формування міжнародних союзів, як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Зокрема, на зміну традиційному принципу спільності насамперед економічних інтересів, приходять не менш важлива співзвучність соціокультурних цінностей і світогляду. Спорадично на порядку денному світової політики актуалізуються проблеми існування східнослов'янських держав і можливі варіанти союзницьких стосунків між ними.

Аналіз публікацій. Ця проблематика детально розглядається у низці наукових досліджень. У другій половині ХІХ століття ця проблема була досліджена представниками слов'янофільського напрямку російської суспільної думки. Наприклад, М. Я. Данилевський у книзі «Росія і Європа. Погляд на культурні і політичні стосунки Слов'янського світу з Германіо-романським» обґрунтував ідею множинності людських культур. Автор запропонував декілька фундаментальних соціологічних підходів до міграції, експансії і мобільності культур. На думку М. Я. Данилевського, матеріальна культура має тенденцію розповсюджуватися скрізь, а культура духовна розповсюджується тільки у межах власної території і не в змозі охопити інші цивілізації [3].

Російський релігійний філософ К. Н. Леонтьєв у книзі «Схід, Росія і Слов'янство» бачив причину загибелі держав і форм суспільного життя в людській психології, точніше, в різноспрямованості інтересів. Його непокоїло руйнування традиційної європейської культури. У зв'язку з цим Леонтьєв пропонував Європі проект об'єднання національних держав у політико-економічну федерацію, що дозволяє зберегти власну національно-культурну самобутність [7]. Ідею «слов'янського союзу» пропагували й українські національні демократи з «Кирило-Мефодіївського братства». Найяскравіше ці мотиви були притаманні творчості духовного батька сучасної української нації Т. Г. Шевченка, який у своїй творчості описав багато архетипів української національної свідомості [14].

Відзначимо, що поняття архетип у розумінні «прототипу» в пізній античності використовував Аврелій Августин. У ХХ столітті поняття «архетип» стало ключовим у психоаналітичній концепції К. Юнга. Для нього архетип — це універсальна модель несвідомого

**АФОНІН
Едуард,**

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри державної політики і управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президенті України, м. Київ, Україна

Анотація: у статті розглянуто архетипи формування регіональних союзів. Україна характеризується як серединна держава слов'янського світу. Проаналізовано проблеми формування Союзу Слов'янських Держав у контексті можливого нового світового устрою.

Ключові слова: архетип, глобалізація, регіоналізація, інтеграція, Союз Слов'янських Держав.

УДК 316.324 : 32.019.5

AFONIN
Eduard,
MARTYNOV
Andrii,
PATRAKOV
Volodymyr.

**UNION OF SLAVONIC
STATES: FORMATION
AND DEVELOPMENT
UNDER CONDITIONS
OF THE
GLOBALIZATION
(ARCHETYPICAL
PARADIGM)**

Annotation: *We have considered the archetypes of the formation of regional unions under conditions of the globalization. Ukraine is characterized as a middle state of the Slavonic world. The problems of the formation of a Union of Slavonic states in the context of a possible new world structure are analyzed.*

Keywords: *archetype, globalization, regionalization, integration, Union of Slavonic states.*

психічного життя, структурний принцип колективного несвідомого. Архетип з'являється разом із життям, це апріорна форма несвідомого. У розумінні Юнга, архетип — це позачасова модель уявлень і переживань. Архетип у свідомості має символічну інтерпретацію. Джерелом архетипів є міфи, казки, байки. За версією Юнга, західний екстравертний тип мислення зорієнтовано на пізнання навколишнього світу, на розширення горизонтів пізнання, препарування реальності. Східний інтровертний тип прагне привести множинність навколишнього світу до єдиного знаменника. Західна людина керується ідеєю детермінізму і не визнає почуття й інтуїцію своїми іманентними характеристиками [15].

Класик світової соціологічної думки П. Сорокін, аналізуючи причини і наслідки глобальної світової кризи першої половини ХХ століття в роботі «Криза нашого часу», пророчо відзначив, що «криза полягає в розпаді основоположних форм західної культури і суспільства останніх чотирьох століть» [11, с. 429].

Російський політолог А. С. Панарін у своїх наукових працях багато уваги приділяв можливості створення східнослов'янського союзу держав із столицею в Києві [8, с. 428]. Взаємозв'язки євразійського геополітичного проекту й ідей слов'янського союзу презентуються в монографії В. А. Дергачова «Цивілізаційна геополітика». Автор описав можливі сценарії формування нового світового устрою. Особливу увагу він приділяє причинам розпаду радянської цивілізації і можливим наслідкам зіткнення ринкового і релігійного фундаменталізму в «розколотому» просторі [4].

В українській науковій традиції ці проблеми досліджено в монографії Е. А. Афоніна, О. М. Бандурки й А. Ю. Мартинова «Велика коеволюція. Глобальні проблеми сучасності: історико-соціологічний аналіз». Зокрема, в розділі 11 цієї монографії розглянуто питання «Долі східнослов'янських народів у посттрансформаційному еволюційному світі» [1, с. 125].

Проте розгляд досліджень і публікацій з теми нашої статті дає підстави виділити аспект формування міждержавних союзів у контексті архетипики локальних цивілізацій і реалій сучасних міжнародних відносин.

Цілі дослідження. Головним завданням автори вважають розгляд особливостей впливу архетипів на можливе формування союзу слов'янських держав. Опосередкованою метою статті є ініціація дискусії з цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не секрет, що метою союзів, як правило, є поступова інтеграція держав-членів в єдине співтовариство (співдружність) держав з утворенням наддержавних інститутів. На сьогодні утворення таких континентальних і регіональних союзів перебуває на різних стадіях розвитку: від найбільш просунутого Європейського до гіпотетичного Азіатського союзу. Пострадянські країни, за винятком, мабуть, держав Балтії, сильно відстають від світових інтеграційних процесів, але і тут вже спостерігаються прориви. Наприклад, Росія, Білорусія й Казахстан оголосили про створення митного, а в перспективі і конфедеративного Євразійського союзу.

Україна як найбільша європейська країна постала перед вибором: Євразійський чи Європейський союз? Цей геостратегічний вибір для України історично є вже традиційним. Перебуваючи на «перехресті» різних цивілізаційних впливів, на домодерному етапі свого розвитку козацька Україна робила цей вибір в умовах Національно-визвольної війни 1648—1654 років. У результаті вибір Правобережної і Лівобережної України (якщо узяти за географічну вісь української історії ріку Дніпро) виявився цивілізаційно різним. Правобережна Україна увійшла до складу Російської імперії, а Лівобережна Україна залишилася периферією Польської держави.

Удруге подібний вибір робився за підсумками Першої світової війни. У результаті громадянського протистояння, посиленого зовнішнім втручанням, за Ризьким мирним договором 1921 року між Польщею і Радянською Росією територія України знову була поділена, і Західна Україна відійшла до Польщі. Тільки у 1939 році ця територія возз'єдналася з Радянською Україною. Після Другої світової війни Українська РСР у складі Радянського Союзу найбільше нагадувала ідеал консолідації в одній державі більшості етнічних українців. Однак регіональні відмінності збереглися і виплеснулися в політику після проголошення незалежності України. Таким чином, сучасну Україну і її суспільство не доводиться класифікувати як таку, що однозначно має європейську або євразійську ідентичність. При цьому інструментом ідентифікації за шкалою «свій — чужий» залишаються культура і соціальні цінності.

Європейський Союз також зазнає кризи самоідентифікації. Політика бездумного кількісного розширення без глибокої якісної зміни призвела ЄС до кризи. Таким чином, для України шлях на захід — до Європи — поки що закрито, на схід — відкрито. Начебто, альтернативи для України зараз немає. Хоча ця теза, звісно, є гіпотетичною, оскільки в українському політичному дискурсі обидві альтернативи жорстко ідеологізовані, що ускладнює суспільству й еліті ухвалення раціонального рішення з приводу вищевикладеної геостратегічної альтернативи.

У цій статті автори гіпотетично розглядають новий шлях інтеграції України в Європейський та Євразійський союзи. Україна може виступити з ініціативою утворення Союзу слов'янських держав (ССГ) і відігравати в цьому союзі дуже важливу роль. Для чого потрібен цей союз? Для чого взагалі потрібні регіональні союзи?

Одним з творців філософії регіонального будівництва (building regions) є директор Університету ООН «Порівняльні регіонально-інтеграційні дослідження» (Comparative Regional Integration Studies) Люк ван Лангенхов (Luk Van Langenhove). На його думку, оскільки ООН, що розрослася з 51 держави-учасниці в 1945 р. до 193-х держав-членів у 2011 р., явно не може впоратися із завданнями координації сучасного розвитку, то для вирішення проблем, пов'язаних з глобалізацією (і локалізацією), необхідно форсувати створення міждержавних союзів на регіональному рівні. Тому регіональна інтеграція стає головним геополітичним процесом сучасності. Для координації роботи регіональних організацій колишнім прем'єр-міністром Бельгії Гі Верхофстадом (Verhofstadt) було сформульовано пропозицію про перетворення Великої вісімки на Раду регіональних

**МАРТИНОВ
Андрій,**

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України, м. Київ, Україна

Анотація: у статті розглянуто архетипи формування регіональних союзів. Україна характеризується як серединна держава слов'янського світу. Проаналізовано проблеми формування Союзу Слов'янських Держав у контексті можливого нового світового устрою.

Ключові слова: архетип, глобалізація, регіоналізація, інтеграція, Союз Слов'янських Держав.

УДК

ПАТРАКОВ
Володимир,
незалежний дослідник,
м. Степногорськ,
Казахстан

Анотація: у статті розглянуто архетипи формування регіональних союзів. Україна характеризується як серединна держава слов'янського світу. Проаналізовано проблеми формування Союзу Слов'янських Держав у контексті можливого нового світового устрою.

Ключові слова: архетип, глобалізація, регіоналізація, інтеграція, Союз Слов'янських Держав.
УДК

міждержавних організацій: ЄС, Mercosur, АСЕАН тощо. У цій раді Африканський Союз міг би мати такі ж само права, як, наприклад, NAFTA, а інтереси малих і великих країн були б урівноважені.

У перспективі регіональне будівництво повинне охопити всі країни світу. При цьому регіональні союзи, на думку Люка ван Лангенхова, повинні передусім вирішувати наступні вісім завдань: (1) забезпечення миру і безпеки в регіоні; (2) розвиток приватного сектора; (3) посилення торгової інтеграції в регіоні; (4) розвиток сильних соціальних інститутів; (5) зменшення соціальної нерівності і розвиток громадянського суспільства; (6) розвиток інфраструктури на підтримку економічного зростання і регіональної інтеграції; (7) охорону навколишнього середовища на регіональному рівні; (8) посилення взаємодії регіону з іншими регіональними союзами [16].

Отже, філософія регіонального будівництва, за Лангенховим, вирішує головним чином соціально-економічні питання. Між тим, питання збереження культури і цивілізаційної ідентичності також відіграють не менш значущу роль і є дуже важливим чинником інтеграції країн і народів у світову цивілізацію. Тому поряд з утворенням економічних регіональних союзів держав, по суті — конфедерацій з певним обмеженням суверенітету їх членів, утворюються союзи без обмеження суверенітету, які вирішують не лише соціально-економічні, але насамперед культурно-цивілізаційні завдання: Ліга арабських держав, Латинський союз, Франкофонія, Лузофонія тощо.

Необхідно відзначити, що питання збереження національної ідентичності є дуже актуальним у сучасній Європі. Тому цілком можливо, що всередині ЄС виникатимуть свої регіональні блоки: Скандинавський, Германський, Іберійський. У 2009 р. шведський історик Гуннар Веттерберг запропонував проект союзу (федерації) між п'ятьма скандинавськими країнами: Швецією, Норвегією, Данією, Фінляндією, Ісландією і Швецією. Разом ці п'ять країн склали б десяту за розміром економіку світу — більшу, ніж економіка Росії або Бразилії — і п'яту або шосту за розміром економіку в Європейському Союзі. Маючи великий вплив, Скандинавія змогла б успішніше захищати свої інтереси всередині ЄС, а скандинавська культура знайшла б міцнішу базу, ніж вона має зараз [13].

Слов'яни — це найбільша в Європі група етноспоріднених народів, яку утворюють на сьогодні 13 держав: Польща (столиця Варшава), Чехія (Прага), Словенія (Братислава), Словенія (Любляна), Хорватія (Загріб), Боснія і Герцеговина (Сараєво), Сербія (Белград), Чорногорія (Підгориця), Македонія (Скоп'є), Болгарія (Софія), Білорусь (Мінськ), Україна (Київ) і Росія (Москва). Лінгвістична схожість, аналогії в історії і культурі цих країн упродовж століть ставили питання про їх політичне об'єднання у формі союзу (федерації, конфедерації) держав. Кілька разів союзи низки слов'янських держав ставали реальністю. Щоправда, часто вони ставали прикриттям гегемонії якоїсь однієї слов'янської держави — Чехії (Чехословачина), Сербії (Югославія), Росії (СРСР, СЕВ, Варшавський пакт).

Останніми роками спостерігається посилення цікавості до ідей панславізму. Відродження панславізму відбувається за трьома

напрямами. Перший — науково-освітній. У 1994 р. була створена Міжнародна асоціація слов'янських ВНЗ у складі Міжнародної асоціації дослідження і поширення слов'янської культури при ЮНЕСКО, яка сприяє створенню єдиного освітнього простору слов'янських держав у ХХІ столітті. Другий — громадський. У 1998 грамів в Празі в рік 150-річчя першого слов'янського з'їзду відбувся VII міжнародний слов'янський з'їзд, що відновив діяльність міжнародного слов'янського комітету. Були також створені слов'янські комітети в 12 слов'янських країнах. 12—13 листопада 2010 року в Києві відбувся X Всеслов'янський з'їзд. Третій напрям — політичний. Він, по суті, тільки народжується. У низці країн виникли слов'янські партії, але реально на політику своїх країн вони не впливають. Найбільш впливовим є Слов'янський парламентський союз, штаб-квартира якого перебуває в Мінську. В Україні існує Слов'янська партія. У Мурманську створено Панслов'янське Національне Добровольче Об'єднання (ПНДО). У Словаччині панслов'янські ідеї реалізує Словацький рух відродження. У Чехії існує Чесько-моравський слов'янський союз [9].

Але у панслов'янського руху є немало труднощів. Слов'янство цивілізаційний і політично розколєно. Половина слов'янських держав — Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина — переважно католицькі країни, історія яких тісно пов'язана з історією «Священної Римської імперії германської нації», а згодом, після її розпаду, з історією Австро-Угорської імперії. Частина слов'янських держав входить до ЄС, інші є кандидатами на членство. Росія і Білорусія разом з Казахстаном оголосили про створення єдиного митного союзу, який у перспективі може стати політичним союзом євразійських держав. Україна опинилася на роздоріжжі між Євразійським і Європейським союзами.

Так чи є сенс в утворенні слов'янського союзу держав? Які завдання повинен вирішувати цей союз? На нашу думку, створення слов'янського союзу повинне буде вирішити наступні завдання. У геополітичному плані утворення союзу слов'янських держав матиме велике значення в зміцненні цивілізаційної культурної й етнічної спільності слов'ян. Завдяки своєму національному союзу слов'яни не розчиняться в світових інтеграційних потоках, не розділяться між регіональними союзами, а збережуть і примножать свою ідентичність і цілісність. Оскільки історично слов'яни відігравали роль буфера між азійськими державами і Західною Європою, то теперішній Союз слов'янських держав (ССГ) у нових умовах також відіграватиме роль подібного буфера-посередника. Приєднання до ССГ Росії як найбільшої слов'янської держави і водночас найбільшої Євразійської держави і члена Євразійського союзу дозволить слов'янським народам стати активними провідниками інтеграції на всьому євразійському просторі. Слов'янство в цьому разі матиме не лише європейське, але і світове значення.

Входження низки слов'янських держав до ЄС аніскільки не перешкоджає їм приєднатися до ССГ, оскільки членство держав одразу в кількох регіональних блоках — явище широко розповсюджене. Сам факт існування ССГ у будь-якій його формі буде важливим геополітичним чинником, що перешкоджає розмиванню слов'янської ідентичності як основи суб'єктності в міжнародних відносинах.

Перш ніж розглядати тему утворення слов'янського союзу держав, коротко спробуємо відповісти на питання: що є найфундаментальнішою основою сучасних об'єднувальних, інтеграційних процесів, спрямованих на утворення союзів і співтовариств держав? Великий російський письменник Ф. Достоєвський відмітив, що прагнення людства до єднання є такою ж само невід'ємною потребою, як голод і спрага. «Всегда человечество в целом своем стремилось устроиться непременно всемирно <...> Великие завоеватели, Тимур и Чингис-ханы, пролетели, как вихрь, по земле, стремясь завоевать вселенную, но и те, хотя и бессознательно, выразили ту

же самую великую потребность человечества ко всемирному и всеобщему единению» [5, с. 273]. У цьому єднанні, на думку Ф. Достоевського, Росії і слов'янам належить особлива роль. «Россия, во главе объединенных славян, скажет всему миру, всему европейскому человечеству и цивилизации его свое новое, здоровое и еще неслыханное миром слово. Слово это будет сказано во благо и воистину уже в соединение всего человечества новым, братским, всемирным союзом, начала которого лежат в гении славян» [6, с. 217].

Говорячи в термінах К. Юнга, в основі людського буття лежить архетип єдності, який з найдавніших часів був сформульований релігійними пророками і філософами (стойки говорили про світове громадянство тощо). На початку XX століття цей архетип отримав теоретичне обґрунтування в роботі німецького геополітика Карла Хаусхофера «Пан-ідеї». Хаусхофер писав: «Переконливий досвід географії й історії свідчить про те, що всі ідеї, які проголошують цілі народи, які охоплюють широкі цілі (пан-ідеї), інстинктивно прагнуть до втілення, а потім і до розвитку в просторі, стаючи такими, що піддаються опису, і реальними явищами на просторах Землі в зрозумілих, таких, що мають світове політичне значення, формах, на шляху, що прямує від общинно-племінної групової організації через народну (національну) державу до мрії про спільне освоєння всіх відомих земель, про планетарний союз» [12, с. 252].

Іншим архетипом єдності є архетип центру. Ми не зупинятимемося на дуже давній символіці центру (середини світу). Тут важливо відзначити, що від того, де перебуватиме об'єднуючий центр, залежатиме сам розвиток і втілення пан-ідеї. Центр має бути об'єднувачем, причому об'єднувачем не насильницьким, а природним, культурно-цивілізаційним.

Після закінчення «холодної війни» і розпаду соціалістичного табору чорно-біла картина світу (комунізм-антикомунізм) почала змінюватися різнобарв'ям культур і цивілізацій. Через будівництво нових регіональних блоків і розвиток старих складається новий світовий устрій. І ми із здивуванням спостерігаємо, що регіональні блоки і союзи зовні нагадують контури минулих колоній та імперій. Латинська Америка заявила про створення союзу південноамериканських держав, а в перспективі й усіх країн Латинської Америки. В Африці регіональні блоки Есowas і СЕМАС нагадують Французьку Західну і Екваторіальну Африку, а SACU — британську Африку, Ліга Арабських держав — халіфат омейядів, ЄС — розширений варіант Священної Римської імперії, Євразійський союз — СРСР, SAARC — Британську Індію.

У будівництві нових регіонів можна відзначити наступну закономірність. Спочатку континент об'єднується в консультативний, рамковий союз — Союз Американських держав, Африканський союз. Згодом сусідні держави на основі спільності мови, культур та економік створюють регіональні об'єднання, потім ці регіональні союзи об'єднуються в ширші союзи. Таким чином, інтеграція може відбуватись як згори — через континентальні й усесвітні союзи, так і знизу — через створення регіональних союзів.

У цій публікації ми не заглиблюватимемося в проблематику розвитку міждержавних союзів, ще недостатньо розроблену понятійно, концептуально і методологічно. Однією з найменш вивчених є проблема порівняння ступеня інтеграції різних організацій. Як відзначають дослідники цих процесів, «немає фактично жодних систематичних обговорень головних принципів порівняльного дослідження в галузі міжнародного районування. При цьому сама галузь дослідження є дуже фрагментованою: дослідження Європейського Союзу і союзів в решті частин світу не зв'язані між собою» [18].

У найзагальнішому плані можна виділити наступні види міждержавних організацій і союзів. За об'єднувальною ознакою: релігійні (Союз мусульманських держав,

Усесвітній союз Буддистів і ін.), пан-національні (Ліга арабських держав, тюркська рада), мовні (Франкофонія, Лузофонія), економічні (різного роду спільні ринки, митні і валютні союзи тощо). За просторовою ознакою: регіональні (МЕРКОСУР, АСЕАН та ін.), континентальні (ЄС, Африканський союз, ОАГ). За ступенем інституалізації: консультаційні (Велика вісімка), інституалізовані. Часто в основі союзів лежить декілька ознак. Найбільш поширеними є економічні союзи, які розрізняються за ступенем економічної інтеграції: преференційна зона, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок.

Із загального аналізу розвитку існуючих регіональних союзів можна виділити наступні тренди.

По-перше, найбільше прагнення до міждержавної інтеграції та об'єднання в різні союзи ми спостерігаємо серед малих і середніх держав. Найбільш розвинені союзи держав — Європейський Союз та Організація східно-карибських держав (OECS) — утворилися в регіонах, де середній розмір держави (за площею і кількістю населення) є меншим, ніж в інших частинах світу. Навпаки, дві найбільші країни світу за площею і кількістю населення — Росія і КНР — порівняно з іншими країнами вступили на шлях інтеграції дуже пізно.

По-друге, ініціатором подібних об'єднань часто виступають держави, що перебувають у географічному центрі цих регіонів. Згодом саме на території цих держав, як правило, розміщуються резиденції (штаб-квартири) головних виконавських органів цих союзів. Це говорить про те, що центральне географічне положення відіграє велику роль в утворенні регіональних об'єднань, оскільки центр за визначенням має об'єднувальне значення — як реальне (економічне, політичне), так і символічне. З розвитком глобалізаційних процесів і зростанням транспортних та інформаційних комунікацій центральні держави того або іншого регіону (у перспективі — континенту) відіграватимуть дедалі більшу роль.

Мабуть, центральні (серединні) держави, що часто не мають виходу до морських комунікацій, найбільш зацікавлені в економічній і цивілізаційній інтеграції. Так, початок Європейському союзу (спочатку на території Зах. Європи) поклали три невеликі країни, що перебувають у центрі Західної Європи (Бельгія, Нідерланди і Люксембург). Початок Євразійській Співдружності поклали ініціативи Казахстану, що займає серединне положення між Росією і державами Центральної Азії.

В епоху глобалізації і найширшого розповсюдження англосовітської культури особливого значення набувають пан-мові і пан-етнічні міждержавні союзи, які роблять світ культурно різноманітним, торують шлях до діалогу і співпраці цивілізацій. Франкофонія (союз франкомовних держав), Лузофонія (Співдружність португаломовних країн), Латинський союз (що об'єднує народи, які розмовляють романськими мовами) вносять важливий внесок в інтеграцію численних держав Африки, Азії та Америки в світову економіку і цивілізацію.

Для майбутнього союзу слов'янських держав особливо цікавим є досвід розвитку пан-етнічних союзів. Сьогодні існує декілька національно-політичних організацій: Ліга арабських держав, що вже склалася, і молода Пан-тюркська рада. Ліга арабських держав утворилася 22 березня 1945 р. Спочатку до неї увійшли шість країн з переважно арабським населенням: Єгипет, Ірак, Ліван, Саудівська Аравія, Сирія і Йорданія. До кінця 70-х років організація вже охоплювала понад 20 держав. У 1974 р. до Ліги було прийнято першу державу з неарабським населенням — Сомалі. Пізніше подібними винятками з правила стали ще Джибуті (1977 р.) й Коморські Острови (1993 р.). Головні цілі ЛАГ — зміцнення зв'язків і всебічної співпраці між державами-членами і координація їх спільних дій в галузі політичної, економічної, культурної і соціальної співпраці. Керівний орган ЛАГ — Рада Ліги — складається з глав держав, урядів або спеціально уповноважених осіб. Він збирається

на сесії двічі на рік. Згідно з Пактом Ліги всі рішення ЛАГ вимагають одностайної згоди країн-членів. Лише у виняткових випадках для ухвалення рішення потрібна більшість у дві третини голосів, але тоді рішення вважається обов'язковим для виконання тільки тими країнами, які за них голосували. Таким чином, управління ЛАГ засновано на дуальності наднаціональних установ і суверенітету держав-членів. Провідна роль у ЛАГ належить Єгипту, що займає центральне положення серед країн арабського світу. У Каїрі перебуває штаб-квартира ЛАГ, а парламент ЛАГ розташовується в Дамаску.

Пан-тюркська рада, штаб-квартира якої перебуває в Стамбулі, містить у собі поки що чотири держави: Туреччину, Азербайджан, Киргизстан і Казахстан. Але, враховуючи загальну кількість суверенних і автономних тюрко-мовних держав — 13, розвиток пан-тюркського союзу перебуває на самому початку. Особливо важливою в цьому процесі є роль Казахстану як середньої тюркської держави і його нової столиці Астани — як центральної столиці тюркського світу.

У розвитку подібних союзів, окрім спільних етнічних, мовних, культурних моментів, велике значення матимуть історія і географія як *тимчасові і просторові чинники інтеграції*, тобто, наявність у держав-членів спільної історії і спільних меж. Тому не випадково ЛАГ стала таким могутнім міжнародним союзом — крім релігійного й етнічного чинника, тут відіграли роль чинники історії і географії (географічна монолітність). У цьому плані ми припускаємо, що дуже гарні шанси для утворення в майбутньому має пан-іранський союз, що об'єднує ірано-мовні держави й автономні регіони (Іран, Північна Осетія, Південна Осетія, Афганістан, Таджикистан, Балухістан — Пакистан). У цьому союзі центральне значення матиме Іран — не тільки як історичний і демографічний центр іранського світу, але і як його географічний центр. І не дуже сприятливі чинники (історична і географічна роз'єднаність) існують для розвитку союзу угро-фінських народів.

Важливим питанням є питання цивілізаційного статусу етнічних і мовних союзів. Нині проблема головного цивілізаційного критерію є дискусійною. З погляду Тойнбі, Шпенглера і Хангінгтона, головна цивілізаційна ознака, на підставі якої ми класифікуємо цивілізаційні співтовариства, це релігія. Тому слов'яни, на їхню думку, не складають окремих культурно-історичний тип, але через розділення за релігійною ознакою на католиків і православних входять, відповідно, до Західної і Православно-християнської цивілізації. Інші дослідники, як, наприклад, М. Я. Данилевський, також указують на значний вплив релігії у визначенні того або іншого культурно-історичного типу, проте поряд з ним надають велике значення лінгвістичної близькості, що і дає підставу говорити про існування слов'янського культурно-історичного типу. Л. М. Гумільов, який у своїх роботах не використовував термін «цивілізація», об'єднував слов'ян в суперетнос — етнічну систему, яка складається з декількох етносів, що виникли одночасно в одному ландшафтному регіоні. Мабуть, релігійний та етнічний критерії є взаємодоповнюючими і тому, разом з мусульманською, християнською, православною, буддистською та ін. цивілізаціями дослідники говорять про слов'янську, іранську, арабську, кельтську, синську цивілізації. У цьому контексті ССГ буде, безумовно, цивілізаційним утворенням. І ще один важливий момент. У зв'язку з кризою християнства «роль етнічних компонентів культури протягом останнім часом почала збільшуватися» [2].

Україна — середина держава слов'янського світу

Упродовж своєї багатовікової історії з ініціативою створення «великої держави» виступали різні регіони слов'янського світу: Держава Само, Велика Моравія, Перше Болгарське царство, Київська Русь, Сербія Стефана Душана, Польща перших Пястів, Велике Литовське Князівство, Річ Посполита, Московське царство, Російська

імперія і СРСР, Югославія. Проте проміжне геополітичне положення між Заходом і Сходом завадило слов'янам створити всеслов'янську державу. У 1871 р. М. Я. Данилевський висунув проект створення федерації слов'янських народів із столицею в Царграді (Стамбулі), причому С. -Петербург залишався б столицею Росії. Данилевський писав: «Щоб цивілізація, властива самобутньому культурно-історичному типу, могла зародитися і розвинутися, необхідно, щоб народи, які до неї належать, були політично незалежними. Грунтом для розвитку слов'янської культури має бути федерація незалежних слов'янських народів, бо для величчя і культурного значення сім'ї слов'янських народів потрібно, щоб образ слов'янського світу уявлявся не у вигляді злиття слов'янських струмків з російським морем, за висловом Пушкіна, а у вигляді величезного океану із самобутніми, хоча з'єднаними і супідлеглими частинами, тобто морями і глибокими затоками» [3, с. 387—389]. У межах цього союзу він бачив існування регіональних слов'янських союзів (у формі імперій і королівств): Російська імперія, Королівство Чехо-Мораво-Словацьке, Королівство Сербо-Хорвато-Словенське, Королівство Бугарське, Королівство Румунське, Королівство Еллінське, Королівство Малярське. У ХХ столітті цей прогноз частково реалізувався. Після Першої світової війни і краху Австро-Угорської імперії утворилися Чехословаччина та Югославія. Цікаво відзначити, що Данилевський включив до Слов'янської Федерації не тільки слов'янські народи, але і тісно пов'язаних із слов'янською історією і культурою угорців, румун і греків. Але, незважаючи на окремі прогнози, що виправдалися, в цілому проект Данилевського не реалізувався.

На наш погляд, його здійсненню завадило декілька чинників. По-перше, це, звісно, передчасність проекту. Пан-національні союзи держав почали виникати лише в середині ХХ століття. Далі — нерівноправ'я його членів. Цілій низці слов'янських народів — полякам, українцям, білорусам — Данилевський відмовив в праві бути суб'єктом своєї історії. По-третє, розташування столиці союзу не в центрі слов'янського світу, а на його периферії, на додаток цю столицю потрібно було ще відвойовувати. Доречно зауважити, засліплення російською духовною і політичною елітою Царградом (як символом Візантії) відіграло фатальну роль в історії Росії і наблизило кінець Російської імперії. Не воскрешати старі символи, а створювати нові — ось справжнє завдання національних еліт [10]. По-четверте, відводячи Росії роль головного системоутворюючого чинника в слов'янському союзі, Данилевський через обмежений на той час історичний матеріал не зрозумів значення в утворенні подібних союзів центральних держав. Географічний чинник в історії і політиці почав систематично вивчатися тільки з кінця ХІХ століття в рамках нових наукових напрямів — політичної географії і геополітики. Так, Фрідріх Ратцель у роботі «Politische Geographie» (1903) розглянув сильні і слабкі боки центрального положення держави. Центральне положення, на думку Ратцеля, змушувало країну створювати всілякі необхідні стосунки з іншими країнами, тому центральні держави найбільш схильні до заснування міждержавних союзів. Водночас центральне положення часто характеризується слабкістю (або відсутністю) природних кордонів, що призводить до втрати державного суверенітету [17, с. 310—316]. Чехія, Угорщина й Україна, що перебувають у центрі Європи, і Казахстан — у центрі Євразії довгі роки входили до складу інших держав.

У зв'язку з вищесказаним звернемося до майбутнього ССГ. Яка держава займає серед слов'янських держав центральне положення? Якщо ми поглянемо на карту, то побачимо, що слов'янські держави географічно розірвано. Між північною групою слов'янських держав (Польщею, Білорусією, Україною і Росією) і південною групою лежать Австрія, Угорщина, Румунія і Молдова, населені германськими, романськими

й угро-фінськими групами народів. Подивимося, як межують між собою окремі слов'янські держави.

Польща: Росія, Білорусь, Україна, Словаччина, Чехія.

Сербія: Хорватія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Македонія, Болгарія.

Хорватія: Словенія, Боснія і Герцеговина, Сербія, Чорногорія.

Україна: Росія, Білорусь, Польща, Словаччина.

Росія: Білорусь, Україна, Польща.

Словаччина: Чехія, Польща, Україна.

Боснія і Герцеговина: Хорватія, Сербія, Чорногорія.

Чорногорія: Хорватія, Боснія і Герцеговина, Сербія.

Болгарія: Сербія, Македонія.

Македонія: Сербія, Болгарія.

Чехія: Польща, Словаччина.

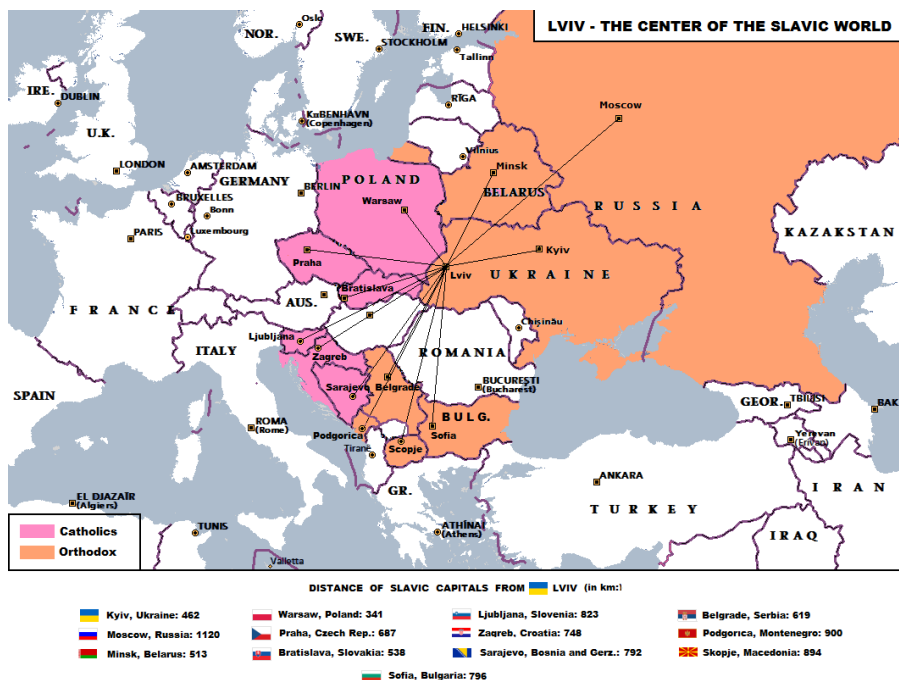
Словенія: Хорватія.

Таким чином, найбільшу кількість кордонів з іншими слов'янськими державами мають дві слов'янські країни — Польща і Сербія. Але Польща перебуває на північному заході слов'янського світу, вона інтегрована в ЄС і в НАТО і є католицькою державою. Упродовж своєї історії Польща неодноразово вступала у воєнні конфлікти з Росією й Україною, тому їй важко буде відігравати роль центру різноманітного слов'янського світу.

Сербія через своє центральне положення серед південно-західних слов'ян неодноразово ставала об'єднувачем тих слов'янських народів, що її оточують (держава Душича, Югославія), але нині вона не може виступити в ролі об'єднуючого центру всього слов'янського світу. Розпад Югославії породив у державах, що оточували Сербію, стійку алергію до ролі Сербії як лідера слов'янських держав. Аналогічно є позиція багатьох слов'янських країн стосовно Росії — їм не хочеться виступати в ролі молодшого брата.

Україна, незважаючи на свою давню історію, тривалий час перебувала у залежності від Польщі, Литви і Росії. Повністю незалежною державою вона стала тільки 20 років тому, і тому серед її слов'янських сусідів стосовно неї немає негативних історичних асоціацій. Україна сьогодні є державою, що провадить миролюбну, багатовекторну політику. Україна — переважно православна держава, але в її західній частині сповідають католицизм. Вона займає центральне географічне місце у слов'янському світі. На сході Україна межує з Росією, на півночі — з Білоруссю, на заході — з Польщею і Словаччиною, на півдні, через Чорне море, — з Болгарією. Таке географічне положення зумовило особливу українську ментальність, яку можна назвати медіаторною. Українці, наприклад, порівняно з білорусами і росіянами більш здатні до виконання комунікативних функцій. Особливо чудовими в плані інтеграційних процесів є західні області України — східна Галиція — земля багатьох давніх слов'янських столиць: Володимира-Волинського, Галича і Львова. Львів, на нашу думку, має найбільші шанси стати столицею ССГ. Дійсно, чому столиця союзів держав повинна обов'язково перебувати в національній столиці держави — члена союзу? Чому столицею не може стати якесь місто, розташоване в географічному центрі цього союзу, як, наприклад, Страсбург — резиденція Європарламенту, розташований у Франції на кордоні з ФРН, або Аруша — столиця східно-африканського співтовариства (ВАС), митного союзу, який у перспективі має стати конфедеративним союзом держав? Аруша розташована на півночі Танзанії, неподалік від кордону з Кенією. На нашу думку, розташування столиць союзів держав не в національних столицях буде додатковим чинником нейтральності, незаангажованості керівників союзом еліт і тим самим — гарантом стабільності всього союзу.

Львів в XIII ст. був столицею Галицько-Волинського князівства, потім кілька століть перебував у складі Польщі, потім був губернським центром в Австро-Угорській імперії, а після її розпаду знову перейшов до Польщі. У 1939 р. Львів разом із Західною Галицією був включений до складу України. Таким чином, культурно і цивілізаційно Львів тісно пов'язаний із Західною цивілізацією і може бути посередником між західними католицькими і східними православними слов'янами. Інший дуже важливий чинник — Львів розташований поблизу географічного центру Європи і в географічному центрі слов'янського світу і звідси — в центрі комунікаційних і транспортних потоків. За своїм культурним потенціалом та історичним значенням Львів також може гідно виступати символом слов'янського світу, символом його єдності і єднаним центром між православними і католицькими слов'янськими країнами. Відзначимо, що Парламент ССГ міг би розташуватись уже не у Львові, в якому перебували б головні виконавчі органи ССГ, а в іншому слов'янському місті. У третьому місті був би розміщений Суд ССГ, у четвертому — Банк.

Можливі труднощі. Однією з головних обставин, що перешкоджають об'єднанню слов'янських країн, є географічна розірваність слов'янського світу. Між Польщею, Росією, Україною, Чехією, Словаччиною і рештою слов'янських країн лежать неслов'янські держави — Австрія, Угорщина і Румунія. Тому в перспективі було б украй бажано включити до ССГ низку неслов'янських держав: Угорщину, Румунію і Молдавію. В умовах глобальної економічної кризи йдеться про своєрідний аттрактор, тобто «кризу в кризі», коли об'єктивно переглядаються характеристики, що дозволяють класифікувати окремі регіони за валлерстайнівською концепцією як центр, напівпериферію і периферію. США підходять до президентських виборів 6 листопада 2012 р., балансуючи на межі дефолту. Апокаліптичні прогнози банкрутства американського долара стимулюють появу прогнозів про формування у форматі Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) спільної грошової одиниці — амеро. Аналогічні боргові проблеми стають прокляттям для спільної валюти Європейського Союзу. Спільні боргові зобов'язання країн зони євро вже наближаються до рівня консолідованого валового внутрішнього продукту ЄС. Унаслідок дії цієї тенденції й особливої позиції Великої Британії з приводу визначення ціни

«порятунку» євро ЄС повертають проект ЄС до моделі інтеграції багатьох швидко-стей. У разі реалізації песимістичного сценарію розвитку подій цілком імовірним стане банкрутство найбільш проблемних країн зони євро, наприклад Греції, Іспанії, Італії і Португалії. У цьому разі Євросоюз фактично повернеться до свого «ядра», тобто збереже в своєму складі Німеччину, Францію і країни Бенілюксу. Через це країни « нової Європи », тобто центральноєвропейські держави, що стали членами ЄС у 2004 році, будуть вимушені самовизначатися, наприклад, у формі вже існуючих союзів. Йдеться, наприклад, про « Вишеградський блок » (у складі слов'янських Польщі, Чехії і Словаччини, а також Угорщини) або « Центральноєвропейську ініціативу ». До речі, Україна і Білорусь з 2009 р. беруть участь у проекті « Східноєвропейське сусідство », який займається Євросоюзом.

Висновки. Кажучи про шляхи розвитку Союзу Слов'янських Держав, доводиться враховувати актуальну політичну кон'юнктуру, що складається в слов'янських державах. Вона поки що в цілому не сприяє реалізації сформульованої ідеї. Разом з тим ця ідея позбавлена екзистенціального сенсу, що споріднює її з концептом « кінця історії », але тільки у варіанті традиційних ідеологій. Словом, процес кристалізації нової ідеї ССГ вимагає деякого часу.

Специфічним також залишається ставлення Росії до ідеї Союзу Слов'янських Держав. Цей концепт все ж таки перебуває на периферії російського політичного дискурсу, поступаючись за ступенем офіційної підтримки євразійському проекту як « фундаменту Російської цивілізації ». До труднощів втілення ідеї ССГ, здається, можна віднести і передумови її реалізації, так чи інакше пов'язані з геополітичною фрагментацією Російської Федерації. Тобто, становлення ССГ як реального геополітичного проекту стає ймовірним як наслідок глобального міжнародного конфлікту, за підсумками якого історія, можливо, наново « роздасть гральні карти ».

Література:

1. Афонин Э. А. Великая коэволюция. Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ / Э. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Мартынов. — К., 2003.
2. Бутковский Б. Панславизм — идеология цивилизационной интеграции славянского этнокультурного пространства [Электронный ресурс] / Богдан Бутковский // Режим доступа: <http://slawia.org/ru/Statya/Panslavizm-ideologiya-tsvivilizatsionnoy-integratsii-slavyanskogo-etnokulturnogo-prostranstva>.
3. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. — М., 1991.
4. Дергачев В. А. Цивилизационная геополитика / В. А. Дергачев. — К., 2004.
5. Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы : роман / Ф. М. Достоевский. — М., 1987.
6. Достоевский Ф. М. Дневник писателя / Ф. М. Достоевский. — М., 1990.
7. Леонтьев К. Н. Восток, Россия и Славянство / К. Н. Леонтьев. — М., 2002.
8. Панарин А. С. Политология / А. С. Панарин. — М., 2000.
9. Панславизм [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org> (5. 01. 2012).
10. Патраков В. П. Столицы как архетипы и сакральные символы: культурологический аспект / В. П. Патраков // Публичное управление: теория и практика : сб. научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления. — Х., 2010. — № 3—4.
11. Сорокин П. Человек. Общество. Цивилизация / П. Сорокин. — М., 1992.
12. Хаусхофер К. Панидеи в геополитике / К. Хаусхофер // О геополитике. Работы разных лет. — М., 2001.

13. Шведский историк проталкивает идею блока скандинавских держав [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://inoforum.ru/inostrannaya_pressa/shvedskij_istorik_protalkivaet_ideyu_bloka_skandinavskih_derzhav.
14. Шевченко Т. Г. Полякам, Юродивий / Т. Г. Шевченко // Кобзар. — К., 1979.
15. Юнг К. -Г. Синхрония / К. -Г. Юнг. — М., 2011.
16. Luk Van Langenhove. Regional Integration and Global Governance [Электронный ресурс] / Luk Van Langenhove // UNU-CRIS Occasional Papers. — August 2003. — Режим доступа : <http://www.cris.unu.edu/BRIGG-Working-Papers>.
17. Ratzel Friedrich. Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges / Friedrich Ratzel. — München und Berlin, 1903.
18. Philippe De Lombaerde. The Problem of Comparison in Comparative Regionalism [Электронный ресурс] / Philippe De Lombaerde, Fredrik Söderbaum, Luk Van Langenhove and Francis Baert. — Режим доступа : <http://www.miami.edu/eucenter/publications/DeLombardeEtAlLong09edi.pdf>.

**БОРОВИЦЬКА
Олена,**

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Київського національного університету культури і мистецтв, м. Київ, Україна.

Анотація: йдеться про формулюючу роль архетипів в інтерсуб'єктивних моделях поведінки, зокрема про актуальність формулюючої ролі Самості в усталених актуалізованих паттернах (як «архаїчних відбитках») поведінки державного діяча. Архетипні форми психіки розумітимемо як первинні несвідомі інтенції, що реалізують себе як усталені патерни поведінки. Демонструється необхідність визначення категорії «політичне прозріння» як психоаналітичної в контексті дослідження інсайту як унікального фрагменту психіки, що має здатність «виринати» із Самості і виконувати роль засадничого критерію успішного прогнозування політичної діяльності як стилю державного управління. Продемонстровано актуальність архетипної феноменології як фундаментальної методології дослідження архетипів як структурних універсалій психіки.

Ключові слова: архетип, інсайт, політичне прозріння,

Олена БОРОВИЦЬКА

ІНСАЙТ У СТРУКТУРІ ПРАВЛЯЧОЇ САМОСТІ (ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ СУТНОСТІ КАТЕГОРІЇ «ПОЛІТИЧНЕ ПРОЗРІННЯ»)

Головна відмінність державного діяча від політика полягає в тому, що політик орієнтується на наступні вибори, а державний діяч — на наступні покоління.

В. Черчилль

Пошукова цікавість до заявленої проблематики мотивується викликом глобалізаційних тенденцій як «провокаційних» умов різноманітних трансформацій. Процес ментальних змін зачіпає як генетичний, так і соціальний статуси нашого буття, отже, є складним і неминучим і завжди залишатиметься тією «провокаційною» тенденцією через свою закономірність.

Уже сьогодні, наприклад, психоаналітична традиція (З. Фрейд, К. Юнг, Джеймс Хілман, Марія Луїза фон Франц, Ервін Едінгер, Еріх Нойман, В. Зеленський, Деріл Шарп, Катарина Брігс, К. Естес, С. де Бовуар, Хайо Банцхаф, Джин Болен та ін.) потребує неминучої репрезентації досліджуваних проблем як процесів несвідомого крізь призму тісного взаємозв'язку та одночасного функціонування всіх рівнів людської психіки в активній різнобічній життєдіяльності соціуму.

Про зростання цікавості до проблем колективного несвідомого, особливо в контексті дослідження глибинних чинників відтворення культурних, соціальних і політичних процесів, свідчать сьогодні численні розробки сучасних вітчизняних та російських дослідників, серед яких активний пошук здійснюють такі вчені, як О. Донченко, Ю. Романенко, А. Некіта, Е. Афонін, А. Мартинов, П. Крупкін, Т. Вакулова, О. Шипунова, О. Радченко, О. Панькова, І. Березовська, Д. Мисюров, Є. Горбунова, О. М. Щепановська (Семіра Веташ), Н. Моніна, Є. Фоміних, Н. Баннова, С. Плевако, А. Бабайцев, Я. Сурікова, Л. Салієва, І. Миронов, А. Давидов, Є. Бохан та ін. Їхні наукові розвідки присвячено дослідженню джерел глибинних витоків відтворення культурних, соціальних, політичних і, зокрема, державно-управлінського процесів. Варто зазначити, що таким чином відбувається зміна парадигми. Згадані розробки — це, насамперед, інтердисциплінарні наукові дослідження. А ще чимала когорта дослідників (Б. Дорошин, Н. Бутенко, Н. Рижкова, С. Волков, Н. Піскун, Ю. Бабічева, С. Комаров, А. Кушнарьова, Л. Усанова, Л. Терьохіна, А. Бойцова та ін.) на численних матеріалах художніх творів письменників і поетів різних епох і різних країн здійснює розвідки образів літературних персонажів як структурних універсальних праобразів (наразі і політичних), класифікуючи їх, таким чином, у все нові й нові структурні типи.

Актуальність проблематики дослідження архетипового шару колективного несвідомого сучасної дійсності викликається

різноманітними трансформаціями як глобалізаційними умовами впливу на цінності, світогляд, ідеологію та діяльність, і дедалі більше потребує детальних і глибинних, отже, інтердисциплінарних наукових розвідок.

Метою запропонованого дослідження є необхідне дослідження *інсайту* як унікального фрагменту психіки, що має здатність «*виринати*» з *Правлячої Самості*, здатної виконувати формуючу роль в усталених актуалізованих патернах як «архаїчних відбитках» поведінки державного правителя, а також необхідність визначення категорії «*політичне прозріння*» як психоаналітичної в контексті дослідження *інсайту* як засадничого критерію успішного прогнозування політичної діяльності як стилю державного управління. У статті робиться спроба поглянути на запропоновану проблематику під певним кутом зору, не претендуючи на всеохоплюваність дослідження.

Головним завданням є завдання продемонструвати актуальність, а отже, необхідність розробки фундаментальної методології дослідження *архетипів* як *структурних універсальї психіки*, здійснити пошук наукової мови *доглибинної психології* для дослідження проблем саме такого зразка.

Архетипна парадигма формується насамперед на інтердисциплінарному ґрунті. І не випадково сьогодні *феноменологія архетипу* викликає у вчених таку цікавість, перш за все на перехресті взаємозв'язку *архетипного і політичного, архетипного і соціального, архетипного і культурного* тощо [8; 9; 10].

Наступники К. Юнга вважають, що він замало уваги приділяв саме соціальним впливам, і про це свідчить його діяльність як психоаналітика. Насамперед він намагався відмежуватися від взаємних впливів свідомого і інстинктивного, надаючи перевагу процесам, що відбуваються у несвідомому, таким чином констатуючи, що соціальні патології своїми витокami сягають у несвідоме. Це і вимагає від його наступників подальших фундаментальних наукових розвідок.

Сьогодні у спеціалізованій науковій літературі особливо гостро вимагають обговорення питання, якщо не доречного звучання, то можливості адекватного перенесення на соціальне, політичне та культурне життя суспільства процедур *архаїчного досвіду як первородної установки ментальності*. При цьому така техніка, як процедура конструювання «*архаїчних відбитків*» поведінки образів, здійснюється через контекстуальну актуалізацію їх несвідомих патернів у різноманітних моделях як усталених універсальних моделях поведінки. Тому міркування про *ментальний код культури як код нації* реалізуються через міркування про *контекстуальну активацію саме архетипного шару ментальності як універсального чинника конструювання колективної реальності і як державної дійсності*.

Інтереси, потреби, ідеали, переконання, оцінки, норми, установки, вірування людей можуть активізуватися через *архетипи колективного несвідомого і як психічний фундамент виконувати формуючу роль в ієрархії колективних цінностей, а як засадничі*

ментальність, колективне несвідоме, патерни поведінки, Самість, архетипна феноменологія, інтерсуб'єктивність.

УДК 17. 02:316. 46

BOROVYTS'KA
Olena

**INSIGHT IN THE
STRUCTURE OF THE
RULING SELF (TO
THE QUESTION OF
THE DEFINITION OF
PSYCOANALYTICAL
ESSENCE OF
THE CATEGORY
"POLITICAL
INSIGHT")**

Annotation: The article considers the forming role of archetypes in the intersubjective models of behavior, in particular, the actuality of the forming role of the Self in the established patterns (as "archaic traces") of the state ruler's behavior. Archetypical forms of the psyche are regarded as the primary unconscious intentions realizing themselves as the established patterns of behaviour. The necessity of definition of the category "political insight" as a unique part of the mentality, which has the ability to appear from the Self and to perform the role of a fundamental criterion for the successful forecasting of a political activity as a style of the state manager's behavior, is proved. The actuality of the archetypical phenomenology as a fundamental methodological research of archetypes as structural universals of the psyche is demonstrated.

Keywords: archetype, psyche, political insight, mentality, collective unconscious, patterns of behavior, Self, archetypical phenomenology, intersubjectiveness.

об'єднуючі чинники — на рівні всіх епох і всіх спільнот — і роль структуруючих елементів, що визначатимуть особливості ментальності кожної епохи кожної окремої спільноти як держави, культури, нації.

Саме архетипи, маючи позачасову властивість як властивість універсального (всезагального) психічного, характеризуються всюдисущою здатністю свого безперервного (циклічного і цілісного) функціонування і репрезентують (активізують) себе також через *інтереси, потреби, ідеали, переконання, оцінки, норми, установки, вірування* тощо.

Архетип, несучи в собі ознаку універсальності, і саме завдяки своїй універсальній сутності можуть виконувати, таким чином, як конструюючи, так і деконструюючи роль у політичному дискурсі залежно від домінантної участі тієї чи іншої актуалізованої *архетипної форми психіки правителя*. Про можливість такого відтворення і свідчитиме психічне наповнення «активно діючих» (контекстуально активованих) *архетипних форм*. *Архетипні форми психіки правителя розумітимемо як первинні несвідомі його інтенції, що реалізують себе як усталені патерни поведінки*. Політична ситуація набуває архетипних ознак тоді, коли політичний суб'єкт діє згідно з внутрішньою типовою універсальною схемою. Така ситуація і буде архетипною.

Ментальність завжди *конструює/реконструює* середовище. Колективне завжди активно діє і лише тоді породжує *інтерсуб'єктивне*¹, коли виконує формуючу роль у дискурсі. Тоді в інтерсуб'єктивному акті підтверджується універсальний зміст. Інтерсуб'єктивне є феноменологічним і виражає процес конструювання у свідомості схеми взаємодії з іншим незалежно від просторових взаємовпливів. Йдеться про умови конструювання самою ментальністю правителя як унікальною й універсальною (цілісною) даністю. У світлі *інтерсуб'єктивного підходу* є необхідним переосмислення багатьох психоаналітичних явищ та процесів, що торкаються глибин особливого психологічного поля правителя, утвореного як *інтерсуб'єктивне*, що коригує організовану взаємодію суб'єктів.

Щоб упевнено розмірковувати про глибинні (доглибинні) особливості *структури особистості державного правителя (його несвідомого)*, по змозі навіть про засадничі психосоціальні чинники формування такої особистості, а отже, і про її діяння — «природну» специфіку самого стилю державного управління, щоб з'ясувати закономірності функціонування політики тієї чи іншої держави зважатимемо на ментальну установку суспільства загалом. Участь держави як інтегруючого інституційного чинника — завжди зберігати цілісність суспільства, насамперед, завдяки адміністративному й правовому регулюванню суспільних відносин, позаяк потреба у захисті своїх інтересів завжди залишатиме актуальним існування різноманітних об'єднань людей та спонукатиме до утворення все нових і нових соціальних груп, партій, суспільних об'єднань тощо. І саме поява суперечливих інтересів у суспільстві обумовила виникнення такого соціального інституту, як держава, а разом з ним і політики.

Для розвідок такого штибу проблем варто було б заглибитися й у сам екскурс досліджуваної проблематики як засадничий чинник її постановки.

Наприклад, *соціальне походження політики* пов'язане з її формуванням в ході історичної еволюції суспільства у зв'язку з його неоднорідністю, а отже,

¹ Головні засади інтерсуб'єктивного підходу у сучасній аналітичній психології були визначені такими американськими психоаналітиками, як Роберт Столорю, Бернард Брандшафт, Джордж Атвуд. Вони розробили концепцію інтерсуб'єктивного поля як центрального пояснювального конструкта, що спрямовує психоаналітичну теорію і практику. Зокрема, вони застосували інтерсуб'єктивний підхід до класу клінічних явищ: переносу, опору, психічного конфлікту, а також до психотерапії суміжних і психотичних станів, і продовжують активізувати проект Я-психології Кохута, трансформуючи психоаналіз у «чисту психологію».

складністю процесу його організаційної уніфікації. Участь політики як відносин, як діяльності з організації спільного життя людей у соціально неоднорідному суспільстві разом з поділом на керівників і керованих, багатих і бідних залишатиметься завжди неминучою. Саме інстинкт самозбереження і підказав людям про необхідність створення такого політичного інституту, як держава. Різноманітні форми (стилі) політичного спілкування завжди ілюструє держава, тому завжди актуальним залишатиметься визначення людини саме як істоти політичної, висловлене ще Аристотелем, де політичне спілкування відповідає природі людини і її прагненню до благ, тому поза політикою людина, тварина або божество, позаяк тварина і Бог не потребують ніяких законів і прав [1]. Таким чином, політика формується завдяки виходу людини з власного тваринного стану, а сама політика перетворює таку «тварину» на людину. Тому *біологічне, соціальне та психологічне трактування походження політики* завжди залишатимуться актуальними лише як цілісна інтегрована концептуальна позиція і, насамперед, у контексті запропонованих розвідок.

Визнання спільних засад для людського і тваринного (спільних інстинктів, моделей поведінки) лежить в основі сучасних *біологічних трактувань походження політики*. Так, згідно з уявленням *австрійського етолога Конрада Лоренца*, людині, як і будь-якій тварині, притаманні агресивність та інстинкт боротьби за виживання, але при цьому, на відміну від багатьох небезпечних тварин, люди радше володіють стримуючим агресивність началом [11].

А чи дозволить людині якимось чином активація архетипних форм приборкати власну егоїстичну основу і втілити загальну користь і справедливість? Адже саме агресивністю Конрад Лоренц пояснював численні війни, конфлікти і революції, хоча вважав можливим її послаблення та обмеження її проявів у відкритих формах за допомогою контролю [11]. Приборкання людиною тваринних інстинктів свідчить лише про взаємну уніфіковану одночасну активацію в структурі не-свідомого *«здорової людини» і Самості*.

У контексті наших міркувань варто також згадати думку Томаса Гоббса, який зважав на особливості біологічної природи людини, поширюючи на неї властивості живої природи. Ніби актуальною є відповідь, що лунає з уст цього англійського мислителя, який трактує природу людини як егоїстичну і жадібну, що породжує у суспільстві *«війну всіх проти всіх»* [7, с. 197]. У цьому контексті є сенс говорити про взаємну активацію таких *архетипних форм психіки*, як *деформована персона і тінь*. Така взаємна (зазвичай одночасна) активація вищезгаданих *архетипних форм* пояснюється насамперед недорозвиненістю або й відсутністю *Самості*. Про них — дещо нижче.

Біологічні трактування походження політики є спільними з *психологічним та соціальним поясненнями* усіх політичних процесів. У людській природі завжди зосереджуються *потреби, інтереси, емоції та схильності*. Саме вони і породжують політичні взаємодії, і є тими психосоціальними чинниками, що лежать в основі політики як відносин і **можуть активізуватися, як зазначалося вище, через архетипи колективного несвідомого**, а як психічний фундамент можуть виконувати формуючу роль в ієрархії колективних цінностей як засадничі об'єднуючі чинники.

Актуальною в контексті досліджуваної проблематики є теорія переходу суспільства з передсоціального в соціальне, в тому числі і політичний стан, яку пропонує *Зігмунд Фройд* [12]. На його думку, політика є проявом *лібідозної енергії* індивідів. Так, *держава і право* виступають як так звані «замінники» *«прабатька»*, що колись існував і був убитий синами, які повстали проти його монополії на

сексуальну насолоду. Таким чином, за Фройдом, природа влади і політики корениться у несвідомому — у комплексі лібідо та почутті провини; тоді у ставленні людей до лідерів і держави проявляється дитяче тяжіння дорослої людини до батька, що колись існував. До них індивід (отже, і громадянин), згідно з концепцією Фройда, одночасно відчуватиме протилежні почуття: як і вимагатиме захисту (патерналізму), так і ненавидітиме (критикуватиме і залишатиметься невдоволенням владою). А щодо первісного суспільства, то воно було соціально однорідним, і в ньому не було політичних установ та організацій, не було політики, хоча була влада, яка здійснювалася всіма дорослими представниками роду. Проте, коли влада набуває державно-публічного характеру, виникає саме така політика, сутність якої завжди залишатиметься інституційною і потребуватиме державного втручання як регулювання.

Актуальним рефреном у контексті нашого дослідження звучатиме висловлювання Самуеля Смайlsa: *«Характер народу неможливо пізнати за його вищими верствами, за його джентльменами та леді, — їх ви знайдете скрізь, і вони скрізь ті ж самі»*.

Щоб упевненіше розмірковувати саме про особливості «природної» специфіки стилю державного управління тієї чи іншої держави й закономірності функціонування політики кожної зокрема, завжди зважатимемо на ментальну установку як окремого суспільства, так і людської цивілізації взагалі, позаяк саме *мегарівень* функціонування державної політики є єдиним універсальним саме з тих рівнів, на яких політика завжди активно функціонує й проявляє себе у повному обсязі як інституційна державна сутність. Трансформація ментальної установки людської цивілізації відбувається в умовах, яких вимагають реалії як у контексті загальнодержавних перетворень, так і в контексті глобалізаційних змін, причому перманентно, позаяк процес ментальних змін зачіпає як генетичний, так і соціальний статуси нашого буття, отже, є складним і неминучим, тобто через свою закономірність завжди залишатиметься тією «провокаційною» і вже глобалізаційною тенденцією. Отже, якщо *внутрішня політика* охоплює напрями діяльності держави, її структур та органів державної влади з регулювання взаємодії людей усередині країни, то *зовнішня* — діяльність держави на міжнародній арені, що регулює її стосунки з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності: *іншими державами, зарубіжними партіями, міжнародними громадськими об'єднаннями, організаціями тощо*. Зовнішньополітичний курс будь-якої держави визначається, насамперед, специфікою її *внутрішньої політики* (авторитетною як вміло правлячою постаттю державного правителя) і водночас істотно впливає на успішний розвиток *внутрішньої політики*. Це так званий напрям державної політики на досягнення глобальних політичних цілей, що відображає спільну мету державного правителя (і кожного окремого політика) і суспільства загалом, які реалізують *свої права, свободу та владу*, досягаючи політичних цілей саме тим універсальним шляхом, який сприйматиметься і визнаватиметься всією міжнародною спільнотою. Нарешті, і *внутрішня*, і *зовнішня політика* (прояв дипломатичних стосунків, якими б відносини між країнами не були) повинні вирішувати єдине спільне завдання — збереження і зміцнення в кожній державі насамперед гармонійної системи суспільних відносин, в процесі котрих і реалізуються *наші права, свобода та влада*.

Таким чином, у контексті наших розвідок варто зазначити, що така поширена цікавість до тих політичних проблем, що виникають сьогодні у процесі державного управління, викликається дослідженням насамперед проблеми генетичного статусу буття як окремого коду нації: і як на основі власної її ментальності як

установки нації, так і на основі ментальності як універсальної установки людської цивілізації. Позаяк труднощі у вирішенні тих або інших політичних проблем, неможливість пояснити, у зв'язку з чим відбуваються різноманітні політичні катаклізми як усередині країни, так і поза її межами, і змушують актуалізувати насамперед питання генетичного досвіду.

Варто зауважити, що дослідження цих проблем — це дослідження, які торкаються царини насамперед *доглибинної психології* і, зокрема, *архетипної феноменології* як сучасного вже *інтердисциплінарного* напрямку. Тому актуальними є розвідки *доглибинних інтенцій правителя* через дослідження універсальної сутності *архетипу* як *єдиної первісної форми ментальності* через розуміння такої форми як репрезентативної форми колективного несвідомого через дискурс ментальностей і як колективної пам'яті. У такому контексті актуальними й унікальними здаються дослідження таких учених, як О. А. Донченко, Ю. В. Романенка [8].

Первинна структуруюча форма (*архетипна форма*) ментальності мислиться як позачасова та позапросторова універсальність і бачиться як сукупна цілісна певна формація (і на рівні функціонуючих форм державного правління) завдяки своїй природній інтегруючій здатності. Позаяк кожен правитель як індивідуальний носій певної сукупності архетипів як несвідомої колективної сутності здатен до неминучого відтворення (повторення) колективних подій через несвідому пам'ять поколінь як колективну пам'ять.

Регулююча участь *мегарівня* пов'язана насамперед з регулюючою участю кожної держави (керуючою участю її державного правителя) у своїх соціальних, економічних і культурних процесах як на *мікрорівні* (*організації, групи, об'єднання, рухи*), так і на *мегарівні* функціонування політики (*і, зокрема, на рівні органів державної влади кожної окремої держави*)

Структура особистості державного правителя (зокрема, структурні особливості його несвідомого) завжди відіграватимуть провідну роль у стилі його управління державою. Державний правитель, який ідентифікуватиме себе з усією своєю спільнотою, а свою участь в управлінні державою розділятиме з участю всіх її громадян як вищою первинною абсолютною цінністю, здатен до неминучого відтворення (відображення) того політичного режиму, який сприятиме уніфікації як гармонізації загальнодержавних інтересів з інтересами кожного, отже — *демократичного*.

Державотворчу участь правителів як стиль їх державного управління розумітимемо як інтегруючу участь у цілісному структуруванні державної реальності з активною участю *архетипних форм* їхнього психічного, що полягатиме у їхній *інтерсуб'єктивній репрезентації*.

Таким чином, *особливість структури особистості державного правителя* (зокрема, *й архетипний шар його несвідомого*) завжди відіграватиме засадничу роль у його стилі державного управління.

Ми аналізуємо та розуміємо політичні історичні сенси як реалії сьогодення через формуючу роль архетипів. Але переважно ми лише відтворюємо або ще гірше — викривлюємо (деформуємо) давно існуючі сенси, пропонуючи начебто нові типи *правлячих особистостей* через різноманітні моделі поведінок, але через давно знайомі (досить часто деструктивні) сценарії відтворення подій тощо. Ми вносимо в історію конструктивні сенси через *актуалізацію архетипного матеріалу* як *структуруючого чинника дії (події)*; вносимо закономірні універсальні сенси саме завдяки *формуючій ролі архетипів в інтерсуб'єктивних моделях поведінки правителя*.

Щоб зрозуміти ідею первісної цілісності міжкультурної однорідності спільноти, завжди варто зосереджуватися на таких структурних елементах ментальності, як первинні (первородні прадосвідні) форми психіки (архетипи), що конституують реальність як *мультикультурну* універсальну модель глобального простору. Саме тому дослідження структурних особливостей *архетипних форм психіки*, зокрема *етнічної як праісторичної групи*, є очевидним. Лише соціальні характеристики (*умови, статус, позиція*), на нашу думку, будуть тими засадничими чинниками, що завжди регулюватимуть та визначатимуть такі процеси, як *інкультурація* та *соціальна ідентифікація* будь-якої етнічної групи як потенційно територіальної, що відчуває завжди *своє*. Тому й етнічної межі не існуватиме як такої. Вона лише матиме неодноразову можливість з'являтися знову і знову, позаяк ці процеси завжди залежатимуть від конкретних радше соціальних умов конкретного суспільства тої чи іншої епохи [4, с. 6—13].

Варто зауважити, що в контексті запропонованої проблематики насамперед зважатимемо на *архетипний чинник* саме як на *засадничий психобіосоціальний чинник* моделювання і прогнозування реальності, зокрема і самого стилю управління державою.

Отже, у цьому контексті йдеться про формуючу роль *Самості* в управлінні державою. Здатність цього архетипу до такої об'єднуючої участі і дає нам право говорити саме про *політичне прозріння*, і не як про «політичний прогноз», а як про структуруючий психосоціальний чинник, що має унікальну здатність «виринаєти» з цієї *архетипної форми (Самості) державного правителя* та можливість конструювати політичну реальність як бажану дійсність, формуючи навіть *цілісні архетипні формації як формації дискурсу* і досить часто — як прогножуючі моделі політичних поведінок (як поведінок еліт, лідерів), що культивують *інтерсуб'єктивні ознаки*, які завжди свідчитимуть про їх інтегруючу роль. Саме формуюча (конструктивна) участь архетипів і полягає в *інтерсуб'єктивній репрезентації* їх форм.

Отже, актуальність постановки питання про визначення психоаналітичної сутності категорії «*політичне прозріння*» та його актуалізації як психічного феномена у структурі несвідомого державного правителя є очевидною!

Але спроба такого визначення психоаналітичної сутності тих категорій, започатковані змісти яких сміливо претендують насамперед на неоднозначне їх відтворення (бо ще через свою природу бачаться інтердисциплінарними: «*політичне прозріння*» як категорія політології, політичної історії, політичної філософії тощо), може перекидати такі методологічні пошуки або навіть ставати суттєвою перешкодою на дослідницькому шляху. Натомість, визнання повноцінного функціонування обох рівнів психіки індивіда — як свідомого з усіма його характеристиками, так і несвідомого — зможе ці пошуки пришвидшити й тому надати можливість визначити цю категорію («*політичне прозріння*») як психоаналітичну. Усвідомлення втручання, насамперед *трансперсонального*, і дає нам право робити такі методологічні пропозиції щодо виокремлення категорії «*політичне прозріння*» як психоаналітичної. У контексті передуючих пояснень детальніше про неї йтиметься нижче. Тепер претензія на її інтердисциплінарність мотивується тим, що існує ризик ототожнення *політичного прозріння* з *політичним прогнозуванням*, і не випадково, позаяк вони в собі культивують функції людської психіки, тож принципово необхідно зосередитися на категоріальному розрізненні цих понять.

Політичне прогнозування — функція свідомості. *Політичне прозріння* існує за межами свідомості як психічний акт, унікальний фрагмент психіки (*інсайт*), який перебуває як поза межами досвіду, так і в структурі досвіду як прадосвіду.

Отже, виникає необхідність уточнити саме психоаналітичну сутність категорії «політичне прозріння» як унікального незалежного психічного феномену, що має здатність до актуалізації як матеріал архетипної форми психіки, оскільки завжди «виринає» з архетипів. Про уточнення його як категоріальної сутності йтиметься нижче.

А зараз — про політичне прогнозування як про відображення політичної дійсності, досить часто навіть упереджене.

Політичне прогнозування, як зазначалося вище, розумітимемо як безпосередню функцію свідомості. Також це — спеціальні наукові дослідження конкретних процесів, явищ і подій, у висновках про які з уже відомих даних про минуле і сучасне отримуємо уявлення про можливі стани прогнозованого об'єкта, тобто отримуємо інші знання, і не як виняток, а як обов'язкову умову так званої успішності політичної діяльності. Значення самого політичного прогнозування полягає в тому, що від нього залежить ефективність політичної діяльності, рішень, які ухвалюються, а ще більше у тому, що засадничим його чинником завжди слугує політична оцінка, а засадничим чинником останньої — ще й самооцінка оцінюючого суб'єкта, вплив котрої є далеко не останнім. Разом з тим ще й сама політична оцінка обов'язково ґрунтується на усвідомленні політичних інтересів певних соціальних груп (а також, безперечно, з урахуванням перш за все і самооцінок суб'єктів як членів цих груп).

Світова практика свідчить про те, що достовірне прогнозування у політичній сфері зазвичай залежить від багатьох факторів та умов, які визначають політичну діяльність і швидко змінюються. Варто відзначити, що такими факторами та умовами, які визначають специфіку політичної дії (події) чи діяльності, служать як соціальні, так і біологічні, психологічні, культурні, економічні та ін. чинники.

Політичне прогнозування є короткотривалим і стосується процесів, у яких з'являється лише одна або декілька тенденцій. Тому його не вистачає, насамперед для визначення шляхів та засобів досягнення бажаного, наприклад передбачення необхідного стану політичного суб'єкта або дослідження із наперед заданими нормами, ідеалами, стимулами, цілями тощо (нормативний політичний прогноз). Не вистачає і відтворення того чи іншого політичного явища, процесу чи події в майбутньому, зважаючи на умову збереження вже існуючих тенденцій (пошуковий прогноз). Не завжди достатньо буває й науково обґрунтованого судження про можливий достовірний варіант реалізації політичних подій (процесів) у майбутньому, навіть маючи альтернативні шляхи і строки їх здійснення (прогноз). Не завжди вчасно звертається особлива увага на специфіку прогнозу, а «очищення» його від тих утопічних² чи футуристичних³ рис, що містяться у ньому, може свідчити про достовірність успішного передбачення події як тенденції навіть на короткотривалий термін.

Ще однією очевидністю є те, що і так званої «чистої» методології політичного прогнозування недостатньо для реалізації того чи іншого прагнення, навіть тих методів, які на практиці, як здавалося, вже доводили свою ефективність (колективна експертна оцінка, «мозкова атака», «Дельфи», побудова сценаріїв, екстраполяція моделювання). Але все ж таки, зважаючи на етапи вироблення прогнозу та методи, які на практиці, як здавалося, вже ніби неодноразово доводили свою ефективність, було б логічним вже завершити це питання. Очевидно, вироблення прогнозу — це складний і порівняно тривалий поетапний дослідницький процес, і без з'ясування критеріїв його ефективності неможливо рухатися далі.

2 Утопія — своєрідний вид науково-художньої творчості, соціального проектування, які дозволяють створювати образи бажаного або небажаного у майбутньому; процес мислення, який оперує ідеями, зверненими в ідеальне, фантастичне майбутнє.

3 Футурологія — сфера теоретичних досліджень, наукових знань, соціальних прогнозів і передбачень про майбутнє людства; прогнози песимістичні й оптимістичні.

Політичне прозріння — унікальний фрагмент психіки, що претендує на участь засадничого як психосоціального критерію ефективності успішного прогнозування, насамперед прогнозування політично значущої ситуації. Політичне прозріння може слугувати лише тим важливим психічним критерієм успішного вироблення прогнозу, що миттєво виринає із Самості політичного суб'єкта в момент актуалізації цієї архетипної форми психіки.

Політичне прозріння — за межами свідомості як психічний акт, унікальний фрагмент психіки (*інсайт*), який перебуває як поза межами досвіду, так і в структурі досвіду як прадосвіду, оскільки завжди «виринає» з архетипів і зазвичай як креативний (творчий) прояв (демократичний режим, під впливом актуалізованої Самості). Інколи він може активізуватися навіть як претензія на рецесивність (тут — у знач. оманливості), і тоді спостерігатиметься як рецесивний прояв, тобто під впливом активації тіні або деформованої персони можуть виникнути авторитарний і навіть тоталітарний режими. І хоча відомо, що *інсайт* не здатен деформувати емоції, самі емоції є лише передумовами, що його стимулюють, і досить часто деструктивно впливають на сам процес мислення, перешкоджаючи, таким чином, йому як конструктивному процесу. Можна спостерігати миттєве осягнення подій і ситуацій саме через такі різноманітні «політичні прозріння»; згодом відбувається несвідома їх репрезентація у діях як вчинках у відповідних контекстах (державних) і як наслідок — у формах державного правління та політичних режимах.

Саме той державний діяч, як зазначалося вище, який ідентифікуватиме себе з усією спільнотою, а свою участь в управлінні державою розділятиме з участю усіх її громадян як вищою первинною абсолютною цінністю, здатен до неминучого відтворення (відображення) того політичного режиму (демократичного), котрий сприятиме уніфікації як гармонізації загальнодержавних інтересів з інтересами кожного. І той правитель, який культивуватиме лише свою особу (*культ особи*), завжди пророкуватиме щонайменше авторитарний стиль державного управління. Саме архетипний чинник є засадничим психосоціальним чинником моделювання і прогнозування стилю державного управління.

Як відомо, *інсайт* локалізується за межами свідомості, тому не може бути окремим видом мислення, а навпаки, є таким феноменом як миттєве несвідоме проникнення у глибинну сутність чогось. *Інсайт* — це щось раптове, що здається таким, яке нібито не впливає з колишнього досвіду розуміння чогось. Отже, *інсайт* здатен культивувати минулий досвід, але лише як прадавній духовний досвід, позаяк у структурі *інсайту* ніяких обмежуючих операцій не існує. На жаль, формула *інсайту* є недосяжною. Тому розумітимемо політичне прозріння (у знач. творчого прояву /відкриття/) радше як миттєве уявне відтворення схеми тієї чи іншої політично значущої ситуації як ситуації інтерсуб'єктивного простору залежно від актуалізованої «розвиненої» як перманентно домінуючої архетипної форми (зазвичай Самості) психіки політичного суб'єкта як активного учасника такої ситуації.

Але варто відзначити, що досить часто в ситуації може виникати момент одночасної активації всього архетипного матеріалу як контекстуально значущого матеріалу психічного. Активна одночасна взаємодія архетипних форм розуміється як імпліцитний спротив організму їх сукупній, а отже, не узгодженій активації, яка може як нейтралізувати Самість, так і поступово витіснити її, активізуючи вже такі рецесивні архетипні форми психіки, як деформована персона чи тінь [2; 3; 6]. Отже, *інсайт* як структуруючий чинник може провокувати й активацію тіні, і саме як рецесивної архетипної форми психіки; і, як не парадоксально, така

«провокація» може відбуватися одночасно в момент активації *Самості*. Тоді, зазвичай, можна спостерігати трансформацію того чи іншого політичного режиму.

Актуалізація *архетипних форм* досить часто здійснюється через *інсайт* як спонтанний психічний акт. Отже, *інсайт* перебуває у структурі *архетипних форм психіки*, що активізуються завдяки його структуруючій участі, і тоді, в момент активації *Самості*. Зокрема, через активацію *Правлячої Самості* репрезентуватиметься фрагмент саме тієї психічної енергії, з якої виринатимуть *інсайтні політичні прозріння як структуруючі чинники* процесу активації як інтеграції *архетипних форм* у цілісні *архетипні формації*, тож як *демократичні дискурсні формації (демократичні держави)*. І навпаки, якщо активізуватимуться такі *рецесивні архетипні форми психіки*, як *деформована персона та тінь*, репрезентуватиметься фрагмент саме тієї психічної енергії, з якої виринатимуть *політичні прозріння як політичне марево (омана, ілюзія) та деформуючі чинники* процесу активації *Правлячої Самості*. Отже, виринатимуть саме такі «*політичні прозріння*», що сприятимуть дезактивації *Правлячої Самості*, за участю котрих і відбуватиметься «дезорієнтація» або «викривлення» (деформація) *політичної персони чи тині*, і трансформації існуючих формацій: наприклад, якщо формації були демократичними, то — в авторитарні дискурсні формації (згодом навіть у тоталітарні держави).

Мовою аналітичної психології, в контексті наших міркувань актуальною є проблема «*розпадання архетипу*». Яскравою ілюстрацією процесу «розпадання (розділення) архетипу» в контексті запропонованої проблематики дослідження формуючої ролі архетипів свідчить цитата О. А. Донченко: «Авторитаризм расцветает, например, когда расщепляется архетип „властитель — простолудин”. В человеческой истории не существует изолированных архетипов, потому что человек как социальное существо трансформируется лишь в отношениях и отношениях с другим и другими. В современной политической жизни мы видим, как мешает политику, который пришел к власти, расщепление архетипа „правитель — народ”. Он перестает быть „обычным человеком”, и потому рвется его связь с народом, формируется авторитаризм, а может и тоталитаризм. В этой ситуации рядовой человек перестает чувствовать в себе хозяина своей жизни, находясь в пассивном состоянии. Так же и у больного не может активизироваться „внутренний врач”, если он имеет дело с авторитарным врачом, который не способен почувствовать в себе больного. Это психологическое явление получило название „целебный фактор” — это врач в самом пациенте или простой человек в правителе. Целебный фактор — это обычный смертный, существующий в психике каждого представителя власти. Незнанием этого явления можно объяснить поведение тех многих правителей, о которых говорят: „они оторвались от народа”. Ни один президент не сможет правильно управлять, если в нём умирает рядовой человек» [10, с. 35—36].

Варто також завжди пам'ятати про те, що будь-яка *архетипна форма* в процесі своєї активації здатна до деформації саме через недосконалість або недорозвиненість, найгірше — через несформованість *Самості* як найдосконалішої *архетипної форми психіки* [2; 3; 6]. Ми відчуваємо, що коли людина перебуває у пошуках свого істинного (глибинного) потенціалу, то вона ніби витуровує цей шлях до *Самості* (за Юнгом, це *індивідуація*) [13]. Саме через умови розвитку *індивідуації* ми або досягаємо *Самості*, або не досягаємо її.

Успішна ідентифікація відбувається саме через активність *індивідуації*⁴ (*динамічної рефлексії*), завдяки усталеності психосоціальних чинників як чинників

4 Принцип індивідуації або екземплярність (екземпляризм). (Бонавентура — виникнення «усього з єдиного», Фома Аквінський). *Exemplaries* — первинні зразки (ті, що не відрізняються від божественної субстанції).

колективної консолідації в інтерсуб'єктивному просторі як ціннісному світовому орієнтирі.

Природа індивідуації — не що інше, як *Вища Духовна потреба*. Саме завдяки активності *динамічної рефлексії* така потреба і виникає. Але варто не забувати, що досить часто на шляху *індивідуації* як перепони на шляху до *Самості* трапляються, як *інфляція* (або *гіпоманія*), так і *депресія* (відчуття власної нікчемності — *прямий шлях до тоталітаризму*). Тоді виникає абсолютна неспроможність досягти відчуття внутрішньої гармонії. За Юнгом, *інфляція* (*гіпоманія*) сфери *Я* буде вкрай небезпечною саме тоді, коли вона ідентифікуватиме себе із *Самістю* [13]. Зазвичай дезорієнтація (*гіперактивація*) постає як деформація (*викривлення*) *персони*. Таким чином, якщо *індивідуацію* супроводжуватимуть *інфляція* (стан неусвідомлюваності як перепона на шляху *усвідомлення*) або *депресія*, то у таких випадках з'являтиметься дезорієнтація, супроводжувана почуттям присутності у собі манії величності (*культу особи*) або відчуттям абсолютної власної нікчемності (*деформація /викривлення/ такого культу*) тощо. Якщо психіка вщерть заповнена *архетипним матеріалом*, вона втрачає свою здатність його контролювати, позаяк одностайна активація всіх *архетипних форм* завжди змушуватиме психіку виходити за межі своїх контрольованих сфер, провокуючи таким чином і *інфляцію*, і *депресію* як суттєві перепони на шляху *усвідомлення*, отже — *індивідуації*. Таким чином, саме вони можуть стати тими суттєвими психосоціальними перепонами на шляху усталеності єдиної універсальної форми державного правління, яка й інтегруватиме такі бажані *свободу, совість та істину*.

Розсіяна множинність архетипів завжди знаходитиме своє цілісне вираження у колективному як *інтерсуб'єктивному*, а отже, *істинному демократичному просторі*. Така їх розсіяна множинність упорядковується насамперед на засадах ознаки універсальності як цілісності, впорядкованої тими істинними демократичними умовами свого продукування.

Важливим у цьому контексті є дослідження проблеми так званого «*архетипного вибуху*» — *проблеми взаємодії архетипних сутностей*, зважаючи на їх виняткову здатність до одночасної актуалізації у кожній психіці. Установка несвідомого на сам так званий енергетичний пошук залишатиметься усталеною, а надлишок психічної енергії завжди набуватиме контекстуального призначення, і саме завдяки своїй первородній доглибинній інтенції (*домінантній архетипній формі*) перманентного пошуку. При цьому *зміст актуалізованої архетипної форми* залежатиме від контекстуального його використання несвідомим (*різноманітні активні прояви Самості, тіні, персони тощо*). Контекстуальна їх трансформація може реалізуватись як бажана зміна (*у разі активації Самості чи «здорової персони»*), а може і як деформація (*у разі активації деформованої персони чи тіні*). Кожна *архетипна сутність*, таким чином, завжди проявлятиме себе залежно від свого змістового психічного наповнення.

Переважно контекстуальний прояв *таких рецесивних архетипних форм* як, наприклад, *тінь* чи *деформована персона*, можна спостерігати зазвичай у таких неврівноважених «хворобливих» психічних станах, як, зокрема, *депресія* або *апатія* як реакція на *депресію*, *інфляція* (*гіпоманія*), *гіперактивність*, *ейфорія*, *гіпертимія* тощо. І тоді з приводу цього варто зауважити, що існують і інші думки, зокрема англійського філософа Девіда Пірса, який, розвиваючи *концепцію paradise engineering*, вважав *гіпертимію* доречнішим станом людини, ніж типовий її стан. Тоді про стан *гіпертимії* як бажаний (доречний) психічний стан свідчитимуть лише окремі активні прояви *Самості* чи «*здорової персони*».

Що стосується акцентованих характеристик психічного стану (*акцентованих рис характеру*), то досить часто вони також здатні проявляти себе у момент активації *архетипних форм* (і незалежно від їх психічного наповнення). Зокрема, *деформована персона і тінь* як рецесивні форми, як уже зазначалося вище, мають деструктивну здатність, отже, таку здатність, як здатність «перекривати» всі межі психічному для повноцінного функціонування усіх його рівнів — як свідомого, так і несвідомого. Для вироблення *позитивного енергетичного потенціалу* державному правителю потрібна лише так звана уніфікація *душевного, мисленнєвого, мовленнєвого та дієвого*. І це — завдання *архетипної феноменології*.

Знайти той засадничий психосоціальний чинник уніфікації між ними не так просто, можна говорити лише про так званий *ідеал намагання* під час аналізу політичної поведінки державного правителя як носія «національної» (мовної) свідомості; необхідно завжди зважати під час політичного аналізу на особливості реалізації його мовної інтенції в тому або іншому середовищі (контексті) й на особливості його ментальної структури як універсальної уніфікованої цілісності лише у разі феноменології.

Архетип — це первинний структуруючий фрагмент (матеріал) психіки, з усвідомленням активації котрого через визнання первинної його участі у несвідомому (що передуює дії) здійснюється раціональний вимір свідомого (реальної дії) [4, с. 6—13].

Архетипні форми психіки — первинні несвідомі інтенції, які реалізують себе як патерни поведінки. Якщо роль архетипів є формуючою, то вони здатні утворити навіть *цілісні архетипні формації* з допомогою структуруючої участі *архетипного матеріалу* як *психічного фундаменту* з домінантною роллю *Самості в інтерсуб'єктивних моделях як універсальних функціональних моделей поведінки* [4, с. 6—13]. Експлікація *архетипних змістів як доглибинних інтенцій політиків* знаходить їх формуючу роль (участь) насамперед в аксіологічному контексті; вони конституують *політичну реальність як інтерсуб'єктивну*. Тоді *архетипи* бачитимуться як *цілісні універсальні інтерсуб'єктивні сутності*, як контекстуальні (*ціннісні, такі, що виражають сенс*) самоідентифікатори. Ще варто обов'язково зауважити, що така інтенсивність самого процесу *архетипної ідентифікації* може провокувати також небезпеку так званого «*психоенергетичного вибуху*» всього *архетипного матеріалу*. У таких контекстах завжди актуальним залишатиметься питання щодо *структурного оформлення архетипів*, так званого їх «матеріального» наповнення⁵.

Інваріантне наповнення архетипу, так званий структуруючий його чинник (психічний матеріал), завжди реалізує себе через його контекстуальне використання. *Інваріантом архетипу* (або його структуруючим чинником) бачаться *сконцентровані унікальні скупчення (згустки) психічної енергії*, що виникають як різноманітні несвідомі прояви — «*фрагменти психіки, що оживають*». Зокрема, це можуть бути різноманітні *інсайтні прояви психічного*, позбавлені усякої *контекстуальної детермінації*, позаяк вони є спонтанними психічними актами. Виникають вони у процесі мислення через актуалізацію *архетипних форм* і переважно через актуалізацію *Самості*, отже, можуть як культивуватися в *архетипах* (як *прадавній психічний матеріал*), так і «*виринати*» з них (як *прадавній психічний матеріал*), і лише в момент своєї миттєвості. Таким чином вони конституують реальність (включно з політичною), про що вже неодноразово йшлося вище.

⁵ Матриці С. Грофа (методологія трансперсонального); *психофрактал* як фрагмент універсальної, трансперсональної психіки або частка універсальної матриці психічного, за О. А. Донченко. Теорія свідчить, що «*психофрактал* уже в момент народження виокремлює людину з матричної „маси“, налаштовуючи її на певну психосоціальну спеціалізацію».

Але саме через здатність архетипів до контекстуальної активації, уточнення їх онтологічності стає можливим лише в ситуаційному контексті — дискурсі (у найширшому його розумінні як *фундаментальної умови вербального — особливого чинника структурування реальності через активну участь архетипних елементів психічного*) [4, с. 6—13].

Висновки. Запропоноване дослідження уявляється особливо актуальним, оскільки ми можемо спостерігати за тим, як сьогодні політична дійсність, зокрема українська, активно демонструє так звані «архетипні вибухи» як у контексті ухвалення нагальних політичних рішень, доленосних для країни, так і в контексті інших резонансних подій, що відбуваються в країні. Тому необхідно звертатися до дослідження тих проблем, які своїми витоками сягають насамперед у несвідоме, позаяк у несвідомому акумулюється вся несистематизована психічна енергія, реалізація котрої й спричинює душевний неспокій або деформуючи вже сформований світогляд, або створюючи суттєві перепони на шляху формування самого переконання як ядра світогляду. Зокрема, відсутність елементарної логіки (раціонального) у поясненні здійснення суперечливих дій (подій) неодноразово загострює актуальність вищезазначених проблем.

Для розвідок такого ґтибу проблем науковій психології необхідно знайти саме той методологічний апарат (ту парадигму, яка претендувала б як на свою унікальність, так і на універсальність як інструментальний засіб дослідження архетипного шару колективної психіки як фундаментального шару її несвідомого). А науково обґрунтований підхід — це вже потенційна методика для експерименту.

Науковою мовою глибинної психології слугуватиме *феноменологія*, а доглибинної (архетипної) психології — *архетипна феноменологія*, насамперед як *фундаментальна методологія дослідження архетипів як структурних універсалій психіки* [4, с. 6—13].

Отже, ще раз варто нагадати, що запропонована проблематика дослідження визначається як наукова претензія саме на *інтерсуб'єктивне розуміння архетипної сутності* [5, с. 26—39]. Саме феноменологічний аналіз перш за все *інтерсуб'єктивного значення архетипу* і надає можливість наблизитися до визначення його універсальної сутності. Через можливість контекстуальної активації кожна *Самість як формуюча архетипна форма* бачиться як *інтерсуб'єктивний феномен*, позаяк, якщо уточнення потенційної онтологічності *кожної архетипної форми* стає можливим лише в контексті, то *Самості як формуючої форми — в інтерсуб'єктивному просторі*. Тому кожен такий *архетип з його формуючою функцією* активізується лише як *інтерсуб'єктивний феномен*.

Застосування *феноменологічних принципів* у психологічній практиці допоможе, перш за все, виробити саме той *універсальний інтерсуб'єктивний патерн*, що буде здатним до накопичення індивідом *позитивного енергетичного потенціалу*, а *отже, і позитивного колективного досвіду*, який *накопичують групи, нації та Універсум*.

Приборкання такого досвіду такими *універсальними позитивними енергетичними патернами*, як *психічний потенціал* і свідчитиме про *формуючу роль архетипів в інтерсуб'єктивних моделях поведінки*. Саме такий контекст дослідження активації *архетипних форм* бачитиметься актуальним у межах *феноменологічної парадигми*.

Отже, знаходження *Правителем* свого ґешталту (себе як цілісності) завжди допоможе йому уникнути проблем, особливо тих, які порушують його психосоціальну рівновагу.

Успішне самоствердження у геополітичному просторі саме через активність *індивідуації (динамічної рефлексії)* може реалізуватись завдяки усталеності чинників колективної консолідації *в інтерсуб'єктивному просторі* як ціннісному світовому орієнтирі, де *участь Правительства* сприйматиметься як вроджена його здатність співналаштовуватися зі своєю внутрішньою глибинною природою, зі своєю *Самістю*, й отже таким чином демонструвати чесноти через стиль державного управління як потребу нації. І на завершення актуальним рефреном звучатиме думка:

Архетипні патерни поведінки індивіда — основа формування його життєвого сценарію!

Архетипні патерни поведінки індивіда як чинники в інтерсуб'єктивних моделях поведінки — запорука його життєвого успіху!

Архетипні патерни поведінки державного правителя як чинники в інтерсуб'єктивних моделях поведінки — запорука успіху державного управління!

Література:

1. Аристотель. Политика. / Аристотель ; пер. С. А. Жебелева // Сочинения : в 4-х т — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 376—402.
2. Боровицька О. М. Архетипні витоки толерантності (до проблеми ціннісних настанов молоді) / О. М. Боровицька // Сучасна молодь і проблема життєвих цінностей: філософські та етико-культурологічні виміри : збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (м. Київ, 15—16 квітня 2010 року). — К., 2010. — С. 120—123.
3. Боровицька О. М. Архетипна сутність духовного (до питання про його роль в умовах глобалізації) / О. М. Боровицька // Духовна компонента в системі вищої освіти України : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Луцьк, 28 травня 2010 року). — Луцьк, 2010. — С. 375—388.
4. Боровицька О. М. Архетипні формації дискурсу (до питання про їхню роль як мультикультурної цілісності) / О. М. Боровицька // Символическое и архетипическое в культуре и социальных отношениях : сборник материалов международной научно-практической конференции (Пенза—Прага—Киев, 5—6 марта 2012 года). — Пенза ; Прага ; Киев, 2012. — С. 6—13.
5. Боровицкая Е. Н. Интерсубъективная сущность архетипа как проблема практической феноменологии (в поисках универсальной методологии исследования) / Е. Н. Боровицкая // Символическое и архетипическое в культуре и социальных отношениях : сборник материалов международной научно-практической конференции (Пенза—Прага, 5—6 марта 2011 года). — Пенза ; Прага, 2011. — С. 26—39.
6. Боровицька О. М. Молодіжний архетип як креативний образ майбутнього / О. М. Боровицька // Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри : збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (м. Київ, 26—27 березня 2009 року). — К., 2009. — С. 293—294.
7. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2-х т. / Т. Гоббс. — М., 1964. — Т. 2. — С. 197.
8. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. — К.: Либідь, 2001. — 334 с.
9. Донченко Е. А. Фрактальная психология: доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни / Е. А. Донченко. — К.: Знання, 2005. — 323 с.
10. Донченко Е. А. Феноменология архетипа и государственное управление / Е. А. Донченко // Публичное управление : теория и практика : сборник научных

работ Ассоциации докторов наук государственного управления. — Х.: ДокНаук-ДержУпр, 2010. — № 3—4. — С. 35—36.

11. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / Конрад Лоренц ; пер. с нем. Г. Ф. Швейника. — М.: Прогресс ; Универс, 1994. — 272 с.

12. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / Зигмунд Фрейд ; пер. Н. А. Столляр. — М.: Современные проблемы, 1926.

13. Юнг К. Г. Исследование процесса индивидуации. Тэвистокские лекции / К. Г. Юнг ; пер. с англ. В. Ю. Кушаков, В. И. Менжулин ; отв. ред. С. Л. Удовик. — М.: Рефл-бук ; К.: Ваклер, 1998. — 295 с.

Катерина МЕРКОТАН

СУЧАСНА ДЕМОКРАТІЯ: «ЗМІНА АРХЕТИПІВ» ЧИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ?

Демократія як механізм взаємодії громадян і влади має тривалу історію. Досвід багатьох країн свідчить, що демократія здатна забезпечити громадянам рівні права і свободи; вона може бути уособленням інтересів громадськості, яка здійснює дієвий контроль за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Однак втілення демократичних засад вимагає неабияких зусиль, воно стає можливим у разі великого прагнення громадян до свободи та її дотримання правовими засобами, а політичні інститути, насамперед держава, мають забезпечувати умови для реалізації громадянських прав і свобод.

Разом з тим, демократія — це певний суспільний і політичний ідеал, якого людство прагне досягти протягом тисячоліть. Тому проблема демократії залишається й донині актуальною. Про це яскраво свідчать численні дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених (Р. Даль, Р. Далтон, Дж. Сарторі, Ф. Шміттер, Т. Карозерс, К. Джанда, А. Лейпхарт, Л. Даймонд, М. Паренті, П. Лемьє, А. Ковлер, Л. Сморгунов, М. Ільїн, Ф. Рудич, І. Варзар, М. Головатий, О. Фісун, О. Бабкіна, Е. Афонін, В. Бортніков, Н. Латигіна та ін.).

У результаті маємо велику кількість визначень, різних класифікацій та різновидів демократії. Зрозуміло, що за сучасних обставин здебільшого вже не йдеться про пряму демократію, бо, як влучно зауважив у своїй «Вертикальній демократії» Дж. Сарторі, «ми давно й остаточно переросли грецький трафарет» [1, с. 85]. Натомість певні тлумачення народовладдя потребують переосмислення, передусім стосовно сутності демократії. Щодо її формальної сторони у дослідників навряд чи виникають якісь труднощі. До того ж більшість ознак демократії, як-то основні права і свободи громадян, розподіл та повноваження гілок влади, плюралізм, вільні вибори тощо, мають вагоме правове підґрунтя, тобто закріплюються переважним чином у національних конституціях.

Накопичений же досвід демократії дає підстави для узагальнення цього поняття та наповнення його конкретним змістом. Отже, виникає проблема розуміння сучасної демократії. Власне з метою її вирішення відомий американський політолог Р. Даль разом з не менш відомим Ч. Ліндбломом увели в політологічний обіг поняття поліархії (влади багатьох, а не всього народу). У такий спосіб дослідники намагалися показати «конкурентні переваги» демократії — боротьбу партій за владу та можливість створювати дієві канали комунікації влади з громадськістю.

Вищезгаданий Дж. Сарторі, «переглядаючи теорію демократії», оперує вже поняттям селективної поліархії, наголошуючи на необхідності формування політичної еліти. Остання

МЕРКОТАН Катерина,

кандидат політичних наук

Анотація: у статті аналізуються проблеми розуміння сучасної демократії, здійснюється пошук критеріїв, що дозволять урахувати зміни суспільного та державного розвитку, окреслюються перспективи демократичної розбудови в Україні.

Ключові слова: демократія, демократичні трансформації, критерії демократичного розвитку.

УДК 321. 7

MERKOTAN Kateryna

MODERN DEMOCRACY: “CHANGE OF ARCHETYPES” OR RETHINKING THE ESSENCE?

Annotation: The article analyzes the problems of modern democracy understanding, searches for the criteria for changes in the social and state's developments, and outlines the prospects for the democratic development in Ukraine.

Keywords: democracy, democratic transformations, criteria of democratic development.

покликана фахово здійснювати демократичне управління, тобто реалізовувати владні повноваження, надані їй виборцями. Власне, таким чином представники державної влади можуть втілювати демократію в життя того чи іншого суспільства. Натомість ще в 40-х рр. минулого століття англійський дослідник демократії А. Ліндсей зауважував, що демократія має використовувати всілякі вміння, знання і навички. До того ж без далекоглядності та фахового управління неможливо функціонувати в нашому складному, взаємозалежному світі. Культивування ж некомпетентності здатне призвести до катастрофи (читай — соціальної, суспільної тощо) [2, с. 261].

Як видно, наразі актуальним залишається вирішення проблеми суб'єкта демократії, а радше суб'єкта влади. Наскільки ефективним сьогодні є делегування влади певним політичним групам, зокрема політичним партіям? Чи здатні партійні лідери перетворитися на політичних лідерів, які неухильно керуватимуться демократичними принципами в управлінні державою? У протилежному випадку виникає спокуса змінити статус народного обранця на олігарха, маніпулюючи при цьому демократичними ідеями. На жаль, така спокуса є симптомом (для декого — хворобою) політичної діяльності представників різних демократичних країн, навіть розвинених демократій. Недарма на американських теренах свого часу (1974 р.) з'явилася робота М. Паренті «Демократія для небагатьох». Свідченням популярності в сучасних умовах є її постійне перевидання (2011 року побачило світ чергове одинадцяте видання). Автор наочно демонструє, як правляча верхівка США, сама того не підозрюючи, часом виступає проти демократичних досягнень, зокрема проти етнічної та гендерної рівності, свободи слова, більшої підзвітності виборних посадових осіб, справедливих соціально-економічних програм тощо.

Ще складнішою для вирішення є проблема суб'єкта влади в Україні. На жаль, народовладдя залишається формальною ознакою нашої хиткої демократії. Насправді ж народ відчужений від влади, радше є її об'єктом маніпулювання, а найтрагічнішим є те, що громадяни спокійно віддають владу маловідомим або ж зовсім невідомим людям і потім не контролюють процес управління державою. У цьому випадку, як і десятки-сотні років тому, спрацьовує архетиповість колективного несвідомого — віра в Героя в різних його іпостасях.

Іншою проблемою демократії є вибір її оптимальної моделі в сучасних умовах. Виходячи з досвіду функціонування демократичних режимів, дослідники виокремлювали ті чи інші ознаки, що згодом ставали підґрунтям для формування теорій демократії. Починаючи з Ж. -Ж. Руссо з його політичною участю, кожна нова теорія демократії віддзеркалювала певні демократичні процеси, характерні для тієї чи іншої держави. Як наслідок відбувалося розширення теоретичного та методологічного підґрунтя демократії. Зокрема, Дж. Мілль використовує як засадниче поняття представництва, Дж. Медісон — принцип стримування і противаг, Й. Шумпетер — конкуренцію еліт, А. Токвіль — децентралізацію влади, Ф. Хайек — свободу тощо.

У результаті з'явилися численні моделі демократії¹, що демонструють її розвиток залежно від специфіки політичних, економічних і соціальних реалій. Усі ці моделі так чи інакше націлені на розкриття сутності демократії сучасними засобами. Однак «логіка рівності» (Р. Даль), втілена в сучасних інститутах демократії, далеко не завжди дає позитивні результати. Натомість

¹ Ліберальна демократія, елітарна демократія, консенсусна демократія, партиципативна демократія, плюралістична демократія, консолідована демократія, інформаційна демократія, електронна демократія тощо.

спостерігається відчуження інститутів демократії, насамперед парламентів, від виборців (читай — основного суб'єкта демократії). Таким чином, втрачається певна соціальна рівновага внаслідок зростання недовіри громадян до влади, політична участь набуває спотворених форм (купівля-продаж голосів, підкуп виборців) тощо. Сама ж демократія суттєво втрачає через знецінення її ідеалів, послаблення ролі демократичних інституцій і певну інертність суспільної свідомості в оцінці сучасних політичних, економічних та інших трансформацій.

Чи свідчить вищезазначене про так звану «зміну архетипів» демократії? Навряд чи, радше про їх переосмислення. Насамперед тому, що не існує іншого суб'єкта демократії, окрім народу, який завжди виступає носієм колективного несвідомого. У сенсі демократії це означає колективне управління, колективне ухвалення рішень, сприйняття думки колективної більшості. Тому стереотипи колективного несвідомого на кшталт «свобода, рівність, братерство» і надалі залишаються архетиповими образами демократії, хоча і потребують постійного змістового оновлення з огляду на внутрішні та зовнішні зміни в розвитку демократичних держав.

Як не парадоксально, але власне архетипові засади демократії здебільшого гальмують розвиток суспільства. Йдеться про ухвалення законів і постанов, тобто колективних рішень на державному рівні, які не є ефективними, а тому не сприяють закріпленню демократичних цінностей у свідомості громадян. Водночас засадничі поняття демократії теж набувають нового змісту, а в масовій свідомості часом ще живе стереотип як не феодальної, то так званої «радянської» свободи. Так само — і з поняттям рівності, яке має тлумачитися як рівність можливостей, у тому числі в управлінні державою. Натомість колективне несвідоме є досить консервативним і потребує неабиякого впливу, для того щоб відбулися певні світоглядні зміни. Допоки ж таких змін не сталося, колективне несвідоме радше прагне до соціальної ієрархії, подібної до божественної будови світу. Власне, таким чином актуалізуються в народній пам'яті образи сильних предків, відтак — образ монарха, вождя та ін. І тоді про демократію слід забути, навіть якщо на якийсь час здається, що така «сильна рука» потрібна для зміцнення держави.

Разом з тим, демократія, яка сама стала традицією на теренах окремої держави чи сукупності держав (наприклад, Європейського Союзу) наповнює новим змістом традиційні цінності, сприяє їх утвердженню в масовій свідомості. Така контрверсійність демократичного розвитку має постійно братися до уваги як теоретиками, так і (що набагато важливіше) практиками, тобто політичними лідерами, державними діячами та ін.

У сучасних умовах розуміння та функціонування демократії вимагає урахування багатьох її особливостей, пов'язаних, по-перше, зі зміцненням її символічного змісту, по-друге, зі зростанням процесів опосередкованості народовладдя та відчуження інститутів влади від суспільства, по-третє, з розширенням меж індивідуальної свободи внаслідок взаємовпливу національних демократій.

Отже, в процесі розвитку демократія постійно оновлюється, про що і свідчать численні її теорії та моделі. Зрештою, постає проблема критеріїв демократії, згідно з якими ту чи іншу державу можна вважати демократичною і наскільки демократичною. Важливою умовою є також можливість порівняння розвитку демократичних процесів у різних країнах. Для цього, як правило, і виокремлюються певні моделі демократії.

Так, компанія «The Economist Intelligence Unit» (аналітичний підрозділ британського журналу «Economist», скорочено — EIU) у своєму дослідженні «Індекс демократії» (проводилося 2006, 2008, 2010, 2011 року) класифікує 167 країн як повні демократії, недостатні демократії, гібридні та країни з авторитарним режимом.

Таблиця 1

Рівень демократизації країн світу, 2010—2011 рр.

Політичний режим	Кількість країн, 2010 р.	Кількість країн, 2011 р.
Повна демократія	26	25
Недостатня демократія	53	53
Гібридний режим	33	37
Авторитарний режим	55	52

Складено за [3, 4].

Результати дослідження 2011 року свідчать про зменшення порівняно з 2010 роком країн з повною демократією (2010 р. — 26 країн, 2011 р. — 25) та збільшення кількості гібридних демократій (2010 р. — 33 країни, 2011 р. — 37). Щоправда, менше стало і країн з авторитарним режимом (2010 р. — 55 країн, 2011 р. — 52).

Позбулася статусу «повної демократії» Португалія, яка 2010 року в дослідженні EIU була 26-ю, тобто замикала список у рейтингу країн повної демократії. До того ж відбулися зміни у складі тих країн, що залишилися в цьому списку. Зокрема, втратила два пункти Фінляндія (2010 р. — 7-ма, 2011 р. — 9-та в рейтингу), США з 17-го перейшли на 19-те місце, Іспанія — на останньому (25-му) місці серед країн повної демократії, а 2010 року їй відводилася 18-а позиція.

Натомість поповнилася група країн з гібридним режимом. Здається, це так звана «група ризику». Країни, що до неї входять, не мають усталених ознак демократичного розвитку. Отже, демократія легко може перетворитися на авторитаризм (минулорічним дослідженням EIU, зокрема, Росію зараховано до групи країн з авторитарним режимом). Загалом розвиток демократії останніх років свідчить про наявність проблем, пов'язаних з якісним функціонуванням демократичних інституцій різних країн світу, у тому числі в нових незалежних державах Східної Європи. На жаль, 2011 року Україна теж поповнила групу гібридних режимів, посівши 79-е місце в рейтингу досліджуваних країн (2010 року посідала 67 місце в групі країн з неповною демократією).

Власне, індекс демократії, запропонований EIU, заслуговує на увагу експертного середовища завдяки вдало визначеній сукупності критеріїв демократизації, а саме рівня електоральних процесів і плюралізму, функціонування урядів, політичної участі, політичної культури та рівня дотримання громадянських свобод. Таке поєднання сутнісних ознак демократії дозволяє виявити рівень готовності громадянського суспільства та держави до демократичних перетворень, їх індивідуального та колективного сприйняття. Більш того, стає зрозумілою взаємозалежність політичних, економічних, правових та інших процесів, що уможливорює створення якісних прогностичних моделей розвитку демократії.

Дослідження наочно демонструє крихкість української демократії. Водночас воно є вагомим приводом як для влади, так і для громадськості подивитися правді в очі, зробити нагальні висновки і вибудувати нову стратегію утвердження демократії в Україні. Наразі ж складається небезпечна тенденція відходу від демократичних засад розвитку держави та суспільства. Про це свідчать дані, наведені в таблиці 2.

Показники сукупного рейтингу України, 2010, 2011 рр.

	Електоральні процеси і плюралізм*	Функціонування уряду	Політична участь	Політична культура	Громадянські свободи	Середній показник
2010 рік (67 місце)	9,17	5,0	5,0	4,38	7,94	6,3
2011 рік (79 місце)	8,33	4,64	5,0	4,38	7,35	5,94

Складено за [3, 4], * — рівень визначався за 10-бальною шкалою

Отже, маємо непривабливий рейтинг, зважаючи на те, що перебуваємо нижче Намібії (68 місце, середній показник рейтингу — 6,24), Румунії (59 і 6,54), Болгарії (52 і 6,78), Польщі (45 і 7,12) та Естонії (34 і 7, 61 відповідно)².

Як і раніше, «відтягує» рейтинг України недосконала законодавча база виборів, а отже, і численні порушення під час їх проведення. 2012 року на нас чекає чергове випробування новою (старою — парламентські вибори за змішаною системою проходили у 1998 і 2002 рр.) виборчою системою, а, відповідно, і виборчою процедурою. Натомість відсутність усталеної системи не сприяє зміцненню демократії.

Ще більш тривожною ознакою є зниження показника дотримання громадянських свобод в Україні. Про це свідчить не лише дослідження EIU. Інші міжнародні організації. Зокрема, Freedom House у своєму аналітичному звіті за 2010 — перше півріччя 2011 року «Стан дотримання політичних прав та громадянських свобод в Україні» відзначає погіршення в Україні ситуації з дотриманням громадянських свобод. Більш того, упорядники спеціального звіту Freedom House «Б'ючи на сполох: на захист демократії в Україні» зазначають, що «за президента Януковича Україна стала менш демократичною, і якщо теперішні тенденції не зупинити, то країна може скотитись до авторитаризму» [5]. Водночас жевріє ще надія на демократичну розбудову в Україні, бо в світовому рейтингу демократії стоїмо на першій сходинці гібридного режиму, а не на останній...

Загалом «Індекс демократії-2011» засвідчив зниження рівня демократії в 48 зі 167 країн. Лише в 78 країнах індекс не змінився. Йдеться про 46,7 % від кількості досліджуваних країн. Таким чином, доводиться визнавати, що демократія все ще залишається ідеалом суспільного розвитку, хоча процесами демократизації охоплено переважну більшість країн світу.

Однак запровадження демократичних процедур, більш того, перетворення їх на дієвий чинник функціонування держави та громадянського суспільства вимагає, по-перше, урахування сучасних змін у взаємовідносинах влади і громадськості. По-друге, варто брати до уваги не лише національні, а й транснаціональні умови, виходячи з глобалізації суспільного розвитку. По-третє, демократичні трансформації, що відбуваються в різних регіонах світу, з необхідністю викликають світоглядний резонанс, провокуючи перегляд демократичних засад навіть у країнах з усталеними традиціями народовладдя. По-четверте, взаємоузалежнення світових політичних процесів впливає на посилення взаємовпливів в економічній, правовій, технологічній сферах тощо.

2 У рейтингу після України: Гонконг (80 і 5,92), Танзанія (90 і 5,64), Мозамбік (100 і 4,90), Єгипет (115 і 3,95, останній у групі країн з гібридною демократією).

Така ситуація змушує до переосмислення демократичних цінностей як на теоретичному рівні, так на практиці демократичних перетворень, а також на рівні індивідуальної та суспільної свідомості.

Нові моделі демократії, що з'являються останнім часом, потребують їх сучасного узагальнення та усвідомлення. Уже постає питання про нову — четверту — хвилю демократії. Багато ознак указує на її утвердження у світовому демократичному просторі. Свого часу С. Хантінгтон зазначав, що за кожною новою хвилею демократичного піднесення настає час занепаду, стагнації, після якого чергова хвиля демократії піднімається з новою силою, стає ще бурхливішою. Підтвердження хвильової теорії демократії С. Хантінгтона знаходимо у Л. Даймонда, який використовує поняття демократичної рецесії для означення перехідного стану в розвитку демократії.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що сучасний світ вступає в епоху нових викликів демократії. Це стосується і демократичної спільноти розвинених країн, і появи нових демократій внаслідок повалення авторитаризму.

Перші, зокрема європейські, країни змушені вирішувати нагальну проблему консолідації демократії [6]. Процеси, що відбуваються на теренах Європейського Союзу, яскраво ілюструють необхідність активного пошуку ефективних демократичних рішень. З новою силою актуалізується ключова проблема демократії — проблема свободи (політичної, економічної, особистісної тощо). І в цьому контексті можна певним чином говорити якщо не про зміну архетипу свободи, то про його нове прочитання в сучасних умовах. Йдеться про розширення простору для вивільнення колективного несвідомого, збільшення обсягів як особистісної, так і колективної свободи і водночас посилення їх взаємовпливу на тлі узаалежнення від зовнішніх факторів.

Інший напрямок розвитку демократії стосується здебільшого країн Азії та Африки. І тут криється небезпека розвитку квазідемократії, тобто заміна демократії як такої лише електоральною демократією. Звуження критеріїв демократичності лише до свободи виборів негативно впливає на розвиток політичних і громадянських прав та свобод. Власне, для цих країн демократія є лише можливістю, лише формальною ознакою, яка з часом «обростатиме» (або ні) демократичним змістом. Їх «архетиповий код» суттєво відрізняється від європейського, отже, демократія має мінімальні шанси бути реалізованою.

Література:

1. Сартори Дж. Вертикальная демократия / Дж. Сартори // Полис. — 1993. — № 2. — С. 80—90.
2. Lindsay A. D. The Modern Democratic State / Lindsay A. D. — London : Oxford University Press, 1943. — 345 p.
3. Democracy index 2010 : Democracy in retreat [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.eiu.com/public/democracy_index.aspx. — Назва з титул. екрану.
4. Democracy index 2011 : Democracy under stress [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2011. — Назва з титул. екрану.
5. Стан дотримання політичних прав та громадянських свобод в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://freedomhouse.org.ua/files/DSUreport2011.pdf>. — Назва з титул. екрану.
6. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? / Л. Даймонд // Полис. — 1999. — № 1. — С. 10—26.

Іван МИЦЕНКО

АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Формування та забезпечення безпечної життєдіяльності в Україні є неможливим без глибокого дослідження фундаментальних проблем з безпеки людини й населення, а також удосконалення системи управління безпекою життєдіяльності та створення організаційно-економічного механізму її регулювання.

Дослідження проблем безпеки життєдіяльності обумовлено тим, що людину постійно переслідують небезпеки і загрози. Вона сприймає світ у вигляді об'єктивної та суб'єктивної реальності, перетворює природу і разом змінюється сама, будучи одночасно суб'єктом продукування світу і його об'єктом.

Фактори, що формують стан безпеки життєдіяльності, як за своєю природою, так і залежно від тієї чи іншої конкретної ситуації, можуть чинити стабілізуючий або дестабілізуючий вплив на їх розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпека є комплексною категорією суспільної діяльності, однак можливості її забезпечення виникають лише тоді, коли турбота про неї стає частиною світогляду не тільки держави, а й суспільства. Як зазначає В. Ліпкан, вона має предметний характер, наповнена конкретним змістом і у випадку чітко вираженого небезпечного стану набуває конкретної правової характеристики [1, с. 188]. Це пов'язано з тим, що в процесі людського розвитку виникають принципово нові проблеми, для вирішення яких потрібен пошук нових конструктивних підходів, адже соціально-економічні зміни, які відбуваються останнім часом в низці країн, стосуються і України. Ці зміни мають як позитивний так і негативний характер, а в деяких випадках призводять до загострення існуючих і виникнення нових проблем у формуванні стану безпеки життєдіяльності.

Забезпечення безпеки життєдіяльності як важливої складової державного управління передбачає аналіз наукових тлумачень основних категорій, що складають понятійний апарат означеного наукового напрямку. У першу чергу це стосується таких ключових термінів, пов'язаних з безпекою життєдіяльності, як безпека, небезпека, загроза, ризик, виклик, вплив, шкода, діяльність, життєдіяльність, система.

Обґрунтування формування дефініції того чи іншого поняття, явища або процесу, як стверджує Я. Радиш, є однією з найскладніших процедур наукового дослідження [2, с. 195]. Тому визначення термінів безпеки життєдіяльності повинно виходити із загальної концепції безпеки, згідно з якою процес управління в умовах сучасної господарської діяльності є складною соціально-економічною проблемою, вирішення якої визначається характером взаємодії економічних, соціальних, екологічних, демографічних та інших факторів, що визначають розвиток суспільства.

Тотожність і спрямованість визначень щодо забезпечення безпеки як однієї з головних цінностей підтверджується змістом статей Конституції України. Згідно з ними людина, її життя і здоров'я, гідність

МИЦЕНКО
Іван,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Кіровоградського національного технічного університету, м. Кіровоград, Україна.

Анотація: досліджено організаційно-економічний механізм управління безпекою життєдіяльності та системний архетип ознак, що його утворюють. Визначено скоординовану взаємодію його суб'єктів.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, безпека, небезпека, загроза, виклик, ризик, системний архетип, управління безпекою життєдіяльності.

УДК 124. 42:338. 24

MYTSENKO
Ivan

ARCHETYPICAL PRINCIPLES OF LIFE SAFETY GOVERNING

Annotation: The paper studies the economic-organizing mechanism of life safety governing and the system archetype of signs that make it. The coordinated interaction of its subjects is defined.

Keywords: life safety, safety, danger, threat, challenge, risk, system archetype, life safety management.

і недоторканість, право на працю, безпечні і здорові умови праці визначаються найвищою соціальною цінністю [3, с. 10—16]. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за цю діяльність, а забезпечення прав і свобод людини є головним її обов'язком.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» [4] національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Результати проведеного аналізу та всебічного узагальнення сутності категорії «безпека», враховуючи визначення національної безпеки [4], надали можливість сформулювати на новій методологічній основі наступне визначення цього терміну: «Безпека — це захищеність життєво важливих потреб, інтересів і цінностей людини, населення, держави та її регіонів, що гарантовані Конституцією та законодавчими актами України, від внутрішніх та зовнішніх загроз, яка забезпечується діяльністю державних органів по виключенню (зниженню) небезпеки та створенню безпечних умов життєдіяльності».

Метою статті є дослідження архетипної природи управління безпекою життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Потреба в безпеці пов'язується з прагненням і бажанням людини досягти стабільного й безпечного стану в житті і діяльності. Вона охоплює потреби у захисті від екологічних, технологічних, соціально-економічних та інших небезпек з боку оточуючого середовища й упевненість у тому, що пріоритетні потреби людини задовольнятимуться повністю хоча б у майбутньому.

Тому забезпечення безпеки потребує уточнення вихідних положень та принципів таких понять, як небезпека, загроза, виклик, ризик, що є джерелами загроз і протистоять безпеці. Прояви небезпеки можна охарактеризувати як сукупність реальних або потенційних факторів, явищ, подій і процесів, які можуть чинити негативний вплив та завдавати будь-якої шкоди або збитку, а також створювати загрозу безпеці життєдіяльності людини.

Небезпека проявляється у вигляді загроз і характеризує можливість появи будь-яких з них чи то технічного, природного, економічного, інформаційного або соціального характеру, у разі реалізації яких можуть відбуватися несприятливі події і процеси (наприклад, природні катастрофи або лиха, аварії, економічні або соціальні кризи та ін.).

Слід відзначити, що причини небезпеки — це суперечності, що виникають, які в результаті їх прояву набувають якісно нової характеристики. Загрози пов'язуються з такими поняттями, як виклик та вплив. У більшості випадків ми звикли уявляти виклик як протидію національній безпеці, торгово-економічної експансії, але у разі перевищення певної межі (порогового значення) він може перетворитися на загрозу [1, с. 184]. Тобто, виклик можна охарактеризувати як прояв загрози, який вимагає реагування з метою попередження або зниження нанесення можливої шкоди. Інакше кажучи, це — критична точка загрози, що потребує відповідного реагування суб'єктів державного управління безпекою життєдіяльності.

Що стосується визначення впливу, то він проявляється через існування залежності між величиною дії будь-якого шкідливого фактору на об'єкт, який розглядається, з негативним ефектом від його дії. Впливи, як і ефекти, за рахунок яких вони утворюються, можуть мати різну тривалість у часі (одноразовий вплив, безперервний, періодичний) і різний просторовий масштаб (локальний, регіональний, глобальний). Для їх оцінки встановлюються критерії, що враховують як природу шкідливого впливу, так і ступінь його небезпечності для того чи іншого об'єкту. Ризик є об'єктивним

явищем у будь-якій сфері людської життєдіяльності і проявляється як множина їх окремих видів.

Існує точка зору, згідно з якою про ризик можна говорити тільки тоді, коли існує відхилення в розвитку того чи іншого процесу чи явища. Воно може бути позитивним або негативним. Негативне відхилення має місце у разі несприятливого результату. Позитивне відхилення виникає, якщо фактичний результат став більш сприятливим, ніж очікувалось [5, с. 15].

З поняттям «ризик» тісно пов'язане поняття „школа”. Якщо ризиком є тільки можливе негативне відхилення, то шкода є дійсним, фактичним негативним відхиленням. Ризик реалізується через шкоду, набуваючи конкретних вимірюваних економічних рис. Тобто, шкода — це фактичні або можливі економічні і соціальні втрати або погіршення природного середовища внаслідок змін в оточуючому людину середовищі, що виникають у результаті будь-яких подій, явищ або деструктивних дій. «Шкода» визначається як економічна, кількісна категорія, що виражає вартість втрат, збитку, проведених заходів або робіт тощо. У найзагальнішому визначенні, шкода — це оцінені наслідки [6, с. 12].

Використавши методичні підходи В. Кузнєцова [7, 8, 9, 10] та наведену вище термінологію, можна визначити системний архетип ознак безпеки життєдіяльності (рис. 1.).

Визначення безпеки та суміжних з нею категорій (небезпеки, загрози, виклику, впливу, ризику та шкоди) обумовлює можливість розробки системи управління безпекою життєдіяльності. При цьому слід ураховувати системно-структурний підхід, який торкається всіх сфер і видів життєдіяльності (екологічних, техніко-технологічних, організаційних, соціально-економічних тощо) та інших складових системи, до якої вони входять. Кожний з цих елементів впливає на інший, і всі вони перебувають у складній взаємозалежності, впливають на тривалість та рівень життя, здоров'я, добробут і соціальні взаємовідносини. У свою чергу, від рівня цих показників та стану їх безпеки залежить соціально-економічний, матеріальний і духовний розвиток країни.

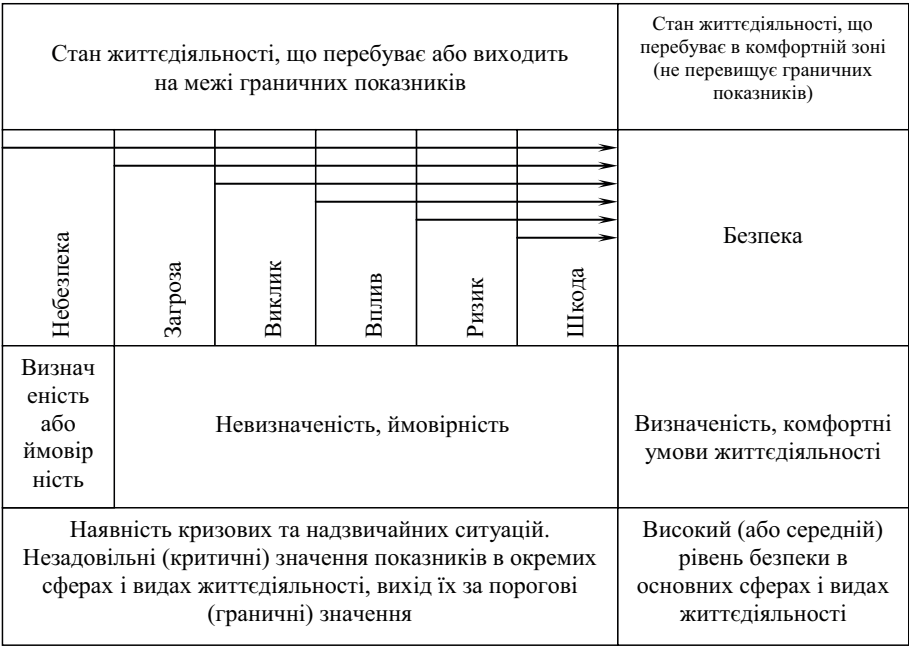

Рис. 1. Системний архетип ознак безпеки життєдіяльності

Тобто, означені вище системи частково втрачають своє значення, а їх місце, на нашу думку, повинна зайняти система «людина — економіка — середовище» (ЛЕС), яка є найбільш змістовною і визначає сутність забезпечення безпеки життєдіяльності. До цього слід додати зростаючі глобальні загрози та виклики безпеки життєдіяльності. Тому управлінські засади потребують розробки такої системи безпеки, яка буде здатна конкретизувати небезпеки, що виникають, знижувати ступінь їх впливу та сприяти розробці заходів для забезпечення відповідного її стану.

Для визначення цієї системи через взаємодію людини та екології в сучасних умовах було використано та адаптовано підходи Т. Акімової та В. Хаскіна [11, с. 61—66]. Ця система на перший погляд здається складною, але за певних умов і прогнозів може бути доведена до простої системної моделі, за допомогою якої можна визначити стан безпеки життєдіяльності людини (рис. 2.).

Рис. 2. Структура системи «людина — економіка — середовище».

Так, система «Середовище» (С) має дві підсистеми: природне середовище (сукупність всіх живих організмів біосфери) і штучне середовище, включно із середовищем проживання людини (антропогенне-природне, техногенне, соціальне).

Система «Людина» (Л) також містить дві підсистеми: це власне людина (група людей, населення) і сфера, яка визначає умови життя і діяльності — економіку (сфери і види життєдіяльності, господарство).

Контур (Л) має позитивний знак, оскільки узагальнено взаємозалежність між людиною й економікою можна розглядати як позитивну — певна кількість населення потребує задоволення потреб, тому, відповідно, збільшується виробництво продуктів, а також ресурсів для подальшого їх зростання. Другий контур (С) має негативний знак, оскільки взаємодія між організмами і середовищем у природі в цілому перевищує рівновагу — сфера природи володіє утворюючою функцією середовища і безпосередньо контролює властивості власного середовища, а умови середовища (головним чином обмеженість кількості природних ресурсів, які можуть бути використані) лімітують збільшення маси. Вплив економіки на природу є протилежно спрямованим (негативним), а стан середовища і населення поєднуються позитивними причинними зв'язками.

Це обумовлює подальше дослідження цієї системи як єдиного контуру причинних зв'язків. Усі компоненти в цій моделі замкнуті в єдину динамічну багаторівневу систему, тобто вона може функціонувати як показник системи безпеки життєдіяльності.

Таким чином, аналіз та узагальнення взаємозв'язків усіх елементів цієї системи дозволяє стверджувати, що її функціонування та поведінка залежать від змінних

факторів впливу. Але у разі більш глибокого дослідження ця система дозволить розробити певні заходи і передбачити виникнення загроз та небезпек, прогнозувати ризики, забезпечувати реалізацію відповідних заходів через ухвалення та реалізацію відповідних стратегій і програм.

Провідними параметрами при цьому повинні стати значення кількісних показників, визначених з урахуванням їх динаміки. Оптимальними слід вважати заходи, що передбачають максимальне зростання рівня безпеки життєдіяльності або заданий її рівень за мінімальних витрат на усунення загроз і пов'язаного з ними нанесення можливої шкоди.

Використовуючи існуючі підходи, можна стверджувати, що категорія безпеки життєдіяльності в управлінському аспекті повинна визначати характер та організаційно-економічну специфіку механізму управління нею, включно із можливістю надання пріоритету доцільності над формальними процедурами. При цьому цей механізм вимагає економічного, організаційного, екологічного та інших підходів з вирішення проблем забезпечення безпеки і надає необхідної структуризації процесам, пов'язаним з діяльністю суб'єктів управління безпекою життєдіяльності. Це зумовлює необхідність визначення управлінських засад безпеки життєдіяльності в системі державного управління.

Державне управління безпекою життєдіяльності є елементом соціального управління і складним, безперервним соціально-економічним та організаційно-технічним процесом, який здійснюється за певними функціями управління. Його здійснення передбачає скоординовану спільну діяльність суб'єктів управління в сферах та видах життєдіяльності, яка повинна відбуватися з найбільшою результативністю, раціональним використанням фінансових, матеріальних і трудових ресурсів.

Особливістю такого управління є те, що в ньому існують два об'єктивні механізми управлінського впливу на розвиток системи — свідомий і стихійний. Це означає, що управлінська система здатна ставити перед собою певну мету і реалізовувати її за допомогою певних принципів і функцій механізму управління. У разі стихійного розвитку впорядковувачий вплив управління на систему безпеки життєдіяльності є опосередкованим результатом взаємодії різних дестабілізаторів ситуації, зокрема випадкових явищ, факторів природних лих, різного виду загроз, небезпек, неконтрольованих ризиків та ін. Ця взаємодія зовні виглядає як некероване явище. Але головним завданням управління в системі безпеки життєдіяльності є створення дієвого механізму, пов'язаного з цілеспрямованою діяльністю суб'єктів та об'єктів управління з метою попередження та усунення загроз.

Існують різноманітні підходи до визначення управління безпекою: система постійних захисних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки у відповідності до умов внутрішнього і зовнішнього середовища, які змінюються [12, с. 102]; процес створення, розміщення та застосування різноманітних засобів для зменшення загрози [13, с. 2]; усвідомлений, цілеспрямований організуючий вплив суб'єкту управління на об'єкт з метою досягнення цілей безпеки [1, с. 201].

Розглядаючи різноманітні підходи до управління безпекою життєдіяльності, більшість авторів поєднує усвідомлену організацію цілеспрямованого функціонування системи та її елементів у відповідності до цілей розвитку та внутрішніх і зовнішніх умов існування системи як такої, що постійно змінюються [14, с. 12]. Для визначення та обґрунтування головних ознак системи управління безпекою життєдіяльності доцільно адаптувати досягнення матрично-структурного аналізу як системного засобу антикризового управління [15, с. 95]. З огляду на це систему управління безпекою життєдіяльності можна охарактеризувати як:

— множинність, предметну різноманітність і просторово-часовий поділ підсистем, блоків та інших компонентів, що її складають;

– багаторівневу ієрархічність та розгалуженість структурної організації в усіх підсистемах, блоках та компонентах в їх взаємозв'язку з параметрами, багатоланцюговими впливами контурів зворотного зв'язку;

– змінну властивість елементів системи і параметрів її стану, а також змінну структуру зв'язків між ними;

– поступове перетворення та епізодичні випадкові взаємодії компонентів і елементів системи тощо.

Закономірності управління безпекою життєдіяльності, що віддзеркалюють суттєві боки відносин управління і їх взаємозв'язок з виробничими силами, природокористуванням, соціально-економічними та соціально-трудовими відносинами, реалізуються на різних рівнях (державному, регіональному, галузевому, територіальному, об'єктовому) через конкретну діяльність людей, зайнятих у цій системі управління.

Ця система складається із сукупності підсистем, які характеризуються власними критеріями і показниками, об'єднаними певними відносинами, що утворюють єдине ціле з новими якостями порівняно з властивостями цих підсистем. Вона поділяється на складові частини з виділенням об'єктів — носіїв проблеми і суб'єктів, які забезпечують вирішення проблеми формування безпеки життєдіяльності, здійснення аналізу й оцінки впливу різних факторів на компоненти і систему в цілому, результатом яких є вибір і реалізація рішень по управлінню.

Ураховуючи специфіку системи управління безпекою життєдіяльності — зміни в її змісті, формах і результатах, що обумовлюють мету і функції управління, її можна представити у вигляді складної схеми (рис. 3.). Таке управління повинно здійснюватися на таких рівнях: стратегічному, тактичному, технологічному, організаційному та особистісному.

На стратегічному рівні визначаються концептуальні засади, які є основою для ухвалення пріоритетних рішень, загальних напрямків роботи в сфері формування та забезпечення безпеки життєдіяльності, критеріїв та чинників для їх оцінки.

У теоретичному аспекті він базується на наукових теоріях та ідеях, що є фундаментом безпеки життєдіяльності як сфери наукових знань у поєднанні з практичними заходами на певному рівні (держави, регіону, територіально-виробничого комплексу, міста, району, населеного пункту, підприємства, організації, установи).

Важливе місце в стратегії управління безпекою життєдіяльності посідає система її оцінювання. У практичній діяльності стратегічний рівень ґрунтується на тактичному наборі технологій, що забезпечують реалізацію концепції безпеки життєдіяльності. Утім, зв'язок стратегії і технологій є неоднозначним і непрямолінійним.

Стратегія й тактика управління визначаються метою, базуються на основних принципах організаційно-економічного механізму, вони націлені на досягнення успіху в реалізації основної мети і поточних завдань безпеки життєдіяльності, орієнтуючись на майбутнє в тій чи іншій сфері або виді діяльності.

Серед принципів управління безпекою життєдіяльності заслуговує окремої уваги принцип системності, безпосередньо пов'язаний із системою управління безпекою життєдіяльності.

Цей принцип передбачає розгляд безпеки життєдіяльності в першу чергу як соціально-економічної системи, яка має низку специфічних, притаманних тільки їй особливостей, насамперед цілісність, коли всі елементи і частини системи мають за мету досягнення спільних цілей, які стоять перед суб'єктами управління в цілому. Це не виключає можливості виникнення неантагоністичних суперечностей між її окремими елементами (підрозділами), складністю, яка проявляється в більшій кількості зворотних зв'язків.

Системний, комплексний підхід до управління безпекою життєдіяльності обумовлює встановлення критеріїв і показників, які підтверджують відмінність між наявним й очікуваним станами об'єкту як носія проблеми.

Здатність системи управління до саморегулювання і самоорганізації, а також досягнення мети та її завдань забезпечується за допомогою використання відповідних функцій управління.

Функція управління — певний вид управлінської діяльності, об'єктивно необхідної для забезпечення цілеспрямованого впливу на об'єкт управління [16, с. 103]. Це визначення є найбільш характерним для визначення функцій управління безпекою життєдіяльності.

Що стосується використання прикладних функцій управління безпекою життєдіяльності (регулювання, координації, мотивації та контролю), то вони пов'язані з тактикою управління, здійсненням оперативних дій, а також є характерними і для стратегії управління.

Слід відзначити, що комплексний підхід до управління безпекою життєдіяльності відображає прагнення теоретиків і практиків інтегрувати всі види діяльності з вирішення управлінських проблем в єдиний ланцюг, розірваний у результаті «надмірного захвату» функціональним підходом, за якого кожна складова безпеки життєдіяльності розглядається без зв'язку з іншими. При цьому увага фокусується на взаємозв'язку окремих дій, кожна з яких, у свою чергу, є процесом. Наприклад, на регіональному рівні виділяють шість типів соціально-економічних процесів, чотири з яких доцільно організувати за територіальною ознакою. Серед них — такі як забезпечення й обслуговування усіх виробництв, розвиток виробничої інфраструктури, забезпечення потреб населення, розвиток соціальної інфраструктури [17, с. 12]. Крім згаданих авторами чотирьох процесів за територіальною формою організації, слід передбачати і сферу безпеки життєдіяльності, яка має багато можливостей для внутрішньорегіонального формування та регулювання.

У системі безпеки життєдіяльності, як правило, відбуваються події, які неможливо точно передбачити, оскільки їй притаманний мінливий ступінь динаміки, який з часом модифікується і перетворюється на інший.

Структура системи управління безпекою життєдіяльності визначається сукупністю елементів і взаємозв'язків та взаємодії між ними. Зміна ж характеру зв'язків призводить до зміни структури, а зміни у взаємодіях між елементами — до зміни внутрішнього середовища, що супроводжується ефектами взаємодій.

Водночас у системах можна спостерігати ізольовані («приховані») елементи або групу елементів, які не взаємодіють з іншими елементами цієї системи. Це означає, що вплив на один або декілька елементів системи обов'язково призведе до зміни інших елементів, тобто утворюється єдність елементів у результаті тієї чи іншої дії [16, с. 103].

Висновки і пропозиції. Таким чином, ураховуючи стан та проблеми безпеки життєдіяльності глобалізованого суспільства і, зокрема, населення України як його невід'ємної складової, необхідними є кардинальні зміни в основних сферах і видах життєдіяльності. Реалії є такими, що держава повинна суттєво підвищити рівень безпеки і забезпечити реалізацію функцій управління в таких важливих сферах, як економіка, освіта, охорона здоров'я, екологія та ін. Створення дієвого механізму забезпечить безпеку на всіх рівнях життєдіяльності і є однією з головних стратегій розвитку держави.

Література:

1. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посібник / В. А. Ліпкан. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. — 208 с.
2. Радиш Я. Категорійно-понятійний апарат про державне управління системою охорони здоров'я України / Я. Радиш // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. — 2001. — №1. — С. 193—202.

3. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К.: Вікар, 1996. — 64 с.
4. Про основи національної безпеки України : Закон України : від 19 червня 2003 р., №964-IV // Голос України. — 2003. — № 134. — С. 20—21.
5. Кривов В. Проблема рисков при принятии управленческих решений // Управление риском. — 2000. — №4. — С. 15-17.
6. Развитие федерального законодательства в области защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера / Вангородский С. Н., Калинин О. В., Костров А. В. и др. // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. — 1998. — Вып. 5. — С. 3—12.
7. Кузнецов В. Н. Социология безопасности : учебник / В. Н. Кузнецов ; РАН, Институт социально-политических исследований. Социологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова. — М.: Книга и бизнес, 2003. — 880 с.
8. Абалкин Л. И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества / Л. И. Абалкин. — М.: Мысль, 1973. — 263 с.
9. Про стан травматизму невиробничого характеру у 2000 р. // Охорона праці. — 2001. — №4. — С. 52.
10. Про стан травматизму невиробничого характеру у 2001 р. // Охорона праці. — 2002. — №4. — С. 52.
11. Акимова Т. А. Экология : учебник для вузов / Т. А. Акимова, В. В. Хаскин. — М.: ЮНИТИ, 1999. — 455 с.
12. Белоусов А. И. Как защитить себя и свой бизнес / А. И. Белоусов. — Кировоград : Центрально-Украинское изд-во, 2002. — 104 с.
13. Коженювський Л. Управління безпекою / Л. Коженювський // Безпека життєдіяльності. — 2003. — № 12. — С. 2—5.
14. Парсаданов Г. А. Прогнозирование национальной экономики : учебник / Г. А. Парсаданов, В. В. Егоров. — М.: Высш. шк., 2002. — 304 с.
15. Ворончук М. М. Матрично-структурний аналіз як ефективний системний засіб антикризового управління українською економікою / М. М. Ворончук, В. М. Куранда // Інформація, аналіз, прогноз — стратегічні важелі ефективного державного управління : Матеріали Всеукр. наук. -практ. конф. — К.: УкрЦНТЕІ, 2000. — С. 94—100.
16. Карданская Н. Л. Принятие управленческого решения : учебник для вузов / Н. Л. Карданская. — М.: ЮНИТИ, 1999. — 407 с.
17. Чумаченко М. Г. Региональная экономика в исследованиях отдела / М. Г. Чумаченко, Л. Г. Червова, Л. М. Кузьменко // Економіка промисловості. — 2000. — № 1(7). — С. 10—18.
14. Парсаданов Г. А. Прогнозирование национальной экономики : учебник / Г. А. Парсаданов, В. В. Егоров. — М. : Высш. шк., 2002. — 304 с.
15. Ворончук М. М. . Матрично-структурний аналіз як ефективний системний засіб антикризового управління українською економікою / М. М. Ворончук, В. М. Куранда // Інформація, аналіз, прогноз — стратегічні важелі ефективного державного управління : Матеріали Всеукр. наук. -практ. конф. — К. : УкрЦНТЕІ, 2000. — С. 94—100.
16. Карданская Н. Л. Принятие управленческого решения : учебник для вузов / Н. Л. Карданская. — М. : ЮНИТИ, 1999. — 407 с.
17. Чумаченко М. Г. Региональная экономика в исследованиях отдела / М. Г. Чумаченко, Л. Г. Червова, Л. М. Кузьменко // Економіка промисловості. — 2000. — № 1(7). — С. 10—18.

Марія ПІРЕН, Ігор ГРИГОРЧАК

АРХЕТИПІЧНІ СКЛАДОВІ ТА ЇХ ПРОЯВИ В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

**ПІРЕН
Марія,**

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, заслужений діяч науки і техніки України, м. Київ, Україна.

Анотація: у статті дано коротку характеристику архетипів, проведено аналіз їх впливу на діяльність сучасної української еліти в процесі трансформації українського суспільства на шляху до демократичних змін.

Ключові слова: архетипи, еліта, проблеми управління, трансформація суспільства, демократичні зміни.

УДК 321.022 : 124.5

Постановка проблеми. Архетипи для українського суспільства сьогодні є проявом зв'язку минулого і майбутнього в культурі, ніби світоглядна основа, на якій базується культурно-значуща творчість кожної елітарної особистості. Архетипи національної культури — фундаментальний результат внутрішньої комунікації особистості тієї чи іншої нації. Саме тому вони є глибинними сутнісними основами кожної нації, складові якої прориваються в людське існування і можуть розгортатися в часі й просторі історії в будь-якій формі.

Аналіз останніх досліджень. Багато авторів у своїх дослідженнях національної психології та стереотипів народу розкривали сутність проблем архетипів та їх вплив на життєтворчість нації, народу, мудрість еліти та адаптацію до умов, які були не завжди простими, особливо в період бездержавності. Серед таких особистостей слід виділити В. Антоновича, Ф. Вовка, М. Грушевського, Д. Донцова, М. Костомарова, О. Кульчицького, Ю. Липу, І. Мірчука, Б. Цимбалістого, Д. Чижевського, П. Чубинського. Певний внесок внесли сучасні дослідники такі, як В. Андрущенко, Е. Афонін, В. Горський, О. Донченко, І. Кресіна, С. Кримський, М. Попович, Ю. Римаренко та інші.

Національна культура значною мірою є процесом виявлення та осучаснення архетипів, але не абстрактно, а екзистенційно, особистісно, зокрема в сьогоднішньої політико-управлінської еліти кожної нації. Свого часу К. Юнг заявив, що архетипи колективного підсвідомого є універсальними субстанційними формами мотивації поведінки будь-якої особи. Архетипи колективного є фактами психологічної дійсності людства, що передують культурі та зумовлюють її.

О. Кульчицький пише, що «...загальнолюдське існує в конкретних постатях національних чи епохальних ... типів, формування яких зумовлене національними та епохальними («історично-часовими»), психічними структурами» [4, с. 146—147].

Геополітичне становище України, її стосунки із сусідніми державами були визначальними в політиці протягом усього історичного розвитку української державності. О. Кульчицький виділяв світоглядну толерантність українців, яка супроводжувала їх протягом усієї історії і яка є результатом впливу архетипу «доброї», «ласкавої», «плодючої» землі.

Виклад основного матеріалу. Візьмемо, наприклад, такий суспільно-історичний феномен, як еліти та розглянемо в історичному ракурсі архетипіки. Так, з появою Київської Русі одночасно започатковується державотворча традиція українського народу та зароджуються її еліти. Загалом, як зауважує В. Скуратівський, процес формування української еліти відбувався за певними замкненими циклами, які пов'язуються із специфічними особливостями етапів української державності. Перший етап охоплює князівську добу, другий припадає на XVII—XVIII ст., а з XIX ст. розпочався третій етап, який був перерваний виникненням соціалістичної держави

робітників і селян, у період існування якої при владі перебувала номенклатура [19, с. 19]. З відновленням української державності у 1991 році розпочався новий — четвертий — етап формування національної еліти.

Як відомо, ще давні римляни стверджували: «Історія — учителька життя». Проте власна історія народу свідчить, що еліти досить часто нехтували цією крилатою фразою, тому і вона не служила виховним чинником для керівників держави. Не засвоївши уроки минулого, важко очікувати від провідної верстви позитивних змін у суспільстві, оскільки воно має свої власні базові основи, на яких стоїть та розвивається.

Як показує історичний досвід України, досить часто князь ішов проти князя, гетьман — проти гетьмана; не кращою була ситуація і за новітніх часів. Згадаймо, як у період Гетьманату керівник опозиційного УНС, а згодом Директорії В. Винниченко вів переговори з російськими більшовиками з метою усунення від влади тодішнього керівника Української держави П. Скоропадського. Результатами таких протистоянь завжди користувалася «третя сторона».

Нерідко українці, намагаючись порозумітися, зверталися до зовнішнього чинника, який виступав свого роду «третейським суддею». Приклад з новітньої історії: під час Помаранчевої революції для примирення протиборчих сторін запросили керівників Польщі, Литви та інших європейських держав. У таких випадках власні амбіції домінували над інтересами країни, її репутацією.

Ось нам і школа архетипів! Еліти мусять вчитися на помилках історії та на її успіхах, щоб мати довіру власного народу й нести імідж держави України в цивілізованому світі.

Не зовсім адекватно поводитьися і група олігархів, що проявила «спритність» — близько 75 % населення зробила батраками. Можна було б «мудрість» придбаних руками власного народу грошей інвестувати в національну економіку, щоб уряд України не брав у позику кредити для потреб держави в міжнародних фінансових інституціях. Однак банківські ресурси нашої еліти, що перебувають в іноземних банках, обслуговують інші країни, про що з іронією заявляють представники банківських та політичних кіл цих країн.

А що робити, коли немає коштів на найважливіші галузі: освіти, науку, охорону здоров'я культуру загалом? Правдивим є висловлювання: «Культура рятує світ!» Ми живемо в непростому світі, коли українській культурі потрібна допомога. Ми усвідомлюємо, що наші олігархи могли б послугувати нації, адже статки їх зростають. «Добродій Ахметов, — пише В. Скуратівський, — у Лондоні купує квартиру за 135 мільйонів євро, а інший добродій за кордоном влаштовує собі іменини за п'ять мільйонів доларів...» [20]. Осмислюючи це, можливо, було б краще збудувати щось величне на своїй Батьківщині, яка дозволяє такі статки отримувати, щоб було про що звітувати перед народом і Всевишнім, коли Він покличе...

Народна міфологія-мудрість та прагнення народу до добра й любові засвідчують те, що гроші без таланту їх розумного використання в багатьох випадках є лише сліпою силою, могутність якої є великою, однак обмеженою. Так може прокинутися визвольний дух народу України — і все піде у прірву...

PIREN
Mariia,
HRYHORCHAK
Igor

**ARCHETYPICAL
COMPONENTS
AND THEIR
MANIFESTATIONS
IN UKRAINE'S ELITE
ACTIVITY**

Annotation: A brief characteristic of archetypes is given, and the analysis of their impact on activities of the modern Ukrainian elite in the process of transformation of the Ukrainian society on its way to democratic changes is performed.

Keywords: archetype, elite, the problems of management, transformation of the society, democratic changes.

ГРИГОРЧАК

Ігор,
аспірант кафедри
державної політики та
управління політичними
процесами Національної
академії державно-
го управління при
Президентіві України
при Президентіві
України,
м. Київ, Україна.

Анотація: у статті
дано коротку характе-
ристику архетипів, про-
ведено аналіз їх впливу
на діяльність сучасної
української еліти в
процесі трансформації
українського
суспільства на шляху
до демократичних змін.

Ключові слова:
архетипи, еліта,
проблеми управління,
трансформація
суспільства,
демократичні зміни.

УДК

Досить влучно про це писав у своєму «Щоденнику» О. Гончар, який заявляв, що причина того, що Україна, володіючи третиною світових чорноземів, маючи достатньо освічений народ, є однією з найбідніших у Європі, є очевидною — державу організовано на чужій психокulturі.

На думку О. Донченко і Ю. Романенка, якщо соціум живе в умовах, що не відповідають його власному характеру, глибинній реальності, полю життєвої енергії, інформаційно-енергетичному духовному забезпеченню, він дуже скоро загине як автономний суб'єкт світового життя [2]. Тому й стоїть перед інтелектуальною елітою сьогодні завдання сформулювати концепцію дієвості архетипів, у якій було б закладено історичну правду про життя наших пращурів та їх суспільний устрій; допомогти Україні знайти свій природний шлях розвитку. На це відгукнулася низка представників інтелігенції, які провели «круглий стіл» в Українському домі й звернулися до Президента України з низкою питань, пов'язаних з облаштуванням суспільства (квітень, 2012 р.).

Реалії нашої незалежної держави засвідчують правдивість саркастичних слів Б. Грінченка: «Наше українське невміння єднатися, солідаризуватися давно вже відоме. У нас що не город, то й партія, і вже чи зробила, чи не зробила що тая партія, а вже скільки, певно, перемінила і в кожний час клопочеться про нові зміни» [12, с. 12].

А чи не так сьогодні робить наша політична еліта: 199 партій, проте жодна не має ґрунтовно опрацьованої національної ідеї державотворення, не має справжніх ідейних лідерів, до яких би народ України відчував високу довіру хоча б на 50 %. Довіра до всіх соціально-політичних інститутів за 20 років незалежності не перевершила цифри 10 %, про що засвідчують дані Інституту соціології НАН України, зокрема, це стверджує у своїх дослідженнях соціолог М. Шульга.

Неможливо щось заперечити гірко-дошкульним звинуваченням М. Сріблянського (Шаповала), який ще в 1914 році писав: «Убогість духу — наслідок нашої історії, що власне є історією зрадництва, тупості й розкрадання національних скарбів. Українська нація обікрала сама себе і тепер конвульсивно напружується, щоб щось створити» [12, с. 12].

На жаль, в Україні спостерігаємо прикрі випадки, коли те, що має досліджуватися чи виставлятися в музеях як предмет нашої історії (творцем історії є народ), стоїть натомість у приватних колекціях і сприймається як об'єкт колекціонування на рівні з дорогими авто, дизайнерським одягом, дорогим годинником тощо. Усім відомо, що згідно із законодавством усе, що лежить у землі, всі історичні артефакти є власністю держави. Тоді виникає запитання: «Як ці речі потрапляють до рук чиновників, саме тих людей, які повинні бути гарантами нашого законодавства»? Можна просто сказати, що закони України для простого люду, але у нього немає ні влади, ні власності, ні прав. Крім усього, у цьому світі існують об'єктивні закони соціуму щодо влади і владних стосунків, а саме: якщо влада не бажає діяти згідно з буквою та духом Закону, то і з нею чинитимуть, не обтяжуючи себе нормами Закону.

Ось і предмет роздумів про архетипи та їх проблемно-виховний вплив на сучасний стан українського суспільства. Наприклад, через байдужість держави українцям їхню історію відкривають іноземці, бо значною мірою саме завдяки іноземним грантам та програмам вітчизняні археологи мають можливість працювати. Так, дослідження унікальної пам'ятки в селі Гінці, що на Полтавщині, проводиться за французькі кошти. За словами археолога О. Корвін-Піотровського, держава вже 20 років не фінансує розкопки та наукові дослідження, а «археологів сьогодні в Україні приблизно на сто осіб менше, ніж членів Верховної Ради України, тоді як у Польщі їх близько 10 тисяч, а в невеликій Грузії — півтори тисячі» [18, с. 15].

Візьмемо, наприклад, проблеми мови та україномовної культури: у контексті архетипних цінностей тут мусимо визнати, що держава — головна стрижнева основа будь-яких мовних питань, бо мова в державі виконує такі головні функції:

- виступає мовою державного управління;
- виступає засобом спілкування громадян;
- забезпечує надання всієї інформації, яка циркулює в суспільстві;
- забезпечує права на іноземні переклади;
- виконує консолідуючу функцію нації;
- виступає базовим носієм культури, традицій, історичної пам'яті та зв'язків з іншими народами тощо.

Повернемося до історичного константу. Визнання особливого символічного світу було пов'язане з архетипом «Слово», що трактувалось як Логос (Ілларіон, П. Могила), чи модель світу (Г. Сковорода), чи як «меч духовний» (І. Вишенський, Л. Баранович), або навіть як міф. О. Потебня та його школа твердили, що слово — то не просто мовний засіб, а принцип мовної свідомості нації, у якій закладено наочне, абстрактне, міфологічне бачення світу. Слово в духовному житті України завжди вважалося початком вільної думки та вільної людини. А воля, її маніфестації у вчинках розкріпаченої особи були найвищою цінністю в українському менталітеті [7, с. 115]. Тому й не випадково в слові «архетип» етнічні цінності української еліти посідають і в наш час центральне місце. Варто згадати про сучасну дієвість школи архетипіки, яку формує професор Е. Афонін.

Після Помаранчевої революції, чию перемогу забезпечила передусім свідомо частина української спільноти, В. Ющенко та його команда мали найкращі можливості для проведення такої національної мовної політики, яка зміцнила б державний суверенітет з одночасним забезпеченням демократичного шляху розвитку України.

Одним із важливих чинників, що впливає на виконання цього завдання, мало стати мовне питання, спрямоване на контроль за дотриманням 10-ї статті Конституції, тобто за обов'язковим використанням державної мови в адміністративно-управлінській сфері й у системі освіти та захистом мовно-культурного й мовно-інформаційного простору.

У чому причина невиконання вимог Конституції? Біда нашої еліти і самого народу України в тому, що вони не мають дієвої

PIREN
Mariia,
HRYHORCHAK
Igor

ARCHETYPICAL COMPONENTS AND THEIR MANIFESTATIONS IN UKRAINE'S ELITE ACTIVITY

Annotation: A brief characteristic of archetypes is given, and the analysis of their impact on activities of the modern Ukrainian elite in the process of transformation of the Ukrainian society on its way to democratic changes is performed.

Keywords: archetype, elite, the problems of management, transformation of the society, democratic changes.

громадянської позиції. Погляньмо на сусідів: Росію, Польщу, Румунію, Литву та ін. Чому в них з мовною культурою все гаразд? А тому, що вони мають державницьку психологію, а не психологію меншовартості, як значна частина українців та більшість нашої еліти. Зокрема, російська еліта висловила не тільки піддержавницьки про російську мову, але й про «захист інтересів російськомовного населення в інших країнах» [21, с. 87—97].

Отже, підтримка української мови повинна стати одним із головних елементів культурної політики правлячої верстви в Українській державі. Українська мова повинна поступово посісти належне місце на всій території держави. За умов володіння українською мовою достатньою мірою та знання української культури можна вважати можливим формування української політичної нації, на цьому раз повинна базуватися етнополітика в Україні.

Усі представники національних груп мають бути повноправними громадянами України та мати можливості для збереження та забезпечення розвитку своєї культури, повної реалізації всіх своїх громадянських прав. Відомий український ідеолог В. Липинський ще на початку ХХ століття вважав, що в основі Української держави одним із п'яти стовпів повинен стати територіальний патріотизм [6].

На жаль, для частини вітчизняної інтелігенції власні амбіції, своє хворобливе «єго» стоять набагато вище, ніж доля України. На те є власні об'єктивні й суб'єктивні причини. Якщо в інших народів національна інтелігенція — це ідейні лідери, що формують визначальні цілі, то в нас це часто-густо, як висловлювався колишній наш Президент В. Ющенко, «маленькі українці», можна сказати маленькі в усіх розуміннях. А чому «маленькі»? Маленькими їх зробила сучасна політико-владна еліта, в результаті далеко не завжди чесної приватизації державного майна. То ж зміна якості життя в суспільстві стає можливою лише за умов зміни політико-владної еліти.

В Україні з оновленням політико-управлінської еліти проблематично. Цю так звану еліту сформовано з «учорашніх» партійних і комсомольських функціонерів, новоспечених молодих бізнесменів, які стали багатими не завдяки щоденній, багаторічній праці кількох поколінь, як ми це бачимо в процвітаючих країнах світу, а іншими шляхами, в тому числі і шляхом «прихватазації». Жоден з них не збудував ні заводу, ні фабрики. Ця еліта не є результатом тривалої політичної селекції розвитку суспільства.

Причиною цього є те, що негативний кар'єризм перемагає в державній службі. Людина приходить сюди задля поліпшення власного добробуту, а не для того, на жаль, щоб поліпшити стан справ у державотворчих процесах демократичними ідеями для яких важливими є професіоналізм, відповідальність, совість, громадянська позиція, інновації тощо.

Розглянемо хоча б один із чинників — «совість» — у контексті архетипів.

Совість як феномен не з'являється на порожньому місці, а приходить лише як закономірний наслідок духовної роботи над собою і тільки як наслідок певної морально-особистісної самореалізації, як сенс світоглядних засад особистості, яких вона досягає шляхом виховання, самовиховання та освіти.

Отже, проблема світоглядних засад еліти сучасного українського суспільства стала наріжним каменем накреслення орієнтирів українського державотворення. У гармонійній, високого рівня розвиненій свідомості й самосвідомості еліти проявляється повага до свого національно специфічного і до національної специфіки іншого народу, що і сприяє гуманізації міжнаціональних стосунків, розвитку взаєморозуміння та поваги між представниками різних етносів та націй як до етносів українського суспільства, так і до інших народів.

Якщо звернутися до архетипіки, то дуже позитивно-повчальною є історія «державних» постатей України та їх стиль життя — це уроки для нашої еліти й громадян. Зокрема, якщо взяти «Повчання Володимира Мономаха» синам, де він писав: «Діти мої! Хваліть Бога! Любіть також людство. Не піст, не усамітнення, не монашество врятують вас, а благородні справи... Не забувайте бідних: годуйте їх і думайте, що всяке надбання є Боже і доручене вам лише на час. Не ховайте багатство в надрах землі: це противно християнству. Будьте батьками сиріт... Не давайте сильним губити слабих. Не вбивайте ні правого, ні винуватого: життя і душа християнина священні. Не призывайте просто так імені Бога; давши клятву, не порушуйте її. Не оставляйте хворих і не бійтесь мертвих, бо всі вмеремо. Не майте гордині ні в умі, ні в серці, а думайте: ми не вічні, нині живі, а завтра в труні. Бійтесь всякої брехні, п'янства та шкідливих пристрастей, однаково пагубних для тіла і душі. Шануйте старих людей, як батьків, любіть юних, як братів... Шануйте гостей і іменитого, і простого..., бо гості розповсюджують в чужих землях і добру, і погану про нас славу. Вітайте всяку людину, коли йдете мимо. Шануйте своїх дружин, але не давайте їм влади над собою... Вночі відпочивайте, але хай не застане вас сонце у ліжку...» [11, с. 60—63].

Сучасна ситуація в Україні досить специфічна, має свої особливості, що впливають із наявності наступних обставин, а саме:

- нацменшини переважають серед найбагатших громадян (вони росіянізовані);
- найбільша нацменшина — росіяни, вони зосереджені у промислово розвинених регіонах, головним чином у містах, де об'єктивно найбільше людей — фахівців з різних напрямків;
- переважна частина нацменшин зосереджена в регіонах, що сусідять з відповідними країнами походження, тому можуть, а інколи отримують негативні імпульси антиукраїнського характеру, що інколи стимулюють міжетнічні проблеми;
- значна частина етнічного українства страждає від синдрому меншовартості, який тривалий час «вдовблювався», можна сказати століттями, панівними державами, що створило певний нігілізм, етнічну боязнь бути собою; національна самосвідомість бути вільними в них поки що перебуває на рівні формальної самоідентифікації щодо незалежної держави та бажанням бути вільним господарем у ній. Хоча слід зазначити, що мрія про це все ж таки була глибоко вкорінена в історичні пласти свідомості українців, так, як і в інших етносів (Болгарія, Грузія, Вірменія).

Чому ж сьогодні ми не бажаємо разом бути відповідальними за наші неуспіхи? Знову стереотипи — «моя хата з краю, нічого не знаю». Настав час осмислити тезу, що «Україну для себе маємо облаштувати ми — громадяни України», ніхто нам демократичну державу не побудує, якщо самі цього не зробимо [5].

Розуміючи всю складність історії України, нині ми маємо шанс визначити для України вектори її розвитку. Це повинна зробити нова еліта — інноваційна, творча, професійна, відповідальна, з державницькою психологією. Саме вона повинна всім своїм єством долучатися до модернізаційних державницьких процесів в Україні [9]. Як відзначає одна з сучасних видатних особистостей держави — В. Кличко, ім'я якого у світі є брендом України, на цей момент не та еліта править, потрібна зміна еліт, і така зміна приведе до влади молодих [3].

В Україні за 20 років незалежності кадровим резервом займалися лише частково. Колишні, по суті ще радянські, політико-управлінські кадри вже не відповідають вимогам підготовки на цей період. А якщо й з'явилися молоді, освічені, професійні, то через проблему доступу до влади вони не мають шансів реалізуватися.

У контексті вищезазначеної проблеми Президент України В. Янукович видав Указ № 45/2012 «Про Стратегію державної кадрової політики на 2010—2020 роки».

Серед завдань, передбачених Стратегією, є «утворення та формування Президентського кадрового резерву „Нова еліта нації” з метою залучення найбільш обдарованих громадян України до впровадження в державі економічних реформ, забезпечення підготовки таких громадян до роботи у пріоритетних сферах державного управління» [23]. Нещодавно відповідно до цієї стратегії Президентом України було видано й указ «Про Президентський кадровий резерв „Нова еліта нації»» [22]. Ці рішення є правильними, вони запитані часом державотворення та потребами модернізаційної стратегії.

Будь-яка влада має турбуватися про свій кадровий потенціал. Це заporука наміченого курсу демократичного державотворення. Особливо в нинішніх умовах, коли світ переживає цивілізаційну кризу.

Нині в нас інша молодь, інше суспільство — світ відкритих суспільств. І недарма кажуть, що українське суспільство давно вже обігнало у своєму розвитку та його стратегії сучасні еліти України. Наші теперішні еліти живуть у світі своїх інтересів, тому слабко відчують реалії суспільних потреб; має місце владний авторитаризм. Влада повинна мати свій страх — страх протесту народу проти неякісного владарювання. В Україні протести відбуваються рідко, та ще рідше їх вимоги задовольняють. Конфлікт — сигнал до змін! — бренд для мислячих людей сьогодні в Україні.

У цьому контексті позитивними є роздуми М. Мариновича, який заявляє: «Треба довіритися Вічному — правді, любові, справедливості. Усе починається із себе. Суспільство дуже дражливо сприймає цю тезу: мовляв, вони вирішують усе за мене, а я маю за них відповідати?! Я маю змінюватися, а вони такі, як є? Цього уроку демократії ми ще не засвоїли. Так, вони залишаються брудними саме тому, що ми не хочемо бути чистими. Маємо стати чистими, стрепенутися, спалахнути духом, піднятися й усвідомити, що перед нами — цілий світ, котрого ми не бачили через те, що повзали!» [8].

Сьогодні важливо зважати і на те, що, якщо нова еліта буде набиратися з одного регіону та з урахуванням партійної приналежності, її з великим сумнівом можна буде вважати елітною.

Отже, робимо висновок, що на сучасному етапі маємо працювати над осмисленням досвіду вітчизняної історії та особливостей архетипіки. Лише навколо національної ідеї державотворення, яка повинна об'єднувати суспільство незалежно від національності, матеріальних статків, а за допомогою досвіду, розмаїття культур і наявності плюралізму думок, мають можливість реалізуватися найкращі цінності — демократична держава та громадянське суспільство в Україні [15].

Ситуація настільки змінюється, що дійти консенсусу можуть тільки всі більш-менш нормальні сили всіх вікових, інтелектуальних і соціальних категорій українського суспільства, тільки вони здатні сформувати та реалізувати державну гуманітарну політику, яка має бути абсолютно вільною і водночас захищати українську ідентичність. Ми живемо у глобалізованому світі. У світі є певні універсалії, які накопичувалися ще з дохристиянських часів і до сьогодні — і українська національна структура має перебувати в діалозі з цими універсаліями [20].

Виходячи з викладеного, маємо зважати на те, що сучасна українська еліта у контексті архетипіки повинна усвідомлювати, що Україна має перебувати в безупинному діалозі зі своєю та світовою історичною пам'яттю і сучасністю, з великими культурами минулого й сьогодення. Це має велике значення, тому В. Вернадський вибудував концепцію так званої ноосфери, яка вказує на важливість накопичення людством своїх розумових зусиль у біосфері та їх розумного використання. Ось над цим ми повинні працювати, робити за допомогою наукового аналізу висновки на сьогодні та на перспективу України, яка тільки злагодою, консолідацією й

толерантністю може внести свій гідний внесок у побудову демократичної держави та систему збереження цивілізації й збагачення її надбань.

Література:

1. Варзар І. Політична етнологія : пропедевт. курс : авт. підруч. / І. Варзар. — 2-ге вид. переробл. та допов. — К.: ДП Вид. дім «Персонал», 2011. — 354 с.
2. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика : Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. — К : Либідь, 2001. — 334 с.
3. Кличко В. Грузинські уроки для України / В. Кличко. // День. — 2012. — 27—28 квітня.
4. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук / О. Кульчицький. — Мюнхен ; Львів : УВУ, 1995. — 164 с.
5. Кучма Л. Україна — не Росія / Л. Кучма ; пер. з рос. І. Пашенко, О. Руденко-Десняк. — М.: Издательский дом «Время», 2004. — 560 с.
6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського романтизму / В. Липинський. — 2-е вид. — Нью-Йорк : Булава, 1954. — XLVIII+470 с.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. Корещького ; редкол.: Ю. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра ; Генеза, 1996. — 942 с.
8. Маринович М. Влада брудна тому, що ми не хочемо бути чистими / М. Маринович // День. — 2012. — 22 лютого.
9. Модернізація України — наш стратегічний вибір : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К.: НІСД, 2011. — 432 с.
10. Молодь та молодіжна політика в Україні : соціально-демографічні аспекти / за ред. Е. Лібанової. — К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, 2010. — 284 с.
11. Мономах В. Повчання. Статут Володимира Всеволодовича / В. Мономах ; пер. із старослов'ян.; упорядкув. та передм. В. Яременка. — К.: МАУП, 2006. — 312 с.
12. Москалець В. «Лад» чи «мір»? — важка проблема української національної ідеї / В. Москалець // Психологія і суспільство. — 2012. — № 1. — С. 8—15.
13. Пірен М. Виховання духовності та консолідація української політичної нації на шляху демократичних змін / М. Пірен. // Релігія та соціум : Міжнародний часопис. — 2011. — № 2. — С. 82—90.
14. Пірен М. Етнопсихологія : підруч. / М. Пірен. — К.: Університет «Україна», 2011. — 526 с.
15. Пірен М. Політико-управлінська еліта України — носій національної ідеї / М. Пірен // Психологія і суспільство. — 2012. — № 1. — С. 21—27.
16. Пірен М. Соціальна відповідальність політико-управлінської еліти за умов демократизації управління в Україні (на досвіді ЄС) / М. Пірен // Вісник НАДУ при Президентові України. — 2010. — № 3. — С. 14—21.
17. Потебня А. Мысль и язык / А. Потебня. — К.: СИНТО, 1993. — 192 с.
18. Семченко М. Найбільші відкриття самих себе, або що досі приховує український степ / М. Семченко // День. — 2012. — 11—12 травня.
19. Скуратівський В. Історична ритміка українських еліт / В. Скуратівський // Політична думка. — 1994. — № 3. — С. 18—19.
20. Скуратівський В. Україна має вести безупинний діалог із великими культурами / В. Скуратівський // День. — 2011. — 5 жовтня.

21. Современная Русская Идея и Государство / гл. ред. Г. Зюганов. — М.: Информационное издательское агентство «Обозреватель», 1995. — 181 с.
22. Про Президентський кадровий резерв «Нова еліта нації» : Указ Президента України № 246/2012 : від 5 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14429.html>.
23. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012—2020 роки : Указ Президента України: від 1 лютого 2012 року, № 45/2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14429.html>.
24. Франк С. Духовные основы общества / С. Франк. — М.: Республика, 1992. — 511 с.
25. Юнг К. Архетип и символ / К. Юнг. — М.: Ренесанс, 1991. — 304 с.

Андрій СИДОРІН

«ВЕЛИКИЙ ПЕРЕЛОМ» АБО ЗМІНА «КУЛЬТУРНОГО КОДУ»

(на прикладі політики СРСР у ставленні до релігії
наприкінці 20-х рр. XX ст.)

У своєму дослідженні автор має намір спертися на роботи, що вийшли нещодавно, з проблеми вивчення процесів управління і взаємодії правлячої еліти і населення держави з міждисциплінарних позицій, зокрема концепції універсального епохального циклу.

Актуальність. У період виникнення історичних обставин, в яких державі та її лідерів необхідно ухвалити і, найголовніше, реалізувати комплекс заходів з перетворення країни і запобігання очікуваній системній кризі, а згодом шляхом реалізації цих заходів задати розвитку країни імпульс на оновлення випереджувальними темпами відносно геополітичних конкурентів, українською важливою є пильна увага до накопиченого досвіду минулого — як до негативного в оцінках нащадків, так і до позитивного. Розвиток суспільства і держави як цілісної системи є циклічним. У цьому — специфіка нашого часу, оскільки темпи необхідного оновлення прискорюються. У колективній праці авторів «Велика коеволюція» викладено досить аргументовану точку зору на трансформаційні процеси, глибинні основи їх виникнення, принципи прояву і форми реалізації, а так само на їх тісний взаємозв'язок з культурою і ментальністю конкретного соціуму, яка зветься концепцією універсального епохального циклу. Таким чином, там вводиться і розкривається поняття «культурного коду», на основі якого відбувається трансформація соціуму в історичній перспективі, що підкоряється так званим епохальним циклам. Сьогодні Росія перебуває в такому унікальному етапі цього циклу, який проф. Е. А. Афонін характеризує як період переходу від інволюції до еволюції і прогнозує низку ключових аспектів і напрямів у розвитку суспільства, державної системи і лідерів правлячої еліти як носіїв і провісників нових ідей, що орієнтують на позитивний розвиток.

Мета цього дослідження — розглянути в контексті універсального епохального циклу історичний досвід перетворення традиційного російського суспільства на нову спільноту радянських людей у період 20—30-х рр. XX ст., зміни його ідеологічної парадигми, що називається «культурною революцією», з одночасною реалізацією широкомасштабної програми індустріалізації — так званого соціалістичного будівництва.

Основний зміст. Культурні цінності — найважливіша складова т. з. культурного коду — отримуються індивідом соціально через ретрансляцію. В основі цього коду, перш за все, лежать духовні цінності (психічні компенсації), що відбивають досвід, накопичений соціумом у процесі розвитку. Саме від приналежності до певної культури як архетипу, через який усвідомлюються явища навколишнього світу, залежать національна ідентичність і національна самосвідомість. Тим більш, особливо значущою стає

**СИДОРІН
Андрій,**

здобувач Курського державного університету,
м. Курськ, Росія.

Анотація: у цій роботі розглянуто проблеми взаємовідносин нової державної системи управління з релігійною формою світогляду на тлі процесів перевлаштування суспільного устрою і початку широкомасштабного соціалістичного будівництва, спрямованого на модернізацію економіки і промисловості радянської держави. Буде досліджено особливості суперечностей у реалізації конфесійної політики в СРСР.

Ключові слова: культурна революція, культурний код, природна релігійність, антирелігійна пропаганда, Великий перелом, марксистський світогляд, науковий атеїзм, психосоціокультурна трансформація.

УДК 21. 009:322

SIDORIN
Andrii

**THE “GREAT
BREAK” OR A
CHANGE OF THE
“CULTURAL CODE”
(BY TH EXAMPLE OF
THE POLICY IN THE
USSR RELATIVE TO
RELIGION AT THE
END OF THE 1920S).**

Annotation: *the problems of the mutual relationship of a new state's control system to the religious form of the outlook against the processes of reorganization of the public structure and the beginning of the large-scale socialist building aimed at a modernization of the economy and the industry of the Soviet state are considered. The features of contradictions in the realization of a confessional policy in the USSR are investigated.*

Keywords: *cultural revolution, the cultural code, natural religiousness, antireligious propagation, “Great break”, Marxist outlook, scientific atheism, psychological transformation of the social culture.*

здатність самосвідомості до адаптації до тих, що змінюються протягом трансформаційних процесів, соціокультурних умов життя суспільства, витканого з безлічі етносів і культур. У перехідні періоди розвитку складних соціальних систем, як-то: індивід, соціум або все людство, відбувається зміна не тільки їх зовнішньої, матеріальної і соціальної сутності, але і внутрішнього ідеального психічного світу людей, їх поведінкових стереотипів, соціальних норм і ціннісних орієнтацій. Суспільство, що перебуває в умовах трансформації, вимагає розуміння як єдності культурного і соціального.

Згідно з відомою формулою марксизму «буття визначає свідомість». Існує думка, що в період традиційних форм суспільного розвитку свідомість як психічна внутрішня форма відображення зумовлюється і розкривається через соціальне зовнішнє буття. Тому стрімкі (в рамках одного-двох поколінь) стійкі культурні зміни є могутнім чинником впливу на свідомість, а часто і на підсвідомість, впливаючись у структуру різних рефлексій, в т. ч. й у вигляді проявів колективного несвідомого. Психологічні наслідки таких «переломів» свідомості як індивіда, так і соціуму можуть розтягуватися не на одне покоління. Одним із наслідків таких процесів став феномен «роздвоєної людини», яка ідентифікує себе лише у форматі якоїсь субкультури маргінального зразка, а не в історичній культурі свого етносу.

Соціетальний процес — це поле соціокультурних взаємодій у масштабі суспільства в конкретних історичних умовах, що має певний вектор спрямованості. На думку авторів «Великої коеволюції», вищим проявом соціетальної психіки є поняття «архетип», яке ввів у науковий обіг К. Г. Юнг. Архетип є формою несвідомого, що неодноразово повторюється в людській історії. При цьому в своєму якісному розвитку він повторює попередні форми ієрархії архетипів колишніх етапів соціального розвитку. Будучи настільки ж ідеями, як і емоціями, архетипи є інтуїтивним допоміжним інструментом психологічного збагнення явищ.

За своєю суттю коеволюція — це витвір колективізованих індивідів, унаслідок чого реформується система нормативів, соціальних інститутів і стосунків, що у дзеркальний спосіб доповнюють відповідні характеристики докризового стабільного періоду.

Виходячи з цього, завданням цього дослідження є виявлення і розгляд архетипних складових культурно-ідеологічного перетворення суспільства у вказаний історичний період через призму цієї концепції універсального епохального циклу.

Для перехідних етапів революції і коеволюції є характерними аномія — суперечність між нормативним виміром (законністю) і виміром інтересів (завдання партії), шизофренічна масова свідомість — суперечність між ідеальним виміром і виміром інтересів, соціальна фрустрація — суперечність між виміром інтеракційним і виміром інтересів, відмова від легітимації, а також суперечність між виміром нормативним та ідеальним [1, с. 48]. Коеволюційним в історії Росії, на мою думку, був

саме радянський період між закінченням Громадянської війни і початком II-ї світової війни.

Зміна ідеологічної парадигми внаслідок революційних подій у Росії 1917 р., проголошена новою владою і закріплена в конституції 1918 р., мала все ж таки декларативний характер. Це проявилось, передусім, у введенні безрелігійної світської освіти, встановленні світського шлюбу, у виключенні релігійних обрядів з державного життя і в усуненні від участі в місцевому сільському самоврядуванні — радах — великої кількості сільських трудівників, визнаних носіями дрібнобуржуазної експлуататорської ідеології, і представників релігійних рухів і культів, а також у виникненні т. з. «позбавленців». Інакше кажучи, у вказаний період відбувався процес наростання переважаючого впливу колективного соціально-історичного суб'єкта «Ми» над суб'єктом «Я» по лінії горизонтальних зв'язків з одночасним домінуванням на вершині владної вертикалі конкретного суб'єкта «Я» і приниженням ролі суб'єкта «Ми» в системі управління. У галузі культурних нововведень важливим кроком була зміна в стилістиці і орфографії російської мови, з тим, щоб провести лінію несхожості нового режиму на «старий».

Первісний антагонізм більшовиків як нової правлячої еліти до релігійної системи світогляду в період НЕПу злегка вичерпався, змінившись антиклерикалізмом і класовим підходом. Але поступове впровадження в побут людей нових культурних досягнень, зростання громадянської і політичної активності жінок, зменшення кількості безграмотних, зростання кількості не тільки міських, але і сільських жителів, що читають, і як наслідок розширення їх кругозору призводили до розмивання колишніх засад. Особливо втрачалося сакральне значення багатьох сторін життя людей і їх відносин. Відбувалася переоцінка цінностей. Усе це супроводжувалося дуже хворобливим процесом, який Юнг визначав як «вторгнення архетипів», що супроводжувався масовою апатією населення і схильністю до масових психозів.

Пропагандистська антирелігійна робота в ті роки лише формувалася. У 1925 р. була заснована Спілка Безбожників (С. Б.). У тому ж році з'явився щомісячний науково-методичний часопис «Антирелігійник», велася підготовка атеїстичних кадрів. При ЦК РКП(б) ще з 1922 р. існувала спеціальна Комісія з проведення відокремлення Церкви від держави, що діяла аж до листопада 1929 р. Ця Антирелігійна комісія (до речі, в 1928—1929 рр. вона саме так і називалася) жорстко контролювала релігійні організації, що діяли на території радянської держави. Проте неорганізованість і низька ефективність антирелігійної роботи на рівні осередків ВКП(б) пояснювалася таким чином: «Питаннями боротьби з сектами (релігійним рухом) наші місцеві організації до цих пір не займалися» (sic!).

Партія більшовиків, розправившись спочатку з «політичними попутниками» — ПСР і «меншовиками», приступила до відновлення Народного господарства і зміцнення своїх позицій у суспільстві й на місцях (у регіонах). У ставленні до релігії певної позиції не було, оскільки навіть сам фундатор Світської держави — В. І. Ленін — допускав її наявність, закликаючи церкву критикувати, але почуття віруючих не ображати. Проте для подальшої перспективи утримання влади більшовикам необхідно було запропонувати широким масам доступну і послідовну ідеологію, для «впливу на розуми» що долає і культурні, і національно-релігійні відмінності, з метою виховання людей у дусі науково-матеріалістичного світобачення, для подолання релігійних забобів. Вони зробили ставку на науку і технічні досягнення.

«Передові вчені країни під керівництвом партії провели в 1917—1924 активну ідейну боротьбу проти розповсюджувачів ідеалізму і містицизму (компанію по

цькуванню і дискредитації релігії як світогляду), що трудилися в Радянській країні, викрили їх повну наукову неспроможність, їх прямий зв'язок з внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією» [8]. Особливо важливу роль у цьому відіграла стаття В. І. Леніна «Про значення войовничого матеріалізму» (1922), в якій, даючи програму діяльності філософам-марксистам, В. І. Ленін особливо звертав їх увагу на необхідність боротьби з релігією і фідеїзмом (ідеалістичним «реакційним» філософським ученням, що ставить віру на місце знання). Ленінські ідеї про шляхи вивільнення трудящих від релігійних забобонів були покладені в основу рішень партії з питань боротьби з релігією. Так, у резолюції XII з'їзду партії «Про постановку антирелігійної агітації і пропаганди» (1923) давався аналіз причин релігійності серед трудящих, а також форм і способів атеїстичної пропаганди, і було вказано на необхідність вивчати історію релігії, її походження. У рішенні XIII з'їзду партії «Про роботу в селі» (1924) йдеться про особливості роботи серед сектантів. Питання антирелігійної пропаганди отримали віддзеркалення в рішеннях XVI з'їзду партії і в низці спец. ухвал ЦК партії. Прихильники атеїзму критикували твердження буржуазних ідеологів про те, що російський народ «є релігійним за своєю природою». Цю якість помітив і похвалив ще на початку XIX ст. ідейний натхненник Священного союзу трьох імператорів швейцарський філософ Баадер. Феномен природної релігійності вивчається в сучасній психології, в психології релігії.

У багатьох випадках інтенсифікація антирелігійної роботи відкладалася до якогось «більш зручного часу». Подібний стан справ «на місцях» ґрунтувався, передусім, на настроях самих партійців, що з'явилися після рішень XIII з'їзду ВКП(б), «що, мовляв, вести антирелігійну пропаганду через С. Б. не слід, оскільки будівництво соціалізму з часом само зруйнує будь-які релігійні забобони».

Після проголошення на XIV з'їзді партії курсу на індустріалізацію (грудень 1925 р.) у сільському господарстві почалася криза. Держава була вимушена вдаватися до «надзвичайних заходів» — розкуркулення заможних селян і додатковим розміщенням «позик». Село, як могло, чинило опір, але партійні органи сприймали відмову від позики як контрреволюційну діяльність. У суспільстві нагніталось вороже ставлення до селянства як до відсталого й інертної маси, до носія дрібнобуржуазної свідомості. Це призводило до того, що навколо релігійної ідеології відбувалася акумуляція протестного елементу.

У ході внутрішньопартійної боротьби, що розпочалася, запанувала лінія стосунків до релігії, запропонована Й. В. Сталіним. Традиційна легітимація влади, як відзначив ще Макс Вебер, реалізується через її сакралізацію. Керівник держави отримує ореол непогрішимості в ухваленні життєво важливих для всієї держави рішень. У цьому разі Сталін поєднував у собі два архетипних образи — вождя і культурного героя Аврама і Мойсея.

Після поїздки Західним Сибіром у 1928 р. Генеральний секретар вирішив натиснути водночас і на тримача товарного зерна — куркуля, і на його ідейного натхненника — служителя культу. Новий вождь партії чудово усвідомлював, як повернути керованість на місцях до рук партійних органів в радах і примусити незговірливих прийняти генеральну лінію партії. Виникла потреба у вжитті непопулярних заходів, і 1929 рік був призначений роком «Великого перелому». Характерним є і те, що якийсь окремих релігійний рух як найбільш «шкідливий» для влади не виділявся. Об'єктом антирелігійної роботи ставали релігійна система поглядів та її носії як такі. Сергій Львович Фірсов, проф. СПбГУ, говорив: «Очевидно, тим, що в селянській країні релігійні питання неминуче ставали питаннями політичними, а перебудова свідомості в умовах згортання НЕПу була справою першорядної державної ваги. Ще на XV з'їзді партії, в 1927 р., Й. В. Сталін говорив про

ослаблення антирелігійної роботи, через рік (тобто в 1928 р.) на зборах московського партактиву вказав на необхідність „пов’язати широку масову антирелігійну кампанію з боротьбою за кровні інтереси народних мас”. Колективізація означала для більшовиків антиклерикалізацію села і в цілому посилення антирелігійної боротьби» [7].

Велика робота по пропаганді науково-атеїстичних поглядів велася комсомолом, профспілками (на них покладалося завдання бути «школами комунізму», перевиховувати трудящих), а також через систему народної освіти і масових культурно-просвітницьких установ (школи, клуби, хати-читальні, бібліотеки, музеї, театри тощо). Але попри всю уявну масовість результати своєї пропагандистської антирелігійної роботи АПО Курського Окружного ВКП(б) оцінювало досить стримано, оскільки повністю охопити трудящі маси, молодь і службовців не вдалося. Про це свідчать цифри з «Доповіді про стан антирелігійної пропаганди і релігійного руху в Курському Окрузі (ЦЧО) на 15. 09. 28 г. » Перш за все, необхідно відзначити слабе партійне керівництво антирелігійною пропагандою на місцях, за деяким винятком. Робота велася у вигляді спеціальних кампаній і не мала системного характеру.

З’ясувалося, що цифри, наведені Адмвідділом окрвиконкому, не відповідали дійсності, яка спостерігалася в релігійному русі. «Якщо помножити кількість членів общини у середньому на п’ять членів їх сім’ї, що на них припадають, то виходить: $159,001 \times 5 = 797,005$, на 1,008,495 чоловік населення Курського округу, це тільки членів сімей, а з віруючими 976,006. Решта населення припадає на партійців, комсомольців, піонерів і безбожників (тобто активістів-атеїстів) й іноді людей, які ще „вагаються”... » [2, с. 124]. Очевидно, що замінити релігійну компенсацію набором беззмістовних гасел не вдалося. Курська область була типовою аграрною областю, однією із стратегічних по хлібозаготівлях, і процеси, що відбуваються в ній, багато в чому є характерними і для інших традиційно аграрних регіонів як РРФСР, так і УРСР.

Тому всю роботу довелося організовувати начебто наново, поклавши при цьому в її основу постанову АППО ЦК ВКП(б). Оскільки ситуація в аграрних регіонах могла суттєво вплинути на хлібозаготівлі, ЦК рекомендував не зачіпати на місцях під час антирелігійної роботи почуття віруючих і дотримуватись законності, а саме: заборонити ліквідацію молитовних будинків, церков, синагог, мечетей і костелів з мотивів невиконання розпорядження про реєстрацію або несплати податків. Закриттю церков повинна була неодмінно передувати широка, серйозно поставлена масова робота партійних і комсомольських організацій і Спілки Безбожників, що має спиратися на думку більшості місцевого населення. Крім того, ЦК буквально вимагає заборонити арешти «релігійного характеру», якщо вони не пов’язані з яскраво контрреволюційними діями «служителів церкви» і віруючих, що становлять величезну більшість населення, оскільки вони завдають незліченної шкоди радянської влади. Виносилися догани місцевим органам влади за неправильне і легковажне ставлення до такого важливого питання, як питання про свободу релігійних переконань.

З питання посилення антирелігійної пропаганди у зв’язку з вказаним рішенням була зроблена доповідь й ухвалені відповідні постанови на нарадах секретарів осередків ВКП(б), АПО організаторів, секретарів осередків КСМ і осередків С. Б. при ГК партії, а також із цього приводу була поміщена стаття в газеті «Курська Правда». Зокрема, для посилення антирелігійної роботи запропоновано було сприяти безперервній систематичній роботі секцій С. Б. і створити при осередках ВКП(б) інститут уповноважених з антирелігійної пропаганди. До цих фактів слід

додати і те, що попри велику кількість атеїстичних та антирелігійних періодичних і спеціальних видань кількість передплатників на них була навіть меншою, ніж кількість активістів СВБ (!). Спроба залучити до антирелігійної пропаганди курське учительство у своєму загалі для проведення її в школах та училищах також зазнало невдачі. Формальна середня шкільна освіта і навчання як таке залишалися безрелігійними аж до початку 1932 р., коли була проголошена «безбожна п'ятирічка».

Рубіж 1920—30 років став корінним переломом в історії країни, що природним чином відбилося на стосунках держави і церкви. Після нетривалого періоду «релігійного НЕПу» партія і держава перейшли до наступної стадії боротьби з релігією. Антирелігійна кампанія стала складовою частиною програми, спрямованої на здійснення масової колективізації, головною перешкодою якої проголошувалися релігійні інститути. Президію ВЦВК 8 квітня 1929 р. ухвалює постанову «Про релігійні об'єднання», якою було досягнуто підкорення церкві шляхом уживання адміністративних заходів, спрямованих на встановлення цілковитого партійно-державного контролю над релігійним життям.

Плануючи Великий перелом у справі соціалістичного будівництва і прискорення індустріалізації країни, керівництво країни усвідомлювало, що знадобиться величезна кількість понаднормової продуктивної праці як у будівництві і виробництві, так і в сільському господарстві. Природно, що на заохочення його просто не вистачало фондів. Тому ставилося завдання спонукати трудящих до самовідданої праці на благо прогресу соціалістичної вітчизни, до здійснення трудового подвигу, пов'язаного із стійким перенесенням труднощів і суворою дисципліною. Так закладалася внутрішня суперечність між способами досягнення і кінцевою метою, перетворюючи реалізацію на перманентний процес. Максимально звужувався особистий простір так званої інтимної духовно-психічної діяльності. Енергетику цю влада намагалася сублимувати вправною агітацією у психоз, орієнтований на прояв масової одностайної самовідданості. При цьому більшість тих робітників, що впливалися в соціалістичне будівництво, складали вчорашні селяни з колишніми, все ще традиційними поглядами, які вони іноді просто не могли приховувати.

Вплив цих «сільських настроїв» призводив, за зауваженням ЦК, за наявності господарських ускладнень до таких явищ, як збирання грошей на споруду храмів у низці місць Володимирської і Смоленської губерній, а також у Пермському і Кубанському округах. Деінде, як наголошується в секретному циркулярі ВЦВК (від 14 лютого 1929 р.), відбувається масове залучення робітників до сектантських організацій, зокрема, створення «христомольських євангельських і баптистських гуртків, братств і сестричеств». Тобто, замість позик робітники витрачали кошти на задоволення релігійних потреб! Енергетика релігійності все ж таки мимоволі прагне до природного вираження у вигляді традиційних форм. Низка свят і режим праці іноді різко суперечили свідомості цих людей.

На початку 1929 р. був розісланий абсолютно секретний циркуляр «Про заходи по посиленню антирелігійної роботи» за підписом секретаря ЦК ВКП(б) Л. М. Кагановича [2, с. 19—20], де боротьба з релігією прирівнювалася до класово-політичної. Культурним і освітнім організаціям рекомендувалося розвернути широку роботу із створення творів на антирелігійну тематику з метою витіснення прихованої релігійно-містичної пропаганди через твори культури. Почалася могутня кампанія з дискредитації релігійних свят, в яких радянська влада побачила головну перешкоду у здійсненні культурної революції. Не тільки змінився підхід до антирелігійної роботи, але і виникла принципово інша структура, поклика на цілеспрямовано, в систематичній формі, так би мовити на науковій основі,

виявляти неспроможність релігійної системи поглядів як світоглядної основи, пропагувати новий вид офіційної ідеології — «атеїзм» і формувати марксистський світогляд. Власне кажучи, це і був новий етап наступу на релігію. Цим фактично підводився підсумок періоду так званого релігійного НЕПу.

Проводилася робота з впровадження у побут нових, безрелігійних свят та обрядів. Процеси рецепції нової культури свят були дуже неоднозначними. З одного боку, злам колишньої, пов'язаної з традиційним устроєм і культурними традиціями святковості, викликав невдоволення значної частини жителів, що виливалося в найрізноманітніші форми. З іншого боку, викликає здивування та відносна швидкість, із якою радянські свята проникали в повсякденне життя, залучали до своєї орбіти городян [3, с. 18]. Замість молебню — мітинг або урочисті збори, замість хресного ходу — маніфестація або демонстрація, замість свічок до ікон в храмі — покладення квітів вождям і мученикам революції і, звісно, грандіозні видовища, ті, що прозоро, неприкрито агітують за нову «віру», для організації яких революційним наказом мобілізувалися кращі художньо-мистецькі сили повіту, міста або столиці. Таким чином, відбувалася «підстановка і заміна символіки в звичному перебігу обряду», на зразок тих, що невдовзі з'явилися, «червоного Великодня», «Комсомольського Різдва» і «революційних хрестин» [6, с. 43].

Свято як найважливіша складова соціальної історії є невід'ємним елементом соціокультурної системи. У період формування нового економічного ладу, нової культурної традиції, нової ментальності свято стало однією з форм, через яку ці перетворення здійснювалися. У радянський період історії країни масові форми святкової культури були найважливішим важелем освіти і впливу на малограмотні народні маси. Як відзначає А. Ю. Зудов, в епоху революційних потрясінь «центральне місце в сакральному ядрі посідає „героїчний родовий час”» [4, с. 61] — встановлення більшовицького режиму і події, з ним пов'язані, — революція і громадянська війна. Свято, за визначенням німецького дослідника М. Рольфа, стало «кодовим поняттям того часу і символом самоідентифікації режиму» [6, с. 8]. Масовість на межі психозу — форма роботи з колективним несвідомим.

Замість висновків. До кінця 20-х років XX ст. у СРСР суспільне — вплив колективу — почало превалювати над індивідуальним. Людина позбулася свого звичного розуміння індивідуального місця в суспільстві. Світ, що змінюється на її очах, раніше знайомий, тепер перетворився на зруйнований і такий, що безповоротно пішов. Крах звичного до революції соціального ладу супроводжувався розпадом і девальвацією культурної ієрархії, що історично склалася. Людина почала відчувати гостру потребу в отриманні нових орієнтирів, які дозволили б знайти сенс того, що відбувається: «Віра, тобто відключення раціонального діалогу, часто виявлялася єдиним способом зберегти внутрішню рівновагу» [4, с. 61].

Правда, на початок 30-х років XX ст. у СРСР віру релігійну вдалося підмінити вірою у ВКП(б) / КПРС і Радянську державу, а Біблію — зведенням науково обґрунтованих принципів комуністичної моралі, що виникли в соціалістичному суспільстві і знайшли своє теоретичне узагальнення в Програмі КПРС, ухваленій 22-м з'їздом КПРС (1961).

Література:

1. Афонин Э. А. Великая коэволюция. Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ / Э. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Мартынов. — К.: Парламентское издательство, 2003.
2. Государственный Архив Политической Истории Курской Области : Ф-П76 ; ОП-1 ; Ед. Хр. 406.

3. Малышева С. Ю. Советская праздничная культура в провинции: пространство, символы, исторические мифы (1917—1927) / С. Ю. Малышева. — Казань, 2005.

4. Зудов А. Ю. Культура советского общества: логика политической трансформации / А. Ю. Зудов // Общественные науки и современность. — 1999. — № 3.

5. Рольф М. Советские массовые праздники / М. Рольф ; пер. с нем. — М., 2009.

6. Жигульский К. Праздник и культура / К. Жигульский. — М., 1985.

7. Электронный ресурс : http://religion.ng.ru/history/2002-10-30/7_ussr.html.

8. Электронный ресурс : <http://velsat.net/ateizm-v-sssr.html>.

Лідія СОХАНЬ

АРХЕТИП МУДРЕЦЯ В ОСОБИСТІЙ
ЖИТТЕСТІЙКОСТІ ПОЛІТИКА

«Причина слабкості держави не у браку грошей, а в браку людей і талантів».

Ф. Вольтер

Постановка проблеми. Усе виразніше усвідомлюється, що назріла гостра потреба у виході на політичну арену нашого суспільства політиків нового зразка, які втілювали б у своїх життєвих установках і стилі своєї соціальної поведінки і діяльності сучасні цивілізаційні імперативи, продиктовані епохою крутих трансформаційних перетворень. Зміна типів політиків, як і в цілому політичної еліти, в умовах радикальних соціальних змін — процес закономірний.

В обговорюваному контексті є цікавими результати моніторингового опитування населення України, проведеного в березні 2012 року Центром «Соціальний моніторинг» та Українським Інститутом соціальних досліджень ім. А. Яременка спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки і прогнозування НАН України. У відповідях респондентів було виявлено велику недовіру до всіх провідних політиків, за винятком В. Кличка, а також до політичних інститутів України — Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України [1].

Проте, незважаючи на глибоке розчарування і втрату ілюзій щодо багатьох політичних лідерів, які діяли на сцені української історії, зокрема на її недавніх сторінках (мається на увазі, зокрема, феномен Майдану в свідомості значної частини українців), як показують дані соціологічних опитувань, зберігається віра в те, що «декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони і політичні дискусії». Очевидно, що аналіз чинників, що сприяють підвищенню ефективності, а тим самим і рейтингу політиків, викликає як теоретичну, так і безпосередньо практичну цікавість.

Мета дослідження. У студії, що презентується, увагу зосереджено на такій якості, як *життєстійкість* політика, що є ключовою в особистій структурі, при цьому життєстійкість розглядається в духовно-етичному вимірі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з Великим англо-російським словником *життєстійкість* (hardiness) — витривалість, міць, здоров'я, стійкість, сміливість, відвага, безстрашність, зухвалість, нахабство. У більшості теорій життєстійкості постулюється, що життєстійкість особи забезпечується її трьома головними якостями:

- здатністю бачити і приймати дійсність такою, якою вона є;
- переконаністю, що наше життя має сенс, а ми здатні знаходити його в різних проявах життя;
- умінням імпровізувати і знаходити нетривіальні рішення.

Розділяючи наведену інтерпретацію життєстійкості, підкреслимо, що життєстійкість — це інтеграційна соціально жадана якість особи, яка забезпечує її адаптацію до мінливих умов буття, збереження

СОХАНЬ
Лідія,

член-кореспондент
НАН України, доктор
філософських
наук, Президент
української наукової
школи «Мистецтво
життєтворчості»
м. Київ, Україна.

Анотація: актуалізація архетипу Мудреця обумовлюється ренесансом мудрості як у сучасній культурі, так і в соціальній практиці. Втілення мудрості в діяльності політика й активізація у зв'язку з цим архетипу Мудреця в його особистій структурі є необхідною передумовою життєстійкості політика, що трактувала в духовно-етичному вимірюванні і в контексті демократичної моделі життєстійкості. Життєстійкість — це інтеграційна соціально-затребувана якість особи, що забезпечує її адаптацію до умов буття, що змінюються, збереження і відтворення її особистого, фізичного і психологічного, інтелектуального, психоемоційного, духовно-душевного, морального і енергетичного потенціалів, ціннісних орієнтацій, вибраного стилю життя.

Ключові слова: життєстійкість політика, репресивна і

демократична моделі
життєстійкості
політика, архетип
Мудреця в діяльності
політика, тип не-
адекватного політика,
психологічне вигорання
політика.

УДК 32.019.51

SOKHAN'
Lidia

**ARCHETYPE OF
"SAGE" IN THE
PERSONAL LIFE
STABLENESS OF A
POLITICIAN**

Annotation: the actualization of the archetype of "Sage" is caused by the renaissance of wisdom in the modern culture and in the social practice. The features of wisdom in the activity of a politician and, in this connection, the activation of the archetype of "Sage" in its personality are the necessary precondition for its life stableness. The last can be interpreted in the spiritual-moral dimension and in the context of the democratic model of life stableness. The life stableness is an integrative socially required quality of a person ensuring its adaptation to varying conditions of life and the conservation and the reproduction of its personal, physical, psychological, intellectual, psycho-emotional, spiritual, moral, and energetic potentials, value orientations, and the chosen life style.

Keywords: life stableness, politician, repressive and democratic models, archetype of "Sage," psychological burning of a politician.

і відтворення її особистого, фізичного і психічного здоров'я, інтелектуального, психоемоційного, духовно-душевного, морального й енергетичного потенціалів, ціннісних орієнтацій і обраного стилю життя.

Наявність життєстійкості в особистому потенціалі політика є необхідною умовою успіху його діяльності, попередженням психологічного вигорання і безславного відходу з політичної арени. Життєстійкість політика набуває особливого значення в умовах соціально-економічної і політичної нестабільності, нестійкості і нерідко кризового стану в тих або інших ланках суспільної системи. Протистояти цим хаотичним процесам може лише сильна особистість, що відрізняється високою життєстійкістю. Разом з тим прояв цієї якості в умовах сучасних динамічних трансформаційних процесів викликає особливі труднощі і нерідко є проблематичним.

Визнано, що найбільший внесок у розробку теорії життєстійкості вніс професор Каліфорнійського університету, засновник Інституту життєстійкості в Каліфорнії С. Мадді [2; 3; 4], досліджуючи і діагностуючи життєстійкість як стрижневий потенціал особистої характеристики, що лежить у підґрунті «мужності бути» (за Тіллахом). Вона багато в чому є відповідальною за успішність особи у боротьбі з несприятливими обставинами. Ця диспозиція охоплює три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику.

Залученість визначається як переконаність у тому, що залученість у те, що відбувається, дає максимальний шанс знайти щось вартісне і цікаве для особи. Людина з розвиненим компонентом залученості отримує задоволення від власної діяльності. У протилежність цьому, відсутність подібної переконаності породжує відчуття знедоленості, відчуття себе «поза» життям.

Контролем є переконаність у тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат того, що відбувається. Протилежність цьому — відчуття власної безпорадності. Людина із сильно розвиненим контролем відчуває, що сама обирає власну діяльність, свій шлях.

Прийняття ризику, або виклик — переконаність у тому, що все те, що відбувається, сприяє розвитку за рахунок знань, які отримуються з досвіду, — однаково, позитивних чи негативних. Людина, що розглядає життя як спосіб набуття досвіду, готова діяти у відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик, вважаючи прагнення до звичайного комфорту і безпеки тим, що збіднює життя особи. В підґрунті прийняття ризику лежить ідея розвитку через активне засвоєння знань з досвіду і подальше їх використання.

Мадді вважав важливою наявність усіх трьох компонентів для збереження здоров'я й оптимального рівня працездатності й активності в стресових умовах [7, с. 178—209, 475—478].

Життєстійкість відіграє велику роль у життєзабезпеченні людини. Дослідженнями встановлено, що життєстійкість:

- надає сили для подолання перешкод;
- дає поштовх до розвитку здібностей;
- дозволяє проявити свої кращі людські якості;
- дає визволення від кайданів невпевненості, комплексів і песимізму;

- дає задоволення від розуміння життєвих процесів;
- забезпечує повагу до людей і життя.

Очевидно, що наявність особистої життєстійкості є вкрай важливою для політика, що виконує дуже відповідальну соціальну роль і є публічною постаттю.

Прояви *життєстійкості* політика несуть на собі відбиток архетипних, національно-особливих та індивідуально-особистих характеристик (останнє найбільшою мірою стосується великих історичних осіб, видатних політичних діячів, що залишають помітний слід в історії, а також у ментальності свого народу, його архетипиці). Освоєння архетипного здійснюється як невід’ємна ланка становлення особи, її соціокультурного розвитку і дозрівання.

Історичний досвід свідчить, що життєстійкість політика може досягатися репресивними методами. Такою є модель більш ніж тридцятирічного правління Й. Сталіна. Методи, характерні для репресивної моделі (узурпація влади, звуження діяльності демократичних інститутів, придушення свободи особи тощо), зовсім не зникли з політичного простору сьогодення.

Демократична модель життєстійкості політика ґрунтується на його високій *компетентності* в усвідомленні подій, процесів і перспектив на полі його політичної діяльності і ширше — в соціумі, в розвитку світових процесів. Політик такого масштабу діє, спираючись не тільки на необхідне, але і враховуючи наявність *можливого* [6, с. 43—46], що розширює поле його діяльності та підвищує її ефективність. Обмеженість соціального кругозору неминуче послаблюватиме позиції особи, дезорієнтуватиме її в оцінці того, що відбувається, у виробленні *стратегії* і способів вирішення політичних завдань, а тим самим — знижуватиме її шанси на успіх і з неминучістю блокуватиме її життєстійкий потенціал.

При цьому такого зразка компетентність потрібна не тільки політикам вищих управлінських структур державного управління, але і певною мірою управлінцям середньої і нижчої ланки регіонального і місцевого управління. Оскільки людський світ є певною цілісністю, де всі процеси тією чи іншою мірою взаємозв’язані, управлінські дії повинні здійснюватися певною мірою з урахуванням розташування системи в ширшому соціальному просторі. Очевидно, що в цьому разі йдеться про рішення і дії більш-менш великого масштабу. Саме висока компетентність є найважливішою детермінантою *авторитету* політика. Політик, що не має належної компетентності, може бути класифікований як тип *неадекватного* політика і навіть квазіполітика.

У демократичній моделі життєстійкості сучасного політика особливого значення набуває така особиста якість, як *мудрість*. У всіх філософських, релігійних і світських системах мудрість розглядається як висока життєва цінність особи, як її висока чеснота. У Біблії в Книзі Притч Соломона говориться: «Блажен человек, который снискал мудрость, и человек, который приобрел разум — потому что приобретение ее лучше приобретения серебра, и прибыль от нее больше нежели от золота: она дороже драгоценных камней... и ничто из желаемого тобою не сравнится с нею» [5, с. 597].

Характеризуючи феномен мудрості, описаний в літературі, скористаємося визначенням, запропонованим А. Файзуллаєвим, що підтверджується результатами зарубіжних досліджень [8, с. 104]. Отже, мудрість — це, перш за все:

- уміння відрізнати головне від другорядного;
- внутрішній спокій;
- емоційна зрілість і стійкість;
- знання міри впливу на події;
- уміння підходити до проблеми з різних точок зору;
- готовність до будь-яких несподіваних подій;
- сприйняття дійсності такою, якою вона є;

- прагнення до виходу за межі проблемної ситуації;
- спостережливість;
- далекоглядність;
- прагнення зрозуміти інших;
- уміння витягувати позитивний досвід з усього того, що відбувається.

Мудрість має високий потенціал мужності і витримки. Це дозволяє людині стійко переносити життєві випробування і навіть у несприятливих умовах проявляти здатність без смутку і песимізму здійснювати свою діяльність, у цілому своє життя. Життєва практика людей дає тому численні приклади. «Читаючи історичні і біографічні праці або спостерігаючи людей в екстремальних ситуаціях, — помічає Д. Карнегі, — мене завжди дивує і надихає здатність деяких з них відмітати свої негаразди і трагедії і продовжувати жити досить щасливим життям» [11, с. 504]. У наведеному висловлюванні особливо важливою є констатація того, що поведінка цього типу людей, за словами автора, не лише дивує, але й надихає. У цьому певною мірою проявляється ефект «психологічного зараження», коли вчинки тієї або іншої людини чинять стимулюючий вплив на інших. Якщо вони доброчесні, то дають позитивний ефект. Оскільки політик є публічною постаттю, і його діяльність відбувається «на очах» у суспільства, вказана обставина має особливе значення.

Мудрість — якість особистості, яка дозволяє їй вибирати правильні, такі, що відповідають ціннісним нормативам, орієнтири в діяльності. Зокрема, вона захищає від спокуси в різних формах її прояву. У нашому сьогодишньому житті отруйною спокусою є пристрасть до збагачення, що набула масового характеру і що допускає застосування для досягнення мети будь-яких засобів, аж до кримінальних.

Цінність мудрості полягає в тому, що з її допомогою людина виробляє відповідну стратегію своєї поведінки і життєдіяльності з урахуванням конкретних обставин. При цьому вона застосовує в своїй практиці різну техніку:

- продуктивно використовує конкретні обставини для вирішення проблем, що стоять перед нею;
- вносить ті або інші зміни до обставин своєї діяльності, якщо вони не сприяють вирішенню завдань, що стоять перед нею;
- якщо це неможливо, вона коригує стратегію свого життя, свої домагання і пріоритети.

Постать мудреця не випадково посідає велике місце у вітчизняній і світовій історії і культурі. Архетипу Мудрого старика К. Юнг у своїй архетипиці приділив особливу увагу [10; 13]. Цей архетип, подібно до всіх іншим архетипних утворень, будучи проявом колективного несвідомого як успадкованого нами колективного досвіду людства, спонукає його носія до організації свого досвіду й особистої поведінки відповідно до велінь мудрості.

Актуалізація архетипу Мудреця в політичній практиці сьогодення обумовлюється ренесансом мудрості, одного з найбільш стародавніх конструктів, знеціненого в XX столітті, що пов'язується з особливостями соціальних практик того часу, зростаючою технологізацією і фрагментацією всього суспільного життя.

У публікаціях Л. Фоменка та Ю. Мосаєва наголошувалося, що архетипи українських політиків у післяперебудовний період нестримно змінюються. Під час характеристики архетипів Перших осіб держави — президентів України, наголошується, що Л. Кучмі властивий архетип ділка-мудреця, В. Ющенко демонстрував архетип батька нації, а в останній період президентства в його поведінці актуалізувався архетип Дитини. В. Янукович позиціонує архетип Мудреця. Елементи мудрості вбачаються передусім у його прагненні враховувати в своїй діяльності очікування і потреби населення країни.

У процесі вже згаданого вище моніторингового опитування була отримана цінна інформація про ставлення населення країни до недавніх соціальних ініціатив Президента: про виплату грошей вкладникам Ощадбанку, про підвищення пенсій і соціальних виплат окремим категоріям населення, про податок на багатство і предмети розкоші, про створення нових робочих місць, про кредит на житло під 2—3 %, про скорочення пільг для тих, кому це не призначено.

Опитування виявило високу інформованість респондентів щодо запропонованих ініціатив. Це свідчить про наявність у масовій свідомості очікування конструктивних дій від Першої особи держави в рішенні найбільш гострих, наболілих соціальних проблем. Однак у відповідях респондентів виявився досить високим рівень невизначеності в оцінці впливу цих ініціатив конкретно на їхнє життя, і дуже критичною виявилася оцінка населенням реальної здійсненності проголошених ініціатив. У цьому проявився і досвід колишніх розчарувань у маніфестаціях політиків, і сумнів у наявності в товаристві реальних ресурсів для втілення в життя проголошених ініціатив. Позначилося, мабуть, і усвідомлення тією або іншою мірою того, що окремі соціальні ініціативи, хоча і є цінними самі по собі за відсутності цілісної програми, загальної стратегії цивілізаційного розвитку країни можуть виявитись малоефективними і до того ж не можуть здійснитись.

Архетип, що активізується в реальній поведінці особи, може реалізуватися лише частково і здатен вилитися в свого роду імітацію цього архетипу.

Попередження подібної практики передбачає:

- наявність у політика твердої установки на «зважене», мудре вирішення завдань і проблем, що входять до його компетенції;
- отримання досвіду продуктивного вирішення управлінських завдань, бо мудрість — якість, яка розвивається і збагачується в процесі реальної діяльності;
- критичне і творче осмислення рішень, що ухвалюються, і здійснюваних діянь;
- здатність «виходити» за межі необхідного, осмислювати поле можливого в постановці нових завдань, нових способів і техніки їх рішення;
- високу відповідальність перед іншими (народом, партією тощо) і перед собою за здійснювану діяльність;
- розвинену здатність до конструктивної співпраці в системі управлінських структур;
- здатність до творчої переробки інформації, важливої для його політичної діяльності.

Під час оцінки поведінки людини, необхідно мати на увазі, що вона діє не як автомат. Тому в її думках можуть міститися і помилкові оцінки, а у вчинках і діях — не завжди правильні кроки. У реальному житті людина проявляє мудрість переважно в тій сфері життя і діяльності, в яку вона безпосередньо залучена і в якій є компетентною. Ще Сократ відзначав, що «людині неможливо бути мудрою в усьому, отже, що хто знає, в тому він і мудрий». Оскільки діяльність політика має багатовекторну систему стосунків, залученості і діянь, вона надає широке поле для отримання досвіду і розвитку мудрості. Ступінь використання цих можливостей залежить від особистої установки політика і його здатності творчо засвоювати досвід.

Політик нового зразка, що обирає політичну діяльність *справою свого життя*, має бути психологічно й ідейно *зрілою* особою (хоча, як уявляється, помилкою буде вважати, що ідейність — це атрибут віджилої суспільної системи). Для вищого рівня зрілості особи є характерними *свідома* побудова й управління своїм індивідуальним життям на основі *сценарію*, в якому з тим або іншим ступенем повноти фіксуються головні життєві установки особи, принципи її поведінки і діянь, певною мірою конкретизується поле її діяльності й амбіції. Наявність такого сценарію упорядковує життєвий процес особи, цілеспрямовано витрачає її життєву енергію, забезпечує

ресурсами, необхідними для подолання перешкод, ініціює мужнє ставлення до труднощів і можливих невдач.

Наша реальність дедалі частіше демонструє факти виходу особи на поле політичної діяльності не просто із серією обіцянок і завірень, що так широко практикується в процесі виборчих процедур, але і з більш-менш чітко оформленою програмою дій, з указуванням *на кредо* особи, яке акумулює її життєві принципи й установки, зокрема стосовно її політичної діяльності. Для політика дуже важливо, щоб до його життєвого кредо входила установка на *суспільне служіння*. Під суспільним служінням у цьому випадку розуміється такий тип діяльності особи, який не лише орієнтується на задоволення певних інтересів тих або інших соціальних спільнот, а також індивідуальних учасників соціальної взаємодії, а і *мотивується* прагненням принести їм благо. Слід зауважити, що структура реальної поведінки особи найчастіше має багатоаспектний характер, де переплітаються мотиви різного рівня соціальної обумовленості. «Хто може сказати, — пише англійський юрист і політичний діяч Г. Брюем, — як часто високе прагнення душі заглушалось вульгарними, егоїстичними міркуваннями, в скількох серцях, готових запалати небесним вогнем, іскра була погашена, не розгорівшись у полум'я, погашена байдужою і грайливою гонитвою за теплим місцем, що охопила, подібно до епідемії, наших сучасних державних діячів і тих, хто сподівався стати ними». У цьому протиборстві спонук перемагає той, хто має *мудрість*, щоб правильно оцінити ситуацію, *силу духу*, щоб не відійти від своїх принципів та установок, і *твердість волі*, щоб не дозволити собі здатися.

Становлення політика такого зразка найбільш продуктивно відбувається в процесі освіти і виховання, що містять у своїй програмі розвиток особистої самостійності, здатності до *життєтворчості* [11, 12], а також на основі самовиховання і саморозвитку. У цьому процесі виняткове значення має раннє і соціально повноцінне залучення особи в ті або інші форми соціальної активності, зокрема політичної діяльності, в процесі якої особа в реальному вируванні життя виробляє життєстійкість, здатність реалізовувати поставлені цілі і програмні установки, долаючи перешкоди, не допускаючи розчарування і засмучення. Слід зазначити, що парадигму життєтворчості покладено в основу освітніх і виховних систем у цілій низці освітніх структур нашого суспільства.

У цій публікації лише позначено найбільш важливі аспекти заявленої теми. Можна вважати, що актуальність проблеми та її безпосередня практична спрямованість привернуть увагу дослідників соціальних процесів у трансформаційний період історії України. Заслужують на поглиблений аналіз і осмислення матеріали моніторингових опитувань населення України, що здійснюються відповідними науково-інформаційними структурами. Це вписуватиметься в загальну стратегію цивілізаційної трансформації українського суспільства, що є нині жорстким імперативом для України — її сьогодення і майбутнього.

Література:

1. Моніторинг громадської думки населення України : березень 2012 р. Рівень довіри та електоральні орієнтації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Stok/PR_SMC&UISR_March-1_2012.pdf.
2. Maddi S. The Hardy Executive: Health under stress / S. Maddi, S. Kobasa. — Homewood (IL) : Dow Jones-Irwin, 1984.
3. Maddi S. PVSIII-R: Test development and internet instruction manual / S. Maddi, D. Khoshaba. — Newport Beach (CA) : The Hardiness Institute, 2001.
4. Maddi S. HardiTraining. Managing Stress for performance and Health Enhancement / S. Maddi, D. Khoshaba. . — Irvine (CA) : The Hardiness Institute, 2004.

5. Личностный потенциал: структура и динамика. — М.: Смысл, 2001. — 678 с.

ТРОФІМОВА

Віолетта,
кандидат філологічних
наук, докторант
кафедри естетики
і філософії культури
філософського
факультету Санкт-
Петербурзького дер-
жавного університету,
м. Санкт-Петербург,
Росія.

Анотація: у
профеміністському
трактаті «Про
шляхетність і пере-
вагу жінок...» (1600)
італійська письменниця
Лукреція Маріелла
фактично використовує
архетипний підхід. Вона
звертається до
етимології слів, що
позначають жінку, і
наводить приклади
стародавніх прави-
тельок, образи яких є
архетипними.

Ключові слова: архе-
тип, жінка, архетип-
ний підхід, фемінізм,
Маріелла.

АРХЕТИПИ ЖІНОК-ПРАВИТЕЛЬОК У ТРАКТАТІ ЛУКРЕЦІЇ МАРІНЕЛЛИ «ПРО ШЛЯХЕТНІСТЬ І ПЕРЕВАГУ ЖІНОК І ПРО НЕДОЛІКИ Й ВАДИ ЧОЛОВІКІВ»

Формулювання проблеми. Найважливіша тенденція сучасної науки — звернення до праоснов культури і виявлення архетипів у різних галузях знання. Останніми роками проводяться конференції і семінари з архетипики, з цієї теми публікуються статті і монографії. Одночасно велику цікавість викликають проблеми взаємовідносин статей, ролі чоловіків і жінок у суспільстві, історії жінок. Багато дослідників звертається до праць мислителів минулих століть, намагаючись реконструювати погляди на жінку в різні періоди історії людства, розуміння її ролі у суспільстві, і на цій основі переосмислюють сучасний стан справ у гендерних стосунках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лукреція Маріелла, італійська письменниця першої половини XVII століття, вважається однією з ранніх європейських феміністок. Її твір «Про шляхетність і перевагу жінок і про недоліки і вади чоловіків» був одним із головних виступів на захист жіночої статі того часу. Лукреція Маріелла практично не привернула уваги російськомовних дослідників — її твір згадує тільки В. І. Успенська в одній із статей, підкреслюючи, що Маріелла «сподівалася “розбудити жінок від довгого сну покори” і відзначала, що призначення жінок — не у тому, щоб догоджати чоловікам; жінкам потрібно “зрозуміти світ і керувати ним”, “проводити і нести милість у світ”» [1, с. 86]. У західних країнах ситуація з вивченням творчості Маріелли та її біографії є іншою. У 1999 році вийшов у світ скорочений англійський переклад її трактату [9]. Інформацію про неї включено у біобібліографічний довідник італійських письменниць [5]. Роботи С. Кольськи, Вірджинії Кокс, Паоли Малпецці Прайс і Сатї Брати Датти вписують Маріеллу в італійський епізод «Суперечки про жінок», яка відбувалася на межі XIV—XV століть [3; 4; 6; 7]. Між тим, поняття архетипу під час аналізу творів Лукреції Маріелли практично не використовується.

Формулювання цілей статті. У цій роботі метою є виявлення архетипності підходу Лукреції Маріелли у трактаті на захист жіночої статі й архетипів жінок-правительок, використаних італійською письменницею.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цій статті ми розумітимемо архетип як динамічний образ, що викликає у сприймаючого суб'єкта певні почуття й емоції, а під архетипним підходом матимемо на увазі такий перебіг міркувань і спосіб доказу, за якого відбуваються звернення до прототипів і одночасно їх актуалізація.

У 1600 році, коли на майдані Квітів у Римі горів на вогнищі «еретик» Джордано Бруно, у Венеції з'явилася книга, що відкрила довгу низку творів XVII століття на захист жіночої статі. Це був трактат Лукреції Маріелли «Про шляхетність і перевагу жінок і про недоліки й вади чоловіків».

Лукреція Марінелла (1571—1653) народилася в сім'ї венеціанського лікаря Джованні Марінелли, що здобув популярність у місті завдяки своїм роботам про жіноче здоров'я і косметику. Серед дослідників немає згоди щодо точної дати народження письменниці, хоча 1571 рік впливає з інформації, що міститься в її свідоцтві про смерть. У будь-якому разі, її дебют у літературі відбувся, коли їй не було і двадцяти п'яти. У її батьківській сім'ї було четверо дітей. Лукреція здобула чудову освіту, була добре начитаною як у класичній латинській, так і в італійській літературі. Вона також добре знала філософію.

Лукреція Марінелла вийшла заміж за лікаря Джероламо Ваку в 1607 році. У них народилося щонайменше двоє дітей. Мабуть, досвід сімейного життя змусив Лукрецію переглянути свої радикальні погляди на роль жінок у суспільстві, і в своїх пізніх творах вона ратувала за те, щоб жінки цілком присвячували себе домашній сфері. Проте Лукреція Марінелла займалася письменницькою діяльністю практично до кінця свого життя.

Подібно до своєї далекої попередниці, французької письменниці італійського походження Кристини Пізанської, Лукреція Марінелла залишила доробки в найрізноманітніших жанрах. Перший її твір був опублікований у 1595 році. Це була поема на християнський сюжет «Свята Коломба». У 1600-і роки вона опублікувала ще кілька творів на релігійні теми — поеми про Діву Марію, Св. Франциска Асизського і мученицю Іустину, а також пастораль «Щаслива Аркадія» і збірку сонетів і мадригалів. У 1618 році виходять у світ ще два її твори — алегорія на тему Купідона і Психеї, а також поетична біографія Катерини Сієнської. Нарешті, у 1635 році з'являється її шедевр — героїчна поема «Енріко» в манері «Звільненого Єрусалиму» Торквато Тассо. У 1645 році виходить у світ її останній твір «Essortationi alle donne», в якому письменниця переглядає свої юнацькі погляди на «жіноче питання». Лукреція померла в старезній старості в 1653 році.

Серед сучасників Лукреція Марінелла мала репутацію високоосвіченої і надзвичайно талановитої жінки. Її гарячий прихильник Крістофоро Бронзіно, автор книги «Гідність і шляхетність жінок», відзначав не лише її блискучі літературні здібності, але також її музичний талант — вона чудово грала на кількох музичних інструментах і співала [9, с. 1]. Інший сучасник Лукреції Марінелли, Франческо Агостіно делла Кьеза, називав її «жінкою дивовижного красномовства і ученості» і вважав її неперевершеною [9, с. 1]. Сансовіно включив її до тріади видатних венеціанських письменниць поряд із Касандрою Феделе, що жила у XV столітті, та Модератою Фонті, що померла у 1592 році [9, с. 1]. Модерата Фонті здобула популярність завдяки своїм висловлюванням на захист рівності чоловіків і жінок. У свою чергу, Лукреція Марінелла також відома сучасним дослідникам завдяки своїй книзі «Про шляхетність і перевагу жінок».

Трактат Марінелли був реакцією на жінконенависницький твір Джузеппе Пассі «Жіночі недоліки» (1599). Слід зазначити, що книга Марінелли викликала незрівнянно більший резонанс, ніж книга Пассі, на відміну від зразків із пізніших епох, наприклад, у випадку

TROFIMOVA
Violetta

ARCHETYPES OF WOMEN-RULERS IN THE TREATISE BY LUCREZIA MARINELLA "THE NOBILITY AND EXCELLENCE OF WOMEN AND THE DEFECTS AND VICES OF MEN"

Annotation: in the protofeminist treatise "The Nobility and Excellence of Women and the Defects and Vices of Men," the Italian writer Lucrezia Marinella uses the archetypal approach. She analyzes the etymology of the words signifying "woman" and gives examples of ancient women rulers, whose images are archetypal.

Keywords: archetype, woman, archetypal approach, feminism, L. Marinella.

Вілфредо Парето, чиї жінконенависницькі погляди не зустріли гідної відсічі з боку феміністично налаштованих авторів.

Книга Марінелли складається з двох частин. Перша називається «Шляхетність і перевага жінок», а друга — «Недоліки і вади чоловіків». Марінелла залишається у рамках аристотелівського і платонічного мислення. Вона будує свій твір симетрично і звертається до лінгвістичних основ слів, що використовуються для позначення жінок, до численних прикладів видатних жінок минулого і моральної вищості жінок, а також етичної деградації чоловіків. Вона комбінує вчення Аристотеля про причини з неоплатонічною теорією ідей і робить висновок, що жінка є проявом досконалої ідеї, що існує в свідомості Бога. На початку трактату письменниця заявляє, що, захищаючи тезу про вищість жінок над чоловіками, додержуватиметься поглядів Плутарха і Платона.

Перший розділ першої частини «Про шляхетність і перевагу жінок» присвячено благородству імен, які прикрашають жіночу статтю. Марінелла починає з доказу «від імені» і розглядає п'ять слів, що позначають жінку: Donna, Femina, Eva, Isciah, Mulier. Обмежуючись суто лінгвістичними рамками, вона актуалізує активні якості, сховані в цих словах. Слово Donna означає «пані» і має в собі потенцію царственої. Таким чином, Марінелла перекладає на жінку архетип царя, що дарує родючість і що встановлює лад [10, с. 52]. Слово Femina означає «вогню», а також родючість. Марінелла встановлює зв'язок між вогнем і актом народження, яку згодом виявив Карл Густав Юнг. Розглядаючи міф про народження індійського бога вогню Агні, він звертає увагу на сексуальний аспект цієї дії [2, с. 154]. Звертаючись до семантики слова Femina, Лукреція Марінелла активізує первообраз, пов'язаний із сексуальною енергією. Далі вона розглядає слово Eva, яке означає «життя», слово Isciah — небесний вогню, а слово Mulier — м'якість. Слова, що позначають жінку, на думку Лукреції Марінелли, є «рідкісними, чудовими та гідними» [8, с. 8]. Впадає в очі логіка письменниці, що співвідноситься з поняттям архетипу, при цьому Марінелла актуалізує активні прототипи як «чоловічі» — архетип царя, так і «жіночі», пов'язані з поняттями родючості і життя.

У другому розділі Лукреція Марінелла розмірковує про походження жінки і згідно з ренесансним уявленням про світ будує «сходи природи», де на вищому рівні стоять янголи, а люди поступаються їм досконалістю. Вона звертається до теорії ідей і проголошує, що жінка шляхетніша за чоловіка, оскільки жінку породила рідкісніша і досконаліша ідея.

Третій розділ присвячено жіночій природі. Спочатку Марінелла наводить думку про рівність душ чоловіків і жінок і посилається на свою знамениту попередницю Модерату Фонті, яка в «Флорідорі» показала, що жінки є рівними чоловікам у шляхетстві [8, с. 11]. Марінелла не погоджується з цією думкою і стверджує, що душа жінки шляхетніша за чоловічу душу. Як доказ вона наводить той факт, що жінки зовнішньо красивіші за чоловіків, а врода тілесна — це світло душі. У дусі неоплатонізму вона називає тілесну вроду «тісню й образом» краси духовної [8, с. 14]. Врода тілесна є частиною божественної краси [8, с. 14]. Для людини природно і необхідно любити красиві речі, «Але яка найкрасивіша річ прикрашає світ краще, ніж жінки?» [8, с. 18]. Лукреція Марінелла підносить жінок на недосяжну висоту, коли стверджує, що їх «врода призводить до збагнення Бога» і «показує шлях на Небеса» [8, с. 18]. Краса — «сходи на Небо» [8, с. 20]. Лукреція Марінелла проголошує єдність духовної і тілесної краси. Врода для неї — прояв божої благодаті, і носителькою цієї благодаті є жінка. Вона звертається до праоснови краси, до її первообразу.

У четвертому розділі Лукреція Марінелла говорить про почесні, які чоловіки добровільно віддають жінкам. Вона наводить як приклад правила гарних манер і знаки поваги дамам. Галантність і ввічливість чоловіків Марінелла трактує на користь

вищості жінок, а не як знак їх слабкості і приниженості. Вона бачить у повсякденних практиках доказ шанобливого ставлення до представниць своєї статі.

Наступний розділ «Про благородні діяння і чесноти жінок» служить свого роду вступом до тієї частини трактату, в якій тези Марінелли про вищість жіночої статі будуть доведені на конкретних прикладах. На початку розділу письменниця підкреслює, що довести вищість жінок над чоловіками простіше, ніж той факт, що сонце — найяскравіше тіло в світі [8, с. 30]. Образ світла виникає на початку цього розділу і символізує свідомість, чітке розуміння стану справ у сфері взаємин статей.

Марінелла обринується з критикою на сучасну для неї систему жіночої освіти: «Чоловіки, побоюючись втратити владу і стати слугами жінок, заборонили їм навіть уміти читати і писати» [8, с. 32]. Жінки, на думку послідовників Аристотеля, мають підкорятися чоловікам і не шукати занять поза домом. Письменниця з іронією «вибачає» таких чоловіків — вони прагнуть утвердити велич представників своєї статі, а не жінок. Марінелла відразу ж апелює до авторитету Платона, який вважав жінок здатними займатися військовим мистецтвом. Письменниця відкидає розхоже уявлення, що жінки менше за чоловіків є здібними до військових мистецтв, і вимагає рівного підходу до навчання дівчаток і хлопчиків однакових здібностей. Більш того, вона стверджує, що дівчатка оволодівають знаннями швидше хлопчиків [8, с. 33].

Далі Марінелла звертається до історії й у дусі новітніх істориків-жінок говорить про замовчування жіночих імен і жіночої участі в громадських справах, мотивуючи це заздрістю письменників-чоловіків до жінок. Наводячи приклади видатних жінок минулого, Марінелла не намагається організувати матеріал хронологічно. Вона чергує імена античних дам і жінок епохи Відродження. Так, у підглаві «Про вчених жінок» є сусідами імена Аспазії і Баттісти, дружини герцога Урбінського, Зенобії і Хильдегарди Бінгенської, Іпатії і Сафо і Маргарити Наваррської і Ксандри Феделе. Особливу увагу приділяє Лукреція Марінелла своїм попередницям — італійським поетесам епохи Відродження Вероніці да Гамбара і Вікторії Колонне. Окремо письменниця зупиняється на жінках-святих, зокрема, на Св. Бригіті і Св. Катерині Сієнській. Згодом Марінелла присвятить їм окремі твори. Письменниця не проводить межі між реальними історичними постатями і легендарними персонажами. У кінці підрозділу вона говорить про міфічних сивіл, їх ученість і пророчий дар. У наступних підрозділах Марінелла звертається до знаменитих правительок минулого: Зенобії, Клеопатри, Артемізії, Дідони. Ці образи можна вважати архетипними, але Марінелла нерідко переформулює їх у термінах мужності, розсудливості і мудрості. Вона говорить про силу і відвагу, загартованість і стриманість. Підрозділ «Про розсудливих жінок» починається з прикладу античної цариці Артемізії, а закінчується несподівано міркуванням про розсудливість і вміння вести господарство пересічних жінок із Франції та Німеччини, без яких чоловіки в цих країнах швидко збідніли б [8, с. 67]. У наступних підрозділах Марінелла продовжує наводити приклади жіночої доблесті, приділяючи особливу увагу здібностям жінок до військового мистецтва і постійно згадуючи давніх правительок — Артемізію, Зенобію, Клеопатру і Дідону. Таким чином, вона актуалізує чоловічий архетип воїна, який дає людині мужність, безстрашність, відповідальність за свої дії, самодисципліну [10, с. 83]. Вона наводить приклади із сучасного для неї життя, кажучи про участь жінок у боротьбі проти турок.

У двох завершальних підрозділах, присвячених прикладам жіночої вищості над чоловіками, Марінелла вказує на важливе місце, яке посідає жінка в суспільстві і на першорядну роль, яку вона в ньому відіграє. Письменниця говорить про любов — любов жінок до членів своєї сім'ї і про вищу форму любові в її уявленні — любові до батьківщини. Вона знову переводить у жіночий рід чоловічий архетип — архетип коханого, найважливішою функцією якого є відчуття фізичного світу в усьому його

багатстві й емпатія, яка призводить до сприйняття світу в його єдності [10, с. 121]. Захищаючи наприкінці свого трактату шлюб, Лукреція Марінелла «закільцьовує» свій твір на архетипах, пов'язаних із родючістю і народженням нового життя.

Висновки і перспективи. Трактат Лукреції Марінелли став одним із головних творів на захист гідності жінки у Європі XVII століття. Марінелла не просто використовувала метод Аристотеля, підтверджуючи тезу про жіночі переваги, вона зверталася до активних архетипів, які актуалізували в свідомості читача діяльні сили. У її трактаті містяться ідеї, актуальні для феміністської думки наступних століть. Марінелла вимагає рівної освіти для хлопчиків і дівчаток і сподівається на «пробудження» жінок до нового життя. Вона говорить про «виключеність» жінок з історії і прагне повернути туди жіночі імена. Звертаючи особливу увагу на етимологію італійських слів, що позначають жінку, Марінелла зачіпає тему природи мови, яка отримає розвиток лише три століття по тому в роботах Люс Ірігаре. Крім того, робота Марінелли вписується в протофеміністський проект по поверненню в історію людства жіночих імен, який активно втілюватиметься у життя істориками XX століття. Кажучи про жіночі чесноти, вона підкреслює, що жінки обдаровані особливим даром любити членів своєї сім'ї й особливо дітей, актуалізуючи найважливіший архетип коханого.

Література:

1. Успенская В. И. Феминизм до феминизма: идеи в защиту прав женщин в истории европейской социальной мысли XV—XVIII вв. / В. И. Успенская // Гендерный калейдоскоп : курс лекций / под ред. М. М. Малышевой. — М.: Academia, 2001. — С. 76—98.
2. Юнг К. Либи́до, его метаморфозы и символы / К. Г. Юнг. — СПб : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. — 416 с.
3. Cox V. The single self : Feminist thought and the marriage market in early modern Venice / Virginia Cox // Renaissance Quarterly. — 1995. — № 48. — PP. 513—581.
4. Datta S. B. Women and men in early modern Venice: reassessing history / Satya Brata Datta. — Aldershot : Ashgate, 2003. — 256 p.
5. Italian women writers : a bio-bibliographical sourcebook / ed. by Rinaldina Russell. — Westport : Greenwood Press, 1994. — 476 p.
6. Kolsly St. Moderata Fonte, Lucrezia Marinella, Guiseppe Passi : An early seventeenth-century feminist controversy / Stephen Kolsly // Modern Language Review. — 2001. — № 96. — PP. 973—989.
7. Malpezzi Pr. Lucrezia Marinella and the 'Querelle des Femmes' in seventeenth-century Italy / Price Malpezzi, Paola and Christine Ristaino. — Madison : Fairleigh Dickinson University Press, 2008. — 204 p.
8. Marinella L. La nobilta et l'eccellenza delle donne, co' diffetti et mancamenti de gli Huomini / Lucrezia Marinella. — Venetia : Battista Ciotti Sanese, 1601. — 326 p.
9. Marinella L. The Nobility and Excellence of Women and the Defects and Vices of Men / Lucrezia Marinella ; ed. and transl. by Anne Dunhill ; introd. Letizia Panizza. — Chicago : University of Chicago Press, 1999. — 200 p.
10. Moore R. L. King, warrior, magician, lover : rediscovering the archetypes of the mature masculine / Robert L. Moore, Gilette Douglas. — San Francisco : HarperSanFrancisco, 1994. — 159 p.

Неллі ШАБАНОВА

ОНТОЛОГІЯ РОСІЙСЬКОЇ ДУХОВНОЇ ЕЛІТИ В КОНТЕКСТІ АРХЕТИПІКИ

Постановка проблеми. У всі історичні періоди в усіх державах еліта була найбільш динамічною частиною суспільства, але украй обмеженою за чисельністю. Події ХХ століття призвели російську еліту практично до повного знищення, особливо це стосується духовної еліти. Тому сьогодні говорити про духовну еліту в Росії досить складно, оскільки суспільство розколене і не сформоване, і відносини владних структур і суспільства перебувають у зародковому стані, та й на духовні орієнтири немає належного попиту. Це призвело до того, що:

– духовність перестала змістовно відображати іманентну етично-орієнтовану сутність людини, що виражається, передусім, у незначності символів як утраті всього того, про що не замислюються;

– утворився вакуум, заповнений абсурдними політичними і соціальними ідеями, відмітною ознакою яких є духовна спустошеність, духовна бідність, що викриває оголену картину світу, і відсутність моралі.

Через це на нинішньому витку розвитку російська духовна еліта перебуває всього лише у стадії формування, і всі розмови про духовну еліту та її роль у розвитку суспільства є ускладненими, оскільки само суспільство не готове до виділення з нього духовної еліти. Проте певні кроки вже робляться, що відбивається в наступних останніх дослідженнях і публікаціях учених:

– О. В. Криштановська, Ж. Т. Тощенко, В. В. Радасєв, О. І. Шкарятян, С. П. Мамонтів та інші розглядають сутність елітарності і значення різних еліт у соціальних шарах суспільства;

– Г. П. Федотов, А. С. Ахієзер, С. Н. Іконникова й О. С. Панарін роблять наголос на специфіці становлення й особливості функціонування російської духовної еліти;

– С. С. Комісаренко виділяє феномен духовно-інтелектуальної еліти в російській культурі, розглядаючи її структуру і рівні функціонування.

Звідси можна виділити раніше не вирішені проблеми, яким і присвячено цю статтю:

– неможливість існування духовної еліти в рамках «загального» і водночас безвихідність, примушення існувати в цьому «загальному»;

– залежність (у доброму розумінні цього слова) російської духовної еліти від менталітету й архетипної вкоріненості.

Тому **мета статті** полягає в обґрунтуванні того, що духовна еліта є невід’ємною компонентою в конструктивному життєустрої суспільства.

Відповідно до вказаної мети ставляться наступні **завдання**:

– прояснити феномен російської духовної еліти в кореляції з менталітетом й архетипами;

– експлікувати механізм відбору в духовну еліту;

– виділити тип мислення, що переважає в російській духовній еліті.

**ШАБАНОВА
Неллі,**

аспірант Волгоградського державного університету,
м. Волгоград, Росія.

Анотація: у статті розглядається феномен «духовної еліти» в контексті архетипічного, відмічається загальне й особливе. Акцентується увага на іншому типі мислення духовної еліти — проектному — і його ролі.

Ключові слова: духовна еліта, менталітет, архетипи, проектне мислення.

УДК 130. 3

**SHABANOVA
Nelli**

**ONTOLOGY OF
THE RUSSIAN
SPIRITUAL ELITE IN
THE CONTEXT OF
ARCHETYPICS**

Annotation: the phenomenon of "spiritual elite" is examined in the context of archetypes, and the general and special features are marked. The special attention is paid to another projective type of thinking of the spiritual elite and to its role.

Keywords: spiritual elite, mentality, archetypes, projective thinking.

Будь-яке суспільство є поліментальним, тому, розглядаючи його, можна виділити, кажучи мовою К. Маркса, «базовий» шар — народ і «надбудову» — духовну еліту.

Народ — це основна маса людей, які є носіями культури і традицій. Значну частину свого часу вони непокояться про матеріальне забезпечення, тобто про все те, що складає їх повсякденно-дійсне буття. Масштаб сприйняття реальності таких людей є досить вузьким, оскільки розповсюджується тільки на особисті питання та «значущих Інших» [7, с. 28], і в інших категоріях зацікавленість у них відсутня. В умовах же геополітичних стосунків і конкуренції за вплив у техногенному суспільстві потрібен розвиток, тому такою важливою стає роль «надбудови» — духовної еліти. Оскільки «базовий» шар (народ), як правило, чинить опір нововведенням, відкидаючи їх і зберігаючи те, що має, завдання духовної еліти в суспільстві якраз і полягає не тільки в закріпленні того, що є (традицій, звичаїв тощо), але й у впровадженні інновацій. У Росії із цим поки що спостерігаються складнощі, оскільки духовна еліта ще не сформувалася як цілісна соціально-культурна спільнота, яка виконувала б ці завдання і виступала б проектним ресурсом, здатним забезпечувати баланс культурних традицій і інновацій, тобто процесів збереження і розвитку.

Духовна еліта є якоюсь «лабораторією», де освоюються нові експериментальні «технології» і «техніка» виживання нації, де відбуваються зміни способу мислення і поведінкових моделей, які пізніше «спускаються» народу і згодом «приживаються» їм, формуючи нові традиції і мораль. Тому цілі духовної еліти перебувають поза матеріальною сферою (у метафізичній сфері) сконцентровані на предметах вищого порядку, і ця мета викриває суверенність, незалежність від матеріального, споживаючого світу.

Духовна еліта пов'язана з менталітетом й архетипами, що говорить про її укоріненість, а не про те, що вона — явище, що виникло в ХХІ столітті.

У Росії вивчення менталітету є особливо актуальним у зв'язку з наявністю в суспільній свідомості росіян взаємовиключних установок та орієнтацій: «менталітет стає головним, визначальним чинником розвитку сучасного і майбутнього людства» [2, с. 2].

Збереження і трансляція менталітету здійснюється народом, представники ж духовної еліти обумовлюють його розвиток і формування під впливом конкретних соціальних і культурних умов, суттєво впливаючи на розвиток суспільства.

У зв'язку з цим масовий менталітет (менталітет народу) і менталітет духовної еліти мають різну специфіку. Масовий менталітет виступає як синтез індивідуальних менталітетів, а духовна еліта містить у собі особливості несвідомого й особисті особливості суб'єктів, опрацьовує цінності масової свідомості, розвиває вищу культуру, несучи в народ її сенси, які спочатку виступають як ментальні особливості (спочатку вони є ситуативними, а згодом за відповідних умов вони закріплюються і стають дуже стійкими), будучи тією призмою, крізь яку дивляться на світ, що збагачує масовий менталітет. Здобути духовною елітою нові культурні сенси спрямовуються, перш за все, на інтеграцію суспільства і подолання дезорганізації. Тому в суспільстві владним структурам, зокрема політичній еліті, необхідно підтримувати зв'язки з народом і з духовною елітою.

Але тут для духовної еліти важливо не впасти в крайнощі, що виражається в «відпаданні» від народу і переродженні у псевдоеліту. «Відпадання» від народу політичної еліти загрожує розривом з ним, а надмірне зближення її з народом загрожує розривом з духовною елітою і регресом. Тому для підтримання в суспільстві конструктивної напруженості в дуальних опозиціях «духовна еліта — народ» і «духовна еліта — політична еліта» необхідно зберігати специфіку менталітетів усіх: народу, духовної еліти й інших соціальних груп. Це створює перспективу діалогу і породжує партнерство в процесі суспільно-культурних інновацій.

Тому так потрібна цілісність, передусім у самій духовній еліті, що народжує інтенціональність єднання, яка в перспективі процесу глобалізації сприятиме зближенню менталітетів народу й усуненню надмірних ментальних відмінностей у суспільствах. Звідси, як правильно зауважує С. С. Комісаренко, менталітет — «відносно стійка особливість свідомої і несвідомої психіки, і ситуативні особливості, обумовлені поточними обставинами» [3, с. 3], які передаються в процесі соціалізації, включно з уявленнями про пріоритети, норми і моделі поведінки в цих конкретних обставинах.

Розглядаючи духовну еліту, не можна не вловити, як говорив З. Фройд, її «архаїчні залишки» або, за К. Юнгом, «архетипи» (стійкі зразки колективного несвідомого), походження яких бере початок у первісних уроджених і успадкованих джерелах людського розуму.

За своєю суттю менталітет є історично переробленими архетипними уявленнями, через призму яких відбувається сприйняття головних аспектів реальності — простору, часу, мистецтва, політики, економіки, культури, цивілізації і релігії — різними соціальними групами в суспільстві. Розгляд менталітету тієї або іншої соціальної групи дозволяє проникнути в латентний шар суспільної свідомості, що об'єктивніше і краще передає і відтворює умонастрої епохи, розкрити глибоко вкорінений і прихований за ідеологією зріз реальності, що складається з образів, уявлень і сприйняття. Бачимо наступне: в рамках менталітету (зокрема, духовної еліти) задаються зразки поведінки, ціннісні орієнтири тощо, які згодом спрощуються і поступово проникають «з подачі» духовної еліти в народ, закріплюючись там.

Відмінність менталітету від архетипного полягає в тому, що менталітет обмежений просторово-часовими (епоха, країна, територіальність тощо) і соціокультурними (соціум і суб'єкти) рамками, а архетип не залежить від часу і місця, будучи етично нейтральним. При цьому важливим є те, що архетип є базисом, психічним вектором соціокультурного розвитку, де історія і культура продукують все нові контури і форми. Таким чином, архетип — це сутнісне ядро, а менталітет виступає формою, що вносить конкретику. Отже, духовна еліта для розвитку культури суспільства детермінується архаїчним, вдягаючи його через менталітет в якусь форму. Звідси і перенесення архетипних образів на фізичні події. Тому архетипи гідні того, щоб найретельніше враховуватися як рівний «партнер».

Розглянувши глибинне в духовній еліті, думається, слід з'ясувати механізм відбору самої духовної еліти. Для цього слід відповісти на такі питання: «Чому йдуть в еліту?» і «Чому там залишаються?»

Духовна еліта — це, передусім, служіння ідеям, а не дічам і владним структурам в особі політичної еліти. Тому служіння владі не є ознакою духовної еліти, воно є чимось, що нагадує «команду», що вирішує певний рівень питань, тобто духовний сенс еліти — це відповідальність за суспільство.

Виникає правомірне питання: «Чи виконує духовна еліта в Росії цю функцію?».

Якщо припустити, що духовна еліта все ж таки відповідає за суспільство, то:

— усі політичні, економічні, правові, педагогічні й інші реформи будуть досить успішними, оскільки відбувається узгодження з менталітетом народу, в якому вони здійснюються. Інакше в суспільстві відбуватиметься «тиха» обурена протидія здійснюваним інноваціям;

— значення духовної еліти в період соціально-економічних реформ зростає. Зараз Росія переживає «міжцивілізаційний період» [1; 6], і успішне вирішення проблем цього періоду багато в чому залежить від продуктивного діалогу між «духовною елітою і народом» і «духовною елітою та політичною елітою».

Виходячи з висунутих зауважень, вважаємо, що «кроки» російської духовної еліти можуть бути наступними:

– усвідомлений вибір дій і відповідальність за наслідки; тобто, російська духовна еліта повинна мати не тільки конкретні ідеали, позиції тощо, через які відбувається усвідомлення і генерація моральних норм, але і тотальну відповідальність;

– переважання «світського гуманізму» [4, с. 35—36], який орієнтується на життя, науку, розум і демократію, а також спирається на одну з фундаментальних антропологічних якостей людини — здатність бути людиною. Квінтесенцію визначення гуманізму, яка корелювала б з духовною елітою, знаходимо у П. Куртца, де всі сутнісно значущі його характеристики зводяться воедино: «... ми розглядаємо його як цінність, глибоко значущу для особи, і як світогляд, що дозволяє відчувати справжнє задоволення від служіння подібним до себе» [5, с. 22];

– ідейна зміна, яким полягає, з одного боку, у «перекодуванні» внутрішньої програми — актуальне / неактуальне, значуще / незначуще; з іншого — в тому, щоб знаходити найбільш важливі проблеми, що вимагають втручання;

– розвиток у контексті солідарності і партнерства.

Вважаємо, що в духовній еліті суб'єкти «залишаються» тому, що спільним для них є *проектне мислення*, яке можна визначити як активний рух людської думки, що виникає від усвідомлення того, що людське життя не може бути прожитим за зразком. Воно заздалегідь обводить себе рамкою умовності, переводить творчий акт (бути) у модальність можливого (можливо) й охоплює можливість неспіху, з чого випливає, що проектне мислення не лише описує можливе майбутнє, але і визначає конкретну програму дій, указує на очікуваний результат. Тому в ньому реалізуються дескриптивна, операційна і прогностична функції. «Прояснююча» особливість проектного мислення детермінує появу різних варіантів майбутнього, що дозволяє духовній еліті чіткіше бачити загальний план, глибше розуміти особливості буття, виходячи з чого розробляти стратегії дій і вибирати найбільш прийнятні варіанти. Тому проектне мислення багато в чому пов'язується з надією на досягнення «ідеального» результату, що абсолютним чином утілює задум у реальній дійсності. Певною мірою воно вже є формою часткового здійснення задуманого, оскільки уявлення якоїсь частини можливого задає і програму подальших дій, що перетворюють можливе на те, що існує.

Таким чином, духовна еліта забезпечує стабільність і забезпечує стійкість культурним процесам, стримує деструктивні стремління і не дозволяє розколоти традиційне ядро культурної системи. В умовах глобалізації її наявність є гарантом не тільки розвитку культури, але і консолідації нації, ресурсом забезпечення духовної безпеки (на що в Росії покладаються великі надії).

Викладені висновки не є вичерпними, у зв'язку з чим уявляються перспективними наступні напрями:

– взаємозв'язок і взаємовплив російської духовної еліти на глобалістичному рівні з іншими духовними елітами держав;

– розгляд умов перетворення духовної еліти на псевдоеліту;

– роль духовної еліти в створенні легітимної демократії тощо.

Література:

1. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта (Социокультурная динамика России). От прошлого к будущему / А. С. Ахиезер. — 2-е изд. — Новосибирск : Сибирский хронограф, 1997. — Т. 1. — 804 с.
2. Душков Б. А. Психосоциология менталитета и нооменталитета / Б. А. Душков. — Екатеринбург : Деловая книга, 2002. — С. 2.
3. Комисаренко С. С. Духовно-интеллектуальная элита как феномен отечественной культуры : дис... д-ра культурологических наук / С. С. Комисаренко. — СПб, 2005. — С. 3.

4. Куртц П. Гуманизм и скептицизм парадигмы культуры третьего тысячелетия / П. Куртц // Возможность невозможного: планетарный гуманизм для России и мира. — М.: РГО, 2001. — С. 35—36.

5. Куртц П. Утверждения: Жизнь, полная радости и творчества / П. Куртц. — М.: РГО, 2005. — С. 22.

6. Павлов А. В. О средообразующей роли отдельно стоящего дерева (к проблеме межкультурного периода) / А. В. Павлов // Взаимодействие культур : сборник научн. трудов. — Тюмень, 1998. — Вып. 1. — С. 1—16.

7. Berger P. The Social construction of reality / P. Berger, T. Luckmann. — N. Y.: Doubleday, 1966. — P. 28.

ЮШИН

Сergій,
доктор економічних
наук, професор,
головний науковий
спіробітник ННЦ
«Інститут аграрної
економіки»,
м. Київ, Україна.

Анотація: історія
цивілізації містить
безліч прикладів
боротьби держав
і церков. Резуль-
тат такої бороть-
би — поперединне
домінування релігії
і держави в житті
народів. При цьому
домінуюча сторона
прагне поглинути
максимальний обсяг
владних функцій і
ресурсів. Але еволюцію
громадянського
суспільства спрямо-
вано на гармонізацію
уряду і релігії, форму-
вання цілісної системи
державної влади (її
цефалізацію).

Ключові слова:
сакральне, світське,
архетип, громадянське
суспільство.

УДК 3. 085: 347. 122

Сergій ЮШИН

АРХЕТИП СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ САКРАЛЬНОГО І САКРАЛІЗАЦІЇ СВІТСЬКОГО В ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Постановка проблеми. Як відомо, в російському перекладі Шекспіра король Річард III пропонує півцарства за коня, а в англійському — все царство (my kingdom for a horse!). Чому? Шкільні вчителі пояснюють це російською казковою традицією, де цар обіцяє «витязеві» за подвиг руку дочки і на додаток «півцарства». Але що ж критикував В. Ленін: «Середини немає; про середину мріють марно барчата, інтелігентки, господчики, що погано вчилися по поганих книжках. Ніде в світі середини немає і бути не може... Хто не навчився цьому з історії всього XIX століття, той — безнадійний ідіот» [1, с. 15]. Тут він, звісно ж, повторює біблійські імперативи: «да будет слово ваше: да, да; нет, нет; а что сверх этого, то от лукавого» [Мат. 5: 37], а також «знаю твои дела; ты ни холоден, ни горяч; о, если бы ты был холоден, или горяч! Но, как ты тепл, а не горяч и не холоден, то извергну тебя из уст Моих» [Одрк. 3: 15—16]. І чому Христос так не любить «теплых»? Він сам пояснює: «... ты говоришь: “я богат, разбогател и ни в чем не имею нужды”; а не знаешь, что ты несчастен, и жалок, и нищ, и слеп, и наг» [Одрк. 3: 17]. Цим він засуджує багатства земні і егоїзм їх власників, радячи: «Не собирайте себе сокровищ на земле, где моль и ржа истребляют и где воры подкапывают и крадут, но собирайте сокровища себе на небе, где ни моль, ни ржа не истребляют и где воры не подкапывают и не крадут, ибо где сокровище ваше, там будет и сердце ваше» [Мат. 6: 19—21].

Христос — ідеолог сакралізації світського буття людських суспільств. В. Ленін теж не любив багатих, бачивши «більшовизм» як «грабуї награвоване», і виправдовував це пограбування так: «ми в цьому морі потонемо, якщо не витягуватимемо з тих кубушок все заховане, як усе награвоване за всі роки безсовісної, злочинної експлуатації» [2, с. 15]. Усе це логічно, якщо виходити з його ж ідеї «розбити старий, безглуздий, дикий, мерзотний і мерзенний заобон, ніби управляти державою можуть тільки самі “вищі класи”, багаті або ті, що пройшли школу багатих класів», який «підтримується ... гнилою рутинною, зашкарублістю, рабською звичкою, а ще більше брудною користю капіталістів, зацікавлених лише в тому, щоб управляти грабуючи і грабувати управляючи». Користь цієї ідеї — в нагадуванні робочим, «що їм потрібна сила знання» [3, с. 198]. І хоча реалізований В. Леніним принцип націоналізації багатств (експропріації експропріаторів) для багатьох людей і не симпатичний, але він не суперечить ідеї Христа: «кто возвышает себя, тот унижен будет, а кто унижает себя, тот возвысится» [Мат. 23: 12]. Ось чому стародавня ідея періодичного перерозподілу благ і прав в суспільстві є фундаментальною.

Як оповідає Біблія, владу в суспільстві Господь поділив між Мойсеєм (світська влада) і його братом Аароном (сакральна влада). Проте при цьому відразу виникла асиметрія в розподілі повноважень, оскільки Бог указує Мойсеєві: «Аарон будет твоими устами; а ты

будешь ему вместо Бога» [Вих. 4: 16]. Здавалося б, дійсне призначення юридичного права (закони держави) і протилежного йому права церковного (канони релігії) — це гармонізація матеріальних і духовних інтересів людини і суспільства. Але людство в своїй еволюції постійно спостерігає запеклу боротьбу між цезаризмом і папізмом (змія заковтує свій хвіст). З ухваленням же в 1789 р. у Франції «Декларації прав людини і громадянина» ідея Христа «отдавайте кесарево кесарю, а Божие Богу» [Мат. 22: 21] «хірургічне» розділення «сіамських близнят» було формально виконане: нині людиною повинна займатися церква, а громадянином — держава. І що, боротьба світського і сакрального зникла? Навряд чи, просто вона точиться поволі, і за період життя покоління важко ідентифікувати справжній розподіл ролей між «мойсеями» й «ааронами». Особливо коли незрозуміло, за що, власне, ведеться ця боротьба «близнят»: за поглиблення їх розділення або за зворотнє возз'єднання?

Таким чином, розвиток людства проходить усередині сакрально-світської (світсько-сакральної) системи координат із циклами секуляризації сакрального і сакралізації світського. Ідентифікація особливостей цього процесу на етапі формування громадянського суспільства — це *актуальне* наукове завдання.

Аналіз останніх досліджень. Проблема секуляризації сакрального і сакралізації світського займала кращі уми людства з біблійських часів і до сьогодні. Але чому до неї така увага? Здавалося б, апостол Павло чітко сказав: «немає влади не від Бога» [Рим. 13: 1]. Тут начебто все світське — сакральне, а все сакральне — світське. Але він же говорив: «умом служу закону Божию, а плотію закону гріха» [Рим. 7: 25], тобто, свідомість — для сакральної влади, а несвідоме — для влади світської. Разом з тим, К. Юнг вважає, що релігії перевершують всі раціоналістичні системи саме в тому, що рівною мірою стосуються зовнішньої і внутрішньої людини, а коли несвідомий зміст витісняється за допомогою проєкції, він відсторонюється від будь-якої участі і впливу на свідоме мислення і регресує до більш архаїчних рівнів (архетипи несвідомого еквівалентні релігійним догмам). Ось тут і виникає проблема формування переходу від людини світського або людини сакральної до *Homo totus* (лат. «людина цілісна»), де цілісність охоплює людину, що є частково свідомою, а частково — несвідомою [5, с. 25, 34, 35, 46, 68]. Тут К. Юнг розвиває ідею апостола Павла: «мы отчасти знаем и отчасти пророчествуем; когда же настанет совершенное, тогда то, что отчасти, прекратится» [1 Кори. 13: 9]. Отже, перехід до *Homo totus* — це, по суті, процес «цефалізації» світських і сакральних влад (як дві півкулі в головному мозку), забезпечення комплементарності їх функцій.

З останніх досліджень, які глибоко розглядали проблеми секуляризації сакрального і сакралізації світського, слід відзначити праці Б. А. Успенського, який розкриває особливості сакралізації монарха (Цар і Бог) у Росії [6]. Л. А. Андрєєва розкриває феномен секуляризації в історії Росії і робить важливий висновок про те, що виникнення комуністичної квазірелігійності в Росії нерозривно пов'язане з особливостями процесу дехристиянізації і секуляризації. Але масовий відхід від православ'я значної частини населення не був наслідком секуляризації свідомості, як і раніше

YUSHYN
Sergii

ARCHETYPE OF SECULARIZING THE SACRAL AND SACRALIZING THE MUNDANE IN A CIVIL SOCIETY

Annotation: the history of the civilization contains a great number of examples of the struggle of states and churches. Such a struggle resulted in their alternate domination in the life of people. In this case, the dominant side tried to take the maximal volume of imperious functions and resources. But the evolution of a civil society is directed to the harmonization of a government and a religion and to the formation of a holistic system of state's power (its cephalization).

Keywords: sacral, mundane, archetype, civil society.

орієнтованої на надприродне (глибинні ментальні структури залишалися релігійно спрямованими).

Ось тут і постає питання про саму суть секуляризації. Хоча ми і спостерігаємо феномен секуляризації громадських структур, але не можемо говорити про секулярного індивідуума як про такого (він має подвійну природу: секулярна свідомість сусідить з релігійно орієнтованою підсвідомістю). Саме несекулярна свідомість більшості дехристиянізованого російського населення і релігійно орієнтована підсвідомість його ж дехристиянізованої секулярної меншини визначила комуністичну квазірелігійність у Радянській Росії [7]. Останнє, на думку А. Тойнбі, було обумовлено тим, що так званий «комунізм» був винайдений на Заході для прийняття його незападцями (як християнська ересь, що концентрується на частині елементів християнства, відкидаючи решту) [8, с. 215, 231]. Інакше кажучи, вихід з СРСР — це відхід від секуляризованого християнства в ім'я пошуку міри сакрального і світського.

Визначення невіршених раніше завдань загальної проблеми. СРСР попервах утілював модель *Estate totus*, де сакральне і світське злилися воедино — «держава це ми, комуністи» [9, с. 397]. Але якщо цей комунізм у рамках КПРС був квазі-сакральною системою (якщо вірити тезі А. Тойнбі), то квазі-світською була і держава. По суті, така система мало чим відрізнялася від середньовічного папо-цезаризму з інквізицією. Тут, звісно ж, не переслідується завдання критикувати СРСР або КПРС. Адже з погляду Г. Гегеля, що є розумним, то є і справжнім (і навпаки) [10, с. 53]. При цьому важливо враховувати характер еволюції системи, в цьому випадку в аспекті становлення в ній громадянського суспільства. Декретом від 23. 01. 1918 р. церква була відокремлена від держави, а школа — від церкви. Конституція СРСР зразка 1922 р. про церкву і релігію не згадує, а в статті 21 указує, що для громадян союзних республік встановлюється єдине союзне громадянство. Те ж саме ми бачимо і в Конституції СРСР зразка 1923—1924 рр. Конституція СРСР зразка 1936 р. у розділі X перераховує права й обов'язки громадян, зокрема, в статті 124 указує, що «в цілях забезпечення громадянам свободи совісті церква в СРСР відокремлена від держави і школа від церкви», а в статті 131, що «особи, які роблять замах на суспільну, соціалістичну власність, є ворогами народу». Тут, звісно, виникають питання, як розуміти диспозицію статей 1 і 2: СРСР є «державою робочих і селян» і «вся влада в СРСР належить трудящим міста і села» або включення в статті 5 всенародного надбання до державної власності? Зрозуміло, коли Аристотель виводить принцип ідеальної держави, що базується на рабстві: про того, хто бере участь у законодавчій або судовій владі, можемо стверджувати, що саме він є громадянином цієї держави; державою ж ми і називаємо сукупність таких громадян [11, с. 446]. А народ (народна маса, в т. ч. землероби) для Аристотеля — це ні що інше, як придаток до громадян (що мають або багатство, або видатні чесноти); причому, на його думку, царська влада виникла для захисту порядних людей від народної маси, а якщо говорити про бажаний устрій, то краще за все, щоб землероби були рабами [11, с. 462—464, 493, 552, 608].

Якщо врахувати, що в СРСР колгоспники до 60-х років не мали паспортів, то стає зрозумілим, що дійсним «громадянином» у СРСР був «громадянин-начальник», тобто, бюрократ-апаратник, яким практично було неможливо стати, не належачи до КПРС. Навряд чи це на той момент могло бути інакше, якщо виходити з того, що онтогенез повторює філогенез (розвиток виду повторює етапи розвитку роду) [12, с. 532]. Як стверджує Ф. Найт, у разі невизначеності завдання ухвалення рішень виявляються важливішими за саме виробництво, а тоді нагальним завданням стає централізація функцій ухвалення рішень й управління, стає неминучим процес «цефалізації», схожий на той, що відбувається протягом еволюції живих організмів і викликаний тими само причинами [13]. Але цефалізація відображає формування

головного мозку з його двома півкулями (логіка й емоції). При цьому, як показали дослідження Р. Сперрі, всі несумісні накази, які йдуть з іншої півкулі, ігноруються або гальмуються (вони не змішуються, а існує альтернатива — здійснювати той або інший наказ, і ніколи не спостерігається їх «гібрид») [14, с. 356]. Відповідно до сучасної триєдиної моделі мозку П. Макліна, крім дуалізму півкуль (логіка й емоції), мозок можна розглядати як систему, що містить у собі 3 підсистеми: рептильний мозок (забезпечення виживання), мозок ссавця (середній — почуття альтруїзму тощо) і неокортекс (прогнозування майбутнього, вирішення завдань) [15]. І тут логічним стає перехід до тріади Г. Гегеля — всезагальне-особливе-одиничне (ВОО), з якої складається вся розумність у континуумі «природний дух (сім'я) — громадянське суспільство — держава». І якщо першим базисом держави є сім'я, то інших — стани, які є такими важливими саме тому, що егоїстичні інтереси примушують звертатися до інших (увага до особливого інтересу як до спільного за допомогою корпорацій; моральне повертається в громадянське суспільство як іманентне, що визначає корпорацію): коріння, через яке егоїзм пов'язується із загальним [10, с. 93, 241, 274]. Дух народу, його історія, релігія, міра політичної свободи, указує Г. Гегель, не можуть розглядатися окремо ні за їх впливом одне на одного, ні за їх внутрішньою суттю, вони зв'язані в один вузол: формувати ж дух народу — справа частково народної релігії, частково політичних умов [16, с. 78]. Конституція держави встановлює як внутрішнє державне право і відношення спеціальних влад до уряду — їх вищого об'єднання, і одна до одної, а також стосунок до них громадян, тобто, участь громадян у них [17, с. 53].

Конституція СРСР зразка 1977 р. включила інтелігенцію до переліку станів, у волі яких виражається загальнонародна держава (стаття 1), при цьому закріпивши роль КПРС як керівної і направляючої сили радянського суспільства, ядра його політичної системи (стаття 6). Уперше після 1917 р. там у статті 14 з'явилася згадка про мораль (про моральні стимули новаторства). Хоча Аристотель у цьому випадку підкреслював не тільки те, що природа дала людині в руки зброю — розумову й етичну силу, але також і те, що ними цілком можна користуватися і у зворотний бік [11, с. 380]. Тут важливим є і те, що стаття 19 Конституції СРСР орієнтувала на стирання класових відмінностей, істотних відмінностей між містом і селом, розумовою і фізичною працею, що в умовах одержавлення власності підсилило ентропійність соціально-економічної системи. Інакше кажучи, проявився парадокс Аристотеля, відповідно до якого, з одного боку, держава, що складається з середніх людей, матиме якнайкращий державний лад, з іншого боку, те, з чого складається єдність, містить у собі відмінність за якістю, й елементи, що створюють державу, не можуть бути однаковими (тому держава у разі єдності, що постійно посилюється, перестане бути державою), з третього боку, егоїзм полягає не в любові до самого себе, а в більшій, ніж слід, ступені цієї любові, з четвертого боку, якщо власність буде спільною, тоді і само існування виявиться абсолютно неможливим [11, с. 404—405, 410—411, 508]. І де ж вихід?

А. Тойнбі пропонує: у політиці — встановити конституційну кооперативну систему світового уряду, в економіці — знайти працюючі компроміси (які можуть варіювати залежно від умов і вимог місця й часу) між вільним підприємництвом і соціалізмом, у духовній сфері — повернути світські суперструктури на релігійну основу [8, с. 290—291]. Але це, по суті, означає поворот від сучасного «м'якого» національного цезаре-папізму країн першого світу до глобального і «жорсткого» папо-цезаризму з його доренесансною системою тотального контролю кожного індивіда і соціуму.

Мета. Історичне «перетягування владного каната» світськими і сакральними владами в континуумі «сім'я — громадянське суспільство — держава», по суті,

тотожно циклічній зміні ролей півкуль головного мозку (логіка й емоції) в ухваленні рішень з урахуванням фундаментальних обмежень, які накладаються трирівневою системою організації самого мозку (рептильного, ссавця, неокортексу). Тут доречно пригадати і ще «нижчий» рівень процесу Життя: як показали результати досліджень професора садівництва і городництва університету Рюкюс (Окінава, Японія) Тєруо Хіґа, 5 % мікроорганізмів — це регенеруючі особини, що несуть у собі силу життя, 5 % — дегенеруючі, що спричинюють розпад, стимулюють хвороби, гниття і смерть, а 90 % — інертні, такі, що стають на бік того, хто цієї миті перемагає (хто «при владі») [18]. Такий розподіл ролей усередині біологічної системи відповідає закономірностям у системі соціальній: те, що вважалося цінним у володарів, неминуче стає таким і в уяві решти громадян (у кожній державі є три частини: дуже заможні, вкрай бідні і треті, такі, що стоять посередині між тими й іншими; ті держави мають добрий устрій, де середні представлені в більшій кількості, де вони сильніші за обидві крайнощі або, принаймні, за кожну з них окремо; кращим видом державного устрою завжди буде той, який наблизитиметься до досконалого, а найгіршим — той, який віддалятиметься від середнього); треба завжди усувати гірші частини населення від участі в управлінні [11, с. 439, 507, 508, 510, 576]. Отже, не зовсім зрозуміло, чи точиться боротьба світських влад і влад сакральних, або ж це дійсно форма прояву боротьби еґоїзму й альтруїзму в душі середнього індивіда. Також і Платон указує на те, що у різних людей неодмінно буває стільки ж різновидів духовного складу, скільки існує видів державного устрою — людина є такою само різноманітною, багатолікою, прекрасною й різнобарвною, як її держава [4, с. 357, 378]. Питання лише в тому, де міститься ідея держави — в голові людини, в її серці або ще нижче?

Г. Гегель, наприклад, свого часу засмучувався, що образ держави як результату своєї діяльності зник із серця громадянина, і що будь-яка діяльність, будь-яка мета належала тепер до індивідуального, що не стало більше діяльності заради цілого, заради ідеї [16, с. 188]. Яким є вихід з цієї ситуації? Він вважає, що монотеїзм розуму і серця, політеїзм уяви і мистецтва — ось що нам потрібне, щоб релігія і політика завжди працювали спільно [16, с. 212; 17, с. 224]. Що ж, ідея не нова, якщо врахувати, що і Соломон просив у Бога «сердце разумное, чтобы судить народ Твой и различать, что добро и что зло» [3 Цар. 3: 9]. П. Бурдьє в зв'язку з цим відзначає, що формальне право забезпечує бездоганну заміненість агентів, які відповідають за «відправлення правосуддя» (застосування правил, що кодифікують, на підставі правил, які кодифікують), — і будь-хто може відправляти правосуддя, більше немає потреби в Соломоні; із звичайним правом все йде добре, якщо є Соломон, інакше небезпека свавілля є надто великою (так, нацисти, що сповідували номотетичну харизматичну теорію, довіряли фюреру, поставленому вище за закони, завдання винаходити право будь-якої миті) [19].

Отже, цефалізація людини супроводжувалася диференціацією мозку на дві горизонтальні півкулі із взаємодоповнюваними функціями логіки й емоцій, а також вертикальних рівнів (вищого-середнього-нижчого). Мабуть, аналогічна еволюція цефалізації державної влади, що містить у собі по горизонталі владу світську (*salus populi suprema lex*, або ж: благо народу — найвищий закон) і сакральну (*vox populi vox Dei*, або ж: голос народу — голос Божий), а по вертикалі — людино-громадянське (або громадянсько-людське) суспільство як генератор позитивів і негативів логіки й емоцій, еґоїзму й альтруїзму. Поглиблення розуміння таких процесів — мета цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, громадянин — це індивід, пов'язаний на політико-правовій основі з конкретною державою. Закон «Про громадянство України» (№ 2235, 2001 р.) говорить про правовий зв'язок між фізичною особою й Україною, що знаходить свій прояв в їх взаємних правах та обов'язках. Стаття 24

Цивільного кодекси України вказує, що людина як учасник громадянських стосунків вважається фізичною особою, а стаття 25 — що здатність мати громадянську правомочність мають фізичні особи, але логічно пов'язаного ланцюжка «людина — фізична особа — громадянин — держава» Цивільний кодекс не будує. Примітним є те, що Господарський кодекс України в учасники господарських стосунків включив громадян, а не фізичних осіб.

Пошук у системі [гада. gov. ua] встановив, що за ключем «людина» є 397 джерел, зосереджених на медичних та екологічних аспектах буття громадян, і що там не пояснюється суть «людини». Мабуть, «Homo sapiens» не потребує юридичних визначень. За ключем «фізична особа» 3 джерела згадують фізичну особу — підприємця. За ключем «громадянин» — 3944 джерел. Зрозуміло, що держава має справу здебільшого з громадянами, як це і повинно бути. Та і Конституція України вказує на те, що право користуватися природними ресурсами, як і право власності, на землю надається не людям або фізичним особам, а громадянам, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, в усеукраїнському і місцевих референдумах, вільно вибирати і бути обраними в органи державної влади і місцевого самоврядування (статті 13, 14, 38). Розділ II Конституції згадує «людину і громадянина», проте важко точно вказати, яка із статей розділу понад усе годиться для людини, а яка — для громадянина. Адже, по суті, людина в абстрактному розумінні цього слова (або її душа, дух, совість тощо) — це предмет турботи релігії, якщо виходити з того, що Бог (і преамбула Конституції України говорить про відповідальність саме перед Богом) створив людину [Побут. 1: 27], потреби якої, як стверджує Платон, створили державу [4, с. 145], чим людей (носіїв потреб) перетворили на громадян. Це як у К. Маркса — тільки-но пролетаріат здійснить революцію, він одразу зникне як клас. Але в цьому випадку перелік зобов'язань держави перед людиною із статті 3 Конституції України все ж таки виглядає більш властивим обов'язкам сакральної влади.

Конституція України в статті 35 відокремлює церкву від держави, що цілком відповідає біблійським установкам: «и когда надобно переносить скинию, пусть поднимают ее левиты; и когда надобно остановиться скинии, пусть ставят ее левиты; а если приступит кто посторонний, предан будет смерти» [Числ. 1: 51]. При цьому світська влада попереджається, що спроби секуляризації повноважень сакральної влади загрожують великими проблемами: «возгордилось сердце его на погибель его, и он сделался преступником пред Господом, Богом своим, ибо вошел в храм Господень, чтобы воскурить фимиам на алтаре кадильном». Але священники «воспротивились Озии царю, и сказали ему: не тебе, Озия, кадить Господу; это дело священников, сынов Аароновых». Для Озії це закінчилося відлученням, проказою і смертю [Пара. 26: 16—21].

У статті 11 Конституції України держава бере на себе функцію сприяння релігійній самобутності і корінних народів, і національних меншин України. Що ж, Біблія також згадує «вічну настанову» синам Аароновим: «научать сынов Израилевых всем уставам, которые изрек им Господь через Моисея» [Лев. 10: 9—11]. І все це підсилюється установкою: ні праворуч, ні ліворуч не можна відхилитися від того, що сказав... цар [2 Цар. 14: 19].

Сучасні вчені ідентифікували б систему зв'язків між абсолютним цезаризмом і цезаре-папізмом. Як відомо, в Європі спостерігалися періоди проходження її в континуумі системи між папо-цезаризмом і папізмом, тож, секуляризація може стосуватися як сакральної влади, так і світської.

Якщо уважно вивчити Загальну декларацію прав людини (ООН, 1948 р.), відразу виникає закономірне питання: чому в її назві пропущений «громадянин»? Здавалося б, ООН — організація держав, держави мають справу з громадянами, а в назві

декларації — людина. Мабуть, у Франції 1789 р. сакральна влада і влада світська мали майже рівний вплив на суспільство. І можна припустити, що якби «Декларація прав людини і громадянина» ухвалювалася б після переходу Франції до лаїцизму (з ухваленням французького закону про розділення церкви і держави від 09. 12. 1905 р.), то з назви декларації якраз випала б «людина», а залишився б «громадянин».

Отже, що ж змінюється в стосунках світських і сакральних влад у разі посилення позицій демократичного суспільства? Ф. Ніцше стверджує, що доки держава розглядає себе як опікуна неповнолітнього натовпу — доти питання завжди вирішуватиметься на користь збереження релігії. Але коли в уряді бачать ні що інше, як знаряддя народної волі, не «верхи» в порівнянні з «низами», а функцію народу, уряд щодо релігії може зайняти ту само позицію, що і народ. Але тоді і державою окремі особи цікавляться лише остільки, оскільки вона може бути їм корисною або шкідливою: суперництво дуже велике, люди і партії змінюються дуже швидко, люто скидаючи одне одного з гори, тільки-то вони досягли її вершини. Усі починають уникати справ, які десятиліття або сторіччя повинні тихо виростати, щоб принести зрілі плоди. І ніхто не відчуває іншого зобов'язання стосовно закону, крім того, щоб підкоритися на мить владі, яка внесла цей закон; але негайно ж ужити зусилля, аби підірвати її новою владою.

Де з цього вихід? Це установи, вважає Ф. Ніцше, призначені служити справжнім спільним потребам людей, і які затулять власний фантастичний прообраз — католицьку церкву [20].

Безумовно, Ф. Ніцше розглядає уряд і релігію не як два «великі пальці» правої і лівої руки, а як щось окреме від рук. У зв'язку з цим доречно нагадати, що і Аристотель визнавав, що взагалі верховна влада скрізь належить більшості [11, с. 491], і Ф. Енгельс говорив, що народ скрізь, не усвідомлюючи цього, панує, й у всіх державах уряд — тільки інший вираз ступеню освіченості народу [21, с. 627]. Але ж саме в останньому моменті (в освіті), як стверджує Е. Дюркгейм, ми можемо побачити позитивну роль релігії: якщо філософія, як і інші науки, зародилися від релігії, то це тому, що сама релігія почала з базування на науках і філософії; усі відомі релігії були в тому або іншому ступені системами ідей, які намагалися охопити всю загальну сукупність речей і дати нам широке уявлення про світ; між логікою релігійної думки і логікою наукової думки немає безодні, адже вони створені з тих самих основних елементів, але неоднаково розвинених [22, с. 12, 135]. Тому сакральну владу слід розглядати не лише в контексті конкуренції півкуль мозку, а і в контексті його розвитку від рівня рептильного мозку до рівня неокортексу.

Головні висновки і перспективи подальших досліджень. Здійснений аналіз показує, що архетип секуляризації сакрального і сакралізації світського в громадянському суспільстві необхідно розглядати в діалектичному контексті єдності і боротьби протилежностей, які об'єктивно забезпечують цефалізацію владної системи, що гармонізує просторово-часові зв'язки горизонтальних і вертикальних підсистем.

Подальші дослідження вимагають інтеграції інформації і методів, що використовуються в релігії, соціології, політології, психології та економіці.

Література:

1. Ленин В. И. Письмо к рабочим и крестьянам по поводу победы над Колчаком / В. И. Ленин // ПСС. — изд. 5-е. — Т. 39. — М.: Политиздат, 1963.
2. Ленин В. И. Речь перед агитаторами, посылаемыми в провинцию 23 января 1918 г. / В. И. Ленин // ПСС. — изд. 5-е. — Т. 35. — М.: Политиздат, 1962.
3. Ленин В. И. Как организовать соревнование? / В. И. Ленин // ПСС. — изд. 5-е. — Т. 35. — М.: Политиздат, 1962.
4. Платон. Государство : т. 3 : ч. 1. / Платон // Соч.: в 3-х т.

5. Юнг К. Г. Психология и алхимия / К. Г. Юнг. — М.: Рефл-бук, 2003.
6. Успенский Б. А. . Избранные труды : Т. 1 / Б. А. Успенский. — М.: Гнозис, 1994.
7. Андреева Л. А. Феномен секуляризации в истории России: цивилизационно-историческое измерение / Л. А. Андреева. — М.: Ин-т Африки РАН, 2009.
8. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории : сб. / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. — 3-е изд. — М.: Айрис-пресс, 2006.
9. Ленин В. И. О задачах наркомюста в условиях НЭП / В. И. Ленин // ПСС. — изд. 5-е. — Т. 44. — М.: Политиздат, 1964.
10. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. — М.: Мысль, 1990.
11. Аристотель. Политика : Т. 4. / Аристотель // Соч.: в 4-х т.
12. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд // Сочинения. — М.: Эксмо, 2006.
13. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Х. Найт. — М.: Дело, 2003.
14. Принципы самоорганизации / пер с англ. — М.: Мир, 1966.
15. Апледжер Дж. Е. Родившийся мозг [Электронный ресурс] / Джон Е. Апледжер. — Режим доступа : <http://www.osteodoc.ru/opract>.
16. Гегель Г. Работы разных лет : в 2-х т.: Т. 1 / Г. Гегель. — М.: Мысль, 1972.
17. Гегель Г. Работы разных лет : в 2-х т.: Т. 2 / Г. Гегель. — М.: Мысль, 1973.
18. Орел С. Чудо-невидимки, или Переселение на другие планеты отменяется / С. Орел // Зеркало недели. — 2007. — № 9 (638).
19. Бурдьё П. Начала / Пьер Бурдьё. — М.: Socio-Logos, 1994.
20. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое : Т. 1. / Фридрих Ницше // Соч.: в 2-х томах. — М.: Мысль, 1990.
21. Энгельс Ф. Положение Англии. Английская конституция : Т. 1 / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. — изд. 2-е.
22. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгайм. — К.: Юніверс, 2002.

ГУДЗЬ

Олена,
доктор економічних
наук, професор,
завідувач кафедри
економіки, фінансів і
маркетингу Київської
гуманітарної академії,
м. Київ, Україна.

Анотація: розглянуто теоретико-методологічні та практичні аспекти впливу спектру соціальних і психологічних феноменів на формування і реалізацію державної фінансової політики в контурі концепції архетипів, здійснено моніторинг існуючих підходів до проблем декомпозиції державної фінансової політики у світлі реалій сучасного економічного простору, а також визначено передумови та запропоновано авторське бачення їх вирішення.

Ключові слова:
архетипіка, державна фінансова політика, сталий розвиток, інформаційні коди, політичні міфи, екологічні та соціокультурні обмеження.

УДК 330. 342: 321: 316

АРХЕТИПІКА І ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

В умовах жорсткості конкуренції, розгортання інфляційних процесів, гострого браку інвестиційних коштів для поповнення основних та оборотних активів і негативних трендів прибутковості вітчизняного виробництва розробка і реалізація ефективної фінансової політики відіграє важливу роль у підвищенні економічної і соціальної ефективності. Реалізація дієвої фінансової політики дозволяє вирішити низку важливих завдань на рівні галузей, споживачів та суспільства щодо підвищення якості добробуту нації, зниження соціального напруження в суспільстві, підвищення ефективності та прибутковості функціонування виробничої сфери, підсилення соціального захисту малозабезпечених категорій населення тощо. Ігнорування окремих напрямів та елементів фінансової політики на практиці призводить до тривалої економічної кризи. Підвищення життєвого рівня населення не є адекватним проголошуванням урядом темпам розвитку економіки. Нині архіактуальними стають як пояснення причин і наслідків окремих суспільно-політичних фактів фінансової політики, так і окреслення цілісної картини світу. Трансформаційні процеси в економічному просторі ставлять перед державою завдання гармонізації економічної і соціальної ефективності фінансової політики.

Загальні проблемні аспекти фінансової політики досліджували у своїх працях такі відомі вчені, як І. Балабанов, І. Бланк, О. Василик, Н. Внукова, В. Геєць, Н. Заяць, М. І. Крупко, В. Ковальов, І. Лютий, І. Лукінов, Г. Нам, І. Мазур, В. Мельник, В. Опарін, А. Поддєрьогін, Н. Прокопернко, С. Реверчук, Р. Сайфулін, П. Стецюк, В. Шапіро, А. Шеремет, М. Яснопольський та інші. Проте у працях цих учених відсутній комплексний, інтегрований підхід до її розуміння, зокрема у світлі впливу архетипіки на формування векторності фінансової політики.

Проблеми та особливості архетипів у вітчизняному науковому дискурсі знайшли віддзеркалення в наукових працях Е. Афоніна, Т. Вакулова, О. Донченко, О. Романенко, Ю. Шайгородського. Їх погляди перебувають у фарватері наукової думки [1], а здійснені наробки уможливили подальше вивчення цього феномену та його взаємозв'язку з проблематикою фінансової політики у новому світлі використання політичних міфів як елементу соціального управління та відповідних політичних технологій, пов'язаних, передусім, із кризою ідентичності українського суспільства, яка поглиблюється „посткомуністичною трансформацією з її зломом старих цінностей та ідейно-психологічним вакуумом”. Водночас зафіксовано брак обґрунтованих пропозицій щодо можливостей використання цієї „стійкої емоційно-сенсової форми колективного несвідомого” у фінансовій політиці держави. Указане зумовило логіку спрямування та загальну композицію наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Науковий загал найчастіше розглядає фінансову політику як економічну категорію, яка відображає систему цілеспрямованих заходів задля досягнення державою певної мети. Так, В. М. Федосов та інші обстоюють думку, що через фінансову політику відбувається вплив фінансів на економічний і соціальний розвиток суспільства [5, с. 40]. О. Д. Василик вважає, що фінансова політика держави, це „досить складна

ARCHETYPICS AND STATE'S FINANCIAL POLICY

Annotation:

The theoretical, methodological, and practical aspects of the influence of a number of social and psychological phenomena on the formation and the implementation of state's financial policy in the contour of the conception of archetypes are considered. The monitoring of existing approaches to problems of the decomposition of state's fiscal policy in the light of realities of the modern economic space is carried out, and the preconditions for and the author's vision of their solutions are presented.

Keywords: *archetypes, state's financial policy, sustainable development, information codes, political myths, environmental and socio-cultural constraints.*

сфера діяльності законодавчої і виконавчої влади, яка включає заходи, методи і форми організації та використання фінансів для забезпечення її економічного і соціального розвитку” [4, с. 57]. Водночас О. П. Кириленко визначає фінансову політику як сукупність фінансових (розподільчих і перерозподільчих) заходів, які виконує держава через фінансову систему [8, с. 26]. Дещо інший ракурс погляду на фінансову політику зафіксовано у „Фінансовому словнику”: „Політика фінансова — система заходів (законів, адміністративних рішень) у сфері фінансів з метою цілеспрямованого впливу держави на розвиток фінансово-кредитної системи та національної економіки загалом” [7, с. 357, 361].

Доволі часто у науковій літературі фінансову політику визначають як форму реалізації фінансової стратегії [2, с. 424] або як складову частину фінансової політики, що виражає сукупність заходів щодо організації і використання фінансових ресурсів [12, с. 6]. І. А. Бланк вважає, що „фінансова політика є формою реалізації фінансової філософії і головної фінансової стратегії в розрізі найбільш важливих аспектів фінансової діяльності” [2, с. 424].

Тобто, мета фінансової політики нерозривно пов’язується із стратегією розвитку і реалізується з нею в єдиному комплексі. Так, метою фінансової політики, як зазначає О. Д. Василик, є оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами населення та територіями [5, с. 12]. Саме на цій основі забезпечується стійке зростання економіки, вдосконалення її структури, створення умов для розвитку державних установ, господарських суб’єктів і населення.

На нашу думку, мета фінансової політики повинна гармонійно об’єднувати інтереси виробників і споживачів продукції, спрямовуватись на максимізацію прибутків або обсягів реалізації з можливістю задоволення потреб усіх категорій населення в основних значущих продуктах.

Отже, спільно з максимізацією прибутків, економічною ефективністю чи ринковою вартістю суб’єктів, представленими в теорії фінансового менеджменту [2, с. 82—88], вона повинна містити характеристики, що відображають соціальну спрямованість, її суспільне призначення.

Формування сприятливого фінансового середовища — завдання фінансової політики, яку розробляють і здійснюють центральні органи управління в державі. Недооцінка важливості своєчасного формування і використання фінансової політики виявилася вже в перші роки незалежності України в негативних результатах макроекономічної діяльності [9, с. 139]. У державі з’явився тіньовий сектор, який з часом набрав загрозливих форм.

Не зважаючи на певний прогрес у розвитку національної економіки за останні десятиліття, її темпи зростання є ще далекими від потреб суспільства, а фінансові механізми не є досконалими, оскільки кількісні та якісні параметри не відповідають викликам та запитам сьогодення, не враховують повною мірою об’єктивних економічних інтересів громадян.

За період економічних перетворень у структурі економічної діяльності України різко зросла частка енергоємних і водночас найбільш забруднюючих довкілля галузей економіки — гірничо-металургійної, паливно-енергетичної, хімічної і нафтохімічної — з 17,3 %

у 1991 р. до понад 60 %. Сформувалася яскраво виражена сировинна спрямованість експорту. Частка матеріало- та енергоємних галузей в українському експорті досягла близько 60 %, причому 40 % від усього експорту припадає на продукцію тільки однієї галузі — чорної металургії.

Енергоємність ВВП України складає 0,89 кг умовного палива на кожен долар США валового внутрішнього продукту, що в 2,6 рази перевищує середній рівень енергоємності ВВП країн світу. Висока енергоємність ВВП в Україні є наслідком істотного технологічного відставання у більшості сфер економіки. Водночас така висока ресурсо- й енергоємність економіки України призводить до надмірного забруднення території країни.

Україна порівняно з країнами Європейського Союзу має високі показники утворення та накопичення відходів виробництва і споживання. Якщо в 1980 р. на одного жителя України припадало 240 тонн накопичених відходів, у 1990 р. — 318 тонн, то нині — вже понад 500 тонн. Якщо в країнах ЄС на тисячу доларів ВВП нараховується 32 кг відходів, у Польщі — 124 кг, то в Україні — 15 тонн. Сільськогосподарське виробництво також ґрунтується на нестійких моделях природокористування.

Для України є характерними надмірна освоєність земельних ресурсів (72 % замість допустимих 60—65 % загальної площі), критична розораність території (майже не має аналогів у світі — сягає 58 % замість допустимих 40 %, для порівняння: у Великобританії, Франції, ФРН — 28—32 %), недостатня площа лісів (15,7 % замість умовно оптимальних 22—25 %) та еколого-стабілізуючих компонентів ландшафту в цілому (лісів, незайманих заплав, природних лук тощо — 37 % замість 40—45 %). У низці областей рівень розораності перевищив 90 %. Частка еродованих земель в Україні складає 57,4 % площі країни. Щорічне зростання площ еродованої ріллі досягає в Україні 60—80 тис. га.

Близько 20 % території України перебуває в незадовільному стані через перенасичення ґрунтів різними токсичними сполуками. Обсяги викидів шкідливих речовин складають 10 т на 1 кв. км території або 85 кг на душу населення. За цими показниками Україна перевершує розвинені держави в декілька разів. Чисельність населення України безупинно зменшується, за останні 10 років вона скоротилася більш ніж на 4 млн. осіб.

Процес осмислення фінансових явищ є складним, звивистим і суперечливим, а фінансова політика є надзвичайно багатогранним, складним і динамічним утворенням, тому її пізнання має свою специфіку, яка породжується об'єктом та суб'єктом пізнання. При цьому скільки людей — стільки й ідей поглядів, міркувань і концепцій.

Суспільство нагально потребує усвідомлення й розуміння суспільно-політичних процесів, що відбуваються, проте у сучасних політиків просто немає раціональних пояснень. І тоді „об'єктивно затребуваною виявляється поява міфу”, який, за переконанням Ж. Сореля, вважається альтернативною формою існування ідей як раціональної форми знання, котра „гармонізує відносини між людиною та навколишнім світом” [10, с. 77].

Спираючись на певні ціннісні орієнтири, що відлунюються у людській свідомості, сучасний політичний міф, як перед ним певна ідеологія, насаджує „легкі стереотипи й шаблони мислення, звички й моделі комунікації, програмує людину та створює родюче підґрунтя для політичних і соціальних маніпуляцій” [14]. За переконанням Ю. Шайгородського, саме архетип є основним елементом політичного міфу [13].

Сутність фінансової політики, її завдання в процесі розвитку ринкових відносин постійно змінювалися, виходячи із зростання економічних потреб, зміни інтересів і цілей держави. В економічній теорії цей зв'язок пов'язують із законом зростаючої активності держави або із законом зростаючих державних потреб. Цей закон, уперше сформульований німецьким економістом А. Вагнером, відображає тенденцію посилення ролі держави в економіці і суспільстві. У відповідності до нього величина державних витрат зростає швидше за загальний обсяг виробництва. У зв'язку з тим, що задоволення

суспільних потреб пов'язано з витратами грошових ресурсів, ця тенденція знаходить своє конкретне відображення в законі зростаючих фінансових потреб держави. Цим законом визначається провідна роль потреб як спонукального мотиву фінансової політики держави. Проте варто відмітити, що в Україні він реалізується у гіпертрофованій формі, а саме збільшення частки бюджетних коштів на утримання бюрократичної номенклатури у сумарній кількості державних витрат набагато перевищує зростання загального обсягу виробництва. Бюрократія у процесі своєї діяльності практично перетворилася на штучно створену монополію, яка захопила усі провідні важелі управління в суспільстві.

Фінансова політика держави не була стійкою через часті зміни урядів. Нині характерною є реактивна фінансова політика, тобто ухвалення фінансових рішень як реакція на поточні проблеми або так зване „латання дірок”. Така фінансова політика породжує низку суперечностей між інтересами економічними суб'єктами і фіскальними інтересами держави, ціною грошей і рентабельністю виробництва, рентабельністю власного виробництва і рентабельністю фінансових ринків, інтересами виробництва і фінансової служби тощо.

Вміле, вдале використання фінансової політики визначає успіхи (чи невдачі) функціонування економічного простору. Ці успіхи визначаються такими чинниками, як місце національної економіки у міжнародному поділі праці, рівень політичної культури народу й оптимальна воля чиновницького апарату, розвиненість демократичних інститутів, особливості національної економіки, кожного історичного періоду та специфіка функціонування ланок економіки тощо. У сучасних умовах поглиблення в Україні демократичних основ суспільного життя важливого значення набуває підвищення ефективності фінансової політики. Ми підтримуємо переконання І. О. Луїної щодо дотримання принципу інституціональної симетрії під час надання громадянам суспільних благ, суть якого полягає у тому, що податки виконують функцію цін на суспільні блага.

Однак нині діє чимало чинників, що перешкоджають проведенню ефективної фінансової політики. Передусім, таким чинником є недосконалість адміністративно-територіального устрою України. Результатом цього є наявність великої кількості несамодостатніх територіальних громад, адже багато малих сільських рад не мають ні достатнього обсягу фінансових ресурсів, ні компетентних кадрів, для того щоб проводити ефективну фінансову політику.

Наступним чинником обмежувального характеру є невідповідність реального обсягу фінансових ресурсів, що враховуються під час визначення міжбюджетних трансфертів, потребам фінансування делегованих державою повноважень. Насторожує факт низької фіскальної ролі місцевих податків і зборів у податкових надходженнях місцевих бюджетів.

Ще одним обмежуючим чинником є недосконалість вітчизняної трансфертної політики. Часто її роль зводиться до суто перерозподільчих процесів, наслідками яких є формування споживацьких настроїв у регіонів-одержувачів фінансової допомоги та відсутність стимулів до нарощення темпів економічного розвитку. У результаті цього місцеві громади не зацікавлені у розширенні фінансової бази.

Значною проблемою нашого суспільства є необізнаність громадян із законодавством та недовіра до влади. Наслідками такої ситуації вважаємо брак систем самоорганізації населення (а відтак — відсутність громадського контролю), що призводить до низької прозорості дій влади та сприяє розвитку корупції. Колективне самоствердження, взаємопідтримка і солідарність надають потрібної системності мисленню, необхідної у справі створення політичних громадських організацій, здатних змінити існуючий розподіл сил у системі, для того щоб люди могли отримати реальні умови для обстоювання власних інтересів. Сильний народ, згідно з новітнім поглядом на демократію, — це головна умова її існування. Дві головні умови, для того щоб народ став сильним, — це його „психологічна та ідеологічна незалежність й автономія створених ним організацій”.

У процесі формування та реалізації фінансової політики суттєве наукове і практичне значення має теоретико-еволюційна парадигма, згідно з якою кожне явище, процес чи подія розглядаються у взаємозв'язку історичного минулого, сучасних реалій та майбутнього. Такий поступальний підхід до розуміння дійсності обстоювали видатні світові мислителі. Загальновідомою є методологічна засада, якої дотримувався Аристотель (IV ст. до н. е.), про те, що все нове вже колись було, що ніщо на нічому не виникає. Інша річ, наскільки те, що було, адекватно відповідає вимогам сьогодення. Так, наприклад, І. Франко вказував: „Поступ наперед є проявою первісною, переважаючою і нормальною, поступ назад — проявою пізнішою і хворобливою”.

Негативні аспекти трансформаційних процесів у нашій державі, що відобразилися у незадовільному вирішенні гострих соціально-економічних проблем, зумовлені неефективністю фінансової політики. Як наслідок, це призвело до поглиблення територіальних економічних диспропорцій, дало змогу здійснювати неефективне використання промислового, природно-ресурсного, трудового і наукового потенціалів, зумовило неадекватну соціальну стратифікацію суспільства. Тому наразі важливим є перехід до управління фінансами з урахуванням архетипіки.

Звернення до архетипіки в контексті завдань фінансової політики підіймає питання про природу і структуру суб'єктивності.

Поняття „архетип” зустрічається нині все частіше не лише в наукових екскурсах. У наукових колах цим терміном і його складною феноменологією вже давно опікуються філософи, психологи, соціологи, маркетологи, менеджери, політологи тощо.

„Архетипову феноменологію залучають до свого концептуального поля постнекласична й універсна парадигми, над впливом архетипової складової замислюються соціологи і політологи, що вивчають масову свідомість і проблему лідерства” [6]. К. Г. Юнг уперше ввів поняття архетипу. Він назвав архетипами генетично успадковану структуру накопиченого людського досвіду, що обумовлює певний тип сприймання, переживання, поведінки і розуміння [15]. В інформаційному просторі архетипами називають „універсальні способи організації індивідуального людського досвіду” [1]. У філософії К. Юнга архетипи виступають як структурні елементи колективного несвідомого, що лежать в підґрунті всіх психічних процесів. Це — вроджений стереотип людської поведінки. В архетиповій ситуації людина діє у відповідності до внутрішньої типової схеми.

Після К. Юнга теорія архетипів отримала розвиток у типології Майерс-Бригс, працях Керсі, Шварца, К. Пірсона, М. Марка та інших. Архетипові закономірності поступу соціальних процесів слугують представникам філософського та синергетичного підходів. У наукових екскурсах знаходимо соціологічний аспект присутності архетипів у системі соціальних комунікацій. Деякі вчені окреслюють роль етнокультурних і психосоціальних архетипів в ідентифікації своєрідності спільнот.

Проблематику державного управління через призму архетипового підходу розглядають українські вчені. Так, зокрема, О. Донченко та Ю. Романенко розуміють архетип як формоутворювальну здатність, форму колективного несвідомого [6]. Отже, саме архетип „формує той або інший психосоціальний набір ціннісних пріоритетів, політичних уподобань, моделей поведінки політичної еліти як агрегаторів та носіїв домінуючих серед народних мас політичних архетипів”. Звернення до архетипової парадигми у зрізі активного практичного життя зумовили світові глобалізаційні та інтеграційні процеси, бо саме архетипам притаманні „надкультурні і позачасові типології всезагального психічного, які успішно працюють в усіх регіонах планети” [6].

Архетипи вважаються структурованими феноменами, що виконують у житті людини регулюючі функції. Феноменологія архетипу зацікавила вчених передусім у взаємозв'язку архетипічного і політичного. Так, „жоден президент не зможе правильно управляти, якщо в ньому вмирає пересічна людина”. У сучасній державі економічні та політичні проблеми дедалі сильніше зав'язуються навколо людських ресурсів, формування інформаційних і культурних середовищ.

Довгий час невпинний економічний прогрес практично завжди опирався на нещадну експлуатацію та виснаження навколишнього середовища, експансією „зако-ну джунглів” — хто сильніший, той і виживе. Прикметною сутнісною ознакою ми-нулого тисячоліття було нестримне прагнення людства до економічного поступу та інноваційно-технологічного розвитку. При цьому досягнення вимірювалися переваж-но зростанням валового внутрішнього продукту. Вважалося, що це має машинально забезпечити добробут і суттєвий злет рівня життя людей. Практично такі цілісні сфери, як економіка, природа та суспільні інститути, функціонували відокремлено один від одного. Почала руйнуватися сама природна основа існування та внутрішнього світу людини.

Ні класики економічної науки А. Сміт і Д. Рікардо, ні наступні економічні школи і вчені, включно з Д. Кейнсом, М. Фрідманом й А. Маршаллом, не надавали великого значення екологічним та соціокультурним обмеженням в контурі економічного розвитку. Так, тривалий час домінувало переконання безкоштовності природних ресурсів (20—50-х рр.). Згідно з цими поглядами вважалося, що природні ресурси не можуть бути об'єктом купівлі-продажу, тому методологічно неправильно оцінювати їх у вартісному вираженні, а імплементація в господарську практику оцінки природних ресурсів буде спотворювати розвиток промислового і сільськогосподарського виробництва.

Прогресивна міжнародна громадськість та відомі недержавні міжнародні організації, такі як Римський клуб (відома робота „Межі зростання”), Міжнародний інститут прикладного системного аналізу (IIASA, Люксембург, Австрія), Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень та інші по-новому підійшли до подолання зазначених проблем.

179

до покоління не зменшувалися якість і безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля й відбувався соціальний прогрес, який забезпечує потреби кожної людини.

Системне узгодження та збалансування цих трьох складових сталого розвитку, подолання суперечностей між ними — завдання величезної складності. Практично необхідність переходу на модель сталого розвитку всіх країн світу була об'єктивно зумовлена демографічним „вибухом”, сучасною науково-технічною революцією, а також нинішнім кризовим станом земної біосфери, зниженням її відновлювальних, відтворювальних і асиміляційних можливостей внаслідок надмірних антропогенних навантажень на природу. Згідно з „індексом сталості розвитку”, який агрегує 22 комплексних індикатори за 76 параметрами, що дозволяють оцінювати прогрес країн на шляху до екологобезпечного сталого розвитку, у п'ятірку світових лідерів входять Фінляндія, Норвегія, Уругвай, Швеція та Ісландія.

Цікаво, що країни-лідери не належать до супердержав з домінуючими ідеологіями та економіками. Базові галузі економіки цих країн не зорієнтовані на використання значних природних ресурсів і дешевої робочої сили. Помітна специфіка цих країн — домінування у структурі доданої вартості їхніх економік значної частки інтелектуальної та високотехнологічної праці. Усі ці країни, дуже активні в інноваційній діяльності, спрямовують близько 3 % і більше ВВП на дослідження та розвиток науки.

Турбує навіть не та обставина, що Україна практично за всіма визначальними індексами, індикаторами і показниками сталого розвитку істотно поступається не тільки світовим лідерам і країнам „великої вісімки”, але і майже всім постсоціалістичним країнам.

Принципово важливо, що Україна до цих пір перебуває у стані дискусії з приводу своєї національної ідентичності, вона ще не визначилася з політикою і траєкторією власного розвитку. За таких умов найкращі трансформації економіки, науки, освіти й інноваційної сфери не дадуть бажаних результатів, оскільки ці реформи є похідними від головного — визначення доктрини фінансової політики розвитку держави.

Ризик полягає в тому, що набагато легше віддати перевагу успішному „трафарету”, зокрема зовні привабливому економічному розвитку, без урахування в єдиній, цілісній моделі екологічної та соціальної сфер, тим більш, що втілення концепції сталого розвитку не гарантуватиме швидкого зростання добробуту людей, натомість вимагатиме напруженої роботи й консолідованих зусиль політиків, управлінців, учених та всього прогресивного населення України.

Водночас, за нашим переконанням, копіювання моделі ліберального капіталізму, що нині домінує у країнах „великої вісімки”, є для України неперспективним. Хоча ці країни і намагаються швидко адаптуватися до глобальних змін, але їм не до снаги подолати головний недолік зазначеної моделі.

Він полягає в беззастережній максимізації прибутків на зиск обмеженої соціальної групи, що, у свою чергу, призводить до виснаження природних та соціальних ресурсів, на яких ґрунтується добробут і гуманітарний розвиток людей, а також виживання біологічних видів. Вищезазначене переконливо свідчить, що Україні вкрай необхідна послідовна економічна політика, спрямована на втілення в реальну практику господарювання та суспільного життя принципів сталого розвитку. Практична реалізація цілей, досягнення яких сприяє сталому розвитку суспільства, вимагає економічних перетворень, які б передбачали перерозподіл ресурсів і були спрямовані на реструктуризацію економіки, фундаментом якої має бути порівняння екологічних резервів країни з економічними вимогами її населення.

Підґрунттям нової концепції фінансової політики варто визначити: інтеграцію ресурсо-екологічного та економічного підходів до розвитку і розміщення продуктивних сил шляхом опрацювання та застосування у господарській діяльності еколого-економічних нормативів, показників, стандартів і вимог; першість екології над економікою, ресурсо-екологічних критеріїв, показників і вимог над економічними; найліпше і взаємоузгоджене вживання методів галузевого та територіального

керівництва, перенесення центру ваги і відповідальності за вирішення ресурсо-екологічних питань на місцеві органи влади й управління; доцільне поєднання ринкових і державних економічних та адміністративних інструментів і важелів регулювання взаємовідносин між суспільством і природою; карбоване формулювання національних, регіональних та місцевих ресурсо-екологічних пріоритетів на прогнозування соціально-економічного розвитку.

Тому варто сформувати дієві організаційно-управлінські структури, на які можна було б покласти відповідальність за реалізацію цієї вельми вагомої функції, яка має стратегічну важливість для суспільного піднесення.

Література:

1. Афонин Э. А. Великая коэволюция: глобальные проблемы современности : Историко-социологический анализ : [монография] / Э. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Маргынов. — К.: Парламентское изд-во, 2003.
2. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента : в 2-х т. / И. А. Бланк. — К.: Ника-Центр, 1999. — 512 с.
3. Василик О. Д. Державні фінанси України : навч. посібн. / О. Д. Василик. — К.: Вища школа, 1997. — 384 с.
4. Василик О. Д. Теорія фінансів / О. Д. Василик. — К.: НІОС, 2001. — 416 с.
5. Государственные финансы : учебное пособие / под ред В. М. Федосова, С. Я. Огородника и В. Н. Суторминой. — К.: Лыбидь, 1991. — 276 с.
6. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) [монографія] / Олена Донченко, Юрій Романенко. — К.: Либідь, 2001. — 334 с.
7. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. — 3-те вид., випр. та доп. — Львів : Центр Європи, 1997. — 576 с.
8. Кириленко О. П. Фінанси : навчальний посібник / О. П. Кириленко. — Тернопіль : Т. О. В. ЦМДС, 1998. — 166 с.
9. Ковалюк О. М. Фінанси і фінансова політика Уряду України в роки розбудови державності / О. М. Ковалюк, М. І. Крупка, С. Й. Сажинець // Перехідна українська економіка: стан і перспективи. — К.: Академія, 1996. — С. 136—144.
10. Ольшанский Д. Политико-психологический словарь. / Д. В. Ольшанский. — М.: Академический проект, 2002. — 576 с.
11. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. — М.: Академический проект, 2000. — 880 с.
12. Теория финансов : учеб. пособие / Н. Е. Заяц, М. К. Фисенко, Т. Е. Бондарь и др. — 2-е изд., стереотип. — Мн.: Высш. школа, 1998. — 368 с.
13. Шайгородський Ю. Міфогенеза в системі політичної теорії / Юрій Шайгородський // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2009. — № 3 (36). — С. 14—25.
14. Шедяков В. Діагностика постсучасного міфу / Володимир Шедяков // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. — № 2 (41). — С. 17—28.
15. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг ; [сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича]. — М.: Ренессанс, 1991. — 304 с.

**ПРОКОПЕНКО
Наталія,**

доктор економічних наук, доцент,
завідуючий кафе-
дрою економіки,
обліку та аудиту,
ПВНЗ «Європейський
університет»,
м. Київ, Україна.

*Анотація: у статті
з позиції базових
принципів оподаткуван-
ня, а також з метою
відстежити складову
архетипіки розглянуто
податкові механізми
регулювання соціально-
економічних процесів
в Україні і філософські
підходи до побудови
основ державного
регулювання у сфері
оподаткування.*

*Ключові слова:
податкові механізми,
соціально-економічні
процеси, сфера опо-
даткування, державне
регулювання системи
оподаткування, прин-
ципи оподаткування,
архетипи податкового
регулювання.*

УДК 336. 22

ОПОДАТКУВАННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ (АРХЕТИПІЧНА СКЛАДОВА)

Постановка проблеми. Ефективність діяльності суб'єктів гос- подарювання значною мірою залежить від того, як державні ін- ституції ставляться до створення нормальних економічних умов їх функціонування. У цьому процесі важливе місце посідає опо- даткування в системі державного регулювання. Ускладнення еко- номічних трансформацій, фінансові кризові явища та їх наслідки довели, що існуюча податкова політика не в змозі своєчасно реа- гувати на такі події. Про це свідчить відносно високий рівень по- даткового навантаження на суб'єктів господарювання, періодичне невиконання прогнозних показників зі сплати податків, що нега- тивно впливає на розвиток економіки країни.

Аналіз досліджень. Особливості оподаткування в системі дер- жавного регулювання розглядалися когортою відомих вітчизняних вчених, таких як В. Андрущенко, В. Вишневський, О. Гудзь, А. Да- ниленко, М. Дем'яненко, Т. Єфименко, Ю. Іванов, А. Крисоватий, П. Лайко, І. Луніна, В. . Мельник, М. Мельник, В. Опарін, Ю. Па- січник, Н. Прокопенко, В. Синчак, Л. Тарангул, В. Тропіна, В. Фе- досов, Л. Шабліста й С. Юрій та російськими вченими І. Горським, В. Пансковим, Д. Черніком, Т. Юткіною та багатьма іншими. Але наявність невирішених проблем і дискусійних питань зумовлює потребу у подальших наукових узагальненнях окремих аспектів оподаткування в системі державного регулювання та забезпечення його ефективності у сучасних умовах.

Мета статті. Метою статті є теоретичне узагальнення оподат- кування в системі державного регулювання та визначення його ар- хетипічної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оподаткування в усі часи було однією із складових якісно нових підходів до форму- вання системи державного регулювання. Постійно відбуваються зміни у виробничих процесах, у фінансово-економічних відносинах між господарюючими суб'єктами, між державою та інвесторами, змінюється якість соціальної сфери. Усе це зумовлює пошук нових механізмів державного регулювання з використанням податкових інструментів.

«Оподаткування займає особливе місце в державному регулюванні підприємницької діяльності. Насамперед, з точ- ки зору суб'єктів впливу, податкове регулювання однозначно відноситься до державних методів регулювання підприємницької діяльності. Саме держава визначає ключові умови оподатку- вання, організовує податковий процес і забезпечує контроль за своєчасністю і повнотою сплати податків і зборів» [1, с. 18]. Голов- ним чинником, що позитивно впливає на кінцеві результати податко- вих відносин, виступає поєднання інтересів держави, підприємців та інвесторів. Відповідно до «принципу сполучення інтересів» потрібно зважувати і на потреби суспільства, територіальних гро- мад і громадян [2].

PROKOPENKO
Nataliia

**TAXATION IN THE
SYSTEM OF PUBLIC
MANAGEMENT
(ARCHETYPICAL
COMPONENT)**

Annotation: From the position of base principles of taxation and with the aim to research the archetypical component, the tax mechanisms of control over the socio-economic processes in Ukraine and the philosophical approaches to the construction of bases of the government control in the field of taxation are considered.

Keywords: tax mechanisms, socio-economic processes, sphere of taxation, government control over the system of taxation, principles of taxation, archetypes of tax adjusting.

Державне регулювання за допомогою податкових заходів — це складний механізм, що поєднує різноманітні податкові важелі, які впливають на отримання позитивних фінансово-економічних результатів господарюючих суб'єктів, розвиток територіальних громад, задоволення потреб суспільства та підвищення інвестиційної мотивації.

Стан вітчизняної економіки потребує посиленого державного втручання в економічні процеси, головним чином у вигляді підтримки. Як правило, це відбувається у США, ЄС, Канаді, в арабських країнах, Малазії та ін. [3, с. 93]. Ця підтримка спрямована зазвичай на активізацію виробничих процесів, збільшення обсягів виробництва продукції, регулювання цін, хоча при цьому існують різні підходи до рівня державного сприяння: у Новій Зеландії — 1 %, в Австралії — 6 %, США — 20 %, ЄС — 38 %, у Норвегії, Південній Кореї, Японії, Швейцарії — більше 60 %.

Держава на протязі всіх фаз розвитку суспільства завжди впливала на економічні процеси через стимулювання активності господарюючих суб'єктів чи, навпаки, запроваджувала певні обмежувальні заходи і тим самим сприяла розвитку економічного життя в країні. Різними були підходи до забезпечення політичної влади через податкові регулятори. І. І. Столяров [4] розрізняє наступні «етапи ролі держави у розвитку економіки», які автор представив у вигляді рис. 1. 1.

Рис. 1. Етапи еволюції економічних функцій держави

* авторське доповнення.

За сучасних умов модернізація оподаткування повинна здійснюватися на основі адаптації зарубіжного досвіду з прив'язкою до вітчизняних умов виробництва. Тобто, здійснення податкових реформ має відбуватися з урахуванням міжнародних зв'язків [5].

Рівень державного втручання в економічні процеси віддзеркалюється в показнику внутрішнього валового продукту на душу населення (табл. 1).

Таблиця 1.

Рівень внутрішнього валового прибутку на душу населення

№ з/п	Країна	ВВП на душу населення
1	Країни Північної та Середньої Європи, США, Канада, Австралія, Японія, Кувейт, Нова Зеландія Сінгапур, ОАЕ	понад 10 тис. доларів
2.	Венесуела, Лівія, ПАР, європейські країни (крім постсоціалістичних), країни Перської затоки (крім Ірану), Бутан, Південна Корея, Тайвань	3—10 тис. доларів
3.	Таїланд, Малайзія, Мексика, Алжир, Туреччина, деякі країни Південної Америки	1—3 тис. доларів
4.	решта країн	до 1 тис. доларів

Джерело: [6].

Аналіз показників, представлений у табл. 1., свідчить, що країни, які мають найбільший рівень державної підтримки, характеризуються і найбільшою віддачею економіки, на відміну від вітчизняної.

Тренд валового внутрішнього продукту в Україні у розрахунку на одну особу з 1990 р. має тенденцію до збільшення, крім показника за 2009 рік (табл. 2).

Таблиця 2.

Трендові зміни показника валового внутрішнього продукту в Україні за 1990р. по 2009 р. *

Роки	Індекси фізичного обсягу			Індекси-дефлятори
	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт
	відсотків до попереднього року		відсотків до 1990 р.	відсотків до попереднього року
1990				
1991	91,3	91,1	91,3	196,2
1992	90,1	89,8	82,3	1866,0
1993	85,8	85,7	70,6	3435,4
1994	77,1	77,4	54,4	1053,5
1995	87,8	88,5	47,8	515,5
1996	90,0	90,7	43,0	166,2
1997	97,0	97,8	41,7	118,1
1998	98,1	98,8	40,9	112,1
1999	99,8	100,6	40,8	127,3
2000	105,9	106,7	43,2	123,1
2001	109,2	111,1	47,2	109,9

Роки	Індекси фізичного обсягу			Індекси-дефлятори
	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт
2002	105,2	106,3	49,7	105,1
2003	109,6	110,5	54,4	108,0
2004	112,1	113,0	61,0	115,1
2005	102,7	103,5	62,7	124,5
2006	107,3	108,1	67,3	114,8
2007	107,9	108,6	72,6	122,7
2008	102,3	102,9	74,2	128,6
2009	85,2	85,6	63,3	113,0

*Джерело: [7]

При цьому слід зауважити, що вже починаючи з 2007 року простежується певне сповільнення досліджуваного показника, що свідчить про кризові явища як в Україні, так і у світі.

Вітчизняні фахівці стверджують, що в таких країнах, як США і Японія складовою державного регулювання виступає система оподаткування, в якій перевагу віддають прямому оподаткуванню на відміну від європейських країн (Німеччина, Франція, Швеція), де переважає непряме оподаткування [8, с. 91].

Русійна сила економіки формується за певних обставин, які можна об'єднати у блок під назвою «організаційні обставини»: удосконалена законодавча база, чинники, що впливають на ділову активність підприємців, стає політичне середовище. До неупереджених обставин належать: рівень культури нації, її традиції, гармонізація вітчизняного податкової системи із змінами у світовому середовищі, розвинута інфраструктура. Індивідуальні обставини розглядаються як створення раціонального співвідношення між попитом та пропозицією, наявність розвинутого ринку капіталів, застосування фінансових важелів, до складу яких входять податкові інструменти.

На початку формування податкової політики в Україні [9] функція регулювання через податки була застосована під час розробки деяких принципів системи оподаткування: стимулювання науково-технічного прогресу та його складових, ділової активності підприємництва та створення інвестиційної мотивації через пільгове оподаткування прибутку, обов'язковості стосовно сплати податків та об'єктивності розрахунків об'єктів оподаткування, соціальної справедливості — підтримка мало-забезпечених громадян та застосування прогресивного оподаткування до тих верств населення, що отримують високі доходи.

Автор пропонує загальновідомі принципи оподаткування (законності, єдності, платоспроможності, справедливості, ефективності) назвати архетипами, оскільки вони є визначальними у свідомості людей для тих або інших податкових процесів, що відбуваються у державі, і саме розуміння цих принципів і їх використання у практичному бутті відображають рівень сприйняття суспільством заходів державного регулювання у сфері оподаткування.

Для забезпечення ефекту від податкових новацій пропонується ввести до архетипічної складової оподаткування в системі державного регулювання домінанти своєчасності та плановості.

Принцип своєчасності характеризує розробку і введення податкових програм у момент потреби цих змін, оскільки сучасна податкова практика свідчить, що введення податкових новацій вимагає досить тривалого періоду на їх впровадження, що призводить до демотивації ділової активності підприємницьких структур, а в деяких випадках і до їх переходу в «тінь» або взагалі до припинення своєї діяльності. Також пропонується запровадження і принципу плановості як головного чинника визначення реального розміру потреби в податковій підтримці для стимулювання виробничих процесів певної галузі чи регіону.

Використання оподаткування в системі державного регулювання відбувається на основі взаємостосунків між суб'єктами, які діють на ринку і в результаті підштовхують до змін. Досить різноманітними є чинники, які створюють умови до застосування податкових регуляторів. Основні з них представлено на рис. 2.

Система державного регулювання не може існувати без використання податкових механізмів і податкових інструментів. Спираючись на ст. 17 Господарського кодексу, як уже зазначалося вище, суб'єктами економічних відносин виступають держава, підприємства, територіальні громади й особи.

Суб'єкти господарювання під час виробництва продукції потребують податкової підтримки (через прямі податки) як виробники. Покупці під час споживання вироблених благ потребують виваженої цінової політики на товари через непрямі податки (податок на додану вартість, акцизний податок). Громадяни, які виробляють продукцію і представляють робочу силу на ринку, вимагають податкового сприяння через податок на доходи фізичних осіб та єдиний соціальний внесок.

Рис. 2. Основні обставини, що формують рушійну силу економіки під час застосування податкових регуляторів

Держава координує взаємовідносини між суб'єктами господарювання і споживачами через систему оподаткування. Зазначені представники економічного процесу під час створення суспільного продукту утворюють економічні зв'язки. Ефективність цих стосунків залежить від впровадження механізмів податкової підтримки, а в деяких випадках і від застосування дестимулюючих податкових механізмів.

Регулювання розвитку матеріального і нематеріального виробництва, задоволення потреб суспільства залежать від застосування раціональної системи оподаткування. Розвиток економічних процесів потребує нових підходів до створення суспільного продукту, з'являються нові потреби у суспільстві, нові вимоги до створення виробничих потужностей. Глобалізація економіки теж диктує свої умови, що потребує вироблення модифікованих підходів до розробки податкових регуляторів. Таким чином, регулювання розвитку виробничих та економічних процесів за допомогою системи оподаткування виступає одним із засобів державного регулювання. Мета суспільного виробництва — створення соціального продукту. На всіх його етапах (виробництва, розподілу) важливим для досягнення ефективних економічних показників є застосування податкових механізмів.

Система оподаткування є складовою інституту фінансів і підлягає процесам модифікації під дією факторів, що визначають зростання макроекономічних показників: динаміка ВВП, тренд показників розвитку адміністративних територій, галузей, темпи зміни фінансових показників підприємств тощо. Політична ситуація в країні теж формується через регуляцію податкового навантаження.

Оподаткування пройшло поступальний розвиток, в процесі якого зазнали змін сутність податкового регулювання та його призначення. Державне регулювання за допомогою оподаткування впливає на дії бізнес-структур через адміністративні методи. Так, Податковим кодексом (далі ПК) замість плати за торговий патент було введено до складу місцевих податків збір за здійснення деяких видів підприємницької діяльності. Розмір сплати цього збору затверджують місцеві органи влади (у випадку незатвердження плата здійснюється за мінімальними ставками) [10]. До заходів адміністративного впливу можна віднести обмеження для підприємств, що працюють на єдиному податку: пунктом 139. 12 ПК передбачено, що підприємцям, що працюють на загальній системі, не можна включати до складу податкових витрат витрати на придбання товарів (робіт, послуг) у підприємця, що працює за єдиним податком, за винятком послуг, отриманих від підприємців цієї категорії у сфері інформатизації. Для юридичних осіб таке обмеження почало діяти з 01. 04. 2011 р. (дата набуття чинності розділом ПК, що регламентує цю норму). У зв'язку з цими дестимулюючими адміністративними заходами коло підприємств, що працюють за єдиним податком, значно зменшилося.

Також прикладом податкових механізмів регулювання економіки, що мають стримуючу ознаку, може слугувати акцизний податок, застосування якого призводить до зменшення рівня попиту на товари, які віднесені до групи підакцизних, тобто товарів не першої необхідності. До набуття чинності ПК цей податок мав назву «акцизний збір». Сутність його майже не змінилася, але, на відміну від збору, податок стає безумовним, і його сплата шляхом взаємозаліків, зустрічних обов'язків, векселями стає неможливою. Перелік підакцизних товарів систематизовано в чотири групи. Відповідно до ст. 215 ПК підвищено ставки на бензин і дизельне паливо в середньому на 37—40 %, на спирт, алкогольні напої і табачні вироби — на 6,9 %. Акциз на пиво залишився без змін.

Досить різноманітні регулюючі заходи криються в оподаткуванні доданої вартості. Так, Податковим кодексом звільнено від оподаткування досить велику кількість товарів, послуг і робіт, перелік яких наводиться у ст. 197 ПК і головним чином повторює перелік операцій, який до цього часу регламентувався ст. 5. Закону

про ПДВ. При цьому необхідно зауважити, що пільги, передбачені п. 197. 1, будуть застосовуватися також у разі імпорту (п. 197. 4 ПК). Раніше імпорт таких товарів обкладався ПДВ (п. 5. 5 ст. 5 Закону про ПДВ). Тобто, такі дії уряду спрямовано на стимулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів.

Розквіт бартерних операцій на вітчизняному ринку (1997—2002 рр.) було призупинено за допомогою ПДВ на бартерні операції. Сутність методу податкового обліку цих операцій полягала [11, с. 94—218] у наступному: від моменту першої бартерної операції в рамках всієї бартерної угоди потрібно було здійснювати нараховування валового доходу, і виникав обов'язок по сплаті ПДВ, а право на збільшення витрат і користування податковим кредитом ставало можливим тільки під час здійснення заключної операції.

Досить яскравим прикладом активізації підприємницької діяльності за допомогою податкового регулювання є впровадження спрощеної системи оподаткування [10, с. 283—288]. На цей час принципової різниці з Указом 727 (ст. 6), де передбачалися податки, які вже давно не діяли, немає. Деякі податки, наприклад комунальний, від сплати якого звільнялися юридичні особи, що працювали на єдиному податку, кодексом не передбачено. Також з 31. 01. 2011 р. платники єдиного податку почали сплачувати єдиний соціальний внесок (ЄСВ), передбачений Законом про єдиний соціальний внесок. ЄСВ за найманих працівників підприємці повинні сплачувати в повному обсязі: стосовно нарахувань — у межах від 36,76 до 49,7 % від суми нарахованої працівнику заробітної плати залежно від класу професійного ризику діяльності, стосовно утримань — 3,6 % від суми заробітної плати.

Система державного регулювання повинна базуватися на використанні прийомів оподаткування, які спонукали б підприємців до дії. Тобто, необхідно створити умови, що збалансували б інтереси держави і бізнесових кіл, яким було б вигідно розвивати бізнес на користь суспільству.

За допомогою способів оподаткування можна впливати і на ситуацію як на рівні держави, так і на окремо взятих територіях. На сьогодні податкове регулювання актуалізується з метою виведення окремих регіонів з депресивного становища. Так, стосовно місцевих податків та зборів місцеві органи влади на сільських, селищних та районних радах народних депутатів можуть ухвалити рішення про певні податкові пільги щодо тієї частини податків, які зараховуються до місцевих бюджетів, з метою заохочення до розвитку підприємницької діяльності [9]. Це сприяє зростанню кількості робочих місць на території цих громад і, звісно, збільшенню в результаті таких дій сплати податку на доходи фізичних осіб цієї категорії працівників.

Колектив вітчизняних дослідників виділяє заходи впливу на розвиток економіки за допомогою системи оподаткування за масштабом [12, с. 21] — вплив на процеси, що відбуваються на рівні держави чи галузі — або за функціональним характером. Тобто, у рамках держави здійснюється вплив на всіх без винятку платників податків (наприклад, податок на прибуток). Так, 01. 01. 2004 р. було запроваджено зменшення ставки на прибуток з 30 до 25 %. ПК передбачено з 01. 04. 2011 року здійснювати сплату цього податку у розмірі 23 %, а в майбутньому планується довести цю ставку до 16 % (з 2014 р.). Прикладом галузевого впливу яскраво можуть слугувати податкові механізми сприяння сільськогосподарським товаровиробникам (запровадження фіксованого сільськогосподарського податку, спеціального режиму у сфері сільського та лісового господарства, а також рибництва і порядок сплата ПДВ підприємствами, що займаються переробкою молока та м'яса).

Автор дотримується думки вітчизняних учених [13, 14, 15], що заходи зі зміни прийомів оподаткування повинні мати довгостроковий характер з метою психологічної адаптації бізнес-структур до змін податкового законодавства, з'ясування їх фінансових можливостей для розширення чи диференціації видів

На сьогодні не можна чітко проаналізувати ефективність нововведень щодо окремих податків, здійснених Податковим кодексом за відсутністю даних з фактичних показників податкових надходжень. Також в окремих випадках на досягнення ефекту від інноваційних заходів з вирішення питань податкового регулювання по відокремленому податку впливають новації і по інших видах податків чи зборів.

Розробка пропозицій з впровадження інноваційних основ оподаткування у системі державного регулювання повинна базуватися на внутрішніх потребах економічного державного сектору. Сприяння розвитку економічних процесів на вітчизняних територіях повинно корелюватися з податковими регуляторами, які зможуть виступити як рушійна сила активізації економічного сектору, підприємницької діяльності, розвитку фінансового ринку, зовнішньоекономічної діяльності за акцентування ролі оподаткування у відтворювальному процесі та у створенні суспільного продукту.

Висновки. У статті здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення окремих аспектів наукової проблеми щодо оподаткування в системі державного регулювання (архетипічної складової). У результаті проведення дослідження сформовано висновки та пропозиції, які дають змогу ґрунтовно підійти до вирішення проблем з поставленою метою:

– дослідження оподаткування в системі державного регулювання дає підстави стверджувати, що оподаткування є важливою складовою сучасної системи державного регулювання. З'ясування його сутності і змісту свідчить, що ефективне їх застосування базується на досконалому володінні формами і методами технологій запровадження податкових новацій, сприяє забезпеченню своєчасної сплати й зарахуванню податків і податкових зборів до відповідних бюджетів і державних цільових фондів і створює умови до активізації соціальних та економічних процесів у країні. Розкрито зміст поняття «ефективне оподаткування в системі державного регулювання», що трактується як взаємоузгодження інтересів держави, суб'єктів господарювання та інвесторів через податкові прийоми для досягнення їх цілей і задоволення потреб суспільства. Це допоможе впорядкуванню понятійного апарату фінансової науки;

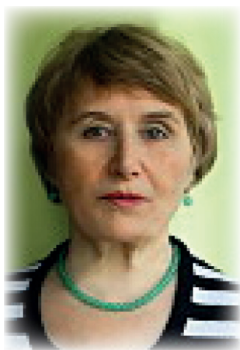
– системний підхід до дослідження й уточнення видів державного регулювання у сфері оподаткування дозволив обґрунтувати розмежування податкових важелів за п'ятьма групами: загальнодержавні, галузеві, територіальні, локальні і корпоративні, що сприятиме оперативності та дієвості податкового регулювання;

– головними вихідними засадами, на які опирається теорія і практика оподаткування в системі державного регулювання, виступають принципи, до яких традиційно належать законність, єдність, платоспроможність, справедливість та ефективність. З метою отримання платником податків податкової підтримки у мить її потреби для розширення виробництва запропоновано принцип своєчасності та плановості. Зроблено теоретичне обґрунтування принципу своєчасності розробки заходів регулювання у сфері оподаткування, який, на відміну від існуючих положень, передбачає оцінку ступеня узгодження мети держави стосовно розвитку економічних процесів і задоволення соціальних потреб регіонів. Принцип плановості передбачає розрахунок обсягів податкових пільг, які сприятимуть отриманню найкращого ефекту від їх застосування.

Література:

1. Іванов Ю. Б. Альтернативні системи оподаткування : монографія / Ю. Б. Іванов. — Х.: ХДЕУ ; Торнадо, 2003. — 517 с.
2. Господарський кодекс України. — Х.: Одисей, 2003. — 248 с.
3. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки: механізми державного регулювання / М. А. Латинін. — Х.: Mariet, 2006. — 319 с.

4. Государственное регулирование экономики / под ред. И. И. Столярова. — М.: Дело, 2001. — 280 с.
5. Налоги : учебник для вузов / под ред. Д. Г. Черника. — М.: Юнити-Дана, 2002. — 444 с.
6. Країна [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0>.
7. Внутрішній валовий продукт [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82.
8. Прокопенко Н. С. Податкові механізми регулювання аграрного сектору : моногр. / Н. С. Прокопенко. — К.: ІПК ДСЗУ, 2011. — 548 с.
9. Про систему оподаткування : Закон України : в редакції Закону України від 18 лютого 1997 року №77/97-ВР зі змінами і доповненнями // Основи податкового законодавства : Збірка основних законодавчих актів. — Х.: ВД «Інжек», 2005. — С. 5—14.
10. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
11. Основи податкового законодавства // Збірка основних законодавчих актів. — Х.: ІНЖЕК, 2005. — 288 с.
12. Проблеми податкового регулювання і планування податкових платежів : наукове видання / Ю. Б. Іванов, О. М. Тищенко, К. В. Давискіба, В. В. Карпова, Л. М. Карпов, І. А. Серова ; [за заг. ред. Ю. Б. Іванова]. — Х.: ХНЕУ, 2006. — 240 с.
13. Загородній А. Г. Податки та податкове планування підприємницької діяльності : монографія / А. Г. Загородній, А. В. Єлісєєв. — Львів : Центр Бізнес-Сервіс, 2003. — 152 с.
14. Иловайский С. И. Косвенное налогообложение в теории и практике / С. И. Иловайский. — Одесса : [б. и.], 1992. — 252 с.
15. Караваева И. В. Налоговое регулирование рыночной экономики / И. В. . — М.: Юнити-Дана, 2000. — 216 с.
16. Крисоватий А. І. Податковий менеджмент : навчальний посібник / А. І. Крисоватий, А. Я. Кізима. — Тернопіль : Карт-бланш, 2004. — 304 с.

СОКОЛИК

Марія,
кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник, Інституту економіки та прогнозування НАН України, м. Київ, Україна.

Анотація: синтезовано наукові знання про архетипи української ментальності у напрямі удосконалення процесу формування середнього класу в Україні. Проаналізовано ціннісні орієнтації, споживчі настрої населення за даними вибіркових і соціологічних обстежень домашніх господарств, обґрунтовано концептуальну модель його реалізації. Особливості моделі полягають у необхідності досягнення вищої якості людського потенціалу.

Ключові слова: архетип, споживчі настрої, ціннісні орієнтації, концептуальна модель, відповідальність, формування середнього класу.

УДК 316. 344;
316. 012; 364. 14

Марія СОКОЛИК

АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ: СПОЖИВЧІ НАСТРОЇ, ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ

Аналіз останніх досліджень. Поняття і критерії середнього класу є багатограними. У сучасних умовах визначення поняття середнього класу уособлює сукупність соціальних груп, яка займає значну проміжну позицію між високо- і низькодохідними верствами; виконує функції соціального медіатора і стабілізатора суспільства, агента технологічного і соціально-економічного прогресу; виступає основним носієм, з одного боку, суспільних інтересів, з іншого — національної культури (суспільних цінностей, норм, зразків поведінки, стилю життя), виконуючи функцію культурного інтегратора та поширюючи зразки власної культури на вищі і нижчі верстви [1, с. 68].

До його основних ознак належать: матеріальний добробут домашніх господарств, власність, професійно-кваліфікаційний статус, рівень освіти, спосіб і стиль життя, ідентифікація себе із середнім класом, самоорганізація і громадянська відповідальність за ухвалення рішень з економічної і соціальної політики. Серед значної кількості ознак середнього класу переважають показники матеріального стану за оцінкою доходу домашніх господарств (ДГ) [2, с. 277—306; 3—6; 7, с. 262—272].

Дослідження базується на припущеннях, що, по-перше, становлення середнього класу в Україні залежить від реальних доходів, заощаджень, ціннісних пріоритетів, споживчих настроїв та вдосконалення розподільчих відносин; по-друге, кількісні оцінки належності ДГ до середнього класу можна задати лише на основі високої концентрації ознак за обмеженою схемою: за грошово-майновими ознаками, рівнем освіти, соціально-економічним статусом, престижем, ідентифікацією себе із середньозабезпеченими і заможними ДГ. Вважаємо, що такі ознаки є ядром, навколо якого в процесі еволюції концентруються ті чи інші ознаки середнього класу, пов'язані з розвитком продуктивних сил і суспільних відносин [8, с. 8—19].

Однак проблема середнього класу — а чи буде в Україні середній клас? — існує і залишається невирішеною як з точки зору стратегії його формування, так і стосовно ідентифікації більшості населення із середнім класом. Причини полягають у суттєвому впливі архетипів української ментальності на його формування, що перешкоджає консолідації існуючої соціально-політичної спільноти. З цієї точки зору необхідно поглибити міждисциплінарне дослідження соціальної структури суспільства, типології цього соціального процесу, враховуючи соціокультурні фактори, ціннісні пріоритети та споживчі настрої економічно активного населення [9—14].

Аналіз сучасних досліджень архетипів української ментальності і державного управління показав, що найбільше впливають

на свідомість українців архетипи, основними рисами яких є: домінування минулого над майбутнім; спотворена справедливість і рівність (відсутність формування цілей, мотивації до їх реалізації, нехтування стратегічними інтересами, нормами поведінки); безнадійність, страх, очікування та егоцентризм; ризик впливу долі (як неспроможність використовувати перспективні можливості, бездіяльність у досягненні ідеалів, агресивність, відсутність ініціативи для створення умов безконфліктного співіснування); тожність істини і влади [15—23].

Попередні дослідження формування середнього класу стосувалися оцінки умов життя домогосподарств залежно від їхнього головного джерела доходу. Як за даними вибірових обстежень умов життя домогосподарств, так і у Системі національних рахунків (СНР) за таким фактором було виділено 4 категорії (підсектори) ДГ: роботодавців, основним доходом яких є прибуток і змішаний дохід від підприємницької діяльності; самостійно зайнятих з доходом від самостійної трудової діяльності; найманих працівників з доходом від оплати праці; ДГ одержувачів соціальних трансфертів. Частка основного доходу таких ДГ коливалася у межах 61—78 % їхніх загальних доходів. У 2010 р. із 17,05 млн домогосподарств 0,7 % належали до роботодавців, 9,5 % — до самостійно зайнятих, 47,3 % — до найманих працівників, 42,5 % належали до одержувачів трансфертів, причому такий розподіл за основним джерелом доходу майже не змінювався впродовж 2006—2011 рр. [24, с. 40, 254—255; 25, с. 127—134].

Якщо виходити з оцінки становища домашніх господарств за соціально-економічним статусом, то середній клас, за нашими припущеннями, формувався у ДГ роботодавців і самостійно зайнятих, кількість яких у 2010 р. становила 10,2 %, а також частково у ДГ високооплачуваних працівників й одержувачів трансфертів. Найчисельнішою верствою є домогосподарства найманих працівників. За розподілом за рівнем заробітної плати у грудні 2011 р. кількість працівників, які отримували середньомісячну заробітну плату, вищу за 5000 грн, становила 8,4 %, у грудні 2010 р. — 8,2 %, у грудні 2009 р. — 5,7 %. Кількість одержувачів підвищених пенсій перебувала, за нашими оцінками, також у межах 5—10 % усіх пенсіонерів. Отже, за основним джерелом доходу середній і протосередній (як близький до середнього) клас формувався переважно у 25—30 % усіх ДГ. За цією соціально-економічною ознакою у суспільстві доцільно виділити чотири верстви (страти), що мають власні економічні, політичні, правові, ідеологічні та інші інтереси й мотиваційні прагнення, обумовлені їх поточною або колишньою економічною активністю у суспільстві.

Існують різні підходи до класифікації структури суспільства. Наприклад, згідно з ширшою класифікацією за соціально-економічною ознакою виділено такі верстви: власники капіталу, представники найманої праці, великі менеджери, які є співвласниками акціонерно-корпоративного капіталу, управлінці (представники

OKOLYK
Mariia

**ARCHETYPICAL
PRINCIPLES OF
THE FORMATION
OF A MIDDLE
CLASS IN UKRAINE:
CONSUMER
SENTIMENTS, VALUE
PRIORITIES**

Annotation: the article provides a synthesis of the scientific knowledge about the archetypes of the Ukrainian mentality to promote the process of formation of a middle class in Ukraine. Using the data of sample and sociological surveys on the households, the author analyzes the population's value orientations and consumer sentiments and justifies a conceptual model for the realization of the above-mentioned process. The model's features consist in the need to attain the highest level of the human potential.

Keywords: archetype, consumer sentiments, value orientations, conceptual model, responsibility, formation of a middle class.

центральної і регіональної влади), самостійно зайняті (у малому і сімейному бізнесі), представники вільних професій творчого та інформаційно-публіцистичного характеру, представники релігійних культів та духовенства, соціальні утриманці (непрацюючі пенсіонери, інваліди), андерклас (маргінальні, люмпенізовані та інші верстви населення). Однак статистичну інформацію про їх доходи і витрати, якщо і можна оцінити, то тільки у неявному вигляді за спеціальними спостереженнями. Порівнюючи запропоновану структуру суспільства (з виділеними прошарками) з вищезазначеною, що відповідає існуючому статистичному обліку ДГ за основним джерелом доходу і з збільшеною соціально-економічною структурою суспільства, то більшість із названих соціальних верств може бути віднесена до роботодавців (і власників капіталу), самостійно зайнятих, а також до найманих працівників та одержувачів трансфертів, частка яких належить до середнього класу за рівнем доходу [26].

Постановка проблеми. Важлива роль в оцінці поточного стану ДГ у сучасних умовах надається соціологічним опитуванням, що у разі узагальнення результатів є більш мобільним джерелом інформації порівняно із статистичними даними про доходи і приватне споживання. Такими джерелами є, *по-перше*, щорічні дані Державної служби статистики України про самооцінку домогосподарствами рівня своїх доходів за вибірковими опитуваннями у січні поточного року. Однак вони доступні для аналізу тільки через вісім місяців після їх узагальнення по областях України. *По-друге*, квартальні дані опитування про економічне становище і політичні трансформації Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка і Центру «Соціальний моніторинг» із залученням відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», що мають цільове політико-економічне спрямування. *По-третє*, щомісячні результати опитувань про споживчі настрої й очікування щодо розвитку економіки за спільним проектом, виконаним українською дослідницькою компанією GFK Ukraine і Міжнародним центром перспективних досліджень протягом тривалого часу до січня 2011 р. Починаючи з лютого 2011 р., GFK Ukraine залишилася єдиним виконавцем, вона входить до міжнародної дослідницької мережі GFK Group (четвертої за розмірами дослідницької групи у світі), що об'єднує 115 компаній у майже 100 країнах світу. Дані соціологічних опитувань, з одного боку, є макроекономічними поточними оцінками політичних і споживчих настроїв ДГ, економічних очікувань щодо розвитку економіки у коротко- і середньостроковому періоді, з іншого — відповідно, інформацією з квартальним і місячним лагами про стан ДГ в Україні [27—30].

Мета дослідження — на підставі результатів соціологічних опитувань, орієнтуючись на архетипи української ментальності, узагальнити тенденції у споживчих настроях, ціннісних орієнтирах домашніх господарств; розкрити їх роль у розвитку споживчого ринку; обґрунтувати пропозиції щодо раціональних змін, збереження довіри до здійснюваної соціальної політики у напрямі формування середнього класу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поліпшення добробуту ДГ асоціюється зі зростанням середньодушового доходу, його достатністю для забезпечення поточних потреб, із стабільною схильністю до споживання і заощадження. Розподіл домогосподарств у 2000—2010 рр. за оцінкою рівня їхніх доходів свідчить, що схильність до заощадження поступово зростала. У 2010 р. вона знизилася, але водночас кількість ДГ, що відмовляли собі у найнеобхіднішому, зменшилася до 37,5 % порівняно з 40 % у 2009 р. Якщо доходів було достатньо, й у 2000 р. заоща-

джувало тільки 2 % ДГ, у 2008 р. — 13, а у 2009 р. — 11, то у 2010 р. — 12 % усіх ДГ. Водночас зростала кількість домогосподарств, в яких доходів було достатньо, але вони не заощаджували, — від 26 % у 2000 р. до 52 у 2008 р., 45 % у 2009 р. і до 48 % усіх ДГ у 2010 р. Вважаємо, що цільові ціннісні орієнтири цієї категорії ДГ, з одного боку, чітко не визначені, а з іншого — їх доходів недостатньо, щоб за існуючих споживчих цін задовольнити потреби вищого рівня, наприклад у комфортному житті, сучасних товарах тривалого користування або відпочинку, проведенні дозвілля для всієї сім'ї. За даними вибіркового опитування виходить, що заощаджуваний потенціал ДГ до 2008 р. зростав, у 2008—2009 рр. внаслідок кризи знизився, а у 2010—2011 рр. стабілізувався. Якщо враховувати кількість ДГ, що заощаджували, і ту частину, що мала достатньо доходів, але не заощаджувала, то можна вважати, що у 64 % у 2008 р., 56,4 у 2009 р. й у 59 % усіх ДГ у 2010 р. було достатньо доходів, щоб їхня схильність до споживання і заощадження надалі динамічно розвивалася. Однак більшість домашніх господарств спрямовували поточні доходи на споживання, дбали про тимчасову вигоду від їх використання в умовах інфляційних очікувань, щоб не ризикувати своїми заощадженнями (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення домогосподарствами рівня достатності доходів для заощадження і задоволення потреб у 2000—2010 рр.

усього домогосподарств = 100 %; %

Показник	2000	2001	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>Домогосподарства, за оцінкою яких рівня їхніх доходів було:</i>									
достатньо і вони заощаджували	2,2	1,9	5,0	6,6	6,2	8,0	12,7	11,1	11,6
достатньо, але не заощаджували	25,9	24,6	43,4	49,4	49,8	52,8	51,8	45,3	47,8
постійно відмовлялися у найнеобхіднішому, крім харчування	51,3	56,2	45,3	39,0	39,4	35,1	32,9	40,2	37,5
не забезпечували достатнє харчування	20,6	17,6	6,3	5,0	4,6	4,1	2,6	3,4	3,1

Джерело: за даними Державної служби статистики України [27, с. 9; 28, с. 9].

Спостерігалася диференціація ДГ у схильності до заощадження за рівнем середньодушових загальних доходів між децильними (10 %-ми) групами. У дев'ятій-десятій децильних групах заощаджували у 2010 р. тільки 18—27 % ДГ, а тих ДГ, для яких за їхньою оцінкою доходів вистачало, але вони не заощаджували, спостерігалася 63—60 % ДГ; у протосередніх, тобто небідних ДГ, але яких за рівнем доходу ще не можна віднести до середнього класу, із четвертої-восьмої децильних груп таких налічувалося 42—55 %.

За оцінкою своїх доходів малозабезпечені ДГ першої-третьої децильних груп за рівнем середньодушових загальних доходів також заощаджували. Серед них із рівнем доходів, достатнім для заощадження, нараховувалося всього 2,6—6 %, а тих, рівень доходів яких був достатнім, але вони не заощаджували, — 32—39 %. За

нашими припущеннями, у цих домогосподарствах, які за розміром національної межі бідності належать до бідних і повинні б отримувати житлові субсидії та різні види соціальної допомоги з бюджету, джерелом для заощадження є доходи мігрантів з України (за оцінками експерта Світового Банку у Проекті міграції та грошових переказів у Європі та Центральній Азії (МИРПАЛ) Томаса Ачакосо грошові перекази в Україну у 2010 р. становили 5,9 млрд дол. США, або 4,3 % ВВП України), неформальна і тимчасова зайнятість та інші джерела доходів (від здачі житла в оренду, найму, економії споживчих витрат тощо) [31, с. 40—43].

Бідність. У 2008 р. налічувалося близько 33 % домогосподарств, що належать до малозабезпечених, які постійно відмовляли собі у найнеобхіднішому, крім харчування; у 2009 р. таких було 40 %, у 2011 р. — 38 %. Кількість ДГ, яким упродовж року не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування, стрімко зменшувалося за останні роки — від 21 % у 2000 р. до 2,6 % у 2008 р. Статистичні дані свідчать про існування в Україні значного прошарку злиднених і бідних сімей, причому такі домогосподарства є не тільки серед малозабезпечених, але й високодохідних децильних груп. Таких ДГ, що постійно відмовляли собі у найнеобхіднішому, крім харчування, або не змогли забезпечити навіть достатнє харчування, у 2010 р. налічувалося, відповідно, 57—51 % і 9—4 % серед малозабезпечених ДГ із першої-третьої децильних груп; 44—32 і 3—2 % протосередніх ДГ із четвертої-сьомої груп і навіть 18—13 % і 0,7—0,5 % високодохідних домогосподарств із дев'ятої-десятої децильних груп за рівнем середньодушових загальних доходів, тобто із схильністю до споживання і заощадження спостерігалася ситуація, коли дохід ДГ не відповідав його соціально-економічному статусу.

Цілі спрямування додаткових коштів. Аналіз першочергових намірів домашніх господарств щодо цілей спрямування додаткових коштів у разі можливого збільшення доходів у 2004—2011 рр. показав, що їхні ціннісні орієнтири поступово зміщувалися б до вищого рівня потреб: витрати на їжу скоротилися б у 15 % ДГ у 2008 р. порівняно з 43 % у 2004 р. і ще у 4 % усіх ДГ у 2009—2010 рр. порівняно з 2008 р., а також суттєво скоротилися б витрати на одяг і взуття. Ця позитивна тенденція свідчила б про підвищення рівня задоволення першочергових потреб населення України. Водночас спостерігалася б незначне зменшення очікуваних додаткових витрат на придбання побутової техніки у 2008—2010 рр. Незважаючи на зростання забезпеченості сімей автомобілями, 14 % ДГ у 2008—2010 рр. порівняно з 8,4 % ДГ у 2004 р. хотіли б спрямувати додаткові кошти на придбання автомобіля. Зросла кількість ДГ, які у разі значного збільшення доходів спрямували б їх передусім на придбання житла — з 27 % у 2004 р. до 40 % у 2008 р. і до 37—42 % ДГ у 2010 р. На накопичення спрямували б додаткові кошти 17—21 % ДГ у 2004—2008 рр. і 23—24 % ДГ у 2009—2010 рр.; на розвиток підприємництва — від 3,4 до 5,5 % усіх ДГ у 2004—2010 рр. Спрямування низької частки очікуваних доходів на розвиток підприємництва свідчить про недостатність новаторства, досвідченості у веденні бізнесу, низьку активність населення ризикувати у вирішенні своїх поточних потреб.

Залишалися б незадоволеними потреби домашніх господарств у відпочинку, лікуванні та освіті. За наявності додаткових коштів на оздоровлення і лікування їх витратили б 46—48 % усіх ДГ у 2008—2010 рр. Зниження частки ДГ щодо їх очікуваних поточних витрат на лікування й освіту становило б, відповідно, від 51 до 46 % і від 21 до 18 % у 2010 р. порівняно з 2004 р., що означало б зменшення значущості цих факторів у розвитку людського і трудового потенціалу. Неспроможність майже половини ДГ забезпечити відпочинок і медичне обслуговування

членів сім'ї і для 20 % ДГ — потреби в освіті також свідчить про неможливість формувати і розвивати інтелектуальний капітал нації при існуючих доходах (табл. 2).

Таблиця 2

Першочергові наміри домогосподарств щодо цілей спрямування додаткових коштів у разі збільшення їхніх доходів у 2004—2010 рр.

усі домогосподарства = 100 %; %

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>Кількість ДГ, які у разі значного збільшення доходів спрямували б їх передусім на:</i>							
їжу	42,9	32,0	28,4	27,8	28,4	28,0	24,4
одяг, взуття	51,0	44,6	40,0	36,4	37,1	38,9	36,5
побутову техніку	35,1	40,8	41,0	39,0	33,9	32,9	34,6
лікування	51,4	49,1	49,7	46,0	48,7	48,0	46,4
відпочинок	34,8	38,9	42,7	46,0	46,6	46,9	48,1
освіту	20,6	19,6	20,0	19,5	18,8	18,8	17,9
автомобіль	8,4	12,5	13,1	14,5	13,9	13,8	13,9
житло	27,4	32,9	35,9	37,8	40,1	37,4	42,0
накопичення	16,8	18,7	18,9	22,0	21,2	23,2	23,9
розвиток підприємництва	3,4	4,7	4,7	5,0	5,1	5,7	5,5
інше	1,6	2,0	2,5	2,7	2,6	3,0	3,3

Джерело: за даними Державної служби статистики України [27, с. 10; 28, с. 10].

Соціальний статус домашніх господарств. За соціальним статусом ДГ в їхніх оцінках переважало занижене задоволення потреб, обумовлене низьким рівнем доходів. Бідними у 2008 р. вважали себе майже 59 % ДГ. До небідних, але все ж таки не до представників середнього класу віднесли себе 38—45 %, тоді як у 2004—2005 рр. середнім класом вважали себе майже 20—21 %, тобто впродовж 2008—2009 рр. в оцінках ДГ спостерігалось суттєве зниження соціального статусу. У 2010—2011 рр. порівняно з 2009 р. зросла кількість ДГ, що віднесли себе до бідних, і водночас зменшилася кількість ДГ, що віднесли себе до небідних, але ще не до представників середнього класу (38 проти 45 %), тобто їх добробут ще не досяг рівня кризового 2009 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Віднесення домогосподарствами себе до соціальних прошарків за рівнем матеріального добробуту у 2004—2011 рр.

усі домогосподарства = 100 %; %

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Розподіл ДГ, які за оцінкою добробуту віднесли себе до:</i>								
заможних	0,2	0,2	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1
представників середнього класу	21,2	19,6	22,5	12,0	2,2	2,4	2,0	1,5
небідних, але ще не представників середнього класу	—	—	—	—	38,6	45,3	39,2	38,2

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
бідних	77,5	79,6	76,7	87,4	59,2	52,2	58,7	60,2
не змогли відповісти	1,1	0,6	0,6	0,5	0,0	0,6	0,0	0,0

Джерело: за даними Державної служби статистики України. — [Електронний ресурс]. — Доступний з: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>; [27, с. 10; 28, с. 15].

До небідних, але ще не представників середнього класу у січні 2011 р. віднесли себе 18—26 % ДГ у першій-третій децильних групах, 28—45 % у четвертій-восьмій і 58—67 % у дев'ятій-десятій децильних групах. Про причетність до середнього класу заявили тільки 0,3—0,9 % ДГ першої-восьмої і 2,4—7,5 % дев'ятої-десятої децильних груп. Парадокс у тому, що вважають себе бідними не тільки 81—74 % ДГ першої-третьої децильних груп, 71—54 % четвертої-восьмої децильних груп, а навіть 39—26 % дев'ятої-десятої (вищих) децильних груп за рівнем доходу, а заможними — тільки 0,4 % останньої, тобто не всі є бідними як у децильних групах фактично низьких за рівнем доходів, так і заможними й середньозабезпеченими у високодохідних. У 2009—2010 рр. чисельність бідних зросла не тільки у першій-сьомій групах, але й у дев'ятій-десятій. Отже, поняття про належність до середнього класу, рівень доходів і задоволення потреб на середньому рівні є аморфним, неоднозначним, багатокритеріальним, а цілі щодо його формування на рівні добробуту і подальшого розвитку залишаються не визначеними. Причини зниження кількості ДГ, що ідентифікували себе із середнім класом, обумовлюються оцінкою доходів ДГ із навколишнього оточення, що не відповідала трудовому і суспільному внеску економічно активного населення із найзаможніших у розвиток економіки (табл. 4) [32].

Таблиця 4

Віднесення домогосподарствами себе до соціальних прошарків залежно від диференціації за рівнем загальних доходів у 2011 р.

усі домогосподарства у групі = 100 %; %

Показник	Усі ДГ	у тому числі за децильними (10 %-ми) групами за рівнем середньодушових загальних доходів у місяць									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
ДГ, які за оцінкою добробуту віднесли себе до:											
заможних	0,1	—	0,2	—	—	—	—	—	—	—	0,4
представників середнього класу	1,5	0,9	0,6	0,3	0,6	0,5	0,9	0,7	0,6	2,4	7,5
небідних, але ще не до середнього класу	38,2	17,8	26,9	25,7	28,2	32,2	39,5	41,4	45,4	58,6	66,5
бідних	60,2	81,2	72,3	74,0	71,1	67,3	59,6	57,9	54,0	39,0	25,6
не змогли відповісти	0,0	0,1	—	—	—	—	0,0	—	—	—	0,1

Джерело: [28, с. 58].

Ціннісні орієнтації. Пріоритетною цінністю для населення України є здоров'я, рейтинг якого у 2009—2011 рр. підвищився порівняно з 2004 р.; на другому місці — сім'я і діти, на третьому — матеріальний добробут, на четвертому — впевненість у завтрашньому дні, але рейтинг останньої цінності залишався нижчим порівняно з

матеріальним добробутом. Робота і кар'єра, а тим більше освіта, від яких залежить матеріальний добробут, не стали значущими пріоритетами. Рейтинг освіти у 2009—2011 рр. порівняно з 2004 р. суттєво знизився — з 11—13 % ДГ у 2004 р. до 1—3 % ДГ у 2011 р., причому додаткові кошти на освіту витрачали б тільки 19 % усіх ДГ, із них 26 % у першій децильній групі і 15 % — у десятій високодохідній групі [33].

Наслідком економічного зростання і підвищення реальних доходів населення повинно б стати наближення наступних ціннісних пріоритетів: упевненість у майбутньому, соціальна справедливість, підвищення авторитету України у світі (як ознака соціального капіталу) до аналогічної громадянської позиції у передових країнах, але цього не сталося не тільки у низько- і середньодохідних, але й у високодохідних групах ДГ. Турбота про здоров'я, сім'ю і дітей разом із посиленням розширення домашніх господарств за рівнем середньодушових загальних доходів і за майновими ознаками не згуртовують, а, навпаки, роз'єднують людей, формують відчуття безперспективного розвитку суспільства, байдужість і безініціативність в особи (табл. 5).

Таблиця 5

Ціннісні пріоритети домогосподарств за I—III ступенями значущості у 2004—2011 рр.

%

Цінність	Рівень пріоритетності за роками:								
	2004			2009			2011		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
здоров'я	76,4	13,8	5,7	79,7	14,4	2,2	80,3	14,6	1,9
сім'я і діти	—	—	—	14,9	59,2	5,9	15,7	61,8	4,6
матеріальний добробут	10,0	36,9	27,4	2,2	14,3	37,9	1,9	12,3	38,6
робота, кар'єра	0,9	2,5	5,4	1,0	3,7	9,9	0,7	3,2	10,2
освіта	1,4	11	13,3	0,3	1,0	2,7	0,2	1,0	2,6
друзі, спілкування	—	—	—	0,1	0,7	3,2	0,1	0,9	3,7
упевненість у завтрашньому дні	7,2	28,1	33,1	1,6	5,8	31,5	0,9	5,3	30,6
соціальна справедливість	3,0	5,9	11,8	0,2	0,9	6,7	0,2	0,9	7,8
авторитет України в світі	1,1	1,8	3,3	—	—	—	—	—	—

Джерело: за даними Державної служби статистики України [27, с. 11; 28, с. 19].

Примітка: «—» означає, що такий пріоритет у 2004 р. або 2009—2011 рр. не включався в опитування домашніх господарств.

Роль держави у поліпшенні добробуту. Дані вибіркового опитування домашніх господарств за 2004—2011 рр. показують, що незважаючи на становлення ринкових відносин, помітне підвищення добробуту і прояви кризових явищ, становище у суспільстві щодо активної громадянської позиції та відповідальності домогосподарств за власний добробут змінювалося дуже повільно. Так, 38 % ДГ у 2004 р., 35 % у 2009—2010 рр. і 33 % усіх ДГ у 2011 р. вважали, що за їх добробут повністю або переважно мала б відповідати держава; 55—58 % — як держава, так і вони самі, і тільки 6 % у 2004 р. і близько 9 % ДГ у 2009—2011 рр. вважали, що переважно і

виключно вони самі мають дбати про свій добробут. Це означає, що поняття і реалізація функцій субсидіарної держави поки що є не зовсім прийнятними для суспільстві, а у разі її створення та модернізації управління не можна очікувати значної підтримки серед більшості ДГ (табл. 6—7).

Таблиця 6

Підсумки опитувань домогосподарств
 щодо відповідальності за їх добробут у 2004—2011 рр.

всі домогосподарства=100 %; %

Показник	2004	2005	2006	2008	2009	2010	2011
Частка ДГ, які вважають, що за їх добробут має відповідати:							
повністю держава	17,4	16,2	15,8	13,3	13,5	14,2	11,8
переважно держава	20,9	20,4	21	20,7	21,6	21,3	21,3
як держава, так і вони самі	55,5	54,7	54,6	56,7	55,9	56,8	57,9
переважно вони	4,5	6,7	6,8	7,6	7,4	6,1	7,3
виключно вони	1,6	1,9	1,7	1,7	1,6	1,6	1,7
не змогли відповісти	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело: за даними Державної служби статистики України [27 с. 11; 28, с. 11].

Таблиця 7

Підсумки опитувань домашніх господарств за децильними
 (10 %-ми) групами щодо відповідальності за їх добробут у 2011 р. (%)

Показник	Всі ДГ	Розподіл домогосподарств за децильними групами за рівнем середньодушових загальних доходів у місяць									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Частка домогосподарств, які вважають, що за їх добробут має відповідати:											
повністю держава	11,8	11,6	10,1	13,2	12,3	14,6	13,3	11,9	10,5	10,6	9,9
переважно держава	21,3	22,2	22,0	25,5	23,9	22,1	24,2	21,4	20,4	18,0	13,8
як держава, так і вони самі	57,9	58,7	61,1	54,6	57,3	56,2	53,7	55,7	61,3	60,1	59,9
переважно вони	7,3	6,1	6,1	5,7	6,0	6,3	7,7	9,4	6,4	8,7	10,9
виключно вони	1,7	1,4	0,7	1,0	0,5	0,8	1,1	1,6	1,4	2,6	5,4
не змогли відповісти	0,0	0,3	-	-	-	-	-	-	-	-	0,1

Джерело: наведено за даними: [28, с. 59].

Підсумки опитувань домогосподарств щодо відповідальності за їхній добробут у розподілі за децильними групами (за рівнем середньодушового загального доходу) у 2011 р. свідчать про те, що на державу більшість населення ще покладала великі надії про відповідальність за свій добробут як у високо-, так і низькодохідних групах ДГ, що не корелює із рівнем довіри до здійснюваної соціальної політики

вищими ланками управління. Близько 26—30 % у 2008 р., 28—24 % усіх ДГ у 2009—2011 р. у дев'ятій-десятій децильних групах, 32—38 % у 2008 р., 35—39 % у 2009—2011 рр. у першій-третій групах і протосередні у трохи вищих або нижчих межах за останні роки порівняно з усіма ДГ вважають, що за їхній добробут повністю і переважно повинна відповідати держава. Якщо до цієї кількості домогосподарств долучити тих, які вважають, що таку відповідальність з державою мають розділити вони самі, то близько 92—93 % першої—другої низькодохідних децильних груп, стільки ж протосередніх і 88—83 % дев'ятої—десятої високодохідних груп повинні б довіряти державі у можливості поліпшити свій добробут. Насправді ж у 2011 р. тільки 16 % ДГ у найвищій дохідній групі і 7,5—6,8 % у першій-другій найнижчих і трохи вище у протосередніх децильних групах вважали, що відповідальність за поліпшення власного добробуту переважно й виключно несуть вони самі. Отже, у поліпшенні своїх умов життя населення виявляло поки що значно меншу активність, ніж можна було б очікувати. Як і витрати, так і ціннісні пріоритети домашніх господарств мало сприяють саморозвитку, координації спільних зусиль до ініціативної і високопродуктивної праці, властивих постіндустріальному способу економічного розвитку і сучасним суспільним відносинам.

Основним чинником низької оцінки можливостей поліпшити своє матеріальне становище є втрата довіри більшості населення до можливого впливу на їх добробут позитивних змін у розвитку економіки. Більшість респондентів вважала, що у 2010 р. їх матеріальний стан не змінився (57 %), а 36 % — що погіршився. Отже, песимістичні настрої щодо зміни свого матеріального становища переважали у 93 % ДГ.

Очікувана оцінка матеріального становища впродовж 2011 р. залишалася майже такою само: 89 % респондентів вважали, що у 2011 р. їх матеріальний стан залишиться без змін або погіршиться. Зневіра у поліпшенні свого матеріального становища у 2011 р. базувалася, як і в попередній період, на тому, що наступні 12 місяців у розвитку економіки не принесуть будь-яких відчутних змін (так відповіли 38 % респондентів); будуть несприятливими, але не у всьому (так вважали 21 %), а 22 % респондентів відповіли, що умови для розвитку економіки будуть несприятливими, тобто у 80 % населення у 2011 р. переважали песимістичні настрої як щодо поліпшення свого матеріального становища, так і щодо створення сприятливих умов для підвищення добробуту і розвитку економіки України у найближчий рік, незважаючи на соціальні ініціативи, започатковані Урядом України у 2011—2012 рр. (табл. 8—9) [34—36].

Таблиця 8

**Короткострокові оцінки добробуту домогосподарств
у 2000—2011 рр. %**

Показник	2000	2001	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Частка ДГ, які вважають, що їх матеріальний стан за останні 12 місяців:</i>										
покращився	8,5	10,9	11,8	18,6	12,6	15,0	9,8	5,6	6,9	...
залишився без змін	49,4	59,8	61,4	60,5	59,6	58,1	51,8	55,1	56,6	...
погіршився	42,1	29,3	26,8	20,7	27,7	26,5	38,3	39,1	36,3	...
не змогли відповісти	-	-	-	0,2	0,1	0,4	0,1	0,2	0,2	...

Показник	2000	2001	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Частка ДГ, які вважають, що їх матеріальний стан у наступні 12 місяців:</i>										
покращиться		10,3	11,5	24,2	16,3	13,1	20,4	4,8	9,1	8,8
залишиться без змін		51,9	66,2	57,0	60,9	59,9	53,6	37,2	56,8	54,8
погіршиться		35,7	21,9	13,7	20,0	24,9	24,3	55,9	31,5	34,7
не змогли відповісти		2,1	0,4	5,1	2,8	2,1	1,7	2,1	2,6	1,7

Джерело: за даними Державної служби статистики України [27, с. 11; 28, с. 16].
«...» — дані відсутні.

Таблиця 9

**Оцінки домогосподарств розвитку економіки України
у наступні 12 місяців у 2001—2011 рр. %**

Показник	2001	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Частка ДГ, які вважають, що наступні 12 місяців будуть для розвитку економіки:</i>										
сприятливими	2,5	3,3	3,7	13,7	5,1	3,5	7,4	0,5	2,2	2,7
сприятливими, але не в усьому	16,7	21,4	21,3	33,6	23,8	20,8	29,2	6,2	14,7	16,2
без будь-яких відчутних змін	41,8	50,5	49,5	28,6	35,8	40,7	36,3	17,1	38,5	37,6
несприятливими, але не в усьому	13,9	12,5	13,0	12,5	18,1	17,1	14,4	27,3	20,1	20,6
несприятливими	22,9	11,9	12,5	7,4	15,3	16,1	11,4	47,3	22,0	21,5
не змогли відповісти	2,2	0,4	-	4,2	1,9	1,8	1,3	1,6	2,5	1,4

Джерело: за даними Державної служби статистики України [27, с. 11; 28, с. 11].

За даними вибіркового опитування домашніх господарств, проведеного у січні 2011 р. щодо розміру грошового доходу, який домогосподарство вважало достатнім, щоб не відчувати себе бідним, встановлено, що для 9,6 % із них достатньо доходу на особу у розмірі 1300—1500 грн, для 18 % — 1900—2300 і для 54 % — понад 2700 грн, тобто більше, ніж 50 % ДГ вважають, що середньомісячний прожитковий мінімум у 2010 р. за їх оцінками необхідно збільшити у 1,5—2,5 рази. Отже, економічне зростання в Україні у 2011 р. повинно супроводжуватися, за оцінками ДГ, значно вищими кумулятивними показниками середньодушового доходу порівняно з прожитковим мінімумом і національною межею бідності, оскільки криві необхідного доходу на особу, щоб не відчувати себе бідним, у 2004—2010 рр. на рис. 1 поступово зміщувалися вправо. Вважаємо, що оцінки населення за даними вибіркового опитування відображають тенденції щодо необхідного доходу для зниження рівня бідності в Україні більшою мірою, ніж прожитковий мінімум і національна межа бідності.

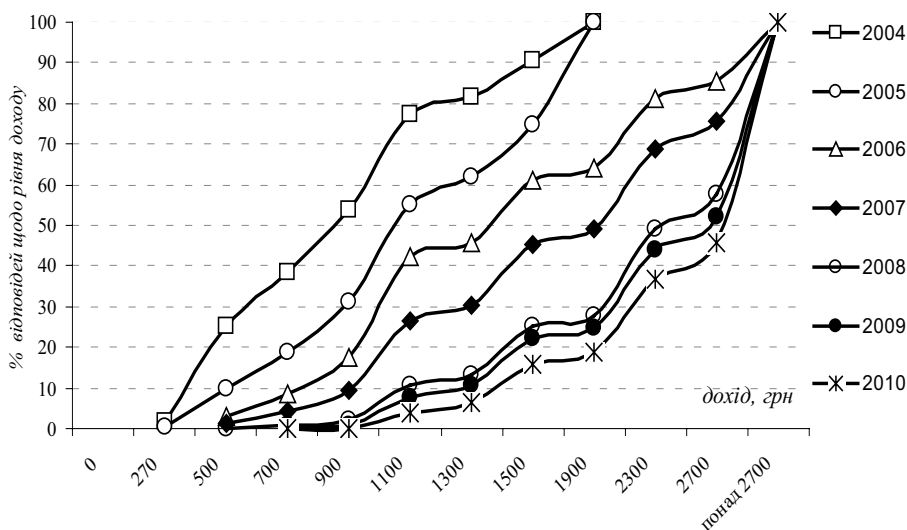

Рис. 1. Кумулятивна динаміка величини необхідного доходу на особу, щоб не відчувати себе бідним у 2004—2010 рр.

Джерело: за даними Державної служби статистики України [27, с. 15, 18; 28, с. 10, 15].

Аналогічно за розподілом відповідей ДГ на питання, який середньодушовий грошовий дохід за оцінкою ДГ відповідає майновому становищу середнього класу, визначено, що для 59 % ДГ такий дохід повинен становити понад 5000 грн на особу, хоча його значення окремими категоріями ДГ визначено на нижчому рівні: 17 % вважають достатнім дохід у межах 4500—5000 грн на особу в місяць; 7 % — 2500—3000 грн, 7 % усіх ДГ вважають достатнім дохід у межах 3500—4500 грн на особу в місяць. Інші діапазони середньодушового доходу були визначені значно меншою кількістю домогосподарств, що становила 0,3—3 % ДГ. За оцінками ДГ виходить, що для формування середнього класу в Україні грошові доходи домогосподарств необхідно збільшити для всіх нижчих децильних груп. Не є винятком і доходи десятої децильної групи, оскільки більше половини опитаних вважають достатнім дохід на особу, що повинен би бути вищим майже у два рази, ніж середньодушовий грошовий дохід цієї групи у 2010 р. (рис. 2).

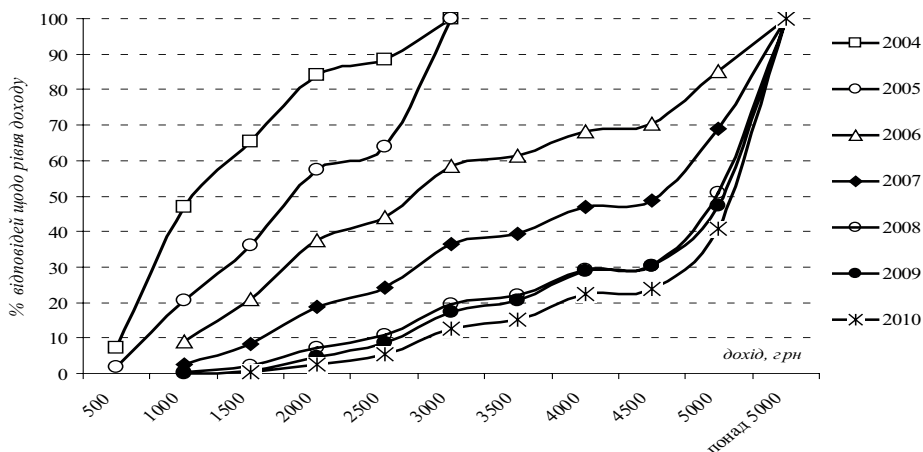

Рис. 2. Кумулятивна динаміка достатнього доходу на особу, щоб належати до середнього класу у 2004—2010 рр.

Джерело: за даними Державної служби статистики України [27, с. 15, 18; 28, с. 10, 15].

Висновки. Аналіз розподілу домогосподарств за самооцінкою рівня їхніх доходів показав, що сегмент продовольчого ринку необхідно поступово розвивати для 35—41 % малозабезпечених домогосподарств, а продовольчий ринок і ринок товарів тривалого користування та послуг — для 48 % середньозабезпечених і частково високодохідних, причому всі споживчі ринки товарів і послуг залишаються поки що доступними без значних обмежень у доходах тільки для 13 % високодохідних домогосподарств. Задоволення потреб у товарах і послугах для 2,6—7 % злидених домогосподарств повинна забезпечувати держава із залученням благодійних громадських організацій.

Чітко відслідковується сегментація споживчого ринку для різних типів домогосподарств: для низькодохідних необхідно розширити продовольчий ринок, ринок товарів першої необхідності, забезпечити доступ до послуг освіти, лікування і проведення дозвілля; для протосередніх і високодохідних — розширити ринок щодо задоволення потреб у лікуванні і проведенні дозвілля, забезпечити умови для розвитку підприємництва. Потреби у житлі, у накопиченні коштів хотіли б реалізувати домогосподарства в усіх децильних групах, тобто ціннісні пріоритети домогосподарств пов'язані з підвищенням добробуту та якості життя в Україні.

Зважаючи, на перший погляд, на дуже схожі тенденції у зростанні необхідного середньодушового грошового доходу на особу для подолання бідності і формуванні середнього класу в Україні, слід звернути увагу на діапазон зростання грошового доходу, який вважається достатнім, щоб належати до середнього класу. Завдання у формуванні середнього класу полягає у трьох- або навіть у чотирьохкратному зростанні грошового доходу в середньому на особу, що давав би змогу якісно задовольнити потреби домогосподарства на сучасному рівні. Такі цілі щодо зростання середньодушового грошового доходу повинні стати лейтмотивом розвитку продуктивних сил, підвищення суспільної продуктивності праці за паритетом купівельної спроможності до рівня високорозвинених країн з орієнтацією на власний споживчий ринок і вдосконалення на цій основі розподільчих відносин в Україні на найближчі 5—10 років у стратегії соціально-економічного розвитку на середньо- і довгострокову перспективу.

Архетип української ментальності повинен удосконалюватися під впливом сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і тенденцій співіснування у глобалізованому світі. Цьому сприятиме здійснення соціальної політики у напрямі зміни ціннісних орієнтацій економічно активного населення на пріоритети до високопродуктивної праці і до рівня високорозвинених країн; підвищення його громадянської та особистої відповідальності за власний добробут; вирівнювання диференціації домашніх господарств за рівнем доходів, подальшого розвитку корпоративної етики, щоб більшість населення України змогла ідентифікувати себе із середнім класом.

Література:

1. Кузьменко Т. М. Соціологія : [навч. посіб.] / Т. М. Кузьменко. — К.: Центр учбової літ-ри, 2010. — 320 с.
2. Крикун О. І. Становлення середнього класу в Україні / О. І. Крикун // Рівень життя населення України / Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України ; Держкомстат України ; за ред. Л. М. Черенько. — К.: ТОВ Вид-во «Консультант», 2006. — 428 с.
3. Становлення середнього класу: домінанта національної стратегії України / [Баліцька В. В., Близнюк В. В., Крикун О. І., Мусіна Л. А., Скрипниченко М. І. та ін.]. — К.: Четверта хвиля, 2009. — 640 с.
4. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибура. — К.: Парламенське вид-во, 1998. — 256 с.

5. Саєнко Ю. Середній клас у соціологічних вимірах / Ю. Саєнко // Україна — 2002 : Моніторинг соціальних змін. — К.: Інститут соціології НАН України, 2002. — С. 60—79.

6. Українське суспільство 1994—2005 рр.: соціологічний моніторинг. — К.: Інститут соціології НАН України, 2005. — 350 с.

7. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : нац. доповідь / за заг. ред. В. М. Геєця та ін. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.

8. Малышев А. В. Новая общесоциологическая теория (парадигма) / А. В. Малышев. — Вінниця : Вінниця, 1997. — 96 с.

9. Юхновський І. Чи буде в Україні середній клас? / І. Юхновський, Н. Грек // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 56. — С. 8.

10. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. — М.: Республика, 1992. — 430 с.

11. Зубрицька Л. Й. Архетипи української ментальності як підґрунтя сучасних політичних міфів [Електронний ресурс] / Л. Й. Зубрицька, В. В. Колотило. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/GumS/2010_8/p_140_147.pdf.

12. Радченко О. Архетип українського політикуму / О. Радченко // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2010. — № 3—4. — С. 190—197.

13. Пірен М. Особливості етнопсихогенезу українського народу (для роздумів політико-управлінської еліти України / М. Пірен, М. -Л. Чепе // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2010. — № 3—4. — С. 182—189.

14. Афонін Е. Універсальне й унікальне в процесі суспільної трансформації / Е. Афонін, А. Мартинов // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2010. — № 3—4. — С. 250—263.

15. Пірен М. Науково-просвітницький чинник консолідації українського суспільства (архетипи та їх усвідомлення політико-управлінською елітою) / М. Пірен // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спец. випуск. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2011. — С. 170—175.

16. Євдокимова В. Архетипові засади встановлення показників рівня життя : загальні тенденції та українська специфіка / В. Євдокимова // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спец. випуск. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2011. — С. 245—250.

17. Шипунова О. Чинники середовища в державному управлінні : архетипи й цінності / О. Шипунова, І. Коломейцев // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спец. випуск. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2011. — С. 101—108.

18. Амоша О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу / О. Амоша, О. Новікова // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спец. випуск. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2011. — С. 217—222.

19. Кожем'якіна О. Архетипові складова довіри як ціннісного регулятора взаємодії влади і суспільства / О. Кожем'якіна // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спец. випуск. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2011. — С. 41—47.

20. Афонін Е. Моніторинг соціетальних показників в умовах інверсійних процесів / Е. Афонін, А. Мартинов // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спец. випуск. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2011. — С. 115—122.

21. Сидорчук О., Кучабський О. Ціннісні орієнтації суспільства як передумова ефективного управління : архетиповий аспект / О. Сидорчук, О. Кучабський // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спец. випуск. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2011. — С. 79—87.

22. Біні А. Далі від демократії та Європи, але у напрямку до реформ? Оцінка першого року президентства Януковича в Україні / А. Біні // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спец. випуск. — Х.: Док. Наук. Держ. Упр., 2011. — С. 319—326.

23. Возний К. З. Економічні ідеї християнства : витоки, розвиток, проблеми / К. З. Возний // Економічна теорія. — 2010. — № 2. — С. 31—38.

24. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 р.: (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). — К.: Держслужба статистики України, 2011. — 395 с.

25. Національні рахунки України за 2010 рік. — К.: Держслужба статистики України, 2011. — 158 с.

26. Мандибура В. О. Політико-економічні аспекти соціально-класового структурування населення / В. О. Мандибура // Економічна теорія. — 2010. — № 2. — С. 16—23.

27. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів : (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2010 року). — К.: Держкомстат України, 2010. — 84 с.

28. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів : (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2011 р.). — К.: Держкомстат України, 2011. — 84 с.

29. Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Соціальні настрої та електоральні орієнтації населення України : квітень 2011 року / О. М. Балакірева, Д. А. Дмитрук // Український соціум. — 2011. — № 3. — С. 183—202.

30. Споживчі настрої в Україні (лютий 2011—грудень 2011) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.icps.ua/publications/cc.html> ; http://www.gfk.ua/public_relations/press/press_articles/007508/index.ua.html

31. Ачакосо Т. Чтобы обуздать стихию миграции, нужна политическая воля [Електронний ресурс] / Т. Ачакосо // Миграция — XXI век. — 2011. — № 3 (6). — С. 40—43. — Режим доступу : <http://mirpal.org/files/files/journal/migraciaXXI-06n-72dpi.pdf>.

32. 200 самых богатых людей Украины 2011 года. Рейтинг Фокуса [Електронний ресурс] // Фокус. — 2011. — № 11 (224). — С. 9—11. — Режим доступу : <http://focus.ua/charts/174865>.

33. Лібанова Е. М. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. М. Лібанова // Економіка України. — 2008. — № 10. — С. 120—136.

34. Гесць В. М. Довіра як елемент соціального капіталу в економічному розвитку України / В. М. Гесць // Економічна теорія. — 2010. — № 3. — С. 7—19.

35. Корнівська В. О. Криза цінностей-криза професіоналізму-криза довіри / В. О. Корнівська // Економічна теорія. — 2010. — № 3. — С. 68—72.

36. Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки : Проект Закону України : КМ України : від 15. 09. 2011., № 9159 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.

Петро СТЕЦЮК

ВПЛИВ АРХЕТИПІВ НА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Нині на розвиток аграрного виробництва в нашій державі дедалі більше впливають динамічні процеси лібералізації міжнародної торгівлі. Набуття членства у Світовій організації торгівлі (СОТ) та узяті Україною при цьому міжнародні зобов'язання більшістю спеціалістів оцінюються негативно. Така оцінка обумовлюється тим, що ці зобов'язання передбачають суттєве скорочення рівня державної фінансової підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників без ревалентної компенсації за рахунок інших заходів і появи нових можливостей. Крім того, формування нової парадигми державного регулювання розвитку аграрного виробництва відбувається безсистемно і під впливом зовнішніх стандартів, не адекватних існуючому інституціональному оточенню, що не відповідають національним інтересам держави, не враховують ментальність українського народу та історичну еволюцію його національної самосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів аграрної політики та державного регулювання аграрного виробництва є предметом наукового пошуку багатьох вітчизняних дослідників. Найбільш вагомими теоретичні та практичні здобутки в цій сфері належать відомим економістам-аграрникам, серед яких варто відмітити роботи В. Андрійчука, О. Бородіної, В. Борисової, П. Гайдуцького, О. Гудзь, С. Дем'яненка, М. Дем'яненка, А. Діброви, С. Кваши, П. Лайка, Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка, О. Могильного, Л. Молдован, Т. Осташко, Б. Пасхавера, П. Саблука, А. Чупіса. У них розглядаються питання теоретичних основ бюджетного фінансування сільського господарства, вибору державних пріоритетів, удосконалення форм і методів підтримки, адаптації зарубіжного досвіду до вітчизняних умов тощо. Однак дотепер практично відсутні наукові розвідки проблеми державного регулювання під кутом зору методології архетипіки, яка нині активно розвивається завдяки зусиллям відомих українських науковців Е. Афоніна, О. Донченка, С. Кримського, Ю. Романенка та інших.

Мета статті — аналіз теоретичних засад та практичних аспектів формування нової філософії державного регулювання аграрного розвитку з позиції методології архетипіки в контексті відродження українського села та забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Результати дослідження. Давні мудреці говорили: «Коли зривають маленьку билинку, здригається весь Всесвіт» маючи на увазі цілісний взаємозв'язок і взаємозалежність між свідомим і підсвідомим у життєдіяльності як самої людини, так і всього суспільства. Порушення гармонії в цьому тандемі, як правило, призводить до непередбачуваних небажаних наслідків.

Нинішній економічний розвиток суспільства відбувався за сценарієм домінування формальних інститутів і розширення регламентації та стандартизації норм економічної

**СТЕЦЮК
Петро,**

доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кредитування, страхування та фінансів підприємств Національного науково-го центру «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук України, м. Київ, Україна.

Анотація: у статті проаналізовано теоретичні засади та практичні аспекти формування нової філософії державного регулювання аграрного виробництва з позиції методології архетипіки в контексті відродження українського села та забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Ключові слова: архетип, державне регулювання, розвиток, аграрний сектор.

УДК 338. 439:82. 09

STETSIUK

Petro

**EFFECT OF
ARCHETYPES ON
STATE'S CONTROL
OVER THE
DEVELOPMENT OF
AGRICULTURE**

Annotation: *the theoretical bases and practical aspects of forming a new philosophy of the governmental control over the agrarian production are analysed from the positions of the methodology of archetypes in the context of the revival of Ukrainian villages and the support of a steady development of rural territories.*

Keywords: *archetypes, governmental control, development, agrarian sector.*

поведінки. Наслідком такої траєкторії розвитку стала суттєва диференціація рівня життя між окремими регіонами, державами і сферами зайнятості, погіршення стану зовнішнього природного середовища життєдіяльності людини.

Наукове усвідомлення неприйнятності такого сценарію обумовило необхідність пошуку нових концептуальних засад зміни його траєкторії. Це, на нашу думку, стало однією з причин підвищення привабливості та посилення уваги науковців і практиків до теорії архетипів К. Г. Юнга, яка сьогодні інтенсивно розвивається, набуває нових модифікацій та широко використовується у практиці державного регулювання економіки різних країн.

Сучасне державне управління, конститутивним атрибутом якого є державне регулювання, все ширше використовує нові психологічні прийоми впливу, які відповідають архетипам латентних структур психіки людини і дозволяють задіяти колективний та індивідуальний досвід окремих соціальних груп для гармонізації суспільних й особистих інтересів у процесі економічної діяльності.

Однак нинішня практика державного регулювання економічного розвитку аграрного виробництва та сільських територій України є ще далекою від усвідомлення важливості забезпечення їх психоемоційної привабливості та необхідності збереження українського села як витoku національної самосвідомості та берегині національної духовності.

Нині головним інструментом реалізації державної аграрної політики є податково-бюджетне регулювання та фінансова підтримка розвитку сільськогосподарського виробництва і сільських територій. Такий підхід пов'язується з тим, що фінансова складова має домінуюче значення в системі ресурсного забезпечення аграрного виробництва.

Аналіз показує, що в процесі ринкових трансформацій у цій сфері аграрна економіка зазнала відчутних втрат. У перше десятиліття ринкових реформ відбувалося постійне скорочення обсягів власних фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств і погіршення умов доступу до зовнішніх джерел їх формування. Подальші позитивні зміни не забезпечили повної компенсації негативних наслідків цих процесів. За різними оцінками для забезпечення виробничого процесу, адекватного сучасному виробничому потенціалу сільського господарства, перманентний дефіцит оборотних коштів у рослинництві становить 45—60 млрд. грн., а в тваринництві — 40—45 млрд. грн. Для гарантування розширеного відтворення на мінімально прийнятному рівні обсяги інвестиційної діяльності в аграрному секторі в найближчі 5 років повинні досягти 150—240 млрд. грн. Три чверті з них не мають реальної фінансової платформи.

Доходи від реалізації продукції виробництва — базова основа формування власних фінансових ресурсів. З початку нового століття помітною стала тенденція зростання валової доданої вартості, створюваної в аграрному виробництві. За 2001—2010 рр. її розмір зріс у 2,7 рази і становив майже 80 млрд. грн. (у поточних цінах). Якісне наповнення цього зростання не є адекватним

фінансовим потребам аграрного сектору. По-перше, його темпи значно нижчі, ніж у цілому по економіці держави внаслідок чого частка сектору за вказаний період знизилась з 16,3 до 8,2 %. По-друге, майже дві третини валової доданої вартості припадає на господарства населення, фінансові ресурси яких слабко залучені в фінансово-кредитну систему держави.

У 2010 р. 62,2 % сільськогосподарських підприємств мали виручку від реалізації продукції та послуг в обсягах, що не перевищують 5 млн. грн. При цьому рентабельність сільськогосподарського виробництва для цієї групи підприємств коливається від -5,9% до +16,9%, а її середньозважене значення становить близько 8 %. На їх частку припадає лише 13,9 % від загального обсягу реалізації продукції. Це свідчить про низький фінансово-інвестиційний потенціал більшості підприємств аграрного сектора і непривабливість їх для кредиторів та інституційних інвесторів.

Позитивну динаміку державна підтримка аграрного сектора економіки набула лише в 2000 р. Це дозволило подолати рубіж консолідованої беззбитковості сільськогосподарського виробництва. Однак бюджетне фінансування сільського господарства стало всього лише компенсатором збитків, але не платформою для економічного зростання. У 2010 р. були збитковими 30,7 % сільськогосподарських підприємств, а загальна сума їх негативного фінансового результату становила 5,2 млрд. грн.

Постійне зростання обсягів бюджетного фінансування спостерігалось до 2008 р., коли Україна набула статусу члена Світової організації торгівлі. У цьому році держава різними каналами виділила агропромислому комплексу 11,2 млрд. грн. Міжнародні зобов'язання у зв'язку з вступом до СОТ змусили український уряд скоротити обсяг державної підтримки аграрного сектора в 2009 і 2010 роках до 8,2 млрд. грн. На 2011 рік заплановано підвищення обсягів цього джерела фінансування до 17,2 млрд. грн.

Україна значно відстає за обсягами державної підтримки у порівнянні з сусідніми країнами: з Європейським Союзом — більш ніж у 21 рази, Чехією — 20,0, Латвією — 7,7, Російською Федерацією — 2,4 рази.

Державна підтримка аграрного виробництва в Україні має певну специфіку, яка негативно проявилася після вступу до СОТ. Тривалий час пільгове оподаткування мало домінуюче значення в структурі бюджетного фінансування. За розрахунками фахівців у 2007—2010 рр. фіксований сільськогосподарський податок дозволив підприємствам галузі знизити щорічне податкове навантаження на 2,4—2,8 млрд. грн., а в 2011 році — 3,1 млрд. грн. Акумуляція податку на додану вартість дозволила українським сільгосппідприємствам збільшити обсяг додаткових фінансових ресурсів з 5,7 млрд. грн. в 2007 р. до 13,6 млрд. грн. у 2010 р.

Аналіз літературних джерел показує, що нині значна частина авторів розуміє під державним регулюванням систему економічних, фінансових, юридично-правових, організаційних і соціальних заходів, здійснюваних державою для ефективного і стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва та повного забезпечення населення якісним продовольством за прийнятними ринковими цінами [1].

О. Зінченко вважає, що державне регулювання аграрного сектора можна розглядати як систему заходів впливу на нього з метою створення оптимальних умов розвитку. Часто державне регулювання сільського господарства ототожнюють з його підтримкою. Проте це не одне й те саме, оскільки регулювання може бути спрямоване не тільки на збільшення виробництва, а і на його обмеження [2].

При цьому основними формами впливу держави на соціально-економічний розвиток країни вважають бюджетно-податкову, кредитно-грошову, адміністративно-

економічну і цінову політику [3]. Л. Швайка зазначає, що економічна політика держави реалізується у формі антициклічної (антикризової), структурної, інвестиційної, амортизаційної, науково-технічної, цінової, фінансової, зовнішньоекономічної, соціальної, екологічної та регіональної політики [4]. Ще одна позиція зводиться до інтерпретації цього аспекту через бюджетно-податкову, грошово-кредитну, митну та цінову політику [5].

Як бачимо, серед механізмів та інструментів відсутні ті елементи, які б асоціювалися з архетипами К. Г. Юнга та спиралися б на універсальні ідеї сприйняття, мислення, переживання, первинні уявлення про світ і життя. Не йдеться про включення їх як декларацій до нормативної бази державного регулювання аграрного розвитку. Маємо на увазі імплантацію постулатів архетипіки в механізми реалізації державної аграрної політики. З цих позицій варто звернути увагу на певний історичний досвід.

Нині практично всі західні країни у відносинах сільського господарства з іншими галузями, у його регулюванні та стимулюванні розвитку проводять відкриту політику аграрного протекціонізму. Більш того, успіхи сільського господарства країн Західної Європи, США, Канади, Японії та Китаю завдячують не стільки розвитку ринкових відносин у цих країнах, скільки обмеженню прагматичних чинників та дій ринкових механізмів саморегулювання з використанням зовнішніх важелів впливу. Це державна підтримка сільського господарства через дотації, ціни, квоти, кредитну й податкову політику тощо. При цьому важливим компонентом композиції аграрної політики виступає врахування місцевих традицій, ментальності, національних звичаїв не лише населення певної території, а й окремих народностей та етнічних груп, що на ній проживають.

Сьогодні в аграрній політиці провідних країн світу домінує концепція сталого розвитку, яка має на меті забезпечення гармонізації між виробництвом, людиною і природним оточенням, збереження природних ландшафтів для майбутніх поколінь. Тобто, досягнення такого стану сільських територій, який забезпечував би психоемоційний комфорт не лише тим, хто на них проживає, але й суспільству в цілому у різних формах його прояву.

Особливостями нинішньої системи державного регулювання аграрного ринку у провідних країнах світу є посилення економічної ролі держави в системі забезпечення його функціонування та протекціонізму щодо національного сільськогосподарського виробника. При цьому відкрито ігнорується виконання міжнародних зобов'язань, зокрема вимог СОТ щодо зниження підтримки аграрного виробництва. На забезпечення соціальних інтересів певних груп населення спрямовується державне сприяння розширенню ємності національного аграрного ринку і стимулювання експорту аграрної продукції на світовий ринок.

Акцентування на фінансових аспектах розвитку вітчизняного аграрного виробництва довгий час залишало поза увагою державної політики соціальні проблеми українського села. За два десятиліття економічних реформ відбулося значне скорочення і старіння сільського населення, сукупні доходи селян скоротилися до найнижчого рівня, з мапи України зникли сотні українських сіл.

Погіршення демографічної ситуації призвело до обезлюднення сіл, а ріст безробіття викликав активну міграцію, переважно молодих людей, у міста та за кордон. Руйнація матеріально-технічних факторів аграрного виробництва суттєво вплинула на зміну психології сучасних мешканців села, призвела до бідності й жебрацтва. Сільські традиції губляться, дедалі рідше чути на селі українську пісню, забуваються народні свята, спостерігається прагнення сучасної сільської молоді до інтеграції та глобалізації.

Набувають поширення нові погляди селян на землю. Раніше селянин завжди мріяв мати землю. Це була благодійна мрія. Сьогодні селяни отримали землю у власність, та не всі прагнуть на ній працювати. Багато власників земельних паїв фізично не в змозі працювати на землі, вирощувати врожай. Це здебільшого люди похилого віку. Нині земля стає товаром, має ринкову ціну. За цих обставин багато власників розраховує мати від землі не продукцію та врожай, а зиск за її товарність. Уже діє велика когорта так званих посередників-лихварів, які за безцінь скуповують паї у селян. Отже, земля трансформується з основного засобу виробництва селянства у засіб накопичення капіталу, що не притаманно глибинному іконічному образу українського селянина.

Нині в Україні відбувається процес концентрації сільськогосподарських угідь і створення «нових латифундій», який у своїй основі суперечить селянській ментальності. Те, що стало його підґрунтям, не відповідає сучасним уявленням про цивілізований розвиток аграрної економіки.

Значна частина західних науковців та практиків у сфері аграрної політики сповідує думку про те, що приватна власність на землю виступає перешкодою на шляху до прогресу, а тому не може бути концептуальною основою аграрного розвитку. З цих позицій деіндустріалізація сільськогосподарського виробництва, а затим розтягування майна та землі великих колективних сільськогосподарських підприємств у пострадянських країнах є незрозумілими для багатьох колег у Німеччині та Польщі.

Відомо, що свого часу К. Маркс радив російським марксистам орієнтувати економічний розвиток Росії на ідеологію сільської общини. З позиції архетипіки К. Г. Юнга найбільш вдалою була аграрна реформа Петра Столипіна. Вона дала суттєві позитивні результати як в економічному (зростання обсягів сільськогосподарського виробництва), так і в соціальному (вирішення проблеми зайнятості та зростання доходів сільських сімей) плані, однак згодом, після трагічної загибелі її автора, втратила позитивну динаміку.

Суттєво впливають на формування концептуальних підходів до державного регулювання аграрного ринку України міжнародні зобов'язання, узяті під час вступу до Світової організації торгівлі. Правила цієї міжнародної організації встановлюють певні стандарти (стереотипи) економічної поведінки держави і, в першу чергу, в таких сферах, як підтримка національного товаровиробника та зняття обмежень щодо проникнення на внутрішній ринок товарів із-за географічних та економічних кордонів. При цьому відкритість поширюється не лише на самі товари, але й на зміну звичок, колективної поведінки, механізми формування певних стереотипів та уподобань. Досить часто таке зовнішнє проникнення суперечить національним традиціям та звичаям, сталим універсальним моделям несвідомої психічної активності, які спонтанно визначають людське мислення і поведінку, тобто архетипам нації. Практика показала, що американська модель поведінки, наприклад, важко сприймається людьми із слов'янською ментальністю, а її примусове нав'язування призводить до згубних наслідків.

До декларованої мети СОТ — гармонізації міжнародної торгівлі — за роки існування цієї організації людство так і не наблизилося. Не було знайдено оптимального вирішення аграрних проблем таким чином, щоб це задовольнило інтереси як розвинених країн, так і країн, що розвиваються (до яких належить Україна).

Проведений аналіз приводить до висновку, що нинішнім архітекторам аграрної політики необхідно скористатися власним позитивним історичним досвідом щодо використання потужного потенціалу методології архетипіки у сфері державного управління з урахуванням нових соціальних, економічних та політичних реалій.

Література:

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. — 2-е вид. — К., 2002. — 594 с.
2. Зинченко А. П. Аграрная политика : учеб. пособие // А. П. Зинченко, В. И. Назаренко, В. В. Шайкин и др. — М., 2004. — С. 82—83.
3. Дідківська П. А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / П. А. Дідківська. — 2-е вид. — К., 2002. — С. 35.
4. Швайка П. А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / П. А. Швайка. — К., 2006. — С. 41.
5. Михасюк І. Державне регулювання економіки : підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка та ін. — 2-е вид. — К., 2000. — С. 24.
6. Дмитриченко Л. И. Государственное регулирование экономики: методология и теория / Л. И. Дмитриченко. — Донецк, 2001. — С. 50—51.

Тетяна БЄЛЬСЬКА

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНА ГЕНЕЗА КОМУНІКАЦІЇ ВЛАДИ ТА СУСПІЛЬСТВА В ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ (АРХЕТИПОВИЙ ПІДХІД)

Постановка проблеми. Уявлення про природу людини та її місце в світі нині зазнали докорінних змін. Індивідуальність посіла чільне місце, пріоритет свобод і прав людини серйозно підірвав концепцію груп і класів. З'явилися небачені раніше можливості для вивчення природи людини, можливість використання цих відкриттів у різних напрямках. На сьогодні відомо, що генетично обумовлюються зовнішній вигляд людини, манера поведінки, тривалість життя і безліч інших характеристик. Учені виділили близько 50 людських типів, помітних на генетичному рівні [4]. Безліч організацій у всьому світі займаються роботами в сфері ідентифікації відмінних генів та психологічних відмінностей людей.

Відмінність людей між собою давно цікавить учених. У першу чергу, вона зацікавила фахівців з молекулярної біології і генної інженерії. Водночас ця проблема стала актуальною для політологів, соціологів, психологів і військових, яких насамперед цікавило питання, чи можна впливати на поведінку людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблема широко обговорюється в ході політичних, ідеологічних, методологічних та правових дискусій, що проходять у контексті відродження євгеніки — науки про контроль над спадковістю людини [4; 15]. Збочене розуміння нерівності рас і „чистоти крові” лежало в основі людиноненависницьких теорій Гітлера. Спроби створити за допомогою генної інженерії генетичну чи етнічну зброю були зроблені вже в період „холодної війни” у 60-х роках XX ст. у СРСР і США. Крім смертельно небезпечних генетично змінених вірусів, нині розробляється біологічна зброя, що може бути етнічно націленою і навіть „вибивати” окремі групи серед популяцій, наприклад, за статевою, віковою або іншими різним антропологічними ознаками. Швидко прогресуючий розвиток науки здатен уже в найближчі роки стати причиною проведення небачених за масштабом етнічних чисток [4] і маніпуляцій.

Проблемою біотехнологій останнім часом зацікавилися американський політолог Ф. Фукуяма та німецький філософ і соціолог Ю. Хабермас, які говорять про необхідність створення „ліберальної євгеніки”, яка може отримати розвиток лише в суспільстві ліберальної демократії. Усе ж таки завдання науки полягає, в першу чергу, в тому, щоб людина, зробивши унікальні відкриття, як свого часу і в ядерній сфері, в черговий раз не винайшла новий спосіб самознищення.

Цікавим напрямком наукових досліджень, націлених на вивчення психологічних відмінностей людей та спроби їх використання в політології, психології та державному управлінні є дослідження архетипних структурних елементів свідомості людини, які були відкриті ще К. Юнгом та відроджені в наш час Е. Афоніним, який створив школу архетипіки.

**БЄЛЬСЬКА
Тетяна,**

кандидат наук з державного управління,
ст. викладач кафедри міжнародних відносин
ПВНЗ «Інститут сходознавства і міжнародних відносин
"Харківський колегіум"»,
м. Харків, Україна

Анотація: у статті простежено створення архетипних образів лідера та архетипних мотивів вибору лідера на українських землях.

Ключові слова: архетип, комунікація влади і суспільства.

УДК 35. 352. 323. 2

**BEL'S'KA
Tetyana.**

**SOCIO-HISTORICAL
GENESIS OF THE
COMMUNICATION
OF THE POWER
AND THE SOCIETY
IN THE GENERAL
CIVILIZATIONAL
DEVELOPMENT
(ARCHETYPICAL
APPROACH)**

Annotation: The author analyzes the creation of archetypal images of a leader and the archetypal motives in the choice of a leader on the Ukrainian lands.

Keywords: archetype, communication of the power and the society.

Завданнями виборчої кампанії та комунікації лідера з громадянським суспільством у післявиборчий період є прагнення активувати мислення людей шляхом апелювання до універсальних архаїчних ідей, образів та мотивів вибору. Архетип є ключем для усвідомлення суспільно-культурних цінностей та особливостей людей. Отже, архетипні образи в сучасних умовах є засобом управління людьми, тому цікавість до проблеми архетипів серед науковців у галузі державного управління та в суспільстві зростає.

Мета статті. Спробуємо проаналізувати особливості формування архетипних образів у населення, що проживало на українських землях, у трьох напрямках, які найбільш цікавлять науку державне управління: образ політичного лідера та ставлення до нього народу, участь населення в управлінні, особливості комунікації влади та суспільства.

Виклад основного матеріалу. Архетипні структурні елементи свідомості є концентрованим вираженням різних параметрів суспільного життя людей упродовж тисячоліть. На основі архетипів у процесі історичного розвитку формувалися засади громадянськості.

Як відомо, слово „архетип” походить від двох грецьких слів: *arche* — „початок” і *typos* — „форма, зразок”. У пізньоантичній філософії воно використовувалося для позначення прообразу, ідеї [8]. Грецькі філософи *ἀρχαί* трактували як початок або первинні принципи, наприклад „вода”, „вогонь”, тобто те, що вони називали *ἀττέϊρον*, „нескінченне”. Таким чином, йдеться про первинні стани, які ніколи не старіють, ніколи не можуть бути перевершені і існують завжди [17, с. 18]. Водночас, за К. Юнгом, архетип — це образ загального колективного всеісторичного досвіду людства, це те, що об’єднує всіх людей, що живуть і ще житимуть. Архетип — це, перш за все, результат творчої роботи людського мозку, на який, можливо, але меншою мірою, вплинули умови середовища.

Архетип є результатом свідомого, несвідомого й усіх чотирьох психічних функцій (мислення, почуття, відчуття й інтуїції). У складній ситуації, коли індивід відразу не в змозі оцінити ситуацію, спливають початкові образи, які найбільше годяться для аналогічних ситуацій. Відповідний стан несвідомого призводить, по-перше, до прояву архетипу, по-друге, до відповідної поведінки. У цьому полягає важливість архетипів [8].

Виникає питання, як архетип співвідноситься з ментальністю та історичною культурою. Ментальність значною мірою сягає у несвідоме та фіксує архетипові відмінності між соціальними суб’єктами [1, с. 112]. Архетип — поняття більш загальне, глобальне, а менталітет має національний характер. Архетип — більш давній, ніж культура, тому він не передається традицією, міграцією або мовою. Особистісні переживання тісно пов’язані з архетипами і здійснюються через певні архетипні образи, які є компонентами релігій, міфів, легенд і казок.

Головні суспільні цінності та переконання відбиває образ лідера. Дивлячись на лідера, судять про світогляд, рівень зрілості, розвитку та політичної культури суспільства [2]. Взірцем політичного лідера на українських землях завжди був лідер, який дотримується демократичних принципів і враховує думку народу. Як відомо, елементи демократії існували на території нашої країни ще з князівських часів. У IX ст., за часів Київської Русі, її головними державними інститутами стали князь, князівська рада та віче (народні збори).

У ті часи князь вважався „першим слугою” громади. „Князь до того був залежним від віча, що навіть сімейне його життя перебувало під контролем Галичан” [12, с. 47]. За часів Київської Русі та після її розпаду крім князівської влади існували боярські ради, велике значення мали князівські з’їзди та віче у містах.

Боярська рада складалась із представників боярських родів, церковних діячів і восначальників княжої дружини. Князь, зазвичай, був присутнім на засіданнях ради, тобто рада виступала як дорадчий орган. А інколи, залежно від сили князівської влади, вона виступала як колегіальний орган, який вирішував навіть долю князя.

Участь населення в управлінні справами громади відбувалася через народні збори, які обирали Раду міста — своєрідну допоміжну структуру, яка була постійним виконавчим органом і здійснювала контроль за діяльністю виборних посадових осіб, готувала рішення народних зборів тощо. Повноваження віча поширювалися на всі функції державної влади, у тому числі на вибори князя, укладання з ним договору та обговорення найважливіших питань суспільно-політичного життя. Вони вирішували питання внутрішньої політики, торгівлі, функціонування грошової системи, ухвалювали документи, обов'язкові для виконання. За М. Грушевським, „народну масу далеко більше цікавлять переміни громадські, аніж зверхньої політики... Вона мало вважала на переміну зверхності, аби заховані були її громадські, економічні інтереси” [7, с. 12].

Отже, для громади більш важливими є її власні інтереси, ніж інтереси державні. Тим самим М. Грушевський у питанні взаємовідносин влади і громадянського суспільства захищає принцип невтручання влади у справи громадянського суспільства. Він наголошує, що „громада з урядом стояли один проти одного не тільки в період давній” [7, с. 13]. Влада не втручалася у громадське життя: „У нас князівсько-дружинний устрій... залишався чимось зверхнім, досить хистко прив'язаним до народу. Громада zostавалася цілковитим господарем свого ґрунту, своїх справ, і тільки у зверхніх справах стикалася з устроєм княжим” [7, с. 10]. Громада вела самостійне життя у внутрішніх сферах і тільки у зовнішній політиці вступала у взаємовідносини з владою.

Формування архетипних структурних елементів свідомості людей, що проживали на українських землях, історично пов'язується з подвійною залежністю: по-перше, від західної цивілізації, по-друге, від східної, оскільки із середини XVII ст. більша частина українських земель потрапила в політичну залежність від Росії, хоча М. Костомаров стверджує, що ця різниця бере свій початок ще за часів Київської Русі. Він виділяє два начала, дві державні традиції, які беруть початок у Київській Русі — начало народоправне і начало єдиновладне. Першу традицію він пов'язував зі слов'янським населенням Південної Русі (українцями), а другу — з особливостями суспільного і державного устрою Північно-Східної Русі (майбутньої Великої Росії) [12, с. 45—47].

Важливе значення для формування архетипних структурних елементів свідомості людей відіграла поява міст. У XIV—XVII ст. у Галичині і частині Поділля спостерігається швидкий ріст міст, які отримали магдебурзьке право. Органом самоуправління міста був магістрат, який очолював війт. Війт назначався урядом чи королем, інколи його обирали жителі міста. До магістрату входили жителі міста, які були заможними, впливовими, мали високий соціальний статус і гарну освіту, не молодше 25 років. У XIV—XV ст. почали виникати цехи. Кожний цех мав устав, яким регулювалися не тільки виробничі відносини, але й відносини ремісників як усередині цеху, так і поза ним. Організовані в цехи ремісники мали кодекс поведінки, обряди, цехову „скриньку”, прапор, печатку, знак (так звані „цеха”), герби, цехове вбрання для різних урочистостей (церковні свята, похорони, обіди, засідання) тощо. Діяли цехові суди, спеціальні відзнаки відповідно до профілю ремесла. Члени цехів („братчики”) спільно відзначали релігійні свята, опікувалися церквою. На свої кошти цехи утримували варту, допомагали міській поліції і пожежній службі. Деякі цехи утримували власні крамниці для збуту товарів своїх майстрів. Вони зберігали сильні релігійні риси, беручи на себе турботу про духовні, а не тільки матеріальні

сторони життя своїх членів. Так, типова гільдія чи цех прагнули підтримувати високі моральні стандарти поведінки, караючи своїх членів за богохульство, азартні ігри, лихварство, тощо. Товариствам дозволялося для виконання статутної мети відкривати окремі установи і підприємства, влаштовувати читання, спектаклі, концерти, базари. Музичний цех у Києві був засновником міського оркестру та музичної школи, що діяла у XVIII ст. Цехи мали своїх представників у магістраті. Мали випадки конфлікти між цехами і купцями та їх організаціями та між шляхтичами і цехами.

На західноукраїнських землях цехи були тісно пов'язані з римо-католицькою релігією, вони діяли насамперед серед римо-католицького населення (німців і поляків). Православні українці й вірмени там мали утруднений доступ до цехів, лише якщо ставали католиками чи належали до уніатської церкви. На східноукраїнських землях діяли цехи, сформовані з православних ремісників. Не допускали до цехів євреїв, але вони повільно захоплювали деякі ремесла. Там, де існували католицькі цехи, православні українці створювали окремі власні організації, так звані братства, з членів різних професій та міщан. Братства мали культурно-релігійні цілі, насамперед національну оборону. Євреї подекуди утворювали власні цехи, отримуючи на це дозвіл центральної чи міської влади.

Таким чином, магдебурзьке право і магістрат були прообразом органу публічної влади — місцевого самоврядування. Цехи стали прикладом інституту громадянського суспільства. Слід відмітити ще одну особливість — цехи об'єднувались за релігійною ознакою, що свідчить про важливість на цьому етапі релігійних організацій як інституту громадянського суспільства.

Формування особливих структурних елементів свідомості можна спостерігати і в сільській общині. Селяни об'єднувались в сільські общини, обирали зі свого середовища отаманів, старшин та інших громадських активістів. Більшість питань вони вирішували на селянських сходах (зібраннях) і таким чином управляли справами громади.

Комунікація влади та суспільства на українських землях має певні характерні особливості, що стало, з одного боку, проявом архетипів, а з іншого — формуванням архетипних структурних елементів свідомості. Історія свідчить, що тільки-но державна влада починала обмежувати свободу українців, тиснути на демократію, припиняла повністю або частково взаємодіяти з громадськістю, позбавляла народ можливості вільно висловлювати свої думки, — одразу починались масові народні незадоволення та суспільна криза у державі, яка часто переростала в повстання та визвольну боротьбу за незалежність [3, с. 7].

Особливе місце у формуванні архетипів поведінки та історичної свідомості належить козацтву. За козацьких часів прикладами демократичного управління були виборність гетьманської та січової адміністрацій. Елементи колегіальності були присутні і в церкві, оскільки священники обиралися громадою. У період середньовіччя скликалися єпархіальні з'їзди, в яких брали участь як священники, так і багаті миряни. Підтвердженням цьому є думки Клавдіуса Рона, англійського резидента в Петербурзі у 1736 році, який писав: „Запорожці приймають в своє братство в цілому всіх, без різниці в національності, якщо ті приймають греко-католицьку віру і погоджуються пройти семирічне випробування перед присвоєнням звання рицаря” [16]. Захист своєї православної віри об'єднав козаків у боротьбі проти поляків-католиків і турків-мусульман у козацькі часи.

Козацькі осередки стали прообразами організацій громадянського суспільства. У записках Г. Л. де Боплана зазначається: „Лаштуючись у похід, вони (козаки) обирали воєначальника, якого називали кошовий отаман, або похідний командир, влада якого була абсолютною і неподільною так, як і належить воєначальникові. Та після походу він знову був рівний із козаками, а крім того, звітував про свої дії — пояснював,

яких він допустився помилок, тримав відповідь, чому не вдалися ті чи інші його задуми...” [5, с. 118]. Тобто, „лідер був перший серед рівних”. Згадаймо Н. Макіавеллі, який у своїй праці „Державець”, аналізуючи взаємовідносини між владою і народом, поділяє держави на ті, де „піддані звикли коритися державцям”, і на ті, де народ „споконвіку жив вільно” [14]. Зрозуміло, що на українських землях волелюбні люди „задоволені своїм життям, до тих пір, поки не зачіпаються їх честь і майнові інтереси” [14, с. 16], на відміну від Китаю, Індії та Росії, де народ до свого лідера-царя ставився як до посланця Божого, і навіть лідери-повстанці оголошували себе лжецарями, щоб залучити на свій бік простий люд. Архетипи „козацької поведінки” проявляються сьогодні в окремих випадках у поведінці депутатів Верховної Ради.

Процес творення архетипних образів підтверджують історичні документи. Зокрема, ідеї демократичності влади знайшли своє відображення в конституції Пилипа Орлика 1710 р. Хоча ця конституція не була втілена в життя, вона має велике значення як документ, котрий уперше в історії України зафіксував принципи державотворення. „Гетьманська влада мала бути обмежена і постійною участю в управлінні генеральної старшини, і генеральною радою; обмеження стосувались адміністрації, суду, виборів старшини, фінансів. Тричі на рік належало збирати сейм із полкової та сотенної старшини, депутатів і послів від запорізького війська. Передбачалася суворі окремішність державного скарбу від коштів, що виділялися з розпорядження гетьмана. Значне місце відводилося демократичним правам усіх станів суспільства, особливо козацтва, а також правам міст” [6, с. 152—155]. Пізніше, за часів Руїни, саме принцип виборності відіграв фатальну роль у розвалі Козацької держави [13, с. 23], тому що для козацької поведінки характерним було переважаання цінностей особистої свободи порівняно з обов’язками перед владою.

В українській історії, починаючи з XVII ст., кожна людина так чи інакше пов’язана з функціонуванням певного об’єднання, що сприяє її громадській активності. У зв’язку з цим слід згадати українського просвітителя і поета Григорія Сковороду, який висунув ідею суспільної цінності людей.

Висновки. Вищенаведене служить достатньою підставою для висновку про те, що архетипні структурні елементи свідомості українських людей формувалися під впливом низки чинників. Головними з них були демократичність влади та повага до прав і свобод людини. Архетипи як універсальна ідея залучаються нині політологами, соціологами, психологами та державними управліннями як ключ до свідомості й підсвідомості громадян, як виключна можливість пов’язати політичні образи з історично значущими образами, мотивами та явищами. У політології та державному управлінні вони можуть реалізовуватись у формі архетипних образів лідера або архетипних мотивів його вибору.

Перспективи подальших розвідок. У перспективі цікаво було б дізнатися про можливість виявлення архетипів генною інженерією та молекулярною біологією.

Література:

1. Афонін Е. А. Соціетальний чинник політичної модернізації / Е. А. Афонін, А. Ю. Мартинов // Український соціум : науковий журнал. — 2008 — № 3. — С. 110—123.
2. Андрієнко О. В. Образ лідера у світоглядно-аксіологічному вимірі демократичного суспільства / О. В. Андрієнко // Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць. — 2009. — Вип. 24.
3. Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : спец. 25. 00. 01 — „Теорія та історія державного управління” / О. О. Бабінова. — Х., 2004. — 16 с.

4. Белов А. Генетическое оружие — это реальность [Электронный ресурс] / Андрей Белов // Сайт факультета молекулярной и биологической физики МФТИ. — Режим доступа : http://bio.fizteh.ru/student/biotech/2004/gen_oruzhie2004.html.
5. Боплан Г. Л. де. Опис України; Меріме П. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Г. Л. де Боплан ; [пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця]. — Львів : Каменяр, 1990. — 301 с.
6. Брегеда А. Ю. Основы политологии : навчальний посібник / А. Ю. Брегеда. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 312 с.
7. Грушевський М. Вступний виклад з історії України-Руси / М. Грушевський // М. Грушевський і Західна Україна. — Львів, 1995. — 432 с.
8. Зеленский В. Словарь аналитической психологии [Электронный ресурс] / В. Зеленский. — Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/11/word/arhetipy>.
9. Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / Ян Зодерквист, Александр Бард ; [пер. со шведского]. — СПб : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. — 211 с.
10. Квакин А. В. Архетип и ментальность в контексте истории [Электронный ресурс] / А. В. Квакин. — Режим доступа : akvakin.narod.ru/Documents/svoi.doc.
11. Корсини Р. Психологическая энциклопедия. Архетипы [Электронный ресурс] / Р. Корсини, А. Ауэрбах. — Режим доступа : <http://vocabulary.ru/dictionary/3/word/arhetipy>.
12. Костомаров Н. Две русские народности [Электронный ресурс] / Н. Костомаров // Основа. — СПб, 1861. — №3. — С. 33—80. — Библиотека РІСУ. — Режим доступа : <http://www.risu.org.ua/ua/library/books/mkostomarov/33654>.
13. Левченко Н. В. Национальная идея как матрица государственного строительства в Украине / Н. В. Левченко // UNIVERSITATES. Наука и просвещение. — 2009 — № 3. — С. 20—27.
14. Макиавелли Н. Государь : сочинения / Н. Макиавелли. — М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс ; Х.: Фолио, 2001. — 656 с. — (Серия „Антология мысли”).
15. Овчинский В. „Человек будущего” и как с ним бороться [Электронный ресурс] / Владимир Овчинский // Россия в глобальной политике. — 2005. — № 1. — Режим доступа : http://www.globalaffairs.ru/number/n_4493.
16. Шпиталь Г. Военная педагогика на Запорожской Сечи [Електронний ресурс] / Геннадий Шпиталь. — Библиотека РІСУ — Режим доступу : <http://www.totalwars.ru/index.php/istoriya/voennaya-pedagogika-na-zaporozskoj-sechi.html>.
17. Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг ; [пер. с англ.]. — К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. — 384 с.

Володимир ВАСИЛЬЄВ

ОБРАЗ РОСІЙСЬКОГО ЧИНОВНИКА У СВІТЛІ АРХЕТИПНОГО ПСИХОАНАЛІЗУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕМИ «МЕРТВІ ДУШІ» Н. В. ГОГОЛЯ)¹

Необхідно усвідомити, що твори класичної літератури отримали свій ціннісний статус, перш за все, внаслідок того, що вони мають науково-художню природу. Психоаналіз — один з її головних наукових дискурсів. Інша важлива наукова складова — соціологія (перш за все, соціальна конфліктологія). Будь-який з класиків російської літератури — аналітик, що представив «історичний час і героя» у сутнісних, глибинних соціально-психологічних характеристиках. Психоаналітична обдарованість — неодмінна умова потрапляння в літературні класики. Саме тому літературознавство (особливо сьогодні) неминуче стикається з проблемою методу — пошуку адекватних технологій виявлення прихованих психологічних значень тексту. У цьому і полягає проблематика цієї статті.

Технології виявлення саме неочевидного, глибинного, архетипного змісту оповіді дозволяє описати шар «позачасового», загальнолюдського або загальнокультурного (у межах світових релігійно-культурних ареалів). Вони актуалізують, роблять злובоденним архаїчний текст, виявляють в доробку минулого вічні сенси, що стосуються систем «людина і Світ», «внутрішня людина», а з письменником, твори якого витримали випробування часом, примушують рахуватися як із майстром психоаналізу. І невідомо, наскільки затишно поряд із літературними геніями почуватимуться деякі визнані психоаналітики.

Якщо послідовники З. Фрейда користуються досить чітко прописаною психоаналітичною моделлю свого вчителя (її оцінки в науці — цілком особливе питання), то послідовники К. Г. Юнга перебивають в іншій ситуації — вони не можуть орієнтуватися на якусь універсальну модель. К. Г. Юнг просто не запропонував такої. Ми користуватимемося моделлю, розробленою і презентованою нами в попередніх публікаціях. Її переваги полягають у тому, що вона:

- 1) має жорстку структурну природу
- 2) легко верифікується, а це гранично важливо (її циклічна повторюваність у мистецтві і є основою верифікації).

Якоюсь мірою читачеві буде зрозуміло, про що йдеться, якщо ми пошлемося на нашу статтю, опубліковану раніше в матеріалах семінару з архетипіки [4, с. 19—25].

Жоден з письменників-класиків «Золотого століття» не пройшов повз постаті представників табелі про ранги від 1722 року. Хтось заселив ними свої твори дуже щільно, хтось цікавився цими посталями набагато меншою мірою. М. В. Гоголь, І. С. Тургенев, О. Ф. Пісемський, М. Є. Салтиков-Шчедрін, Л. М. Толстой і А. П. Чехов, мабуть, попрацювали над образами чиновників більше за інших. Але творчість Гоголя, на мій погляд, більшою мірою годиться для розкриття теми (див. огляд точок зору на психологізм письменника [16, с. 125—131]). Це не означає, що доробок інших авторів чимось

¹ Робота була виконана в рамках інтеграційного проекту СО РАН «Література й історія: сфери взаємодії та типи розповіді».

**ВАСИЛЬЄВ
Володимир,**

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри російської і зарубіжної літератури Інституту філології і мовної комунікації Сибірського федерального університету, м. Красноярськ, Росія.

Анотація: модель сюжету-архетипу про Христа й Антихриста застосовано в роботі для аналізу тексту Гоголя «Мертві душі», передусім для аналізу образу-характеру чиновника «середньої руки» Чічікова.

Ключові слова: методи психоаналізу, архетипіка, творчість Гоголя.

УДК 82. 081; 159. 964. 22

**VASYL'EV
Vladimir.**

**THE IMAGE
OF RUSSIAN
BUREAUCRAT IN
THE LIGHT OF THE
ARCHETYPICAL
PSYCHOANALYSIS
(BASED ON
N. V. GOGOL'S
POEM "DEAD
SOULS")**

Annotation: The plot of the archetype about Christ and Anti-Christ is used to analyze N. V. Gogol's poem "Dead souls" and, first of all, the image of the typical bureaucrat Chichikov.

Keywords: methods of psychoanalysis, archetypics, Gogol's works.

гірший. Вони прекрасні в естетичному плані, точні з погляду результатів науково-художнього дослідження, але Гоголь все одно стоїть окремо. Не знаю, хто проник глибше і більш пророчно в природу тих, кого в народі називали «кропив'яним сім'ям». Людина, яка під час вибору самостійного життєвого шляху мріяла стати державним службовцем, згодом написала «Ніс» (1832—1833), «Ревізор» (1835), «Шинель» (1839—1841) і «Мертві душі» (1835—1852) — зведення патологоанатомічних висновків про предмет «внутрішня природа людини-чиновника».

Мета цієї роботи полягає в апробації аналітичної технології в застосуванні до гоголівського тексту, відповідно, в спробі визначення сутності психологізму письменника. Завдання — аналіз структури життєпису й образу головного героя, Павла Івановича Чічікова, як найтаємничішого персонажа одного з найзагадковіших творів російської літератури, написаних дивним Гоголем.

Ми звертаємося до аналізу внутрішньої природи героя, використовуючи модель сюжету-архетипу про Христа й Антихриста. Ця модель є складовою психоаналітичної технології. Вона виражає фундаментальну характеристику культури — бінарність і через образи Сина Божого і його антагоніста гранично конкретно позначає поняття святості і гріха / добра і зла. Як система опозицій будуються самі сюжети-життєписи Христа й Антихриста: народження від непорочної дівки протиставляється народженню від блудниці; долі, що втілює шлях, істину і життя, — доля, яка виражає спростування справою всього, чому учив Спаситель; смерті-жертві, що відкриває брами в життя вічне, — успадкування безодні.

В історико-літературному процесі сюжет-архетип про Христа й Антихриста функціонує як текстопороджуюча матриця². Наприклад, зображення письменником «героя-зłodія» завжди виявляє стратегію віднесення його в містичний простір антисвіту. Усе питання в тому, як конкретно втілиться ця стратегія у того або іншого автора.

Спочатку Гоголь поставився до сюжету поеми як до просто смішного проекту. Автор писав, що прямо слідував плану О. С. Пушкіна — він «находил, что сюжет М<ертвых> д<уш> хорош для меня тем, что дает полную свободу изъездить вместе с героем всю Россию и вывести множество самых разнообразных характеров» [8, с. 440]. Зрозуміло, що Пушкін теж не намагався заглиблюватися в сюжет, принаймні, ні він, ні Гоголь під час його обговорення не з'ясували, що той не піддається простому і вільному рішення. Правила, за якими він мав розгортатися, безумовно, передбачали побудову композиції твору як низки зустрічей і знайомств, але це лежало дуже на поверхні. *Суть же — таємниця сюжету й образу — полягала в прочитанні сенсу головної афери героя, скупки мертвих душ і вступу у володіння ними, як діянь містичних, що ставлять його в позицію супротивника Христа.* Приховане значення і можливості сюжету відкрилися авторові досить швидко, ознаменувавши «великий перелом» у його житті, про що свідчить лист до Жуковського від 28 червня 1836 року. «Каких высоких, каких торжественных ощущений, <...> невидимых, незаметных для света, исполнена жизнь моя! Клянусь, я что-то сделаю, чего не делает обыкновенный человек. Львиную силу чувствую в душе своей <...> *Это великий перелом, великая эпоха моей жизни*» [10, с. 48].

2 «Для нас, с данной нам Христом мерой хорошего и дурного, нет неизмеримого. И нет величия там, где нет простоты, добра и правды», — писав Л. М. Толстой, розкриваючи, що роман «Війна і мир» був побудований за моделлю, що визначає російську культуру з часів хрещення Русі.

Ф. М. Достоевський втілює у своїх творах ту ж саму модель. У романі «Брати Карамазови» він розташує героїв на сходах «двох безодень». На верхніх сходах Ф. М. Достоевський розміщує старого Зосиму й «вищого», «янгюла на землі», Альошу, а на нині — главу родини Федора Павловича та його незаконного сина, батьковбивцю й самовбивцю Смердякова. Дві безодні складають у письменника діапазон «внутрішньої людини»: «широк человек, слишком даже широк <...> Тут дьявол с Богом борется, а поле битвы — сердца людей».

Здійснена здогадка виразилася і в безлічі інших емоційних висловів автора. У листі (від 12. 11. 1836) з Парижу до того ж самого адресату ми знаходимо схожі і нові зізнання. «Увесь занурений» у роботу над сюжетом автор підкоряється його логіці, перед ним чіткіше й ясніше відкриваються його закони і масштаб. «Всё начатое переделал я вновь, обдумал более весь план <...> Если совершу это творение так, как нуж<но> его совершить, то... какой огромный, какой оригинальный сюжет! Какая разнообразная куча! Вся Русь явится в нем! Это будет первая моя порядочная вещь, вещь, которая вынесет мое имя» [10, с. 73—74]. «Еще один Левиафан затевается. Священная дрожь пробирает меня заранее, как подумаю о нем: слышу кое-что из него... божественные вкушу минуты... Огромно велико мое творение, и не скоро конец его <...> Кто-то незримый пишет передо мною могущественным жезлом» [10, с. 75]. «Хотелось бы мне страшно вычерпать этот сюжет со всех сторон. У меня много есть таких вещей, которые бы мне никак прежде не представились» (там само).

Гоголь вклав у уста Чічікова фразу: «мертвые души — дело не от мира сего» [6, с. 53]. Завдання знайти засоби для зображення виміру іншого світу, нерозривного містичному зв'язку з ним Чічікова і слід було вирішити письменникові. З цієї миті проект перестав бути суто літературним. Узятий з російського життя анекдот явив Гоголеві біса, Антихриста.

Життєпис афериста змальовується в поемі з моменту його народження³. «Темно и скромно происхождение нашего героя. Родители были дворяне <...> лицом он на них не походил <...> он родился просто, как говорит пословица: ни в мать, ни в отца, а в проезжего молодца» [6, с. 224]. Спочатку автор об'єднує свого героя зі світом зла і тьми (а тому — «темне» походження)⁴. Прислів'я, що пояснює появу Павлуші Чічікова на світ, представляє його матір блудницею.

Порівняємо про батька: «развратил сиротку, которой он был опекуном» [7, с. 11]. Батько, навіть і не ймовірно, а за кінцевою логікою абсолютно точно, батьком Павлуші не доводиться. Гоголь не зробив матір героя персонажем поеми і ніяк не пояснив це читачеві. Як сімейні герої, що діють, виступають тільки «батько» і «син». Нічого дивного, що в їх стосунках немає і тіні живого почуття. «Суровое, мертвое поученье» батька — одна з головних причин омертвіння душі Чічікова. «Темная, неприятная, зимняя, больная, развратная, мертвая», — характеристики середовища і психологічної атмосфери, в яких виховувався Павлуша, майбутній чиновник «середньої руки».

Чічіков ідеально засвоїв повчання отця: пристрасть до копійки і науку догоджати начальству. Тому існує особлива правота в думці начальства, яке «изъяснилось, что это был черт, а не человек» [6, с. 235]. Тієї ж само думки дотримується і повитчик, якого Павло Іванович обдурив з одруженням на його дочці: «Надул, надул, чертов сын!» Уподібнення героя супротивникові Бога звучить у проекції Чічіков — Наполеон⁵ — Антихрист [6, с. 205, 206] і пасажі з другого тому про «розкольників» (що мають єдиний критерій в оцінці діянь людини — точку зору Христа): «Кто-то пропустил между ними, что родился антихрист, который и мертвым не дает покоя, скупая какие-то мертвые души» [7, с. 118].

Сюжет «Мертвых душ» ідеально збігався з типологією попередньої творчості письменника, яку Д. С. Мережковський відобразив у назві роботи 1906 року — «Гоголь і чорт». Тільки тепер автор зіткнувся з таким бісом, з яким знову ж таки

3 Біографію Павла Івановича викладено в останній, 11-й главі першого тому. Здавалося б, це нелогічно, але не будемо забувати, що перший том, за задумом автора, був лише початком тритомного проекту.

4 Повторюся, що йдеться про бінарні опозиції всередині культурних текстів, про зразки, на які автори орієнтують своїх літературних героїв, зокрема Гоголь — Чічікова. У реальному житті незалежно ні від чого людина має свободу вибору між добром і злом (Богом і дияволом, Христом й Антихристом).

5 Гоголь орієнтується на сприйняття Наполеона, яке реально склалося в Росії, як Антихриста у зв'язку з подіями Вітчизняної війни [23, с. 235].

йому не доводилося стикатися ніколи. Основу художнього методу пізнього Гоголя точно охарактеризовано його ж фразою: «Я описываю жизнь людскую, поэтому меня всегда интересует живой человек более, чем созданный чьим-нибудь воображением» [18, с. 583]. Чічіков не був персонажем казки або билички, він був справжнім бісом / Антихристом, втіленням енергії саморозпаду⁶; його наявність виводилася і підтверджувалася документально — психоаналітичним дослідженням російського життя⁷. Його образ дає раціональні відповіді на питання «Що являє собою біс?», «Що він робить?»: «Біс — це такий, як Чічіков. Біс робить те саме, що робить Чічіков».

Який же він і що він робить? Спробуємо услід за багатьма іншими дослідниками відповісти на це питання. До головних психологічних рис героя — представника антисвіту — належить некрофілія — своєрідний потяг до смерті. Власне, як шукач смерті Чічіков і з'являється у «сбороному місті» NN (яке символізує Росію!)⁸. У розмові з трактирним слугою відразу по приїзді він цікавиться не тільки чиновниками міста, але і тим, «не было ли каких болезней в их губернии — повальных горячек, убийственных каких-нибудь лихорадок, оспы и тому подобного, и все так обстоятельно и с такою точностию, которая показывала более, чем одно простое любопытство» [6, с. 10]. Такою само жажливою, демонічною, ураженою некрофілією постає природа «внутрішнього» Чічікова в епізоді розмови з Плюшкіним, коли він ледве приховує радість, почувши, що лихоманка виморила «з дня подачі останньої ревізії» «до ста двадцяти» душ [6, с. 122]. Чічіков, купивши у Плюшкіна душі, «был в самом веселом расположении духа. Такое неожиданное приобретение было сущий подарок. В самом деле, что ни говори, не только одни мертвые души, но еще и беглые, и всего двести с лишком человек! Конечно, еще подъезжая к деревне Плюшкина, он уже предчувствовал, что будет кое-какая пожива, но такой прибыточной никак не ожидал. Всю дорогу он был весел необыкновенно, посвистывал, наигрывал губами, приставивши во рту кулак, как будто играл на трубе, и наконец затянул какую-то

6 Для самого ж автора шлях від Антихриста Чічікова лежав прямо до пізнання й проповіді Христа. «Анализ над душой человека таким образом, каким его не производят другие люди, был причиной того, что я встретился со Христом» [12, с. 214] (лист С. П. Шевыреву від 11. 02 . 1847, Неаполь).

Нове життєбудівництво для Гоголя було саме відштовхуванням від головного героя поеми та його двійників. Типізація образів здійснювалась у тому числі шляхом передавання ним автором власних порочних, гріховних рис. «Не думай, однако же <... > чтобы я сам был такой же урод, каковы мои герои. Нет, я не похож на них. Я люблю добро, я ищу его и сгораю им; но я не люблю моих мерзостей и не держу их руку, как мои герои; я не люблю тех низостей моих, которые отдалают меня от добра. Я воюю с ними, и буду воевать, и изгоню их, и мне в этом поможет Бог. <...> Я уже от многих своих гадостей избавился тем, что предал их своим героям. <...> вижу много в себе пороков; но они уже не те, которые были в прошлом году: святая сила помогла мне от тех оторваться» [8, с. 296—297].

Закони, за якими будувався духовний шлях митця, процеси, ними викликані, були незрозумілими для сторонніх спостерігачів. Їх вираз часто прочитувалися як прояв дивний, брехливий гордині або навіть манії, параної і божевілья. Безсумнівно, і для самого письменника на цьому шляху було багато несподіваного і важко зрозумілого. Зустріч з архетипом, з психоаналітичного погляду, — це зіткнення з тасмичним, із тим, що не можна пояснити до кінця ні іншим, ні собі. У цьому разі це було те, що можна визначити як пряме, а тому гранично загострене бачення і переживання Бога і диявола, Христа й Антихриста. Чітко усвідомлювана підлеглисть Вишій волі, відчуття власної обраності, а разом із цим надцінності слова, навіяного тобі як посередникові між Богом і читачем, переконаність у необхідності й обов'язку передачі цього слова (звідси учительство, проповідь, сповідь, аскетизм, самосакралізація), — все це закономірні прояви актуалізації в психіці глибинних, архетипних структур.

Читачам очевидність перелому у духовному світі Гоголя відкрилася більш ніж через десять років опісля, в 1847 році, коли вийшли «Вибрані місця з листування з друзями». «После “Выбранных мест...”, ошеломивших современников, было широко распространено мнение о резком переломе в развитии писателя. Такой точки зрения придерживался не только Белинский, призывавший Гоголя отречься от “последней” книги и возвратиться к прежнему направлению, но, скажем, и Сергей Тимофеевич и Константин Сергеевич Аксаковы» [19, с. 252].

7 Порівн.: «Гоголь мыслил характерологически и “типологически”», значення та подальша доля його характерів «подразумевает, что они обладают особенным обобщающим потенциалом» [14, с. 181].

8 Купувати мертвих Чічікову порадив колега, секретар: «А теперь же время удобное, недавно была эпидемия, народу вымерло, слава Богу, немало» [6, с. 240].

песню, до такой степени необыкновенную, что сам Селифан слушал, слушал и потом, покачив слегка головой, сказал: “Вишь ты, как барин поет!”» [6, с. 130].

Гоголь підібрав Павлу Івановичеві Чічікову і відповідний костюм (що виступає як відверта міфологема). У першому розділі приїжджий дуже вдало звів знайомства з чиновниками і збирається на вечірку до губернатора. Витративши «з лишком дві години часу» на приготування до неї, наш герой «очутився во фрак брусничного цвета с искрой» [6, с. 13]. А ось він (розділ другий) зібрався їхати до Манілова, з яким познайомився на тій самій вечірці. Після недільних гігієнічних процедур він надягає вже знайомий нам «фрак брусничного цвета с искрой» [6, с. 21]. У сьомому розділі «новий херсонський поміщик», відсвяткувавши з чиновниками свої придбання, дістався до готелю. Петрушка роздягає його і виносить «на коридор панталони и фрак брусничного цвета с искрой» [6, с. 152].

В одинадцятому розділі автор наводить біографію героя, що присвятив себе влаштуванню кар’єри і користолюбству (через хабарі, фальсифікації, шахрайство тощо). Після суворого «воздержания» і «долговременного поста» Чічіков нарешті отримав змогу витратитися на себе. «Он завел довольно хорошего повара, тонкие голландские рубашки <...> уже приобрел он отличную пару <...> уже завел он обычай вытираться губкой» тощо. Серед цих перерахувань затерлося і дещо більш значуще: «уже сукна купил он себе такого, какого не носила вся губерния (!), и с тех пор стал держаться более коричневых и красноватых цветов с искрою» [6, с. 232]. Зауважимо, що це уперше одягається Павло Іванович у властивий його природі костюм, яким він вирізняється серед усіх губернських чиновників і поміщиків. Порівняємо: на вельми схожому «на середнього розміру ведмедя» Собакевичі фрак «для довершения сходства <...> был совершенно медвежьего цвета» [6, с. 94]. Чиновники у сцені на балу в губернатора одягнені в чорні фраки [6, с. 14].

Ті самі мотиви звучать і в розділах другого тому, що збереглися. У «заключному розділі» ми бачимо Чічікова в місті Тьфуславлі на ярмарку «собственно дворянском» [7, с. 97] «с красными товарами для господ просвещения высшего» [7, с. 234]. Він заходить в лавку вибрати сукно, віддаючи перевагу не «английским мануфактурам», але «отечественной фабрикации <...> но только лучшего сорта, который называется аглицким» [7, с. 235]. Павло Іванович просить «цветов темных, оливковых или бутылочных с искрой, приближающихся, так сказать, к бруснике». Герой вибагливий, а разом з ним і автор, який хоче підібрати йому щось досконале визначене. «...Все не то, — сказал Чічіков. — Ведь я служил на таможне, так мне высшего сорта, какое есть, и притом больше искрасна, не к бутылке, но к бруснике, чтобы приближалось» [7, с. 99]. (Порівняємо: «цвету больше того... больше искрасна, чтобы искры были» [7, с. 235]). «Понимаю-с: вы истинно желаете такого цвета, какой нонче в Петербурге <в моду> входит» (!)⁹, — відповідає крамар. І подає «штуку», на якій і сходиться з вередливим покупцем: «Отличный цвет! Сукно наваринского дыму с пламенем» [7, с. 99]. Порівняємо: «Вот-с сукно-с! Цвету наваринского дыму с пламенем» [7, с. 235].

Гоголь нав’язливий, навіть надмірно. Він посилено хоче донести до читача якусь думку. І ця думка є очевидною. «Фрак брусничного цвета с искрой», кольору «наваринского дыму с пламенем»¹⁰ — образ досить красномовний¹¹. Поема описує простір

9 У цій деталі — помічений письменником виток петербурзького бісовства, дослідником якого незабаром доведеться стати Ф. М. Достоевському. У Гоголя воно починається з чиновника «середньої руки».

10 Уявляється, що це все ж таки не те, про що писав А. Білий або пише М. Вайскопф. Фрак героя поеми — «признак круглоты, обтекаемости», а його червоний колір — колір «крови и преступления» [1, с. 101]. «Чичиковские фраки “брусничного” цвета уже примелькались в тогдашней литературе — это “бутылочные” тона, “цвета семги” и т. п.» [3, с. 369]. Не бачимо ми в «димі» і «підкреслення порожнечі життєвих прагнень Чічікова» [15, с. 228].

11 Нагадаємо характерне зізнання Гоголя: «Это полное воплощение в плоть, это полное округление характера совершалось у меня только тогда, когда я беру в уме своем весь этот прозаический существенный дряг жизни, когда, содержа в голове все крупные черты характера, собираю в то же время

пекла, путівник його кругами універсально «середній» і «вульгарний», такий, що здається невиразним, герой з'являється перед читачами у тому одязі, що є дуже конкретним — в *одязі, витканому з іскор, полум'я і диму!*. Костюм Чічікова — більш ніж костюм¹², це вираз його суті, єдиноприродної простору пекла!

У другому томі Чічіков, ув'язнений в сиру комірку, за ґрати, кається перед Мурашовим: «Сатана проклятый обольстил <...> искусил шельма <...> изверг рода человеческого», «Демон-искуситель сбил, совлек с пути, сатана, черт, ищады». Він рве на собі «фрак наваринского пламени с дымом», присягається, що «повел бы отныне совсем другую жизнь» [7, с. 111, 112]. У ньому навіть напівпрокинулись «силы души <...> Казалось природа его темным чутьем стала слышать, что есть какой-то долг, который нужно исполнять человеку на земле» [7, с. 115] тощо. Але все скінчилося тим, що, вигнаний з міста, він знову купив «четыре аршина на фрак и на штаны» сукна «наваринского пламени с дымом». Фрак виявився «хорош, точь-в-точь как прежний» [7, с. 123]. Природа героя залишилася незмінною, а відродження — неможливим. Не випадково далі бачимо пасаж про «развалину прежнего Чичикова». Схему «розібрано», щоб побудувати «новое (читай — воскресіння героя), а новое не начиналось, потому что не пришел от архитектора (читай — згори. — В. В.) определительный план» [7, с. 124], тому працівник, Гоголь, залишився здивованим.

Чудовими є й обставини, що пояснюють, чому і як у Павла Івановича трапилися «излишества», в який період життя він уперше замовляє собі одяг «нечистого»¹³. Почавши чиновницьку кар'єру, Чічіков добився «хлебного местечка» за рахунок «известных рекомендательных писем за подписью князя Хованского», що і поліпшило його матеріальне становище [6, с. 230—231]. «Скоро представилось Чичикову поле гораздо пространнее: образовалась комиссия для построения какого-то казенного весьма капитального строения. В эту комиссию пристроился и он, и оказался одним из деятельнейших членов. Комиссия немедленно приступила к делу. Шесть лет возилась около здания; но климат что ли мешал или материал уже был такой, только никак не шло казенное здание выше фундамента. А между тем в других концах города очутилось у каждого из членов по красивому дому гражданской архитектуры: видно, грунт земли был там получше» [6, с. 231-232]. Саме після цієї афери Чічіков пом'якшив свій довготривалий «пост», зокрема вперше обзавівся фракком, що розкриває суть його натури і діяльності.

Для читача гоголівський текст не дуже зрозумілий: що ж це за «казенное весьма капитальное строение»? В одній з ранніх редакцій поеми автор висловився дещо конкретніше, йшлося про «комиссии постройки храма Божия» [6, с. 561]. Як відомо, Гоголь відштовхувався в цьому епізоді від скандальної історії з невдалим будівництвом храму Христа-Спасителя за початковим проектом А. Л. Вітберга. Грандіозну

вокруг его всё тряпье до малейшей булавки, которое кружится ежедневно вокруг человека, словом — когда соображу всё от мала до велика, ничего не пропустивши» [8, с. 453].

Значущість символіки фракка Чічікова дотепно визначає А. Білий, який сказав, що перед нами «не личность, а красный фрак: с искрой» [1, с. 89].

Разом з тим, на наш погляд, абсолютно неможливо бачити в тексті про фрак «новый вариант “Шинели”, маленькую совершенно самостоятельную повесть» [2, с. 101]. Символіка фракка є функціональною, вона має підлеглий характер, її завдання — пояснення внутрішньої природи героя.

12 Див. одну з останніх статей, присвячених костюму Чічікова (у ній розглянуто і роботи попередників) [17, с. 230—238].

Дослідник припускає, що в даному випадку «гоголівський колір» — «засіб психологічної характеристики персонажа» [17, с. 235], і справедливо асоціює його з кольоропозначеннями пекла [15, с. 224—233]. Автори згаданих та інших робіт намагаються уточнити позначення кольору, виражене словом «наваринський». На наш погляд, це не є особливою загадкою, Гоголь усе відобразив у поемі («брусничний», «червонуватий» тощо). Ми робимо акцент на символіці «жаринок», «диму і полум'я».

13 Це ще і в прямому розумінні нечистий одяг: Гоголь писав у травні 1844 року С. Т. Аксакову: чорт — «точно мелкий чиновник, забравшийся в город»; «и теперь я <...> вижу ясней многие вещи и называю их прямо по имени, т. е. чорта называю прямо чортом, не даю ему вовсе великолепного костюма? la Байрон и знаю, что он ходит во фраке из <...> и что на его гордость стоит вы<...>ться, — вот и всё!» [11, с. 300, 301].

споруду передбачалося звести на Воробйових горах — від набережної вгору на схилі. Втілення проекту супроводжувалося будівельними негараздами, зокрема не досліджений завчасно ґрунт виявився непридатним для будівництва, пливучим (автор не випадково іронізує з приводу «кращого ґрунту»). А головне було в тому, що члени комісії загрузли в махінаціях, потрапили під суд, їх майно було конфісковане, а нездара-керівник Вітберг був засланий до Вятки. Ставлення Гоголя до цієї широко відомої історії характеризує і те, що він рішуче відмовився клопотати про призначення пенсії знайомій його матері, вдові одного з членів комісії, М. В. Клименко [9, с. 104, 431].

Абсолютно зрозуміло, чому автор «улаштував» у комісію з будівництва Чікікова. Храм зводився на згадку про перемогу над Наполеоном і повинен був стати символом подвигу російських воїнів, що утілив спокутну жертву Христа. Павло Іванович намагається будувати свій «триповерховий» (!) будинок [7, с. 111], забезпечувати свій комфорт на вкрадені пожертвування (на споруду храму гроші виділялися не тільки з казни, але і збиралися «всім миром»¹⁴), на знищенні пам'яті про національний подвиг, на знехтуванні святої крові захисників Вітчизни.

Мало який дослідник образу Чікікова не відзначав його манеру спілкуватися з людьми — надягати маску, мімікрювати і набувати рис свого співрозмовника. Наводжу найбільш характерний опис, тому що він фактично є концентрованою психоаналітичною характеристикою героя: «О чем бы разговор ни был, он всегда умел поддержать его: шла ли речь о лошадином заводе, он говорил и о лошадином заводе; говорили ли о хороших собаках, и здесь он сообщал очень дельные замечания; трактовали ли касательно следствия, произведенного казенною палатою, — он показал, что ему небезызвестны и судейские проделки; было ли рассуждение о бильярдной игре — и в бильярдной игре не давал он промаха; говорили ли о добродетели, и о добродетели рассуждал он очень хорошо, даже со слезами на глазах; об выделке горячего вина, и в горячем вине знал он прок; о таможенных надсмотрщиках и чиновниках, и о них он судил так, как будто бы сам был и чиновником и надсмотрщиком. Но замечательно, что он все это умел облекать какою-то степенностью, умел хорошо держать себя. Говорил ни громко, ни тихо, а совершенно так, как следует. Словом, куда ни повороти, был очень порядочный человек. Все чиновники были довольны приездом нового лица. Губернатор об нем изъяснился, что он благонамеренный человек; прокурор — что он дельный человек; жандармский полковник говорил, что он ученый человек; председатель палаты — что он знающий и почтенный человек; полицеймейстер — что он почтенный и любезный человек; жена полицеймейстера — что он любезнейший и обходительнейший человек. Даже сам Собакевич, который редко отзывался о ком-нибудь с хорошей стороны, приехавши довольно поздно из города и уже совершенно раздевшись и легши на кровать возле художавой жены своей, сказал ей: “Я, душенька, был у губернатора на вечере, и у полицеймейстера обедал, и познакомился с коллежским советником Павлом Ивановичем Чичиковым: преприятный человек!”» [6, с. 18].

Ось як коментує цю особливість образу Чікікова Ю. В. Манн. «В популярной телепередаче “Что? где? когда?” знатокам был задан вопрос: какой музыкальный инструмент ведёт партию Чичикова в опере Родиона Щедрина “Мёртвые души” (написана в 1977 году <...>)? Тему Собакевича ведёт контрабас, Манилова — флейта... А что же Павел Иванович Чичиков, главный герой поэмы, самый сложный из всех её характеров? У Чичикова... нет своего инструмента! Оказывается, его музыкальный образ

¹⁴ У чернетках невідправленої відповіді на лист Белінського Гоголь писав: «Тысячи церквей и монастырей, покрывающих <Русскую землю>. Они строятся [не дарами] богатых, но бедны <ми> лептами неимущих, тем самым народом <...>, который делится последней копейкой с бедным и Богом» [13, с. 401]. Біографію Павла Івановича викладено в останній, 11-й главі першого тому. Здавалося б, це нелогічно, але не будемо забувати, що перший том, за задумом автора, був лише початком тритомного проекту.

создаётся с помощью инструментов, сопровождающих партии других персонажей, с которыми встречается главный герой.

Не правда ли, странно — такой яркий, запоминающийся характер, а должен обходиться “чужими” инструментами... Между тем всё это соответствует тексту поэмы. С помощью подобного музыкального решения композитору удалось передать, может быть, главную особенность гоголевского персонажа — его подвижность, вечную изменяемость, поразительную способность принаравливаться к людям и обстоятельствам» [20].

Чікіков — ритор, людина в масці «порядочности», «благонамеренности», «дельности», в масці «преприятной», але намір і справа, які нею прикрито, іменуються кримінальним злочиним. Він маніпулятор, і його красномовство — порожнеча, заняття диявола. Він позбавляє вимовлені ним слова властивих їм значень. Його ж власні резони та цілі не промовляються. Павло Іванович ставиться до людей як до об'єктів, засобів для досягнення приховуваної мети — злочинного збагачення, досягнення за всяку ціну мільйона, комфорту, достатку, влади тощо.

«Все мною описанное замечательно только в психологическом значении» [8, с. 427], — писав Гоголь у 1846 році¹⁵. «Мертві душі» — документальне глибинне¹⁶, психоаналітичне дослідження російського життя другої чверті XIX століття. Так, образи гоголівської поеми виглядають дивними, навіть фантазмагоричними. Але чи не однаково, в якій формі нам сказано істину? Якщо дивитися з цієї позиції, то автор описує не Чікікова, Манілова, Плюшкина та ін., але абсолютно реальну енергію мертвого духу. Герої персоніфікують її, вони є літературними, але не вигаданими: це типи-характери, узяті з життя як його ментальний і соціальний концентрат. Власне, Гоголь випереджає в героєві «Мертвих душ» відкриття Ф. М. Достоевським психологічного типу «человека настоящего русского большинства», нової, передової людини, для якої «нет ничего святого».

Формулювання раціональних сенсів гоголівського відкриття лежить у площині пояснення вчинків «хозяина, приобретателя», чиновника «середньої руки» як типу, який є двійником більшості чиновників і поміщиків, що населяють поему. Чікіков не вміє робити нічого, окрім як підроблювати юридичні папери, красти на митниці, в комісії з будівництва (гроші на зведення храму), під час здійсненні позико-заставних операцій (у сиріт і вдів в опікунській раді), у приватних осіб, робити кар'єру за допомогою хабарів, залучати до своїх афер інших, маніпулювати ними, прикриваючись маскою доброзичливості і співчуття. *Діяльність типового чиновника є не тільки абсолютно не творчою, вона злочинна — є кримінальною діяльністю.*

Невдача зі спробою воскресіння Чікікова свідчить про те, що енергія саморуйнування стає із зазначеного періоду не просто типовою, а мало не всепоглинаючою.

Описана Гоголем психологія є ледве прикритою некрофілією і приховує в собі неминучість швидкого видимого її прояву. Тому має рацію автор, коли сприймає свій час як «тяжелую годину всемирного землетрясения, когда всё помутилось от страха за будущее» [8, с. 278]. Має рацію він і в наступних пророчих рядках: «И непонятной тоской уже загорелась земля; черствей и черствей становится жизнь; все мельчает и мелеет, и возрастает только в виду всех один исполинский образ скуки, достигая с каждым днем неизмеримейшего роста. Все глухо, могила повсюду. Боже! Пусто и

15 Тургенев: «Лица Гоголя стоят, как говорится, на своих ногах как живые... если есть между ними и творцом их необходимая духовная связь, то сущность этой связи остается для нас тайной, разрешение которой подпадает уже не критике, а психологии» [21, с. 369]

16 Проблему «глибинного аналізу» полемічно заявлено автором у його словах, звернених до читача: «Вы боитесь глубоко устремленного взора, вы страшитесь сами устремить на что-нибудь глубокий взор, вы любите скользнуть по всему недумаящими глазами» [6, с. 245]. Проблему «глибинного аналізу» полемічно заявлено автором у його словах, звернених до читача: «Вы боитесь глубоко устремленного взора, вы страшитесь сами устремить на что-нибудь глубокий взор, вы любите скользнуть по всему недумаящими глазами» [6, с. 245].

страшно становится в Твоем мире!» [8, с. 416]. «Уже давно хочет народиться антихрист <...> Он уже и теперь нарождается, но только некоторая часть его порывается показаться в мир. Он избирает для себя жилищем самого человека и показывается в тех людях, от которых уже, кажется, при самом рождении отшатнулся ангел и они заклеены страшной ненавистью к людям <...> Бесчисленны будут жертвы этого адского духа, живущего невидимо без образа на земле», — передбачав прийдешнє письменник у «Портреті» вустами свого двійника, художника [5, с. 443—444].

Психодіагностика Гоголя є бездоганною. Його правоту підтвердила історія. Письменник не дарма боявся майбутнього, мертвий дух, що народжувався, готував «всесвітній землетрус» для імперії, він повинен був поглинути, знищити її. Та ж само доля ще при витоках була уготована *антисвіту*, державі-експерименту під назвою Радянський Союз, створений за законами того ж самого духу смерті.

Дійсно болюче питання, яке постає після спроб пошуків нової дороги, спроб, що тривають вже чверть століття: чи має заснована на началах некрофілії, розпаду і нелюбіві до людини і до життя сучасна Росія шанси на майбутнє?

Якщо врахувати, що сьогодні Чікіковська *антиенергія* шахрайства і крадіяства перемогла в новій Росії все і вся, то стає зрозумілим, що Гоголь — один з найбільших національних пророків. Його поема — знак і етап, нею позначено цивілізаційний злам у духовній історії нації: до Гоголя ми ще живі душі, після Гоголя — переважно мертві.

Гоголь описав типи ментальної реакції на всевладдя чину — бунт і еміграцію. Капітан Копійкін повстає супроти незаконної (у визначенні автора) чиновницької влади. У чорновому варіанті «Повісті про капітана Копійкіна» сюжет про бунтівника завершувався його втечею в Сполучені Штати.

У розділах другого тому поеми, що збереглися, тема бунту продовжується Гоголем як тема порятунку Російської землі від незаконного правління чиновників-хабарників. Генерал-губернатор символічного «сборного города» Тьфуславля звертається до них з промовою: «Знаю, что никакими средствами, никакими страхами, никакими наказаниями нельзя искоренить неправды, она слишком уже глубоко вкоренилась. Бесчестное дело брать взятки сделалось необходимостью и потребностью даже и для таких людей, которые и не рождены быть бесчестными. Знаю, что уже почти невозможно многим идти противу всеобщего теченья. Но я теперь должен, как в решительную и священную минуту, когда приходится спасать свое отечество, когда всякий гражданин несет всё и жертвует всем, я должен сделать клич хотя к тем, у которых еще есть в груди русское сердце и <которым> понятно сколько-нибудь слово *благородство*. Что тут говорить о том, кто более из нас виноват. <...> Дело в том, что пришло нам спасать нашу землю, что гибнет уже земля наша не от нашествия двадцати иноплемennых языков, а от нас самих» [7, с. 125—126]¹⁷.

Проте варто пам'ятати, що Гоголь застеріг читача від того, щоб указувати пальцем: «Смотри, смотри, вон Чичиков, Чичиков пошел!» Він мудро радив вдивитися в себе: «А кто из вас, полный христианского смиренья, не гласно, а в тишине, один, в минуты уединенных бесед с самим собой, углубит вовнутрь собственной души сей тяжелый запрос: “А нет ли и во мне какой-нибудь части Чичикова?”»

Саме ця теза вказує шлях до одужання.

Поетапне і системне дослідження післягоголівського «національного тексту» із застосуванням використаної в цій роботі методики містить у собі перспективу подальшого дослідження.

17 «дивное окончание <...> — речь генерал-губернатора, ничего подобного которой мы не читали еще на русском языке, даже у Гоголя» [22, с. 13]. Сьогоднішні читачі, незнайомі з цим текстом, часто відносять його до сучасної публіцистики.

Література:

1. Белый А. Мастерство Гоголя / А. Белый. — М., 1996.
2. Боцяновский Вл. Один из вещных символов у Гоголя / Вл. Боцяновский // Статьи по славянской филологии и русской словесности. — Л., 1928. — Т. СІ.
3. Вайскопф М. Сюжет Гоголя. Морфология. Идеология. Контекст / М. Вайскопф. — М., 1993.
4. Васильев В. Проблема власти в свете национального архетипа / ИВ. Васильев // Публичное управление: теория и практика : Сборник научных работ. — Вып. 3—4. — Харьков. — С. 18—25.
5. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: в 14 т. / Н. В. Гоголь. — М.; Л., 1937—1952. — Т. 3.
6. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: в 14 т. / Н. В. Гоголь. — Т. 6.
7. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: в 14 т. / Н. В. Гоголь. — Т. 7.
8. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: в 14 т. / Н. В. Гоголь. — Т. 8.
9. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: в 14 т. / Н. В. Гоголь. — Т. 10.
10. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: в 14 т. / Н. В. Гоголь. — Т. 11.
11. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: в 14 т. / Н. В. Гоголь. — Т. 12.
12. Гоголь Н. В. Полн. собр. соч.: в 14 т. / Н. В. Гоголь. — Т. 13.
13. Гоголь Н. В. Собр. соч.: в 9 т. / Н. В. Гоголь. — М., 1994. — Т. 9.: Письма.
14. Двинятин Ф. Н. Об одном возможном случае прототипического подтекста: персонажи Гоголя и литераторы / Ф. Н. Двинятин // Текст и комментарий : Круглый стол к 75-летию Вяч. Вс. Иванова. — М., 2006.
15. Демидова Т. Э. Происхождение и смысл одной цветовой метафоры в поэме Н. В. Гоголя (Гоголь и Айвазовский) / Т. Э. Демидова // Н. В. Гоголь и его литературное окружение : Восьмые Гоголевские чтения : сб. докл. Междунар. науч. конф. (г. Москва 1—4 апреля 2008 г.). — М., 2008.
16. Коржова Е. Ю. Психологическая реконструкция концепции личности Н. В. Гоголя / Е. Ю. Коржова // Интегративный подход к психологии человека и социальному взаимодействию людей : Материалы I Всероссийской научно-практической (заочной) конференции 15—17 января 2011 года. — СПб, 2011.
17. Кирсанова Р. М. Превращения фрака «наваринского дыму с пламенем» / Р. М. Кирсанова // Гоголь : Материалы и исследования. — М., 1995.
18. Кулиш П. А. Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем / П. А. Кулиш. — СПб., 2003. — Т. 2.
19. Манн Ю. В. Гоголевские мемуары Анненкова как эстетический документ / Ю. В. Манн // Проблемы изучения культурного наследия. — М., 1975.
20. Манн Ю. В. Неуловимый Чичиков [Электронный ресурс] / Ю. В. Манн. — Режим доступа : http://www.gogol.ru/gogol/stati/neulovimyi_chichikov.
21. Тургенев И. С. Полн. собр. соч. и писем : в 28 т. / И. С. Тургенев. — М.; Л., 1960—1968. — Т. 5.: Письма.
22. Чернышевский Н. Г. Очерки гоголевского периода русской литературы : Т. 3 / Н. Г. Чернышевский // Полн. собр. соч.: в 15 т. — М., 1947.
23. Чистов К. В. Русская народная утопия (генезис и функции социально-утопических легенд) / К. В. Чистов. — СПб, 2003.

Алла ГАВРИЛЮК

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: АРХЕТИПОВІ ЗАСАДИ

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство відчуває гостру потребу в застосуванні інноваційних практик формування національної ідентичності. Потребують корекції мовні, культурні, історичні й духовні засоби впливу на світосприйняття, світовідчуття та світоусвідомлення особистості українця як частини українського соціуму. Міжнародний досвід засвідчує, що серед суспільних індикаторів, які сприяють визначенню таких індивідуальних та колективних ознак, є туризм як галузь, що задовольняє потреби людей в оздоровленні, відпочинку, освіті й подорожах та значною мірою впливає на процес пізнання, освіченості, культури спілкування і як наслідок на націєтворчі процеси.

Відповідно до Закону України «Про туризм» подорожі, що здійснюються в межах території України її громадянами та особами, які постійно проживають на цій території, вважаються внутрішнім туризмом та належать до однієї з організаційних форм туризму, на противагу міжнародному [2].

В Україні упродовж попереднього десятиліття відбулося стрімке зростання кількості українських громадян, які бажають відпочивати саме за кордоном, бо відчутними є переваги туристичних послуг, що мають високий рівень конкурентоспроможності порівняно з українськими.

Тому й виникає потреба у пошуку нових векторів розвитку внутрішнього туризму, спрямованого на віднайдення, оновлення та повернення мотиваційних вподобань вітчизняного туриста саме до ментально-ціннісних архетипів українського соціуму, які є підґрунтям для формування національної ідентичності.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Становлення української державності наприкінці ХХ ст. зумовило активний дослідницький бум у сфері національної ідентичності [3]. Серед вітчизняних науковців над цією тематикою працювали Л. Губернський, В. Воронкова, Т. Воропай, В. Кремін, В. Крисаченко, М. Михальченко, Л. Нагорна, М. Пірен, М. Попович, А. Ручка, Г. Яворська та ін.

Поняття «ідентичність» є об'єктом досліджень у галузі психології, соціології, філософії та інших наук. З точки зору соціології, отождолення індивіда з тим чи іншим об'єктом, людиною чи групою, що відбувається на основі засвоєння властивих йому стандартів, цінностей, соціальних установок і ролей, називається ідентичністю.

Природничі науки розуміють під цим поняттям уподібнення об'єктів пізнання на основі фізичних параметрів (маси, форми тощо). Підтвердженням цього є латинський переклад слова «*identitcus*», що означає тотожність особи самій собі та виняткова однаковість з кимось або чимось. Також ідентичність розглядається як унікальність, справжність, належність.

Варто зазначити, що з цим поняттям тісно пов'язана дефініція «ідентифікація», що в перекладі з пізнюлатинської «*identificare*»

**ГАВРИЛЮК
Алла,**

кандидат наук державного управління,
старший викладач
кафедри міжнародного
туризму Київського
національного
університету культури
і мистецтв,
м. Київ, Україна.

Анотація: у статті
представлено
архетипові за-
сади активізації
внутрішнього туризму
в Україні на сучасному
етапі та показано
їх вплив на форму-
вання національної
ідентичності. Виокрем-
лено етнічний туризм
як інноваційний засіб
туристичної практики
та об'єднавчий чинник
української нації.

Ключові слова:
архетипи, внутрішній
туризм, національна
ідентичність, етнічний
туризм.

УДК 338. 481. 1 :
338. 485:39] (477)

**HAVRYLIUK
Alla.**

**IMPACT OF
DOMESTIC TOURISM
ON THE NATIONAL
IDENTITY OF
THE UKRAINIAN
SOCIETY:
ARCHETYPICAL
PRINCIPLES**

Annotation: *The article presents the archetypes of activation of the domestic tourism in Ukraine and demonstrates their influence on the formation of the national identity. The ethnic tourism as an innovative means of tourism practices and the unifying factor of the Ukrainian nation is separated.*

Keywords: *archetype, domestic tourism, national identity, ethnic tourism.*

означає ототожнення, уподібнення. Філософський енциклопедичний словник тлумачить це слово як дію, спрямовану на встановлення ідентичності.

Важливою для нашого дослідження є позиція американського політолога С. Гантінсона, який розглядає ідентичність як рису, притаманну як індивідам, так і групам [3, с. 36]. Дослідження англійця Е. Сміта, проведені в 90-х роках XX ст. у праці «Національна ідентичність», сприяли виокремленню типів колективної ідентичності, серед яких етнічна, релігійна, культурна, регіональна, геополітична, цивілізаційна. Науковець пропонує розглядати національну ідентичність як сукупність наступних ознак: приналежність індивіда до певної географічної території; спільні міфи, історична пам'ять та масова громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства; спільна економіка та можливість вільно пересуватися в межах національної території [12].

Соціологічна наукова думка особливо відчуває потребу у віднайденні нових форм прояву національної ідентичності, серед яких вітчизняним вченим Е. Афоніним виокремлюється її сучасний різновид — соціетальна ідентичність, вирішальну роль у формуванні якої відіграють нематеріальні культурні цінності, серед яких ментальність. У такий спосіб соціетальна ідентичність формує свій код культури [1].

Серед вітчизняних дослідників питання про роль внутрішнього туризму у формуванні національної ідентичності піднімає Ю. Столбова, що вказує на зародження нового наукового напрямку досліджень.

Визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо, виокремленням суті й особливостей національної ідентичності займалася значна кількість зарубіжних та вітчизняних науковців. Однак їх доробки у переважній більшості були присвячені визначенню загальнотеоретичних аспектів національної ідентичності, її специфіки, різновидів у контексті широкого спектра суспільних дисциплін.

Наукова цікавість до вивчення факторів впливу туризму як окремої сфери суспільного, економічного та культурного життя країни на процес формування національної ідентичності в сучасних умовах зростає. У період активного інформаційно-ідеологічного тиску з боку сусідніх держав на Україну, невизначеності стосовно подальшого цивілізаційного поступу — орієнтації на Схід чи Захід — різновекторності суспільної свідомості, важливим залишається обстоювання національних інтересів у різних сферах суспільної життєдіяльності, виховання та пропагування патріотизму, подолання чинників, які перешкоджають привертанню уваги вітчизняної спільноти до подорожей рідним краєм. Серед активних мандрівників Україною залишаються або національно-свідомі громадяни держави, або ті, хто не в змозі дозволити собі високовартісний відпочинок за кордоном. Лише у деякої частини українців цікавість до внутрішнього туризму оцінюється на рівні психологічного сприйняття встигнути побачити те, що збереглося у процесі історичного буття Української держави.

Зазначена проблематика є ключовою в нашому дослідженні. Його актуальність пов'язана із застосуванням етнічних архетипів українців для характеристики складових національної ідентичності через призму наявних вітчизняних туристичних ресурсів та можливостей ознайомлення з ними громадянами України та іноземними туристами.

Мета запропонованої статті полягає у виявленні факторів впливу внутрішнього туризму на процес формування національної ідентичності сучасного українського суспільства через повернення до етнічних джерел минулого, виокремлення та застосування ментальних архетипів українців.

Виклад основного матеріалу. Під національною ідентичністю зазвичай розуміють відчуття колективної приналежності до конкретної історичної спільноти, що проживає на певній території, її культури, традицій, звичаїв тощо. Національна ідентичність з поміж інших колективних ідентичностей є найбільш інтеграційною, бо чітко вписує індивіда в ту чи іншу соціальну спільноту. Національна ідентифікація як соціально-психологічний процес ототожнення індивіда зі своєю нацією постає особливою формою соціалізації людини.

Сприятливим середовищем для формування національної ідентичності є туризм, і не випадково, адже за своєю природою туризм — явище соціальне, оскільки існує завдяки діяльності людей у рамках цивілізованого розвитку суспільства, а туристичні подорожі є відбиттям величезної тимчасової міграції людей як у межах своєї країни, так і за кордоном.

Туризм як локальна соціальна практика на певному етапі історичного розвитку був «соціально винайдений» та застосовувався обмеженою соціальною спільнотою. Сьогодні туризм торкається всіх аспектів суспільного життя, докорінно впливаючи на соціум. Більшість громадян країн — лідерів туристичного світу орієнтують внутрішній ринок туристичних ресурсів як на вітчизняного споживача, так і на іноземного. Для таких держав туризм став об'єднавчим чинником, що згуртував націю. Туристична практика знає низку прикладів, коли запроваджувалась така національна стратегія розвитку держави, яка акумулювала зусилля державних інституцій, громадськості та професіоналів туристичного бізнесу. Доречно згадати Туреччину та запропоновану нею систему відпочинку «all inclusive», Іспанію з «сонячною комунікативною стратегією».

У всіх цих випадках та низці інших процес віднайдення національної ідентичності засобами туризму здійснюється через виокремлення унікальності та індивідуальності — природної, історико-культурної та етнографічної, в основу якої покладено національні історичні, духовні, ментальні архетипи. Безперечно, економічна складова забезпечує реалізацію національної стратегії розвитку туризму через матеріальні та фінансові ресурси. Законодавче регулювання пришвидшує впровадження національних проектів. Ідеологічно-просвітницька пропаганда з використанням різноманітних маркетингових комунікаційних засобів активізує цікавість до внутрішнього туризму.

Україна здавна є державою, яка приваблює погляди великої кількості іноземців. Влучну характеристику українським чоловікам як найрозумнішим, жінкам як найвродливішим, дітям як найвеселішим дав грецький історик Геродот, виокремивши їх серед тих народів, які він зустрічав під час своїх подорожей.

Починаючи з Х ст., в історичних хроніках дається характеристика українців як гостинної нації. Найдокладніші описи України доби Козацької держави збереглися у щоденнику Павла Алеппського, який подорожував Україною в 1654 і 1656 рр. разом з антіохійським патріархом Макарієм III.

Переконливим доказом цікавості до України є відомості, зафіксовані в «Описі України» французького військового інженера Гійома Боплана де Левасера (XVII ст.). Надзвичайно колоритно, емоційно й з цікавими подробицями мандрівники

описували побут, традиції, звичаї, духовні цінності українців. Такі само позитивні емоції відчувають іноземці, відвідуючи Україну й у наш час. Зберегли українці і дотепер гостинність, відкритість, шанобливість, релігійність, духовну красу особистості та інші ментальні риси, зафіксовані українською архетипікою.

Саме цим Україна приваблює іноземців як держава з неповторною природною красою, доброзичливими мешканцями, не беручу до уваги стан туристичної інфраструктури, якість наданих туристичних послуг та інші негативні чинники. Варто зазначити, що кількість туристів, які відвідали Україну з січня по квітень 2012 р., порівняно з аналогічним періодом 2011 р. збільшилася на 7—10 % [11]. Та чи можуть всі ці фактори підштовхнути українців до самопізнання вітчизняних туристичних атракцій?

Сьогодні український турист стоїть перед вибором: куди подорожувати; чи подорожувати Україною; чи подорожувати за кордоном; чи подорожувати взагалі? Щоб визначити соціально-психологічні чинники впливу на мотивацію подорожей, звернемось до статистики.

За результатами Всеукраїнського дослідження «Територіально-адміністративний устрій України», проведеного інститутом ім. Горшеніна в 2008 р., майже кожен четвертий українець вважає регіон, в якому він проживає, непривабливим для туристів. А з тих, хто думає інакше, 22 % найбільш цікавими для туристів вважають історичні особливості їхнього краю, 19 % думають, що таку цікавість можуть викликати природа і ландшафти, 14 % вказали на чистоту водойм, повітря і лісу, трохи більше 9 % відмітили важливість лікувальних вод, грязі тощо і стільки ж відмітили культові пам'ятки архітектури [5, с. 1].

Для більшості респондентів туризм — це не засіб самооцінки, скоріше — дороге задоволення пізнавальної цікавості, яке може собі дозволити лише заможна частина суспільства, не кажучи вже про бажання пізнавати історію, культуру та звичаї рідного краю, поглиблювати національно-патріотичне виховання, набувати власного комунікативного досвіду.

Внутрішній туризм — це ще й проблема, яка стосується ментального вибору українців: лише той, хто пишається своєю землею, хто впевнений, що вона має великий культурний і природний потенціал, прагне відпочивати на Батьківщині.

Цікавими також виявилися дані, представлені у 2012 р. на сайті «Рідна країна». Серед респондентів 29 % (437 голосів) вказали, що обирають саме такі місця подорожей Україною, які порадили їм друзі, бо довіряють їх думкам, смакам та враженням (ментальна риса українців); 26 % (397 голосів) люблять прокладати власні маршрути невідомими місцями, 24 % (358 голосів) відвідують лише добре відомі та популярні місця, наприклад переможців акції 7 чудес України. Прикро, що серед опитаних 12 % (188 голосів) не мають можливості мандрувати Батьківщиною, а якщо мандрують нею, то лише щоб відвідати родичів 9 % (137 голосів) [11].

Наведені показники засвідчують те, що більшістю українців туризм не сприймається як дії, спрямовані на формування та поглиблення національної ідентичності. Така стереотипізація закладена в ментальному діапазоні душі українця, який звик бачити реальні речі.

Чи можливо в сучасному технологізованому, віртуальному світі змінити такі стереотипи? Думаємо, так, але з часом. Тільки-но громадяни України усвідомлять, що внутрішній туризм може покращити їх особисте життя, вплинути на виховання, освіченість і стан здоров'я, ситуація буде змінюватися.

Ураховуючи такі неоднозначності, що склалися в суспільстві, ватро змінити державницьку ідеологію пропагування ціннісних факторів впливу вітчизняного туризму на формування національної ідентичності українців, вибудовуючи її із застосуванням як власного, так і колективного соціального досвіду, в основі якого лежать

архетипові засади. Для цього необхідно посилити виховну, ідеологічну та рекламно-просвітницьку роботу серед широких верств населення всіма суспільними інституціями, які причетні до розвитку туризму в Україні.

У діяльності загальноосвітніх навчальних закладів необхідно підвищити престиж предметних дисциплін історико-географічного, християнсько-етнографічного й літературно-мистецького спрямування; активізувати роботу по створенню нових та діяльності існуючих шкільних гуртків туристично-спортивного, краєзнавчо-географічного й історико-етнографічного напрямів. Важливо залучити до цієї роботи не лише педагогів, а й професіоналів-практиків, зацікавлених громадян — знавців історії, традицій та звичаїв українців.

Сучасне інформаційне суспільство наскрізь пронизано різноманітними та багато-векторними системами створення, зберігання та передачі інформації, у тому числі й туристичного спрямування. Однак серед її широкого спектра бракує саме оперативної, доступної, достовірної, якісної та актуальної інформації по всіх комунікативних каналах про можливості національного туристичного продукту. А звідси, не без підстав, занижено цікавість до подорожей Україною.

Серед мотиваційних чинників, що впливають на вибір українським туристом подорожей Батьківщиною, — наявність символічної бази українських туристичних ресурсів, які сприяли б розпізнаванню ним вітчизняних туристичних атракцій через бренди адміністративно-територіальних одиниць України. Туризм у цьому сенсі є засобом єднання української нації як у світоглядному, так і в просторовому вимірах.

Студентами Інституту готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв напряму підготовки «Туризм» (далі — ІГР та ТБ КНУКіМ) у рамках дисципліни «Реклама та PR-технології в туризмі» розпочато роботу над створенням нових та систематизацією існуючих туристичних брендів населених пунктів України. За її результатами можна зробити висновок про те, що маркетингова туристична стратегія держави вибудовується хаотично, без належної державної підтримки, чіткої методологічної бази та без державницького інтересу з боку Міністерства інфраструктури України, Державного агентства України з туризму та курортів й інших органів влади.

Великої популярності серед громадян України набуває етнічний туризм. Цікавість до нього є природною. З року в рік зростає кількість різноманітних етнозаходів. Умовно їх можна об'єднати за такими напрямками: релігійно-обрядові, етнографічно-мистецькі, гастрономічні, історико-культурні, екологічно-рекреаційні, стилістично-дизайнерські та ін.

Проведення етнофестивалів в Україні є доказом попиту на них у суспільстві, що сприяє відтворенню глибинних засад української самобутньої ідентичності, повернення, спрямування та охоплення нею широких верств українського суспільства, світового українства та міжнародної туристичної спільноти.

Здійснений аналіз наявної інформаційної бази етнофестивалів викликав необхідність систематизувати її в унікальну форму — «Календар подієвого етнотуризму», який на цей час перебуває на етапі активної розробки з метою висвітлення та презентації його у 2013 р. на сайті кафедри міжнародного туризму ІГР та ТБ КНУКіМ як унікальний національний сувенірний бренд та інформаційний навігатор у етнотуристичних подіях.

Варто зауважити, що етнічний туризм цілком може вважатися і різновидом соціального туризму, адже до етнозаходів долучаються широкі верстви місцевого населення з різними соціальними статусами, жителі сусідніх регіонів та іноземні туристи. Тому на державному рівні необхідно розробити та запровадити соціальні проекти їх популяризації, поклавши в основу місцеву ентоспецифіку як базовий чинник її реалізації.

Разом з тим, варто зазначити, що суспільну цікавість українців до відпочинку в Україні необхідно формувати та поглиблювати на засадах патріотизму та гармонійного розвитку особистості. Приблизно однаковими у цьому аспекті виявилися результати пілотного (розвідувального) дослідження, проведеного серед студентів харківських вузів 1—5 курсів та студентів 3—4 курсів ІГР та ТР КНУКіМ, які подорожували Україною. 77,9 % відсотків опитаних керувалися бажанням дізнатися про вітчизняний туристичний регіон, його історичні традиції та звичаї саме через патріотичні мотиви, власний досвід контакту з місцевими населенням, можливість отримати нові знання та враження [9; 13].

Культурний та соціально-економічний вплив етнічного туризму на розвиток країни вимагає глибокого наукового вивчення цього виду туризму як унікального, перспективного та прибуткового. З цієї метою започатковується його дослідження у середовищі вітчизняних наукових шкіл і вищих навчальних закладів.

У Львівському інституті економіки і туризму у 2011 р. розпочато роботу щодо створення Всеукраїнського дослідницького інформаційно-методичного центру розвитку етнічного туризму та започатковано проведення щорічної науково-практичної конференції «Розвиток українського етнотуризму: проблеми та перспективи». Ґрунтовна пошукова робота науковців, фахівців туристичного бізнесу та представників місцевих органів влади демонструють підвищену цікавість у суспільстві до української туристичної етноспецифіки як інноваційної практики у вітчизняному туризмі.

Етнічний туризм є рушієм соціально-культурного й економічного розвитку як окремого регіону, так і держави в цілому. Через популяризацію засобами внутрішнього туризму народних звичаїв і традицій серед сучасників формується пізнавальна цікавість до духовно-культурної спадщини, етнографічних та етнічних традицій виховання. Етнотуризм сприяє вирішенню соціально-економічних проблем регіону, стимулює розвиток туристичної інфраструктури, створює умови для розширення зайнятості населення у сфері обслуговування тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Роль внутрішнього туризму як окремого сегменту українського національного туристичного продукту на сучасному етапі має велике суспільне значення.

Насамперед, державна ідеологія розвитку внутрішнього туризму повинна вибудовуватись на засадах віднайдення, повернення та збереження унікальності національної етноспецифіки України серед туристично розвинених держав як конкурентоздатна ознака її привабливості.

Внутрішній туризм має об'єднати вітчизняних та закордонних українців у прагненні подорожувати Україною. Для цього повинні бути створені всі передумови, які стимулювали б розвиток різновидів етнотуризму як інноваційного засобу туристичної практики, у тому числі й ностальгійного (в'їзного) та формували гідне їх пропагування та представлення всіма комунікаційними каналами.

Ураховуючи ці фактори, етнічний туризм повинен стати пріоритетним напрямом розвитку державних програм розвитку туризму. Потребує законодавчого врегулювання понятійний апарат етнотуризму та його класифікація. Реалізація поставлених завдань сприятиме консолідації українського суспільства, активізації публічно-приватного партнерства у туризмі та визначатиме їх подальші наукові розвідки.

Література:

1. Афонін Е. А. Соціетальний чинник політичної модернізації [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін, А. Ю. Мартинов // Український соціум. — 2008. — № 3. — С. 110—123. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2008_3/110-123.pdf.

2. Про туризм : Закон України : від 15 верес. 1995 р., №324/95-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.

3. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації / М. А. Козловець ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — 557 с.

4. Культура. Ідеологія. Особистість : методолого-світоглядний аналіз / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка та ін. — 2-е вид. — К.: Знання України, 2005. — 577 с.

5. Миколук О. Туризм як спосіб самооцінки / О. Миколук // День. — 24 черв. 2008. — С. 1—2.

6. Набруско В. І. Національна ідентичність, моральні обереги, досконалість технології — цивілізаційний поступ України / В. І. Набруско. — Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. — 20 с.

7. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. — НАНУ, Ін-т політ. та націонал. досліджень. — К., 2002. — 271 с.

8. Пірен М. Етнопсихологія : підручник / М. І. Пірен. — К.: Ун-т «Україна», 2011. — 526 с.

9. Результати експертного соціологічного опитування на тему: «Сувенірний брендинг подієвого етнотуризму».

10. Розвиток українського етнотуризму: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. [Електронний ресурс]. — Львів. — 25—26 квіт. 2012. — Режим доступу : <http://www.liet.lviv.ua/redakce/index.php?xuser=&lanG=uk&slozka=75&clanek=1048>.

11. Рідна країна : Світоглядний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ridna.ua>.

12. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт ; пер з англ. Петра Тарашука. — К.: Основи, 1994. — 224 с.

13. Столбова Ю. В. Роль внутрішнього туризму у формуванні національної ідентичності [Електронний ресурс] / Ю. В. Столбова // Український соціум. — 2010. — № 3. — С. 72—77. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/usoc/2010_3/72-79_3'10.pdf.

ГЛЕБА

Віктор,
заступник головного
архітектора Київської
області, магістр дер-
жавного управління,
м. Київ, Україна.

Анотація: розгляда-
ються нові підходи
до формування
просторово-часової
концепції розвитку
міських поселень і
визначення плану-
вальних архетипів
територіальної одиниці
в структурі мережових
зв'язків містобудівної
системи. Аналізуються
відмінності і спільні
риски управлінських
процесів, які формували
місто у минулому, а
також досліджуються
сучасні тенденції
просторового моде-
лювання територій
на базі новітніх
картографічних цифро-
вих технологій.

Ключові слова:
архетипи плануван-
ня, містобудування,
державне управління
містобудуванням,
гетеротипії,
територіальний
розвиток, просторове
моделювання.

УДК 711. 4 : 352

Віктор ГЛЕБА

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПЛАНУВАЛЬНИХ АРХЕТИПІВ МІСТА І СТАНОВЛЕННЯ ГЕТЕРОТИПІЙ МІСТОБУДУВАННЯ

Порушення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Соціокуль-турні зміни, властиві суспільним трансформаціям кінця XX — початку XXI ст., поставили під сумнів фундаментальні установки часу модерна і разом з цим актуалізували пошук постулатів місто-будівної науки, що стосуються сучасності, змусили по-новому по-глянути на концепти «інших просторів», місце і роль громадської думки у визначенні векторів розвитку міста.

Стрімкий розвиток міст породжує бурхливі дебати з проблем урбаністики, у сфері державного регулювання, в галузі архітек-тури і планування розвитку територій. Проблеми, що виникли, стимулюють необхідність розробки нових методів державного ре-гулювання процесами планування територій у містах, нових про-грам моніторингу і реєстрації соціально-економічних процесів, а також актуалізованої містобудівної документації розвитку громад-ських просторів і транспорту.

Певні зрушення відбуваються і в стереотипах мислення архітек-торів, управлінців та економістів, які хоча і продовжують вважати місто штучним місцем «існування людини в просторі архітектур-но-інженерної інфраструктури», але вже відмовляються від тради-ційного погляду на містобудування як ідеальну модель (утопію) соціально-функціонального розселення на розділених територіях (місця роботи, житла, відпочинку, розваги).

Історичний підхід у дослідженні проблем містобудування був «великою нав'язливою ідеєю XIX ст. », коли теми часу і накопи-чення колишнього досвіду були ключовими для осмислення при-чин і прогнозів розвитку міста, тому сучасну епоху слід аналізува-ти скоріше з позицій місця розташування об'єктів. Саме питання поселенської системи (яка є базисом теорії містобудування) Мі-шель Фуко підіймає у новому контексті інших підходів до просто-ру: «... проблема перебування людей — не просто питання про те, щоб дізнатися, чи вистачить для людини місця в світі, проблема, яка зрештою є дуже важливою, це проблема того, як дізнатися, які типи накопичення, циркуляції, локації, класифікації людських елементів слід зберігати насамперед, щоб досягти тієї або іншої мети» [11, с. 193].

За теорією Фуко, система розселення (місцезнаходження) лю-дей регулюється владою, і її можна описати завдяки введенню поняття «Іншого місця» — гетеротипії (від грецьких слів «гете-рос» — інший і «топос» — місце), яке, на думку автора, дозволить прогнозувати дії влади з розвитку заселених територій.

Усі сучасні спроби ефективно управляти соціально-економіч-ним розвитком міст в Україні зазнають фіаско — міські поселення розвиваються як самоврядні, безсистемні і некеровані утворення.

GLEBA
Victor

**TRANSFORMATION
OF URBAN
PLANNING
ARCHETYPES AND
THE FORMATION
OF HETEROTOPIES
OF CITY'S
DEVELOPMENT**

Annotation: *New approaches to the formulation of the space-time concept of the development of urban settlements and definition of planning archetypes of a territorial unit in the structure of urban networking system are considered. The differences and common features of the managerial processes, which shaped the city in the past, and the current trends in the spatial modeling of territories on the basis of the latest digital mapping technologies are analyzed.*

Keywords: *archetypes of planning, urban building, public administration, heterotopies, regional development, spatial modeling.*

Сама структура управлінських стосунків є «іншим простором» — простором гетеротипії — по відношенню до науки «державного управління», яка сама по собі є «утопією», — ідеальна модель того, яким має бути система влади.

Програмування соціально-економічних і гуманітарних стосунків в Україні, що відбувається на основі механізмів бюджетних витрат і монетарної політики держави, практично здійснюється за старим галузевим принципом, без прив'язки до місця розташування об'єктів містобудування, без урахування нових чинників впливу на об'єкт регулювання, а саме — «особистих зв'язків із керівництвом», «непрогнозованих випадковостей», «рефлексії ситуативних змін» тощо.

Причина відставання держави і чиновництва України від усвідомлення нового змісту процесів містобудування — корупція в управлінні державою. Важелі «інших стосунків» у просторі адміністративно-територіальних одиниць багато в чому орієнтуються на вузькі (корпоративні) інтереси і не можуть бути подолані лише політичними закличками або суперечливими законами. На думку автора статті, необхідно докорінно змінити підходи і принципи державного управління процесами містобудування, перенести їх в «інший простір» — цифрову систему електронного управління на основі геоінформаційних технологій моделювання.

Актуальність дослідження. Суспільно-трансформаційні процеси безпосередньо стосуються життєдіяльності міст, радикально змінюючи межі публічної і приватної сфер й актуалізуючи нові психосоціальні засади сучасних соціально-економічних і культурно-побутових зв'язків, вже «не вписуються» у формати колишніх «соціально-матеріальних» установок містобудівної науки і практики.

Намагаючись звести в єдину модель планування якісні і кількісні параметри міських процесів, що відбуваються одночасно, муніципалітети (керівники міста) шукають нові підходи, інструменти і візуальні образи міста в «інших просторах», у т. ч. в просторі соціокультурного проекту. У дискурсі вітчизняної містобудівної науки дедалі актуальнішим стає питання взаємодії графічного і текстовального, створених уявою людей образів запланованого розвитку заселених територій — «утопій ідеального міста» (М. Вебер) та їх впливу на реальний світ, що протистоїть ідеальним образам.

На відміну від «утопій», які є просторами уявних вербальних і невербальних думкоформ прогнозованого майбутнього, «гетеротипії» — це цілком матеріальні місця поселення для життєдіяльності і взаємодій людей, в яких вони реалізують свої трудові, поселенські і культурно-побутові потреби. Не випадково поняття «гетеротипія» ототожнюється сьогодні з концептом «третього простору», який і робить можливим опис змін сучасного простору міста, який не піддається осмисленню засобами теоретичної мови.

Предметом нашого дослідження є гетеротипії територій, що мають координатну прив'язку в географічному просторі, і чинники впливу на розвиток суспільно-владних стосунків (мінливість

географічного середовища, ускладнення функціональних аспектів об'єктів архітектури і неорганізованість населення на певній території). Елементи архітектурного середовища (будівля, квартал, вулиця, майдан) і домінування одних планувальних принципів (архетипів) над іншими визначає тип містобудівних систем, що дозволяє класифікувати процеси планування соціально-економічного розвитку територій, визначаючи управлінський апарат органів державної влади і місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких почато вирішення цієї проблеми. Указаній проблематиці приділяли увагу такі учені, як Е. Афонін, В. Ауреллі, О. Бандурка, М. Бойер, Ф. Бродель, Е. Грушко, К. Курокава, Р. Колхаас, Б. Латур, Е. Мамчур, А. Мартинов, Б. Мау, Д. Николаєнко, В. Тимохін, Дж. Форрестер та інші. Серед вітчизняних дослідників містобудівної діяльності не вироблено єдиної концепції застосування і термінологічного тлумачення поняття «гетеротипія», тому автор визначає формулювання статті на основі праць Мішеля Фуко, який уперше застосував цей термін для визначення інших просторів міського розвитку.

Виклад основного матеріалу. Міські поселення консолідують найбільш очевидні показники системи владних стосунків у державі. Стіни, площі і вулиці призначені не тільки для соціально-економічної системи функціонування міста, підтримки суспільних стосунків громадян, вони також формують простір для розміщення могутнього державного апарату управління — влади. З цієї причини акцент дослідження був зроблений не на місті в цілому, а на архетипах планування територій, заселених людьми, в контексті системи владних стосунків і містобудівних зв'язків (далі — планувальні архетипи).

Категорія архетипу, яка фігурує в дослідженні, буде відмінною від тієї, яку визначив Карл Гюстав Юнг як природжену структуру поведінки. Архетипом виступає форма, яку Мішель Фуко інтерпретував як модель певного різновиду спостереження, за допомогою якої можна визначити парадигму просторового управління.

На думку професора В. А. Тимохіна, територіальна організація міста формується адміністративними методами і базується на аналітичних дослідженнях соціально-економічних зв'язків (у межах історичного часу) і соціокультурних тенденціях. Для нівеляції управлінського дисбалансу в процесах планування розвитку територій необхідно врахувати архетип мислення містобудівників, який впливає (в сукупності з іншими чинниками) на долю міст, країн і всього людства через створення ментального образу зовнішнього середовища діяльності людини [9].

Тенденція до відтворення й оновлення візрів просторово-часових схем організації містобудівного й архітектурного простору властива багатьом сучасним теоріям розвитку. Серед них: теорія народонаселення К. Доксіадіса, формування мережі «центральных місць» В. Крісталера, «параболи» М. Ладовського і «лінійно-смугового міста» В. Мілюгіна, теорія архітектурного симбіозу К. Курокави та ін. У сучасній містобудівній теорії важливе місце посідає концепція Дж. Форрестера, в якій розглядаються закономірності динаміки розвитку американських міст. У результаті дослідження реальних міст і кібернетичної моделі їх розвитку був виявлений 250-річний цикл, коли коливання показників, що характеризують освоєння території, поведінку населення, стан житла і виробництва здійснюють повний кругообіг [12].

Серед прибічників циклічного підходу до розвитку містобудівних систем в історичному часі існує думка, що кругообіг і синхронічність гармонійно обмежують протилежні тенденції різних містобудівних культур, проявляючи інваріантність процесів генезису. Як наслідок — виникає універсальний світ розвитку

просторово-часових ідей, що послідовно переживає етапи реалізації консервативної, редукціоністської і перспективистської методологій розгортання містобудівної діяльності в історичному часі [7].

Сучасна теорія еволюції містобудівних систем В. А. Тимохіна пов'язує планувальні архетипи управління територіями з формаціями і перебігом архітектурно-художньої творчості. Наприклад, співвідношення жанрів і стилів у мистецтві і світоглядних концепцій адміністративно-територіального устрою (владі) ілюструє форму соціально-економічних моделей розвитку міст [9].

Коливання ціннісних орієнтирів та управлінських моделей щодо людини, суспільства і держави впливало на архетипи планування міст із послідовним домінуванням майданів і вулиць, кварталів і будинків. Наприклад, модель давньогрецьких полісів сформувала планувальний архетип міст із ринковим майданом у центрі міста й адміністративними функціями прилеглих до нього будівель. Але при цьому мілітаризована давньоримська система державного управління, заснована на територіальному принципі взаємодії суспільства і правлячої верхівки, зумовила появу регулярного планування вулиць і кварталів із домінуванням головної вулиці міста (а не головного майдану), яка формувала основну вісь композиції. Перехрестя головних вулиць із другорядними вулицями створювали точки (каркас) соціально-економічних зв'язків міста.

В епоху занепаду цивілізації (так званого Середньовіччя) простір мислився як місце з чіткою межею між порядком і безладдям — місто було замкнутим простором, в якому зберігалося знання і все те, що вважалося істинним. Слід урахувати, що у ті часи у середньовічних містах не було справжніх вулиць і громадського простору, це скоріше були проміжки між групами будівель, що мали управлінську функцію і що належали певному цеху майстрів.

Епоха Ренесансу, зокрема розвиток науки про перспективу в XV столітті, породила новий планувальний архетип міста, який базувався на реформації простору цехових кварталів, згідно з універсальними й абстрактними принципами планувальної організації. На нашу думку, еволюція планувальних архетипів пов'язана саме з історією картографії і розвитком математики. Леонардо да Вінчі, Альберті і Брунеллескі розробили систему картографування простору шляхом створення сітки вертикальних і горизонтальних осьових ліній меридіанів і паралелей із набором координат у вигляді таблиці, перетворивши просторову реальність на математичну абстракцію. Ортогональний план міста, створений таким чином, став ідеєю того, як геометричними методами вимірювалося і контролювалося сприйняття міського простору і ландшафту. Координатний план міста інстальював решітку «влади — знання» через абстрактні схеми управління простором.

Публічний простір лінійної вулиці ідеальної форми забезпечив владі доступ і контроль над приватною власністю, розташованою вздовж цієї вулиці. Ідеальна лінійна геометрія вулиць, що прийшла на зміну середньовічному скупченню будинків, була покликана організувати одним просторовим жестом не лише відповідний простір для циркуляції, але також і чітко визначений взаємозв'язок між громадським і приватним простором [13].

Усвідомлення міського простору як системи просторих вулиць і як засобу влади призвело до виникнення конкретного планувального архетипу — осьової вулиці, найрадикальнішим прикладом якої можна вважати «Via Giulia», запроектовану Донато Браманте. Сягаючи майже 1000 метрів завдовжки, вона є безпосереднім продуктом культури перспективи та її застосування до відтворення реальності. Ця вулиця перетинала міську тканину кварталів паралельно ріці Тибр і була, передусім,

стратегічною ланкою, що з'єднує два важливі елементи середньовічного Риму XV століття, — «Ponte Sisto» і комерційне ядро міста, населене класом банкірів, який на той час починав активно розвиватися [13].

Еволюція міського архетипу залежить не лише від функцій, але і від політичних інструментів найбільш властивих місту умов, таких як циркуляція стосунків між громадським і приватним простором, економічний режим та організація виробництва. Міський простір можна розглядати як структуру, скомпоновану з відстаней, порожнин і повторень тих самих архітектурних елементів. Зі зміною політичних режимів і системи управління змінюється і планувальний архетип міста — змінюється домінування одного елементу міського простору над іншим [13].

Новий етап планувальних стосунків влади і міста, що настав за «італійським» історичним циклом розвитку Європи, пов'язується з новою концепцією управління «Raison d'etat» (державних справ), яка була характерною для Франції наприкінці XVI століття. Він призвів до появи «типової» архітектури. Прагматична монархія Генріха IV для подолання екстремістських релігійних конфліктів відтворила «еллінський тип» майдану, який був порожнім простором, вирізаним у тканині міста. Показовим просторовим архетипом міста став Королівський майдан «Place Royale», пізніше відомий як майдан Вогезів у Парижі. Його гранична регулярність, відсутність визначних монументальних рис, відчуття спокою, викликане нескінченним склінням і повторенням кількох декоративних елементів, утілювали політичне бажання подолати будь-яку особливу символічну ідентичність. Формальну «типовість» цього майдану, акцент на просторі, а не на монументальності архітектури можна розглядати як передчуття політичних методів управління містом, в яких влада вже не ідентифікується в символічній і пластичній постаті монарха, а поширюється на все соціальне тіло міста [13].

У зв'язку з цим цікаво відзначити, що хоча майдан і був призначений для королівських зібрань і маніфестацій, його планування було обумовлене бажанням одержувати прибуток від оренди приміщень на верхніх поверхах і комерційної діяльності майстерень на перших поверхах. Планування територій в епоху Просвіти передбачало економічне управління містом у формі оренди землі за розміщення ремісничих майстерень і житлових будинків. Таким чином, економічні основи існування міста стають джерелом архітектурної граматики майдану.

Після Галілея локалізація місць розташування речей (або діяльності в містах) змінюється із протяжністю розвитку в просторі — центр уваги суспільства переміщується до поняття часу, а правильніше — до його продовження в просторі. Це був виклик для релігійної і політичної влади, які звикли контролювати істину, спираючись на замкнутий простір.

Тоді ж кардинально змінюється планувальна система розвитку міста та його елементів; ренесансні перетворення в державному управлінні, економічні і релігійні реформи відокремлюють простір померлих від простору тимчасово живих — поховання переносяться за межі міста, і кладовище стає найбільш яскравою його «гетеротипією» — іншим простором, в якому людина перебуває все рідше. Швидкоплинність життя в просторі між народженням і смертю за часів реформаторства змінилася новою формою «ренесансного» мислення, в якому життя не повинне нагадувати про смерть (кладовища були частиною середньовічного міського простору). Нині це «ново-ренесансне» мислення могутньо підтримується засобами масової інформації, особливо візуальними цифровими засобами комунікацій, які нав'язують людству ідею можливого тілесного безсмертя (принаймні, великої тривалості життя).

Відродження давньоримської системи (архетипики) планування міст в епоху Ренесансу, а також нові методи картографування простору на основі декартової системи координат дали могутній поштовх розвитку європейської цивілізації. До цих пір залишалися майже без змін методи геодезичного зображення території, виявлені геніями тієї епохи.

У наукових колах існує думка про те, що фундаментальна наука планування розвитку територій (державного управління) вичерпала себе, тому необхідно шукати нові архетипи (або трансформувати наявні) і методи систематизації (схематизації) простору в управлінні міським середовищем. Новітні цифрові технології в зображенні простору на основі координатно-просторової геоінформаційної системи дозволяють змінити свідомість людей в їх сприйнятті географічної реальності засобами «картографічних гетеротипів».

Саме зараз, на нашу думку, відбувається другий ренесанс просторового моделювання або, як стверджує професор Е. А. Афонін [1], — людство проходить чуттєвий або емоційний період «інволюційного» епохального циклу історії. Цей часовий проміжок виявляється в засвоєнні соцієтальних якостей епохи постмодерну відповідно до провідних чинників розвитку і відрізняється комп'ютеризацією мережевого простору і часу і спрощенням соціальної структури (повернення до традиційних форм ієрархії влади).

Нині продовжує стабілізуватися «закрите» суспільство під час тотальної експансії «відкритого» географічного, економічного і культурного простору, створюючи тим самим гетеротипи в містобудуванні. Тобто, еволюційні процеси в містобудуванні безпосередньо пов'язані з концепцією певних циклів історичного простору-часу в контексті планування містобудівних систем і владних стосунків суспільного розвитку. Визначення механізмів управління міським середовищем на сьогодні неможливе без глибоких досліджень соцієтальних процесів, що відбуваються в різних просторах культури і влади.

Планування міста як системи майданів і вулиць, що формують містобудівний каркас, вимагає не тільки поділу влади, але й ефективного делегування функцій і повноважень до місцевого рівня (самоврядування). Саме такий підхід до питань розвитку міста відображає «еволюційний» епохальний період, який характеризується розгортанням соціальних процесів у просторі, ускладненням соціальної структури й інноваційною активністю [1].

Ідея циклічності є характерною для багатьох теорій розвитку, у тому числі і соціологічної теорії Пітіріма Сорокіна, який досліджував повний цикл і відносний цикл суспільних явищ, спільні для всіх соціокультурних феноменів і такі, що повторюються в часі і просторі. Якщо для повного циклу кінцева фаза перетворюється на першу, і після цього цикл розпочинається наново, то у разі відносного циклу напрям процесу не збігається повністю із напрямом серії подібних процесів, що передують попередньому.

Ця ідея дозволяє пояснити наявність перерваних циклів в історії розвитку різних народів і цивілізацій. Кожна епоха в психологічному розвитку особистості складається із закономірно пов'язаних між собою двох періодів. Перший період — визначення завдань, мотивів, норм людської діяльності і розвиток емоційної сфери (піраміди людських потреб), другий період — визначення способів дій із предметами і формування операційно-технічних можливостей. Перехід від однієї епохи до наступної (від періоду до періоду) відбувається у разі виникнення невідповідності між операційно-технічними можливостями і завданнями (мотивами) діяльності, на основі яких вони сформувалися [5].

В інших дослідженнях основою для виявлення еволюції міст стали «... структурно-ритмічні, конструктивні збіги в „архетипах” архітектури різних традицій» [7, с. 138]. У цих спробах презентувати всю панораму еволюційного розвитку архітектури з позицій вічного і кругообігу відтворення архетипических схем просторової організації було виділено 11 періодів-циклів, кожен тривалістю від 500 до 1000 років, пов'язаних з еволюцією свідомості, що характеризуються акцентуванням того або іншого виду симетрії: дзеркальної, обертання, гвинтової, спіральної [6].

На протигагу «теорії прогресу, де немає ні підйомів, ні спадів...» Л. Гумільов зосереджував увагу на коливальному і пульсаційному характері розвитку, він спирався на уявлення про існування єдиного простору, в якому «... історичний час на відміну від фізичного (протяжного), біологічного і відносного (континууму) виявляє себе через насиченість подіями. Те, що ми називаємо „час”, є процесом зрівнювання енергетичних потенціалів, тобто різноманітністю» [4, с. 342].

Саме уявлення про єдиний простір-час, в якому співіснують історичні, фізичні, біологічні і відносні часи, дозволив дослідникові розглянути високий рівень динаміки етнокультурних систем і виявити, що «... весь цикл етогенезу займає від моменту оформлення етносоціальної системи до перетворення етносу на релікт близько 1200 років...» [4, с. 346].

На конструктивність виділення 480-річних кругообігів еволюційних перетворень акцентується увага в дослідженнях, що засновуються на 120-річних циклах розвитку окремих містобудівних епох і культур, запропонованих Е. Грушкою. Якщо уявляти весь історичний простір еволюції у вигляді окремих містобудівних епох на 120-річній шкалі їх відносно автономного, паралельного і взаємопов'язаного розвитку, то можна помітити наявність «еволюційних кроків» або «еволюційних сходинок» у кожній з цих культур [2].

Повертаючись до питання еволюції планувальних архетипів, звернемо увагу на те, чим ренесансний простір-карта відрізняється від сучасного простору-мережі, а сама мережева структура простору — від звичайного часу. Фуко говорить про те, що хотів би написати «... цілу історію різних просторів (яка в той же час була б історією різних видів влади), починаючи з великих геополітичних стратегій і закінчуючи дрібними тактиками й умовами розселення, історію архітектури установ, класної кімнати або лікарні... проходячи через способи господарсько-політичної диференціації» [11, с. 244].

Простір для Фуко — це привілейоване місце для розуміння того, яким чином діє влада. Простір не є чимось новим, він має певну історію, схрещену часом. У загальних рисах ця історія просторового розвитку (урбаністики) міста в середні віки може бути названа «просторовою локалізацією». Місто тоді було замкнутим простором, і саме Галілей своїми працями не тільки «відкрив сонячну систему», а і спровокував скандал тим, що відкрив безкінечний простір для розвитку місць розміщення речей, які самі по собі були точкою траєкторії руху. Стосунки між цими точками описуються функціональними зв'язками місць у вигляді мережевих структур, що формують певні системи інформаційного кодування [11].

Порівнюючи наш час із Середньовіччям, Фуко говорить, що сьогодення — це епоха простору, в якому домінує синхронність, коли близьке і далеке існують одночасно. Ми живемо в ту саму мить, вважає Фуко, коли світ відчуває себе мережею, яка зв'язує окремі точки системи в конфігурації «утопій», — функцій простору без конкретного географічного місця, або «гетеротипій» — місцеположень на одній географічній території, що має кілька синхронічних функціональних просторів фізичного світу і тимчасового відліку співіснування місцеположень речей [10].

Ураховуючи зростаючу цікавість до ідей синхронічного співіснування людини в єдності простору та часу, її природного і соціального оточення, колективного несвідомого й архетипів поведінки, з'явилася необхідність розглянути існування «планувальних архетипів», для того щоб уявити і сконструювати цей простір-час (усі тимчасово-історичні розділення) і зв'язки, замінити змістовними, позачасово-ієрархічними розділеннями і зв'язками.

У своїх дослідженнях психічної діяльності людини К. Юнг зробив висновок, що для повного розуміння природних процесів необхідно визнати на додаток до широко розповсюдженого принципу причиновості інший тип стосунків, які він назвав «синхронізацією» і визначив її з позицій акаузальних стосунків, які «... являють собою не просто збіг, а усвідомлені, повні значення зв'язки» [6, с. 69].

Пов'язуючи принцип синхронності з простором архетипів колективного несвідомого, Юнг характеризував цей єдиний тотальний простір як «... необмежену широчінь, нечувано невизначену, де немає внутрішнього і зовнішнього, верху і низу... це відкрита світу і рівна йому за широтою об'єктивність» [3].

Рушійними причинами тотальної взаємодії можна вважати експансивність поширення і періодичного зближення, спрощення, вдосконалення й ускладнення просторово-часової організації містобудівних систем. Ці процеси кругообігу ґрунтуються на домінуванні в ті або інші періоди стійких світоглядних архетипів поведінки містобудівників і городян, серед яких найбільший вплив на еволюційний розвиток здійснює поступова зміна чуттєвого, емоційного, інтелектуального та інтуїтивного характеру світосприйняття і життєдіяльності [9].

Ментальні конструкції вербальних образів і невербальні координати реального простору феномену міста характеризуються певним набором зовнішніх і внутрішніх чинників, втрачають каркас і перебувають у постійному русі. Різноманітність дефініцій, які формують наше уявлення про місто, мають специфічні «соціальні формули» і «візуальні картинки», що відрізняються від класичних «декартівсько-ньютонівських» підходів XX століття і базуються на принципах «іншого простору». Інакше кажучи, можливість природно впорядкованого розгортання невикористаних можливостей і потенціалів міста в майбутньому залежить від цінностей еволюційного розвитку суспільства — унікальності, утилітарності й універсальності співіснування і гармонійної взаємодії минулого, сьогодення і майбутнього в єдиному синхронізованому просторі-часі мережових структур міського середовища.

Трансформацію психічного сприйняття міста як соціально-економічного механізму або образу навколишнього матеріального простору пропонується збалансувати концептом просторової й управлінської «гетеротипії», яка втілює опозиційне зіставлення приватного і публічного простору, родинного (соціального) простору і культури корисного простору, дозвілля і простору праці, а також інших просторів, які і складають сьгодні систему людських відносин.

Аналізуючи існуючі дослідження архетипики планування територій і концепції «інших просторів» — гетеротипій міста — з погляду державного управління у сфері містобудування, вдалося виявити взаємозв'язки між історичними закономірностями розвитку міських поселень і трансформаційними процесами державного управління територіями.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Попри велику кількість теорій і фундаментальних досліджень історичної соціології, на сьогодні не вирішено питання досягнення ефективності взаємозв'язку між просторовими системами й інформаційними потоками сучасного міського способу життя.

Головне містобудівне завдання — прогнозування і планування процесів розвитку міста шляхом фіксації у картографічний спосіб (складання мережових атласів, кодування, координатної сітки, що відображає «ДНК території») соціально-економічних зв'язків, на жаль, не вирішується існуючими методами і способами просторового моделювання. Наприклад, генеральний план міста Києва як ідеальна модель, що народилася науковим пошуком архітекторів, економістів, соціологів тощо, дуже відрізняється від реальних взаємозв'язків системи «місто — держава — суспільство», оскільки не визначає в своїй моделі механізми управління містобудівною системою і інструменти ухвалення рішень. При цьому «гетеротипією міста» може бути опорний план його земельно-господарського устрою, в якому фігурують протилежні визначенням у генплані функціональні призначення земельних ділянок, реальні фізичні та юридичні особи-власники землі, картографічні матеріали землевпорядкувальної документації, що мають прив'язку до географічних властивостей території і системи координат УСК.

У цілому можна зробити висновок, що ментальність і уявлення суспільства тісно пов'язані зі спроможністю людей організовувати свій простір на різних рівнях знання й артикуляції влади, які були характерними для певного історичного періоду часу. Співвідношення простору й архітектурних об'єктів, на нашу думку, безпосередньо впливає на формування владних стосунків.

У періоди домінування окремих споруд архітектор, підкреслюючи їх монументальність, використовує простір як тло для свого об'єкту. Владні стосунки в цей період характеризуються концентрацією-переважанням монотеїстського управління (монархії, диктатури тощо). Зосередженість на об'єднанні споруд у комплекси (квартали), що зв'язують простір із функцією архітектурного об'єкту, відбиваються на прогресивному поділі влади (республіка).

Саме домінування того або іншого структурного елементу штучного середовища (вулиці, майдану, кварталу будинків, окремої споруди) в плануванні міста, а також різноманітність підходів до типології функціонального призначення земельних ділянок визначає планувальний архетип територій міських поселень і форму владних стосунків усередині містобудівної системи. Наприклад, окрема будівля забезпечує первинні потреби людини в цивілізованому існуванні, визначає переважно приватний характер стосунків. Квартал (як сукупність будівель) формує каркас соціальних функцій міста, забезпечуючи місцеве самоврядування, і ґрунтується на традиційних стосунках між людьми. Майдан (як простір в оточенні кварталів) є базисом громадських стосунків, забезпечуючи владні й організаційно-фінансові функції міста. Вулиця як лінійне об'єднання майданів забезпечує економічне зростання і високий рівень безпеки в місті, створює передумови ефективної взаємодії держави і місцевого (муніципального) самоврядування, формує містобудівну систему вищих ієрархічних зв'язків управління.

Поява лінійного перспективного зображення і розвиток математики остаточно змінили планувальний архетип середньовічного міста і дозволили управляти простором міських вулиць за допомогою містобудівної документації — графічних моделей «ідеального міста», які можна охарактеризувати як утопії. До цих пір теорія архітектури засновується на досягненнях епохи Відродження, при цьому ренесансний простір-карта трансформувалася в сучасний простір-мережу з потоками знання й історичним часом дисциплінарної влади.

Еволюція математики, квантова фізика і вивчення геному людини викликали необхідність нового погляду на реалії простору, тобто математична наука і технічний прогрес у цифрових технологіях істотно відірвалися від психологічно-емоційних

і культурологічних основ сучасного світосприйняття людством навколишньої реальності.

Перехід від прямокутної системи координат міського середовища у фазу кодування інформації картографічних атласів векторного простору міста у вигляді функціональних решіток каскадного потоку інформації в сферичній системі координат виключає користування застарілими інструментами і механізмами управління містобудівними системами.

Аналізуючи сучасне поняття міського середовища, яке базується на уявленнях одночасної синхронності десятків тисяч процесів життєдіяльності міста, робимо висновок, що містобудування повинне базуватися на фіксації цих процесів в імітаційній моделі, створенні геоінформаційної системи локальних об'єктів міського простору.

Саме зміна парадигми управління містобудівними процесами і нові підходи у вивченні географії інших просторів — «гетеротипій» — дозволить об'єднати частини загального цілого через мережеві простори, координатні сітки і діаграми розрахунків діяльності населення на певних територіях (адміністративних одиницях). Сучасні принципи містобудування повинні формувати територію поселень як об'єкт дисциплінарної влади, «біотехнології» діагностики і терапії регулювання зображень процесів розвитку. Генеральний план населеного пункту (суто радянський сьогодні документ) необхідно замінити діаграмою стосунків між точками простору, в якій стикаються і кодуються інформація про параметри й індикатори змін соціально-економічного і гуманітарного характеру. Комп'ютерні технології ГІС дозволяють моделювати автоматично процеси розвитку міста, і не лише міста, але і всієї країни. Векторна діаграма (граф) як схема ліній і точок візуального співвідношення динамічних процесів, які синхронно відбуваються у просторі та часі, дозволить без втручання людини керувати територіями, регулюючи кількість і якість архетипних елементів архітектурного середовища.

Література:

1. Афонин Э. А. Общественное развитие от Рождества Христова = Social development AD / Э. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Мартынов. — М.: Парл. изд-во, 2000. — 316 с.
2. Грушка Э. Развитие градостроительства / Э. Грушка. — Братислава : Изд-во Словацкой академии наук. — 660 с.
3. Гиндилис Н. Л. О «принципе синхронности» / Н. Л. Гиндилис, К. Г. Юнг // Totallogy. Постнеклассические исследования. — М.: ЦГО НАН Украины, 1995. — С. 290—294.
4. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. — Л.: Гидрометеоиздат, 1990. — 528 с.
5. Донченко Е. А. Социетальная психика / Е. А. Донченко. — М., 1994. — С. 50.
6. Мамчур Е. А. Механизмы социокультурной детерминации естественнонаучного знания / Е. А. Мамчур // Философия, естествознание, социальное развитие. — М.: Наука, 1989. — С. 62—75.
7. Смолин Н. И. Традиции симметрии в архитектуре / Н. И. Смолин. — М.: Стройиздат, 1990. — 344 с.
8. Тимохин А. Циклический характер и универсальность исторического развития урбанизированного мира городского планирования / А. Тимохин // Региональные проблемы архитектуры и градостроительства : сб. науч. пр. — Одесса : ОГА-СА, 2002. — С. 198—204.

9. Тимохин А. Периодичность активизации градообразующее деятельности и утилитарность органических изменений в планировочных системах / А. Тимохин // Теория и история архитектуры и градостроительства. — К.: НИИТИАГ, 2002 — С. 187—194.

10. Фуко М. Другие пространства / М. Фуко // Интеллектуалы и власть : избранные политические статьи, выступления и интервью : ч. 3. — М.: Практикс, 2006. — С. 191—204.

11. Фуко М. Око власти / М. Фуко // Интеллектуалы и власть : избранные политические статьи, выступления и интервью : Ч. 1. — М.: Практикс, 2006. — С. 220—248.

12. Форрестер Дж. Динамика развития города / Дж. Форрестер. — М.: Прогресс, 1974.

13. Boyer Ch. M. The many mirrors of Foucault and their architectural reflection / Ch. M. Boyer // Heterotopia and the city. Public space in a postcivil society / ed. M. Dehaene, L. De Cauter. — London : Routledge, 2008. — P. 53—74.

Валентина ЄВДОКИМОВА

АРХЕТИПІЧНА СКЛАДОВА ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ ЯК ПОКАЗНИК ПОСЛІДОВНОСТІ ВИКОНАННЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ І СВІТІ

Визначаючи пріоритетним напрямком державного управління виконавчу владу, до якої відповідно до Положення про Пенсійний фонд України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1994 року № 345, належить Пенсійний фонд України як центральний орган державної виконавчої влади, що здійснює управління фінансами пенсійного забезпечення, можна стверджувати, що існує система скоординованих дій держави на досягнення її організаційної функції щодо виконання пенсійних зобов'язань.

Відповідно, стаття 8 Закону України про Державний бюджет України на 1994 рік визначила: «Включити до складу Державного бюджету України бюджет Пенсійного фонду України. Кабінету Міністрів України затвердити Положення про Пенсійний фонд та джерела його утримання» [1].

Оскільки пенсійна система, включно з підпорядкованістю Пенсійних фондів, коригуванням структури і функцій відповідно до суспільних змін, складається не за одне десятиліття, архетипним прообразом пенсійного забезпечення у світі можна вважати державне забезпечення військовослужбовців після завершення служби, запроваджене Юлієм Цезарем у I столітті до н. е. Першим законодавчо закріпленим актом пенсійного забезпечення вважається Закон про пенсійне страхування та від інвалідності 1889 року, введений в чинність німецьким урядом на чолі з прем'єр-міністром Отто фон Бісмарком [12], який гарантував пенсійне забезпечення усім працюючим за наймом.

У колишньому СРСР прообразом пенсійної системи другого рівня можна вважати право всіх громадян на пенсійне забезпечення, закріплене з 1935 року в Конституції СРСР. Витратна частина пенсійних виплат покладалась безпосередньо на соціальні фонди організацій, в яких працювала особа до виходу на пенсію, або на каси взаємодопомоги. Державні пенсії вперше було запроваджено Постановою Ради Міністрів СРСР від 04. 08. 1956 № 1044 «Об утверждении положения о порядке назначения и выплаты государственных пенсий».

Актуальність вивчення проблеми зумовлюється об'єктивними обставинами, які визначили необхідність проведення пенсійної реформи, яка розпочалася в Україні. Демографічні та фінансові прогнози передбачають, що в період до 2030 року навантаження пенсіонерів на працююче населення в розвинених країнах підвищиться приблизно у 1,5—2 рази. Що стосується України, то, згідно з даними Євростату та бази даних ОЕСР (Організація Економічної Співпраці та Розвитку), витрати на пенсійне забезпечення у відсотках від ВВП з 16,3 % у 2010 році зростуть до 18,8 % у 2030 році. Фактично це означає, що дедалі менша кількість працівників повинна буде забезпечувати дедалі більшу кількість пенсіонерів.

Проблема проведеної в Україні реформи пенсійної системи набула глобального масштабу і постійно перебуває у полі зору як

**ЄВДОКИМОВА
Валентина,**

кандидат соціологічних наук, головний спеціаліст управління праці та соціального захисту населення Печерської районної в місті Києві державної адміністрації, м. Київ, Україна.

Анотація: статтю присвячено розгляду архетипних засад пенсійного забезпечення, міжнародного досвіду, послідовності виконання функцій держави в питаннях пенсійного забезпечення, висвітленню основних напрацювань щодо закономірності проведення реформи пенсійної системи в Україні із врахуванням можливостей їх застосування для вирішення проблеми низького рівня життя в Україні.

Ключові слова: архетипні принципи, пенсійна система, пенсійна реформа, солідарна пенсійна система, накопичувальна пенсійна система, недержавні пенсійні фонди, пенсійний вік, мінімізація ризиків, критерії прозорості, підвищення рівня життя

УДК 354

українських, так і зарубіжних фахівців: соціологів, економістів, політологів, політиків і фахівців з державного управління, таких як Е. Афонін, Б. Кушнірук, Е. Лібанова, О. Лиховид, С. Соболев, С. Яременко, В. Яценко та ін.

Ураховуючи, що рівновага солідарної системи як в Україні, так і в більшості країн світу не витримується внаслідок старіння населення, дедалі більше країн схиляється до подовження пенсійного віку. Підвищення пенсійного віку є необхідним питанням, оскільки це — один з факторів, який забезпечує довгострокову фінансову усталеність солідарної системи, що передує запровадженню другого рівня пенсійної системи. Обов'язкову накопичувальну пенсійну систему та її підпорядкованість неможливо впроваджувати без урахування проблем солідарної системи: якщо солідарна схема не функціонує через занадто короткі періоди накопичення пенсійних внесків чи надмірно затратний механізм спеціальних пенсійних пільг, це також вплине на підтримку функціонування другого рівня.

Таблиця 1

Очікувана тривалість життя при народженні																		
Рік	Україна		Німеччина		Франція		Велика Британія		США		Нідерланд		Данія		Росія		Польща	
	чол	жін	чол	жін	чол	жін	чол	жін	чол	жін	чол	жін	чол	жін	чол	жін	чол	жін
2005	62р. 2 міс	73р. 5 міс	75р. 9 міс	81р. 5 міс	75р. 10 міс	83р. 1 міс	76р. 2 міс	80р. 8 міс	75р. 9 міс	80р. 8 міс	76р. 3 міс	81р. р.	75р. р.	79р. 7 міс	58р. 5 міс	71р. 10 міс	70р. 5 міс	78р. 10 міс
2010	62р. 9 міс	73р. 10 міс	77р. 1 міс	82р. 5 міс	77р. 7 міс	84р. 8 міс	77р. 2 міс	81р. 7 міс	76р. 10 міс	81р. 5 міс	77р. 9 міс	82р. р.	76р. р.	80р. 7 міс	60р. 3 міс	73р. 2 міс	71р. 4 міс	79р. 9 міс
2020	65р. 4 міс	75р.	78р. 5 міс	83р. 8 міс	79р. 6 міс	85р. 8 міс	78р. 5 міс	82р. 11 міс	78р. 3 міс	82р. 8 міс	79р. 1 міс	83р. .2 міс	77р. .5 міс	82р. р.	63р. 8 міс	75р. р.	73р. 2 міс	81р. 1 міс
2030	67р. 10 міс	76р. 4 міс	79р. 7 міс	84р. 10 міс	81р.	86р. 9 міс	79р. 8 міс	84р. 2 міс	79р. 1 міс	83р. 9 міс	80р. 3 міс	84р. .2 міс	78р. .7 міс	83р. 3 міс	66р. 6 міс	76р. 6 міс	74р. 9 міс	82р. 3 міс

Зважаючи на особливості українського суспільства, зокрема на майже найнижчу очікувану тривалість життя з моменту народження [6] (табл. 1), та на дискусії стосовно доцільності проведення пенсійної реформи (від зауважень про те, що за солідарної пенсійної системи гроші працюють на власну економіку, а за накопичувальної — на іноземну[11], до нарікань, що українське суспільство змінилося, але вдосконалення пенсійної системи не відбулося і нині на сто працюючих припадає майже 95 пенсіонерів [9]) — розуміємо, що українське суспільство не дійшло згоди щодо зазначеного питання.

Метою цієї статті є розгляд міжнародного досвіду і висвітлення основних напрацювань стосовно реформи пенсійної системи в Україні з урахуванням можливостей їх застосування для вирішення проблеми низького рівня життя в Україні.

У 2003 році Верховною Радою України було ухвалено два нових пенсійних закони. Перший — це Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»[2]. Цим законом вносяться зміни до солідарної пенсійної системи — перший рівень, дія яких поширюється на осіб, яким до досягнення пенсійного віку залишилося 20 років або більше, тобто на чоловіків віком до 40 років та жінок віком до 35 років. Як і старші пенсіонери, ці особи також отримуватимуть солідарну пенсію, але максимальний розмір пенсії із солідарної системи для них дорівнюватиме близько 50 % їхньої заробітної плати під час виходу на пенсію, а не близько 75 % —

як для старших громадян України сьогодні. Для того щоб компенсувати зменшення солідарної пенсії, певний відсоток щомісячних індивідуальних внесків до пенсійної програми молодших учасників перераховуватиметься протягом їхньої трудової діяльності на «накопичувальний пенсійний рахунок» — другий рівень, який передбачається ще не впровадженою та законодавчо не закріпленою реформою, й окремі деталі цієї накопичувальної системи остаточно не визначено. Така накопичувальна пенсійна система передбачає інвестування пенсійних внесків на ринках капіталу.

Уряд надає великого значення запровадженню накопичувальної системи, оскільки це дозволить збільшити розмір пенсій за рахунок отримання інвестиційного доходу на внески громадян. У проекті закону «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» передбачено, що накопичувальну систему пенсійного страхування буде запроваджено з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України.

Другий закон — це Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»[3]. Він створює так звані недержавні пенсійні фонди НПФ — третій рівень. По суті, це договірні установи, в які особи та/або їх роботодавці можуть робити добровільні пенсійні внески, крім тих, які перераховуються до солідарної системи. Управління такими установами здійснюється приватними структурами: банками, інвестиційними компаніями або роботодавцем. Внески до НПФ інвестуються з метою збільшення їх капіталу протягом усієї трудової діяльності людини. Під час досягнення громадянином пенсійного віку сума його внесків разом із будь-яким накопиченим доходом від їх інвестування перетворюється на регулярні щомісячні виплати, які називаються анuitетом [10].

У тлумачному словнику з інвестування пенсійних коштів роз'яснено, що будь-які сплачені на накопичувальний пенсійний рахунок внески є особистою власністю громадянина, а тому громадянин вправі ухвалювати певні рішення, що з ними робити. Інвестування на ринках капіталу передбачає ризик та можливість збитків. Інвестиції пенсійних коштів є довгостроковими і з часом мають принести належний дохід, який забезпечить добробут після виходу на пенсію. Проте, оскільки інвестиції пов'язані з ризиком, громадянам потрібно буде ухвалювати обґрунтовані рішення щодо інвестування своїх пенсійних внесків.

Наприклад, у Швейцарії всі працюючі сплачують внески до солідарної пенсійної системи і до того ж, влаштовуючись на роботу, понад 90 % найманих працівників автоматично стають учасниками корпоративної пенсійної програми другого рівня, яку їм забезпечує роботодавець. А третій рівень пенсійної системи — він, як у всіх, є добровільним й охоплює додаткові індивідуальні заощадження.

Фахівці зазначають, що для України є актуальним збільшення кількості різноманітних джерел пенсійних доходів [8], оскільки відомо, що Пенсійний фонд не забезпечує бездефіцитної виплати пенсійних доходів у повному обсязі. Бездефіцитно Пенсійний фонд України має змогу забезпечити виплату лише близько 40 % від рівня попереднього заробітку. Тому, аби позбутися дефіциту Пенсійного

YEVDOKYMOMA
Valentya

ARCHETYPICAL PART OF THE PENSION SYSTEM AS A MEASURE OF THE IMPLEMENTATION OF STATE'S FUNCTIONS IN UKRAINE AND IN THE WORLD

Annotation: The article considers the archetypical foundations of the pension provision, international experience, the sequence of the execution of state's pension provision functions, and main results in reforming Ukraine's pension system with regard for the possibility of their application to solving the problem of low living standards in Ukraine.

Keywords: archetypical principles, pension system, reforms, nongovernmental pension funds, minimizing the risk, criteria of transparency, enhancement of the living standards.

фонду, актуальним залишається нівелювання пенсійних виплат шляхом або підвищення податків, або підвищення пенсійного віку.

Естонія навіть називає як один із варіантів зростання кількості працівників-мігрантів у державі.

Міжнародний досвід (Франція, Греція) свідчить, що рішення про підвищення пенсійного віку не можна назвати популярним, однак уряди багатьох країн вважають цей захід необхідним [4]. Пенсійний вік у постсоціалістичних країнах також має тенденцію до збільшення. З 1989 до 2006 року пенсійний вік у різних країнах збільшено від 1,5 до 5 років, за винятком Білорусі, Російської Федерації, Узбекистану та України (табл. 2).

Таблиця 2

Дані про поточний пенсійний вік у країнах світу [4]

Країна	Чол.	Жін.	Зміни, що передбачаються
Україна	60	55	Пропонується підвищити пенс. вік для жінок до 60 років і для чоловіків державних службовців — до 62 років
Росія	60	55	У вересні 2010 Міністерство фінансів заявило, що потрібне підвищення пенсійного віку, починаючи з 2014 або 2015 року
Білорусь	60	55	
Естонія	63	60,5	до 2016 р. підвищити пенс. вік для жінок до 63 років, до 2026 р. — до 65 років як для чоловіків, так і для жінок
Латвія	62	62	Пропонується підвищити до 65 років з 2016 року
Киргизстан	63	58	з 1 липня 2007 року
Узбекистан	60	55	
Угорщина	62	62	Підвищення пенсійного віку до 65 років для чоловіків планується після 2018 року, а для жінок після 2020 року
Словаччина	62	58	До 2014 року пенсійний вік для жінок буде підвищено до 62 років
Польща	65	60	Обговорюється питання підвищення пенсійного віку до 67 років для чоловіків і жінок
Данія	65	65	Пропозиція підвищити пенсійний вік до 68 років до 2030 року
Франція	60	60	Підвищення планується з липня 2011 р., в результаті якого вік дострокового виходу на пенсію (із зменшеним розміром пенсії) для чоловіків та жінок дорівнюватиме 62 роки у 2018 році, а пенсійний вік, який дає право отримувати пенсію у повному розмірі, так само буде підвищено до 67 років у разі стажу сплати внесків 41 рік

Країна	Чол.	Жін.	Зміни, що передбачаються
Німеччина	62	58	Пенсійний вік буде підвищено до 67 років до 2029 року
Греція	58-65	58-65	Мінімальні вимоги для отримання пенсії за віком: 1) Вік 58 у разі стажу роботи 40 років для чоловіків та 38 років для жінок; 2) Для чоловіків — вік 63 роки, а для жінок — 61 рік у разі стажу роботи 20 років; 3) Для чоловіків — вік 65 років, а для жінок — 63 роки у разі стажу роботи мінімум 15 років. Пенсійний вік буде зрівняно у 2013 році. Середній пенсійний вік становитиме 63 роки у 2015 році.
Нідерланди	65	65	Підвищиться до 66 років у 2020 році, а потім до 67 в 2025 році.
Велика Британія	65	60	Пенсійний вік для жінок досягне 65 років у листопаді 2018 року, потім до квітня 2020 року його як для чоловіків, так і для жінок буде підвищено до 66 років. Подальше підвищення до 67 та 68 років планується близько 2034 року.

До речі, є країни, де бездефіцитність Пенсійного фонду закріплено законодавчо. У Сполучених Штатах Америки, наприклад, закон про солідарну пенсійну систему передбачає, що пенсійні виплати не можуть перевищувати надходжень до пенсійної системи.

Уряди ж країн, які перейшли до другого рівня пенсійної системи обговорюють оптимальний розмір внесків до пенсійної системи другого рівня, оскільки занадто високі внески можуть призвести до відтоку коштів із солідарної системи.

Зокрема, уряд Латвії відмовився від підвищення внесків до другого рівня пенсійної системи. До початку фінансової кризи обов'язкові внески до другого рівня становили 8 %, однак через кризу уряд Латвії 2010 року ухвалив рішення щодо переспрямування частини внесків до солідарної системи. Розмір внесків до другого рівня був знижений з 8 % до 2 %, а різниця виплат була перерахована до першого рівня. Протягом ще одного року розмір внесків залишався на тому самому рівні й збільшившись до 6 % у 2012 році. У Латвії така система не є обов'язковою для всіх категорій осіб до закінчення перехідного періоду в 2034 році. Вона охоплює близько 28 % працюючого населення.

У Словаччині, яка нині перебуває у стані фінансової кризи, як і в інших країнах регіону, широко дискутується питання розміру внесків до обов'язкової системи.

За схемою другого рівня передбачається, що внески мають дозволити виплату майбутніх пенсій, але водночас солідарна система зазнає серйозного дефіциту коштів, подолати який можна, збільшивши обсяги внесення коштів з накопичувальної системи до солідарної системи. Працівник, що долучився до системи обов'язкового пенсійного забезпечення, може перерахувати приблизно половину соціальних внесків до другого рівня. Дискусії точаться стосовно місця

приватних фінансових установ у другому рівні, значення державних установ, місця моделі ухвалення рішень за схемою «роботодавець — працівник» у системі корпоративного фінансування.

У багатьох країнах реформи солідарної системи спрямовано на те, щоб більш тісно пов'язати пенсійні виплати з внесками, зробленими протягом трудової діяльності, які сплачує працівник, замість того щоб рахувати роки в кінці трудової діяльності. Швеція, Італія, Польща, Латвія, Росія та Киргизстан намагаються запровадити системи з умовними визначеними внесками, які базуються на внесках, зроблених протягом трудової діяльності. Інші країни, такі як Болгарія, Хорватія, Румунія та Словаччина, приймають німецьку модель взаємозв'язку пенсійних виплат та внесків.

Проблематичною залишається і мінімізація ризиків, пов'язаних з приватними пенсіями.

У країнах світу більшість регіональних пенсійних фондів зазнала великих втрат під час світової фінансової кризи та фінансової кризи окремих держав, і компенсували їх поки що частково. Так, естонські пенсійні фонди придбали грецькі державні облігації і таким чином зіткнулися з ризиком, викликаним кризою. Деякі з них продовжили купувати облігації в січні 2010 року попри критичний стан державного бюджету Греції, яка продовжує погрузати в боргових зобов'язаннях.

Тоді як схеми з визначеними внесками втрачають пенсійні заощадження, схеми з визначеними виплатами наражаються на ризик невиконання своїх наступних зобов'язань. У деяких країнах уряди заморожують або зменшують частину внесків, яка направляється до 2-го рівня, спрямовуючи їх назад до 1-го рівня.

Тому важливо, щоб існувала довіра до компаній, які будуть обслуговувати пенсійні фонди, потрібно, щоб вони працювали кваліфіковано, прозоро та відкрито, з відкритою інформацією щодо реальних власників цих компаній: які вони мають інвестиційні стратегії, які фінансові інструменти тощо. Необхідно всебічно висвітлювати методи та прийоми роботи цієї системи, роз'яснювати переваги, недоліки та ризики.

Для цього необхідно, щоб в Україні були компанії, які хоча б частково відповідали критеріям прозорості, давали гарантії збереження коштів, вкладених у 2-й рівень накопичувальної пенсійної системи.

Звичайно, в кожній країні є свої особливості, однак, як уже зазначалося, саме накопичувальні системи в період кризи зазнали найбільших втрат.

У країнах з високим рівнем бідності підвищення мінімальних пенсійних виплат залишається соціальною проблемою, оскільки середнього розміру заробітної плати може не вистачити для отримання мінімальної пенсії.

До таких країн, крім України, належать і країни колишнього постсоціалістичного табору. Казахстан, наприклад, вимушений був повторно запровадити мінімальну державну пенсію, декілька інших країн підвищили мінімальні пенсії, Росія збільшила фіксовану частину пенсій.

За словами експертів, у таких випадках для уникнення ситуації, коли відсутні стимули до праці, одним із заходів може бути впровадження мінімальних пенсій, розмір яких зростає в результаті подовження трудового стажу. Такі кроки законодавчо закріплено у Греції, Латвії, Литві, Нідерландах і Франції.

Україна, як і більшість розвинених країн світу, під впливом збільшення тривалості життя та низького коефіцієнту народжуваності є країною зі старіючим населенням. Це негативно впливає на фінансування пенсій: ураховуючи, що до 2030 року прогнозується збільшення продовжуваності життя в середньому на 3—4 роки, після виходу на пенсію залишається дедалі менше працівників, щоб фінансувати пенсії, та збільшується відсоток витрат від ВВП на пенсійне забезпечення [5]. Тенденція до збільшення витрат на пенсійне забезпечення спостерігається і в інших країнах світу, причому найбільший відсоток збільшення витрат передбачається у Росії (4 %),

на другому місці — Україна (2,78 %), всі інші країни — від 1,1 % (США) до 1,94 % (Нідерланди). Найменший відсоток прогнозується у Польщі — 1,07 % (табл. 3).

Таблиця 3

Витрати на пенсійне забезпечення у відсотках від ВВП

Рік	Україна	Німеччина	Франція	Велика Британія	США	Нідерланди	Данія	Росія	Польща
2000	8,7	8,8	10,5	5,5	5,1	5,3	7,1	4,7	8,5
2005	12	9,2	10,9	5,9	5,2	5,5	7,3	н/д	9,3
2010	16,3	10,2	13,5	6,7	4,9	6,5	9,4	9,4	10,8
2020	15,2	10,5	13,6	6,9	5,3	7,8	10,6	10,8	9,7
2030	18,8	11,5	14,2	7,6	6,0	9,3	10,6	14,0	9,4
2040	20,9	12,1	14,4	8,0	6,0	10,3	10,4	15,4	9,2
2050	24,2	12,3	14,2	8,1	5,7	10,3	9,6	18,8	9,1

У такій ситуації підвищення пенсійного віку є широко розповсюдженим компонентом пенсійної реформи.

Однак саме лише підвищення пенсійного віку зменшить можливості підприємств у забезпеченні молоді робочими місцями, призведе до збільшення безробіття та витрат держави на виплату допомог по безробіттю або перекваліфікацію. Тому поряд з підвищенням пенсійного віку не треба відкидати і такі кроки подолання дефіциту Пенсійного фонду, як підвищення заробітних плат, оскільки на сьогодні в середньому лише 10 % собівартості продукції в Україні складає частка заробітної плати [7]; вихід економіки з тіні; створення конкурентоспроможної економіки. Ефективним вирішенням проблеми залишається підвищення рівня та якості життя населення в Україні.

Висновки. Узагальнюючи, можна зробити висновок про те, що міжнародний досвід й основні напрацювання щодо проведення реформи пенсійної системи в Україні висвітлено. Архетипічна складова пенсійної системи є важливою з точки зору набуття досвіду проведення пенсійної реформи в Україні.

Стосовно можливостей застосування висвітлених питань для вирішення проблеми низького рівня життя в Україні можна зауважити, що саме лише підвищення пенсійного віку не дасть змоги збалансувати Пенсійний фонд України. Актуальним залишається системний підхід до проблеми: підвищення рівня розвитку економіки, підвищення частки заробітної плати у собівартості продукції, а отже, і відрахувань до Пенсійного фонду, підвищення рівня життя населення України, підвищення продовжуваності тривалості життя шляхом покращення профілактики захворювань, умов праці та якості відпочинку.

Крім того, продовження терміну трудової діяльності може бути добровільним і компенсуватися зростанням пенсії.

Перспективою подальших наукових розвідок в окресленому напрямі може бути напрацювання оптимального механізму збалансування діяльності Пенсійних фондів України державного та недержавного підпорядкування.

Література:

1. Про державний бюджет України на 1994 рік : Закон України : від 17. 05. 1994 р. / ВВР України. — 1994. — № 20. — Ст. 120.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України / Офіційний вісник України. — 2003. — № 33. — Ст. 1770. — С. 126.
3. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України / Офіційний вісник України. — 2003. — № 33. — Ст. 1769. — С. 70.
4. Програми соціального забезпечення в країнах світу [Електронний ресурс] / Управління з питань соціального забезпечення США. — Режим доступу : <http://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw>.
5. База даних соціальних видатків ОЕСР, SOCX [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=SOCX_AGG.
6. База даних Управління з питань населення ООН [Електронний ресурс] // Демографічні перспективи світу: редакція 2008 року. — Режим доступу : <http://data.un.org/Data.aspx?d=PopDiv&f=variableID%3a68>.
7. Зайчук Б. Главное условие успеха пенсионной реформы — занятость и высокие зарплаты / Зайчук Б. // Зеркало недели - Украина. — 2011.
8. Лиховид О. Другий рівень передбачає, що кожній людині буде відкритий пенсійний накопичувальний рахунок, де вона буде накопичувати живі гроші, які будуть приростати за рахунок інвестиційного прибутку : інтерв'ю радіо «Ера» : від 16. 05. 2011 року / О. Лиховид.
9. Пенсійне забезпечення терміново потребує змін : нарада з питань пенсійної реформи [Електронний ресурс] // Запорізька правда від 01. 05. 2011 року. — Режим доступу : http://www.zp-pravda.info/index.php?option=com_content&view=article&id=3305:2011-05-01-18-43-12&catid=34:2009-04-14-10-24-35&Itemid=63.
10. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
11. Яременко С. Пенсійну реформу треба відкласти [Електронний ресурс] / С. Яременко // Економічна правда. 2011. — Режим доступу : http://pda.epravda.com.ua/columns/id_284540.
12. Holborn H. A History of Modern Germany. 1840—1945 / Hajo Holborn. — Princeton : UP, 1969. — С. 291—293.

Людмила КАПУСТИНА

АРХЕТИП У ПРОСТОРІ ПОСТКУЛЬТУРИ

Постнекласичні стратегії культурного «складання». Запропонована стаття могла б мати і іншу, хай складнішу, але не менш актуальнішу назву. Наприклад, її можна було б позначити як «Міждисциплінарні стратегії культурного „складання” і новий модус екзистування сфери публічного управління». А вибір теми продиктований новою логікою взаємодії в галузі сучасного наукового знання: відносинами між наукою, технікою, філософією, політикою — і культурою художньою як невід’ємною частиною життєдіяльності людини і сучасного соціуму.

Підходи до вивчення науки, як відомо, в цілому є історично мінливими, але сьогодні вони, як ніколи, відчувають на собі вплив багатющого соціокультурного контексту. Саме ця обставина і обґрунтовує проблематику междисциплінарності в культурорієнтованій постнекласичній науці. Втім, публічне управління в будь-якій історичній традиції, маючи власну специфіку, було невід’ємною частиною культури, якщо точніше — важливою складовою того або іншого національно-культурного ландшафту. Наприклад, софістика давніх греків як одна з практик управління, самовизначаючись як культурний феномен, активно взаємодіяла з філософією, мистецтвом і риторикою. Грецька культура V ст. до н. е. до цих пір не втратила статусу «класичної» не лише тому, що є «зразковою» в своїй досконалості, але, передусім, оскільки вона зберігає єдність культурного коду.

Посткультура — це культура, що утвердила «поліморфну картину світу» (М. Мерло-Понті), а отже, втратила «єдність», «вертикаль», «метанарративи» (Ф. Ліотар), «історію» (Ф. Джеймсон), «гуманістичні ідеали», «індивідуальність» тощо. Відомий вітчизняний історик естетики В. В. Бичков вважає, що в XX ст. культура вступила в епоху неокласицизму, яка відмовляється від класичних цінностей. Цю активну фазу «переходу» або «стрибка» від Культури з великої літери до чогось принципово іншого, дослідник називає «посткультурою», що не має аналогів в історії людства [5].

У цій специфічній «перехідній ситуації» — «постмодерністській чутливості» і трансформації соціокультурного середовища під впливом нових інформаційних технологій — логіка еволюції культури має іншу спрямованість. Настав час «постонтології» за відсутності філософії духу, «нової метафізики» на полях неокласичної раціональності, «метаморфоз буття і небуття» в ситуації постмодерна, ери інтелектуально-цифрових форм і суворих «діагнозів» століттю, що минуло, яке поставило базові питання постнекласицизму: «чи може існувати поезія після Освенцима?» (Т. Адорно) і «як так сталося, що „культура” на наших очах „вимиває” з життєдіяльності суспільства гуманістичну складову?» [15].

Наукові дискусії в суспільстві, яке класики соціології визначають як «постгуманістичне», вже давно втратили характер нешкідливої «суперечки між фізиками і ліриками». Наше життєве «сьогодні» з усією очевидністю свідчить про жорстке «протистояння» наростаючій тенденції формалізації знання і

**КАПУСТИНА
Людмила,**

доктор філософських наук, професор кафедри культурології і російської мови Північно-західного інституту РАНХ і ГС при президентові РФ м. Санкт-Петербург, Росія.

Анотація: у статті аналізуються умови, за яких у культурі пізньої сучасності проявляє себе актуальне поле взаємодії різних сфер життєдіяльності людини і творчих практик. Міф — живий оазис традиції — розглядається як актуальний ресурс для демаркації предметних полів знання і його подальшої культурного «складання», що поновлює цілісність буття людини в культурі.

Ключові слова: «посткультура» і стратегії управління, междисциплінарна наука і «культуроцентризм», постнекласичне мистецтво й «архетип сенсу», міф і «постгуманізм», пам’ять і час.

УДК 103.2

KAPUSTINA

Lyudmila

THE ARCHETYPE OF A POST-CULTURAL SPACE

Annotation: *The article analyzes the conditions, under which the late modernity culture can manifests itself as an appropriate field of the interaction of various spheres of human life and creative practices. A myth as an oasis of living traditions is regarded as a relevant resource for the demarcation of the subject fields of knowledge and its subsequent cultural «assembly» restoring the human existence integrity in culture.*

Keywords: *“post-culture”, management strategies; interdisciplinary science, post-nonclassical art, archetype of meaning; myth, post-humanism, memory and time.*

«вимивання» його гуманістичної складової. Воно народжується не лише в нашому особовому і персональному досвіді, але і в локальних «культурних нішах»: мистецтва, філософії, віри, науки, у практиках управління, у сфері повсякденності. Отже, знову йдеться про прояснення тих загальнокультурних кодів, на які з неминучістю сьогодні орієнтується, — або, принаймні, повинна орієнтуватися — сфера публічного управління. Це життєво важливе питання, оскільки сьогодні ми маємо справу з людиною, яка пережила епоху постмодерну і яка цілком собі усвідомлює, що все, що з нами відбувається, — це «неначебто в кінці часів». І культура знову розуміється як сила, що організовує життя, — просто не може розумітися інакше.

З цієї точки зору, що міститься, наприклад, у роботах К. Манхейма, всі сфери діяльності людини, зокрема політична й економічна, розглядаються як феномени культури. Власне стратегії управління стають важливою складовою «культурного мислення», а «силові лінії» сучасної науки, що протистоять «антигуманістичній» тенденції, ґрунтуються виключно на філософсько-антропологічній перспективі і розумінні людини як витвору і творця культури. У цьому сенсі класика культурологічної науки опиняється «попереду нас»: суб'єктно-діяльнісний підхід, розроблений М. С. Каганом і оновлений сучасною культурфілософією, знову виступає як «креативна» основа «епохи культуроцентризму».

Зазначені вище соціокультурні явища далеко не вичерпують змістовно-стилістичну своєрідність попереднього сторіччя і сучасного нам рубежу століть, натомість міцно пов'язують нашу свідомість із феноменом «культурного інобуття», тим самим звертаючи увагу на парадигмальні зрушення в науці і техніці, у філософії і сфері буденної свідомості, в політиці (а також у практиці управління) і мистецтві. У процесі утвердження нової логіки культурного буття формуються інші співвідношення і взаємозв'язки між традиційними і новими сферами знання, а отже, актуалізуються інші смислові поля. На цьому тлі з усією очевидністю заявляють про себе нові — і «епохальні» для культурної традиції в цілому — види соціокультурних «швів» (А. Бадью) [3], з одного боку, — мистецтва і філософії, з іншого — науки, техніки, політики і мистецтва. Цю низку «взаємопереплетень» різноспрямованих дискурсів можна продовжити. Проблема взаємодії різних видів людської життєдіяльності — важлива складова спектру сучасного наукового знання в цілому, а проблеми міждисциплінарності і трансдисциплінарності знання — серед найбільш запитуваних у сучасному науковому дискурсі. У сучасній вітчизняній теорії системна розробка цієї теми належить М. С. Кагану [7].

Дослідження нових культурних «кентаврів» на перетині науки, техніки, духовних практик, філософії і всього різноманіття сфери мистецтва, на стику різних ідеологій і світоглядів, менеджменту й управлінських стратегій — актуальне поле між- і трансдисциплінарної науки. Аналіз цих нових культурних ніш має не лише суто теоретичне, але і прикладне значення, оскільки, з одного боку, змінюється конфігурація в самій парадигмі знання, з іншого — у сфері самосвідомості постіндустріального соціуму, в динаміці культури інформаційної епохи [14].

Оскільки будь-яка форма загальнолюдського досвіду сьогодні стоїть перед необхідністю перегляду і «переформатування» дисциплінарних меж, пошуку об'єднуючих кодів для нового синтезу, інтеграції і трансдисциплінарності, використовуються і різні ресурси для демаркації предметних полів знання і його подальшого «складання». Міф як простір архетипів, сховище одвічних образів, що складають основу людського пізнання, — один з них.

Уявляється не зайвим підкріпити цю очевидну тезу хрестоматійною цитатою. У роботі «До розуміння психології архетипу немовляти» К. -Г. Юнг, який не допускає факту «втрати минулого», писав: «Оскільки ж немає можливості оголосити архетипи неіснуючими або ще у якийсь спосіб знешкодити їх, остільки кожен наново завойований рівень культурного ускладнення свідомості опиняється перед завданням: відшукати нове і таке, що відповідає своєму рівню тлумачення архетипів, щоб зв'язати все ще присутнє в нас життя колишнє із сучасним життям, яке загрожує відірватися від першого» [17, с. 123].

Міф сьогодні — жаданий інструмент нового культурного «складання». Сфера управління так само активно взаємодіє з міфом, як і інші форми духовного життя суспільства — наука, філософія, мистецтво, практика повсякденності. Тут ми знову-таки маємо справу із загальнокультурною тенденцією. Як відомо, в кожную нову епоху міф неминуче переосмислюється, а часто і трансформується. Проте відмічено також, що у будь-якому випадку «міф завжди перемагає», будь-яка спроба деміфологізації закінчується новим утвердженням міфу, що дає підставу говорити про феномен «метаміфологізації» як про ключовий механізм життєдіяльності будь-якого суспільства, яке, у тому числі і в особі своїх еліт — наукових, політичних і культурних, і виступає «виробником сенсу» [13, с. 88—104].

Стратегії вбудовування міфу в поле соціокультурної свідомості пізньої сучасності є надзвичайно різноманітними. Ми не можемо заглибитися у рамках цієї статті в загальновідомі визначення міфу як осереддя «архетипних комплексів» або в специфіку відмінностей між міфом і міфологією, міфом і архетипом — ця галузь знань досить добре концептуалізована в хрестоматійних наукових роботах про міф. Ми також не розглядаємо логіку непростих відносин міфу з історією, хоча б тому, що міф, даючи ідеальні взірці поведінки культурних героїв (наприклад, у російському билинному епосі), як правило, протистоїть далеко не ідеальним реаліям історичного часу. Тим більш, ми не торкаємося таких широких тем, як міфи в політиці або долі історичних міфів у сучасності, оскільки це — предмет окремих мегадосліджень. Йдеться про прояснення статусу міфу як репрезентанта архетипного модусу культури в просторі посткультури, зокрема в мистецтві пізньої сучасності.

Постнекласичне мистецтво й «архетип сенсу». Цікавість до «культури високого контексту» і мистецтва в цілому визначається насамперед їх особливим статусом у новітній культурі — в XIX столітті, починаючи із соціології (М. Вебер), культура і мистецтво стають найважливішим об'єктом вивчення для соціально-гуманітарних наук. У XX столітті ця тенденція посилюється. Художні ідеї різних епох, починаючи з Хайдеггера, актуалізуються у філософській думці: досократики — Гельдерлін — Хайдеггер. Або інший приклад: бароко — Лейбніц — Делез.

Постнекласична культура, ґрунтуючись на стародавній і класичній, активно розробляє стратегії динамічного співіснування різних видів (типів) знання і тим самим формує нову традицію осмислення «Співможливості дискурсів» (М. Хайдеггер, Ж. Деріда, Ж. Делез) і «випробування» їх «меж» [11].

Крім того, в постнекласичній парадигмі знання саме мистецтво найбільш послідовно не стільки навіть осмислює, скільки заперечує постнекласичну «логіку втрат»: «історичної перспективи», «суб'єкта» і «гуманізму», «свободи» і «сенсу». Мистецтво здатне протистояти «антигуманістичній тенденції» і перебуває

сьогодні в активному творенні прообразів загальнолюдського історичного майбутнього, творчої індивідуальності, нових ідеалів, свободи і сенсу. При цьому воно далеко не в останню чергу спирається в своїх пошуках на архаїчні шари культури.

Будь-яке, навіть найповерхнєвіше, знайомство з традицією порівняльного аналізу текстології поетико-філософської спадщини античної архаїки дозволяє лише підтвердити хрестоматійну істину. Міф не знав онтологічного розрізнення двох способів пізнання, які тільки згодом, передусім у новоевропейській культурі, отримують позначення «абстрактно-логічного» і «почуттєво-конкретного» («образного»), тобто наукового і художнього. Постнекласику цікавить, перш за все, саме та межа, де міф найближче підходить до тих поезії і філософії, які ще не проявили себе в літературі, а це галузь мифопоетики і «передфілософії», тобто, долітературного і дофілософського. Постнекласика парафразує те «між» міфічною архаїкою і формами культури, що народжуються, яке начебто ще не встигло оформитися в актуальні комплекси тих або інших ідей.

Хтозна, можливо, саме ця лінія «злиття» посткультури і міфу у пошуках нової раціональності і виявиться з часом найприроднішим фундаментом загальнолюдської науки? А сьогодні прафеномен філософсько-художнього синкретизму визначає собою об'ємний контекст того поля сучасної теоретичної думки, яке формується навколо терміну паратекстуальності або динамічного співіснування досвіду співвіднесеної філософії і мистецтва як двох типів мислення, структур, дискурсів і творчих практик. Проте культура ХХ століття, відчужуючи, зближуючи і переплітаючи різноспрямовані дискурси, оформила простір для багатопланового осмислення не тільки проблеми взаємодії філософії і мистецтва, але і інших галузей знання. Це складне і погано досліджене в сучасній теорії явище є дуже продуктивним для розробки постнекласичних стратегій знання, оскільки відновлює на новому витку культури первісно і принципово незавершувану цілісність Буття.

Одне з найзагадковіших питань, яке порушує постнекласика, вдало сформульовано в статті, присвяченій феномену архетипики в міждисциплінарному просторі сфери управління: «залишається невирішеним суперечливе питання щодо співвідношення архетипних уявлень, які важко піддаються змінам, й історичного суб'єкта, який щодня змінюється і виступає носієм як культурного генотипу, так і духу часу» [2]. Якщо переформулювати наведену вище цитату, то питання могло б прозвучати так: як долається в постнекласичному досвіді думки і літератури той «розрив в епістемі», який неминуче проявляє себе під час порівняно-аналітичного зіставлення двох різних традицій, — архаїчної культури і культури постнекласичної?

Проблема, яку точно формулює наука, найприроднішим чином вирішується в художній практиці. Мистецтво має унікальну здатність не лише органічно «вшарувати» сенси за допомогою художнього образу, але і «привласнювати» їх залежно від домінуючої інтонації епохи і потреб людини. Головна людська потреба в епоху «постгуманізму» — залишатися живим.

Спадкоємці епохи постмодерністського перегляду цінностей, ми і справді поки що не зовсім усвідомлюємо, що мистецтво сучасного нам рубежу століть — те мистецтво, якому вдається хоча б на кілька кроків випередити наше короткочасно-побутове «сьогодні», — вже досить давно перебуває в полоні у пафосу *справжнього*. Не піднесеного, не істинного, не благого, не значущого, а саме справжнього, глибоко життєвого — того, що ми, не замислюючись, визначаємо простим словом *сьогодення*. Проте мистецтво наполегливо повідомляє нам про цю напівзабуту істину. Наприклад, сучасний театр виконує цю непросту місію — «відіграти» таку важливу ноту сучасного сприйняття, як дедалі більше усвідомлена потреба бути *живим*. [9, с. 352—388]

Якщо вже говорити про мистецтво театру, то часто він спирається саме на розуміння Античності як живого оазису традиції і животворної основи для нового прочитання міфологічних текстів, а сучасні театральні арт-практики виявляють глибоке знання філософських, містичних, мистеріальних і сценічної технік занурення в архайчні шари культури. Однак ще К. Юнг розгадав цю таємницю «забуття» колись актуального культурного досвіду, на якому так любить пограти постнекласика: «Насправді люди саме тому ніколи не задаються питанням про значення архетипних образів, що ці образи сповнені сенсу. Боги помирають час від часу тому, що люди раптом виявляють, що їх боги нічого не означають, зроблені людською рукою з дерева і каменя й абсолютно некорисні. Насправді виявляється лише те, що людина раніше ніколи не замислювалася про ці образи» [16, с. 85].

Постнекласична культура з її багатющою традицією «інтенсивного писання» замислюється, причому вочевидь серйозно. Наприклад, розуміння театру як орієнтованої на «першозабуте» духовної практики, свого роду прарелігії і дофілософії, вкладене в кращі театральні розуми Є. Гротовським і А. Васильєвим, послідовно і найоригінальнішим чином втілюється в поставангардних режисерських практиках і новій техніці писання [10, с. 96—107].

З погляду «людей мистецтва», архетипи колективного несвідомого якраз можуть і повинні розглядатися як інноваційний «ресурс», що має загальнолюдську цінність і могутній евристичний потенціал. А отже, сфера архетипного в цілому має власну «криву сенсу» і свою логіку розгортання в майбутнє за принципом «культурної спадкоємності». Схожій думки дотримувався і Юнг. У своїй досить розгалуженій типології архетипу він виділяв, окрім інших, «архетип сенсу»: «Сенс здається нам чимось пізнім, оскільки ми небезпідставно вважаємо, що самі щось наділяємо сенсом Але яким чином ми наділяємо сенсом? Звідки ми його зрештою беремо? Формами надання сенсу нам служать категорії, що історично виникли і виходять до туманної старовини, чого зазвичай не усвідомлюють. Наділяючи щось сенсом, ми користуємося мовними матрицями, що походять у свою чергу від первинних образів. З якого б боку ми не бралися за це питання, у будь-якому разі необхідно звернутися до історії мови і мотивів, а вона веде прямо до первісного світу дива» [16, с. 101—102].

У мистецтві як сфері людського досвіду, яка професійно працює з «дивом», міф, як і раніше, розглядається передусім як базова галузь кристалізації людського досвіду, його підґрунтя, матриця. Проте в епоху посткультури виникають нові і важливі силові лінії, які «розсовують сенс». Наприклад, такі структуроутворюючі доміанти культури, як «пам'ять» і «час», є улюбленою галуззю постнекласичного експерименту і гарною ілюстрацією того, як працює з архетипами і «сферою сенсів» сучасний митець. «Імагінатівна» (Ж. Делез) складова постсучасності дозволяє ставитися до понять «пам'ять» і «час» як до найважливіших сенсообразів цього різновиду культури.

Міф — це насамперед втілення людської пам'яті. У культурі постнекласики, де зміцнюється в своїй значущості «вагомість минулого» і де дедалі глибше самореалізує себе «експансія пам'яті» (Ж. Делез), відбувається помітна зміна акценту. Пам'ять стає субстанцією, зверненою в майбутнє, а минуле — у разі такого розуміння — з усією очевидністю випереджає сьогодення. Таким чином, сьогодення, від якого залежить загальнолюдське майбутнє, вимагає сьогодні глибшого усвідомлення колишнього досвіду культури.

Визначення точки фокусу у пошуках «сьогодення» і його «культурного складання» — одна з найпоширенішої техніки, яка свідчить про тісний взаємозв'язок категорій «пам'ять» і «час» в епоху «постсучасності», і розділити їх часто можна тільки в гранично теоретичному реєстрі. Пам'ять може реінкарнувати час,

«стискати» його, зробити інтенсивнішим безпосередній досвід переживання сьогодення. А час, у будь-яких модусах свого існування, здатен «довтілитися» (А. Тарковський) в пам'яті.

«Повернення» до архаїки дословесного і дообразного в постнекласичній культурі і відбувається через механізми трансформації «пам'яті» і «часу» в новому культурному досвіді. Таким чином, епоха пізньої сучасності вирішує справді глобальні завдання: знімає опозицію між логіко-поняттєвим (абстрактним) і художньо-образним (чуттєвим), заперечує логіку бінарного коду, демонструє можливості репоектизації і виробляє нові стратегії взаємодії між різними модусами знання, збагачені досвідом попередньої традиції.

Сучасна людина менш за все думає про міф як про якусь архетипну «вихідну точку» в «розгортанні» самої структури циклічного, тобто ритуального за своєю природою, міфологічного часу. Час — одне із стержневих понять постнекласики — «ущільнюється» і «кристалізується», і міф осмислюється, ні більше, ні менше, як нова форма вербалізації часу. У текстах епохи пізньої сучасності час розуміється як якийсь символічний контур загальнолюдського минулого, сьогодення і майбутнього, які стискаються в новий життєво важливий сенсопороджуючий синтез — імпульс переживання колишнього досвіду культури, що миттєво реалізується, як «тут-і-зараз», як точку «вічно триваючого сьогодення». Постсучасне мистецтво досить давно розробляє таке розуміння міфологічного часу. Наведемо як приклад такі відомі сенсообрази, як «тут-і-зараз» Арто, Гротовського, Барби або «теперішній час, що триває» Кліма [1; 6; 4; 12].

Послекласична культура, уважно перечитуючи старовинні і класичні джерела, «стягує», «складає» час у якусь позачасову точку: «всіх часів», «вре'мя оно», яке виступає у формі «сьогодення, що триває». Інакше кажучи, сьогодні є потреба у часі-символі, часі-свідченні, часі — «вказуючий палець», час — метафора культурної спадкоємності, досвід «інтенсивного» часу, оскільки згущується, концентрується обсяг «того, що уявляється» і «того, що говориться» [8, с. 97—123].

Постнекласика, як відомо, — простір «граничних», як і саме життя, сенсів. Використовуючи новий сенсообраз часу, театр, наприклад, нарощує драматичний або трагічний пафос дії або реалізує «катарсичну» складову вистави. Проте в цьому випадку це не стільки питання природи театрального мистецтва та його специфіки, і навіть не естетики цього виду творчості, скільки розвиток власне ідеї театру як інструменту глибокої особистої зміни або «ініціації» (Г. Кантор, Є. Гротовський, С. Полунін, Клім, А. Янковський). І тут спостерігається дещо принципово інше: такі стратегії роботи з часом мають прямий стосунок до життя сучасної людини, оскільки за допомогою відродженого міфу конструюється сфера ідеального — те, як, виходячи з усвідомлення колишнього досвіду культури і його творчого переосмислення, могла б жити людина сьогодення і майбутнього.

Постнекласика усвідомлює проблематику «втрати символів» і знецінення символічної природи культури. Парафразуючи Юнга, в «холодному світлі» послекласичної свідомості відбивається не лише картина символічно «оголеного світу». У ньому присутнє також прагнення збагатити «одновимірне» (Г. Маркузе) сучасне життя символами, збагатити його «плоттю» і «кров'ю» повнокровного духовного й екзистенціального буття. Арт-практики надають безпосередню можливість пережити «тут-і-зараз», архетипні форми культурного досвіду в умовних межах мистецтва, які виявляються співзвучними новому модусу розуміння життя, що дедалі частіше звертається до «драматургії сьогодення», до достовірності. Наприклад, поетика «ковзаючих меж» і «розсіяних форм» (Ф. Танселен) допомагає глядачеві в театрі побачити малюнок не ролі, але ігри, почути «не слова, але тембр голосу» (Клім); не читати і «розуміти» п'єсу, а проживати

собою музику її звукового потоку, усувати «шуми», уживатися в тишу, уникаючи надмірності, розуміти рятівну силу порожнечі. При цьому завдяки самій природі мистецтва в просторі вистави це відбувається на природно-несвідомому рівні. Юнг, використовуючи поняття «архетип» у тому вигляді, в якому він зустрічався ще у Філона Іудея — стосовно сфери несвідомого в людині — підкреслює: «Звернення до несвідомого є для нас життєво важливим питанням. Йдеться про духовне буття або небуття» [16, с. 94]. Краще сформулювати стержневу філософську ідею постнекласики досить важко.

Саме цим прагненням — навіть не стільки реконструювати досвід минулого, скільки «пожвавити» його для потреб «насущного», «того, що є» сьогодення — і обґрунтовується особлива цікавість до базових підстав культури і «глибинних модусів її екзистування». Парафразуючи роботи сучасних дослідників (Б. Г. Соколов), «минуле онтологізується», бо його переосмислення відбувається на лінії «зсуву», «зміщення» від синтетичної в своїй основі універсально-історичної перспективи до пралогічного рівня онтичного.

Юнг в зв'язку з цим писав про «архетипні праформи, образи яких виникли ще в той час, коли свідомість ще не мислила, а сприймала. Думка була об'єктом внутрішнього сприйняття, вона не усвідомлювалась, але проявлялася в своїй виявленості, так би мовити, бачилася і чулася. Думка була по суті одкровенням, чимось не шуканим, а нав'язаним, переконливим в своїй безпосередній даності. Мислення передусє первісній «свідомості Я», будучи швидше об'єктом, ніж суб'єктом. Остання вершина свідомості ще не досягнута, і ми маємо справу з передіснюючим мисленням, яке, втім, ніколи не проявлялося як щось внутрішнє, поки людина була захищена символами» [16, с. 102—103].

Міф і репрезентує собою в постнекласичному мистецтві сферу пралогічного, дораціонального, архаїчного, архетипного, символічного, — тільки в оновленому модусі «точки складання» «сьогодення». За допомогою «дива» мистецтва неосимволічний досвід знаходить «плоть» і «кров» реінкарнованої традиції. А «пам'ять» і «час» — для митців, які «стикують» вже навіть не століття, але тисячоліття, — стають і «провідниками» в «інші світи», і найважливішими світоглядними домінантами.

Таким чином, знання, яке впродовж всієї історії культури, згідно з «метафізикою спорідненості» ніколи не розривало своїх зв'язків із стихією архетипних образів, знаходить нове звучання в культурі пізньої сучасності. Або, як її ще узвичаєно називати, в постнекласичній культурі. Особиста творча й інтелектуальна активність сьогодні має великі шанси для реалізації, але за умови розуміння суті змін, що відбуваються, підвищення рівня освіти і відповідальності, застосування грамотних управлінських стратегій. Модус междисциплінарності знання, будучи дуже продуктивним у плані розробки нових антропологічних перспектив, дозволяє актуалізувати підстави глибинних взаємозв'язків науки, міфу, філософії, мистецтва, політики і сфери публічного управління в соціокультурній ситуації сучасного нам рубежі століть.

Література:

1. Арто А. Театр и его двойник / А. Арто. — М.: Мартис, 1993. — 191 с.
2. Афонин Э. А. Архетипика как новое научное направление междисциплинарных исследований проблем государственного управления / Э. А. Афонин, А. В. Суший // Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации. 9-я международная конференция (25-27 мая 2011 г.). Часть 3. — М.: Изд-во Московского университета, 2011. — С. 111-122.

3. Бадью А. Манифест философии / А. Бадью. — СПб : Machina, 2003. — 184 с.
4. Барба Э. Бумажное каноэ. Трактат о театральной антропологии / Э. Барба. — СПб : Изд-во Санкт-петербургской государственной театральной академии театрального искусства, 2008. — 304 с.
5. Бычков В. В. Лексикон неонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века / В. В. Бычков. — М.: РОССПЭН, 2003. — 348 с.
6. Гротовский Е. От бедного театра к искусству-проводнику / Е. Гротовский. — СПб : Артист. Режиссер. Театр, 2003. — 606 с.
7. Каган М. С¹. Метаморфозы бытия и небытия / М. С. Каган. — СПб : Logos, 2006. — 416 с.
8. Капустина Л. Б. Метапеса и ее структуры: архетип, текст и интертекст / Л. Б. Капустина // Ценностные горизонты российской культуры. — СПб, 2012.
9. Капустина Л. Б. Театр бытийствующего человека / Л. Б. Капустина // Totallogy-XXI : Постнеклассичні дослідження : Журнал ЦГО НАН України. — К., 2007. — 17—18 вип.
10. Капустина Л. Б. Театральные тексты Клим, или Метафизика под именем театр / Л. Б. Капустина // Искусство после философии. — СПб, 2010.
11. Капустина Л. Б. Философия и искусство: логика паратекста / Л. Б. Капустина. — СПб : ИД «Петрополис», 2004. — 216 с.
12. Клим. «Театральные тексты» и «Семь дней с «Идиотом» (Рукопись. — Книга находится в печати).
13. Мифы надо держать на виду (Польский и русский театр: история, память, забвение) // Искусство кино. — 2011. — № 7.
14. Соловьев А. В. «Динамика культуры информационной эпохи» / А. В. Соловьев. — Рязань : Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина, 2009. — 228 с.
15. Солонин Ю. Н. Возможно ли культурологическое образование? : доклад на VI Собрании Научно-образовательного культурологического общества (НОКО) «Роль культурологии в современном мире» (г. Петербург, 16—18 мая 2012) / Ю. Н. Солонин // Материалы VI Собрания Научно-образовательного культурологического общества (НОКО) «Роль культурологии в современном мире» (г. Петербург, 16—18 мая 2012). — СПб, 2012.
16. Юнг К. -Г. Аффект цивилизации (Об архетипах коллективного бессознательно-го) // Юнг К. -Г., Фуко М. Матрица безумия. — М.: Алгоритм, 2006. — 384 с.
17. Юнг К. -Г. К пониманию психологии архетипа младенца // Самосознание европейской культуры XX века. — М.: Изд-во политической литературы, 1991. — 366 с.

¹Див. також в інших роботах: «Системный подход к комплексному изучению искусства» (1980), «О методологическом своеобразии гуманитарного знания» (1986), «Методологические проблемы современной философии» (2002); Каган М. С. Избранные труды, Т. 1. Проблемы методологии. — СПб., 2006/, «Культура — философия — искусство» (М., 1988, в диалозі з Т. В. Холостовой), «Взаимоотношения наук, искусств и философии как историко-культурная проблема» (1995), «О двух формах воплощения идей» (2001), «К истории взаимоотношений искусства и философии» (2001) та ін.

Оксана КОЖЕМ'ЯКІНА

АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК МАНІПУЛЮВАННЯ ДОВІРОЮ

Формулювання проблеми. Глобалізаційні тенденції сучасності, становлення інформаційного суспільства, експансія техноцентризму та засилля фінансової цивілізації спричиняють суттєві зміни в архітектоніці світу кінця XX — початку XXI століття, зумовлюючи його надзвичайну складність, динамічність і колізійність. Відмінною ознакою сучасності стають численні кризи, що проявляються в різноманітних сферах — соціокультурній, політичній, економічній, екологічній тощо, в цілому виявляючись кризою довіри, відповідальності, солідарності, що свідчить про руйнацію усталених ціннісно-нормативних структур та нагальну потребу у формуванні нових світоглядних та моральних пріоритетів у контексті постання нової загальнолюдської етики постіндустріальної доби.

Окреслена ситуація, безумовно, визначає також і зміни в процесах взаємодії влади та суспільства, що дедалі частіше описуються в термінах комунікативної парадигми, особливо враховуючи всепроникнення та інтенсифікацію засобів масової інформації, засилля та вдосконалення маніпулятивних технологій та амбітність сучасних ідеологічних конструктів. Тому надзвичайно актуалізуються питання формування ціннісно-нормативних підстав досягнення здорового консенсусу між владою та суспільством, розвиток цивілізованої суперечки переконань, посилення свідомої довіри до владних структур, що сприятиме подоланню руйнівних наслідків маніпулятивних дій та формуванню навичок протидії їм. Одним з можливих шляхів вирішення зазначених проблем є формування дієвого громадянського суспільства, підвищення соціальної культури, а також широке впровадження відкритих дискурсивних практик, нормативні засади яких розробляються комунікативною практичною філософією (К. -О. Апель, Ю. Габермас, В. Гьосле).

У контексті становлення України як політичної нації, що є фундаментальною засадою успішного громадянського контролю, особливо вагомим є звернення до глибинних національно-культурних детермінант суспільного та індивідуального розвитку, чільне місце серед яких посідають архетипні структури, які є потужним інформаційно-енергетичним регулятором суспільного життя, визначаючи, зокрема, динаміку розвитку довіри та специфіку формування культури довіри в конкретному соціумі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика довіри взагалі стала предметом наукової рефлексії порівняно недавно, в другій половині XX століття, що сприяє концептуалізації довіри як вагомої ознаки сучасності. Серед відомих дослідників довіри як основи соціальної взаємодії слід відзначити Н. Лумана, П. Штомпку, Ф. Фукуяму, А. Селігмена, Т. Ямагіші, Е. Гідденса, Б. Барбера, Д. Гамбетту та ін. Аналіз психологічних аспектів довіри, зокрема схильність до навіювання, здійснюється А. Купрейченко, В. Зінченком, Т. Скрипкіною, І. Антоненко. Етичні конотації довіри в аспекті маніпулятивних впливів знаходимо в працях М. Бубера,

КОЖЕМ'ЯКІНА Оксана,

кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси, Україна.

Анотація: здійснено філософський аналіз комунікативних практик формування довіри з маніпулятивною метою. Особлива увага звертається на використання архетипних образів під час комунікативного впливу. Розглядаються конструктивні та деструктивні ефекти комунікативних практик у контексті аналізу комунікативної та стратегічної дії.

Ключові слова: довіра, маніпуляція, архетип, комунікативні практики, комунікативна дія, стратегічна дія.

УДК 316. 6: 177. 7:
351

**KOZHEM'YAKINA
Oksana**

**ARCHETYPICAL
BASES FOR
COMMUNICATIVE
PRACTICES TO
MANIPULATE THE
TRUST**

Annotation: *The philosophical analysis of communicative practices of forming the trust with the manipulative purpose is carried out. The special attention is paid to the use of archetypical images under the communicative influence. The constructive and destructive effects of communicative practices in the context of the analysis of communicative and strategic actions are considered.*

Keywords: *trust, manipulation, archetype, communicative practices, communicative action, strategic action.*

Б. Рутковського, Я. Янчева, В. Візгіна, В. Жежерун. Проблема-тиці архетипів та їх функціонування в соціальній та політичній дійсності присвячено праці К. Г. Юнга, М. Еліаде, А. Аугустина-вічуте, С. Б. Кримського, Е. А. Афоніна, О. Донченко. Специфіку та соціальну небезпечність маніпуляцій висвітлено в працях Г. Шіллера, Е. Фромма, Г. Франке, Е. Шостром, Є. Л. Доценка, С. Кара-Мурзи, В. Шейнова, Ю. Єрмакова та ін. Але, незважаючи на наявність широкого кола праць з проблематики довіри та маніпулятивних впливів, все ж таки залишається недостатнім вивчення саме комунікативної складової маніпулятивних технік зловживання довірою в контексті архетипіки, що й обумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Тому **метою** цієї праці є виявлення ролі архетипних засад у комунікативних практиках формування довіри з маніпулятивною метою в умовах сучасного складно організованого соціуму, звертаючи увагу на аналіз ціннісно-нормативного підґрунтя взаємодії влади і суспільства.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний поворот у сучасному світі зумовлює актуалізацію комунікативних цінностей, чільне місце серед яких посідає саме довіра. Довіра пронизує всі рівні соціальної взаємодії, чим і обумовлюється її багатоаспектність, суперечливість та універсальність. Значущість довіри зростає і як соціальної цінності взагалі, постаючи діалоговим підґрунтям соціальної взаємодії в цілому та відображаючи такі виміри людського буття, як співіснування, співзалежність, співдіяльність. Зростає ускладнення та прогресуюча диференціація суспільного життя, проникнення інформаційно-комунікативних технологій у різноманітні сфери сучасного соціуму значно збільшують ризики зловживання довірою. Тому постає нагальна потреба у виробленні нових засад суспільного узгодження у перспективі морально зорієнтованого формування етики співвідповідальності, толерантності та взаємної довіри.

Проблема довіри насамперед стосується проблеми підстав дотримання добровільно взятих на себе зобов'язань та недопущення зловживання довірою, реалізація чого щільно пов'язана із загальним рівнем моральної свідомості, яка вбирає в себе колективний досвід становлення та культурної еволюції суспільних умов застосування моралі. Довіра постає як кредит, як наділення об'єкта довіри певними властивостями, наявність яких не підтверджується однозначно і достатньо достовірно, за відсутності ресурсів перевірки достовірності наданої інформації. Соціетальні структури довіри реалізуються в понятті «інститут довіри», що відображає очікування надійності функціонування соціальної системи в принципово невизначеному соціальному середовищі, передбачаючи не лише суб'єктивне визнання цієї надійності, а й об'єктивно наявні умови для її реалізації, здійснення соціального захисту та забезпечення соціального порядку.

Умовою довіри є нормативне узгодження, що уможливорює інтерсуб'єктивне розуміння. Довіра, в свою чергу, базуючись на взаємному визнанні, є підґрунтям моральних відносин людей у спільноті. Культура довіри можлива лише за умови дотримання

певних норм, слідування яким має обов'язковий характер. Така «обов'язковість» передбачає, згідно з Ю. Габермасом, «інтерсуб'єктивне визнання моральних норм або звичних практик, які для тієї чи іншої спільноти в переконливий спосіб визначають, до чого актори зобов'язані та що вони можуть очікувати один від одного» [1, с. 10]. Довіра, постаючи як культурний ресурс, що стимулює реалізацію потенціалу взаємодії, сприяє оновленню суспільства та позначає таку орієнтацію людини відносно дій інших людей, коли ми діємо, незважаючи на ситуацію невизначеності та ризик. Таким чином, довіра є вагомою ціннісною основою соціальної взаємодії, позначаючи орієнтацію не лише на власні інтереси, що зумовлює корекцію власної поведінки відповідно до або з узгодженням інтересів інших.

У контексті зазначеної проблематики доцільно звернутись до концепту «культури довіри», запропонованого П. Штомпкою, позначаючи цим ціннісно-нормативні системи, що мають незалежний вплив: або заохочують довіряти іншим і вимагають бути гідним довіри або, навпаки, провокують недовірливе ставлення до інших. У культурах довіри переважаючи досвіди акумулюються і кодифікуються в правила. Якщо переважає позитивний досвід, то для різних сфер суспільства довіра з великою ймовірністю стає характерним правилом, складається культура довіри. І, навпаки, у разі розповсюдження негативного досвіду формується культура недовіри.

Необхідно відзначити, що позитивні ефекти впровадження культури довіри залежать від формування саме так званої «виправданої», свідомої довіри. Слепа, некритична довіра може розглядатись як довірливість, марновірство, легковірність, розповсюдження яких спричинює збільшення маніпулятивних впливів у різноманітних сферах соціуму (політичній, економічній, соціальній тощо). Саме некритична довіра є надзвичайно уразливою для маніпулятивних впливів, тому для уникнення пастки маніпуляцій слід розвивати саме свідому довіру. У працях відомого французького соціолога П. Бурдьє простежується ідея необхідності розрізнення свідомої, розумної довіри, належно обґрунтованої та аргументованої, і так званої «сліпої» довіри як наївної віри, мовчазної самовіддачі, пасивного та покірного визнання власної некомпетентності та повного делегування повноважень [2, с. 114]. Досліджуючи засоби виробництва суспільної думки, вчений відзначає їх глибоку залежність від освітнього капіталу та структури спільного капіталу, що зростає разом зі зростанням ваги культурного капіталу відносно економічного капіталу [2, с. 115]. Слід наголосити, що ефекти від маніпуляції свідомістю зменшуються відповідно до зростання освітнього рівня та громадянської культури.

Однією з ключових властивостей довіри є темпоральність, що відображається, з одного боку, в укоріненості в минулому, тобто в досвіді (як індивідуальному, так і соціальному) попередніх взаємодій, а з іншого — в спрямованості в майбутнє, в якому і мають здійснитись очікувані результати довірчих відносин. Розгляд довіри як усвідомленого чи навіяного вибору певних об'єктів довірчих відносин в умовах соціальної нестабільності, структурної диференціації та зростаючої складності, причому в ситуації недостатності інформації та неможливості контролю, дозволяє визнати цей феномен як надзвичайно уразливий для різноманітних маніпулятивних технік. Ризик у відносинах довіри як її необхідний компонент спричинюється дефіцитом інформації та часу, неможливістю повного контролю, негарантованістю здійснення взятих зобов'язань внаслідок можливого зіткнення різноманітних інтересів, цінностей і потреб і зумовлює визначення довіри як необхідного компонента маніпулятивних впливів. Таким чином, маніпулятивний вплив первісно передбачає завоювання довіри, що сприяє зниженню або уникненню психологічних бар'єрів та настороженості, демонструючи відкритість, відвертість, уразливість.

Досліджуючи процеси маніпулятивних технік зловживання довірою, необхідно звернутись до аналізу конструктивних та деструктивних ефектів комунікативних

практик у процесі формування соціальної довіри. Комунікація взагалі містить у собі установку на довіру та порозуміння. За Аристотелем, існує три причини, що визначають довіру до мовця: розсудливість, доброчинність та доброзичливість. Відносини довіри завдяки цим очікуванням і утворюють той обрій наочностей традиційних життєвих форм та структур соціокультурної спільноти, що забезпечує взаєморозуміння щодо основних смислових взаємозв'язків повсякденності. Отже, довіра є умовою і водночас результатом смислової комунікації як опосередкованої та цілеспрямованої взаємодії.

Розрізнення комунікативної та стратегічної дії, запропоноване Ю. Габермасом, є модерним варіантом втілення ціннісної та цілераціональності (запропонованої М. Вебером), що дозволяє розглянути конструктивні та деструктивні ефекти функціонування довіри в процесах соціальної взаємодії. Комунікативна раціональність є аналогом ціннісної раціональності, позначаючи суб'єкт-суб'єктну орієнтацію на взаєморозуміння та взаємне рівноправне узгодження інтересів та планів шляхом аргументативного дискурсу [3, с. 54]. Стратегічна раціональність у своєму підґрунті має цілераціональність індивідуальних планів дій, визначаючи суб'єкт-об'єктні відносини, де Інший постає об'єктом панування чи владарювання. Але в реальній комунікативній спільноті, на відміну від ідеальної, нерідко трапляються ситуації заміни комунікативної раціональності стратегічною, що сприяє поширенню маніпулятивних дій у вигляді ідеологічних та соціально-технологічних конструктів.

Застосування концепції комунікативної та стратегічної дії для дослідження характеру та рівня моральної свідомості українців досить вдало здійснює А. М. Єрмоленко, відзначаючи, що архетипом цілераціональності з властивими їй суб'єкт-об'єктними відносинами й мотивами оволодіння об'єктом є концепт полювання, що цілком визначає його стратегічний характер та реалізацію принципів типу підкорення — покора, наказ — слухняність [4, с. 281]. Це дає вченому підстави означити архетип полювання (як реалізації стратегічної дії) типом чоловічої раціональності, тоді як парадигма суб'єкт-суб'єктного ставлення, представлена комунікативною дією, є типом жіночої раціональності, що базується не на оволодінні об'єктом, а на ставленні до Іншого як до суб'єкта, який потребує піклування про нього, що є передумовою появи відносин взаємності. Така установка сприяє трактуванню комунікативної дії як підґрунтя генералізованого етичного ставлення до людей взагалі [4, с. 282]. Саме тому в глобалізаційних умовах сучасності передумовою нормального розвитку технічної раціональності, на думку А. М. Єрмоленка, має стати саме комунікативна раціоналізація, яка відіграє роль «магнітного поля», покликаною утримати розвиток технічного прогресу, або «метайнституту» (за К. О. Апелем), якому повинні бути підпорядковані всі інші інститути, а також передумови універсалізації національного етосу, що в умовах мультикультурного світу сприятиме взаєморозумінню між людьми шляхом трансформації «внутрішньої моралі» етосу в універсальні загальнолюдські цінності [4, с. 289].

Конструктивний ефект уможливорюється завдяки визнанню довіри як комунікативно-раціональної дії, спрямованої на досягнення порозуміння, де ключовим постає суб'єкт-суб'єктний принцип взаємовизнання, а не телеологічний суб'єкт-об'єктний. Інший постає як суб'єкт, цінності якого поділяють, якого поважають, до якого прислухаються. Таке раціональне взаєморозуміння стає можливим лише за наявності нормативного узгодження, ціннісного підґрунтя взаємного визнання. Але довіра як надзвичайно неоднозначний феномен містить у собі небезпечний потенціал стратегічної дії, коли Інший постає як об'єкт впливу, над яким прагнуть встановити владу, що і зумовлює ризик у відносинах довіри та деструктивні ефекти в соціальній взаємодії. Це зумовлює селективно-варіативну складову у формуванні відносин довіри. Завдяки такій своєрідній функції соціального фільтрування

їх реалізацію» [5, с. 61], що в цілому, створюючи ілюзію надійності, сприяє формуванню некритичної довіри.

За твердженням С. Г. Кара-Мурзи, під час маніпуляції свідомістю саме завоювання довіри в аудиторії та усунення психологічного захисту є одними з найважливіших операцій. Першим правилом встановлення успішного контакту з аудиторією є «приєднання», тобто наголос робиться на встановленні спільних з аудиторією ознак, як-то ознак мовної, етнічної чи якої іншої спільності (на кшталт «приєднання за...»), або ж акцентування на певних цінностях, діях чи гаслах (за типом «приєднання до...») [6]. Таким чином, породження довіри викликається відчуттям приналежності до спільної ідентичності чи до своєрідного кола Своїх, на відміну від Чужих. До того ж, під час маніпуляції свідомістю, як зазначає С. Г. Кара-Мурза, зазвичай уникають точних формулювань і чіткого оформлення позиції, використовуючи дещо туманні вирази та метафори, тому однією з ознак маніпуляції є ухиляння під час викладу власної позиції, що зводить до мінімуму появу психологічного захисту в тих, хто не підтримав би цю позицію, якби вона була висловлена чітко, а також зменшує ймовірність потреби в раціональному дискурсі, що різко утруднює маніпуляцію. Найефективнішим же засобом «приєднання» аудиторії, аж до фанатичного підкорення волі маніпулятора, С. Г. Кара-Мурза вважає використання та активізацію архетипів колективного несвідомого, оскільки в цьому разі маніпуляція живиться величезними прихованими «енергетичними ресурсами» архетипів, що дає їй могутню, причому безкоштовну, силу, залишаючись водночас нерозпізнаною завдяки несвідомій природі архетипів та їх, за К. Г. Юнгом, захоплююче-чарівливими ефектам [6]. Вдале використання архетипних образів, таким чином, є одним з найдієвіших ресурсів маніпулятивних технік формування довіри, коли відбувається «квазі-приєднання» на засадах спільної ідентичності, особистісних та колективних цінностей, активізації мотивів солідарності, альтруїзму тощо.

Звернення до аналізу архетипної складової комунікативних практик обумовлюється наявністю в суспільній свідомості певних усталених комплексів соціальних моделей поведінки, що мають глибинну психокультурну природу і суттєво впливають на формування ментальних засад, детермінуючи певні способи сприйняття соціальної реальності. Раціонально-ірраціональна природа довіри зумовлює дієвість архетипних елементів комунікативних практик, сприяючи узгодженню бажань, потреб і глибинних мотивів з певними засобами їх задоволення.

Тісний зв'язок мовних практик з несвідомим уможливорює маніпулятивні дії, які особливо влучно реалізуються завдяки використанню архетипів як давніх кумулятивних інтерсуб'єктивних сутностей, що виражають прасимволічність та праобразність завдяки універсальним формулам, котрі спрямовують певні смислові наповнення. Архетипи є неусвідомлюваними інформаційно-енергетичними чинниками, що мають здатність спрямовувати психічну енергію шляхом вибудовування певних образів, символічних формул та поведінкових стереотипів. Постаючи як природжені можливості уявлень, архетипи відкривають можливі горизонти розуміння, порозуміння та тлумачення, що відображається, зокрема, в маніпулятивних комунікаціях. Актуалізація архетипів сприяє відтворенню потрібних типізованих поведінкових схем, що мають ірраціональну природу.

На думку К. -Г. Юнга, який впроваджує теорію архетипів та колективного несвідомого в науковий дискурс, архетипи внаслідок властивої їм типізованої природи є своєрідними мотивами, першообразами, праформами, що у вигляді певних символічних схем відображають глибинний осад усього, пережитого людством, постаючи живою системою реакцій та диспозицій, яка невидимо, а тому більш дієво визначає індивідуальне життя [7, с. 20]. На індивідуальному рівні архетипи реалізуються як мимовільні прояви несвідомих процесів, існування і смисли яких можна

висновувати лише опосередковано [8, с. 120]. За К. Г. Юнгом, остаточне, глибинне значення архетипів можна охарактеризувати лише описово, піддаючи численним трактуванням їх різноманітні прояви у вигляді символів та образів. Але водночас учений відзначає незамінну спонукальну роль архетипів, наділяючи їх потужними душевними життєвими силами та трактуючи як джерела захисту та спасіння.

Саме такі, «захисні», ознаки архетипів сприяють їх визнанню як могутнього інформаційно-енергетичного джерела у формуванні відносин довіри, яка позначає фундаментальне відчуття онтологічної безпеки. Також К. Г. Юнг наголошує на тому, що, незалежно від наповнення, зміст архетипічних феноменів завжди матиме словесні уподібнення, які на кожному етапі культурного ускладнення зазнаватимуть все нових і нових трактувань, відображаючи зв'язок минулого й теперішнього, причому адекватні трактування визначатимуть цілісність, дієвість і психічну силу, невідповідні ж витлумачення архетипів спричиняють появу безґрунтовної, не співвіднесеної з минулим свідомості, яка є безпомічно уразливою для будь-яких навіювань [8, с. 123]. Саме тому роль архетипів, точніше, їх правильне витлумачення в сучасному житті виявляється надзвичайно важливим у кризові, перехідні епохи, постаючи джерелом порятунку шляхом правильної смислової організації та адекватного інформаційно-енергетичного спрямування. Тому архетипи як духовні детермінанти нації є вагомим умовою визначення національної ідентичності, позначаючи єдність минулого, теперішнього та майбутнього.

Як переконливо зазначає один з найвідоміших дослідників архетипів української культури С. Б. Кримський, аналіз архетипів є досить адекватним, таким, що відповідає умовам наукової раціональності, методом дослідження національної культури та менталітету нації, її праісторії та майбутнього [9, с. 98]. Знаменно, що С. Б. Кримський звертається до аналізу архетипної топографії буття, втіленої в тріаді «Дім — Поле — Храм». Ця тріада була запропонована М. Гайдеггером, який під Домом розумів подвійну сутність людини, її зумовленість зовнішніми та внутрішніми чинниками, втілену в Домі соціальному, зовнішньому, байдужому до людини, та Домі індивідуально-екзистенційному, внутрішньому, справжньому; під Полем розуміється навколишнє, природне оточення, Храм втілює відчуття святості. До речі, на думку німецького вченого, «домом» буття є також мова, оскільки мова постає засобом співбуття [10, с. 272]. Застосування концептів «Дім — Поле — Храм» дозволило С. Б. Кримському дослідити специфіку національного буття українців та визначити джерела солідарності, довіри, гідності й волелюбності, що в цілому складає основу ментального багатства українців. Учений звертає увагу на певний паралелізм зображення життя людини та природи, що свідчить про зв'язок природного та соціального, сприяючи закріпленню архетипу природи не лише як храму, майстерні чи безодні, а як материнського начала, визначаючи парадигму жіночого начала буття, властиву нашій культурі [9, с. 105].

Досліджуючи втілення архетипних образів в українській культурі, С. Б. Кримський робить висновок про її домінуючі теми, відображені, зокрема, в архетипі софійності як мудрості життя та онтологічного оптимізму, що увиразнюється в переконаності у кінцевому подоланні всіх життєвих перешкод, набуваючи вигляду упевненості народу в «мажорній звершеності людських зусиль» [9, с. 104]. Останнє дає підстави зробити висновок, що українцям властива історично зумовлена внутрішня онтологічна довіра, яка може стати могутньою інвестицією в майбутнє, але лише у разі правильного її спрямування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вдале використання архетипних образів з маніпулятивною метою має незамінний ефект успішності в просуванні певних ідеологічних конструкцій (політичних, економічних, соціокультурних), оскільки викликаються до життя неусвідомлювані інформаційно-

енергетичні коди, які сприяють формуванню значущих мотивів, цілей і цінностей, що, зокрема, стимулює некритичний вияв довіри як на міжперсональному, так і на інституційному рівнях. Актуалізація певних архетипів породжує образи, що сприймаються як надійні, безпечні, знайомі, що в цілому відповідає очікуванням онтологічної безпеки, яка є серцевиною довіри. Переважання в суспільстві недовіри внаслідок тотальних маніпуляцій поступово призводить до зменшення альтернатив узгодження та спільних переконань, спричиняючи появу суперечливих поглядів, невизначених наслідків та суспільних негачій.

У сучасних глобальних умовах збільшення комунікативної дистанції та посилення невизначеності та взаємозалежності довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії є особливо актуальною, оскільки учасники комунікації, зокрема і політичної, все ж таки виходять із того, що їхні відмінні між собою позиції, інтереси та погляди мають можливість наблизитись один до одного у спрямуванні до спільного тлумачення ситуації та дискурсивної згоди. Довіра, таким чином, виконує функції спрощення соціальної комунікації, стабілізації значень та стримування контингентів за рахунок компенсації недостатності інформації селективною внутрішньою упевненістю та покладанням на компетентність і порядність учасників комунікації.

Проблема довіри, таким чином, повинна розглядатись у контексті наявності дієвих ціннісно-нормативних підстав мінімізації маніпулятивних технік зловживання довірою, реалізація чого стає можливою, зокрема, шляхом розробки універсальних моральних принципів діалогічної етики відповідальності, коли здійснюється суб'єкт-суб'єктний принцип соціальної взаємодії. Конструктивних ефектів кредиту довіри можна досягти лише шляхом побудови відкритих демократичних відносин між владою та суспільством, формування дієвого громадянського суспільства та правової держави. В іншому випадку довіра внаслідок її раціонально-іраціональної природи та значної уразливості може бути використана з маніпулятивною метою, спричиняючи кризу довіри та сприяючи поширенню недовіри до владних інституцій. Таким чином, криза довіри як різновиду символічного капіталу є кризою ресурсів довіри, якими постають життєздатні ціннісно-нормативні засади, високий рівень соціальної солідарності, відповідальності та громадянської культури, а також достатня міра онтологічного оптимізму та віри в людей взагалі, що й міститься в глибинних ментальних структурах українців.

Література:

1. Габермас Ю. Залучення іншого : Студії з політичної теорії / Юрген Габермас ; [пер. з нім. А. Дахнія]. — Львів : Астролябія, 2006. — 416 с.
2. Бурдьє П. Соціологія політики / Пьер Бурдьє ; [пер. с фр. Е. Вознесенской, Ю. Ледовских, Г. Чередниченко, Н. Шматко]. — М.: Socio-Logos, 1993. — 336 с.
3. Габермас Ю. Постметафізичне мислення / Юрген Габермас ; [пер. з нім. В. Купліна]. — К.: Дух і Літера, 2011. — 280 с.
4. Єрмоленко А. М. Деякі риси українського етосу в світлі сучасних соціально-філософських досліджень / А. М. Єрмоленко // Феномен української культури : методологічні засади осмислення. — К.: Фенікс, 1996. — С. 278—292.
5. Лебон Г. Психологія мас / Густав Лебон // Психологія мас. Хрестоматія / уклад.: Д. Я. Райгородский. — Самара : Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. — С. 5—130.
6. Кара-Мурза С. Г. Краткий курс манипуляции сознанием [Электронный ресурс] / С. Г. Кара-Мурза. — М.: Алгоритм, 2002. — 288 с. — Режим доступа : http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul_content.htm. — (Серия : Тропы практического разума).

7. Юнг К. Г. Психологические типы / Карл-Густав Юнг ; [пер. с нем. С. Лорие]. — М.: АСТ ; Хранитель, 2008. — 761 с.

8. Юнг К. Г. К пониманию психологии архетипа младенца / Карл-Густав Юнг // Самосознание европейской культуры XX века. — М.: Политиздат, 1991. — С. 119—129.

9. Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. — К.: Фенікс, 1996. — С. 91—113.

10. Хайдеггер М. Путь к языку / Мартин Хайдеггер ; [пер. с нем. и комм. В. В. Бибихина] // Время и бытие. — М.: Республика, 1993. — С. 259—272.

**КРУПКІН
Павло,**

кандидат
фіз. -мат. наук,
старший науковий
співробітник, науковий
керівник Центру вивчен-
ня Сучасності,
м. Париж, Франція.

Анотація: у статті
презентуються ре-
зультати виділення
архетипів, які мог-
ли б скласти базис
соціальних інститутів у
рамках інституцій-
ного
суспільствознавства.
Виділено архе-
типи соціальної
структуризації: свої /
ми і вони, авторитет,
цінність дітей, цінність
жінок, молоді чоловіки як
витратний матеріал;
комунікації: мова, знаки
взаємодії, прагнення до
«дотиків»; когнітивні:
наслідування, цінність
досвіду, традиція, а
також такі ментальні
комплекси, як
справедливість, права
вимоги і пошук меж.

Ключові слова: архе-
типи, соціальність,
модель особистості,
ментальні структури,
інститути, автори-
тет, справедливість,
мова.

УДК 304. 5: 316. 7:
572. 1/. 4

Павло КРУПКІН

АРХЕТИПИ СОЦІАЛЬНОСТІ

Вступ

Інституційна теорія суспільствознавства дозволяє отримати дуже цікавий ракурс моделі особистості людини, якщо задатися питанням про природу психічного носія тих поведінкових патернів, які у разі їх соціального узгодження утворюють який-небудь громадський інститут [2—4]. Під час аналізу цих носіїв — ментальних структур свідомості — одразу постає питання про їх вродженість / набутість, і проблема можливості універсальних загальнолюдських уроджених структур свідомості відразу ж виводить нас на проблематику архетипів Юнга [3].

У цій роботі зроблено спробу оригінального виділення архетипів, що зумовлюють соціальність людини, маючи на увазі перш за все збереження цілісності й одноманітності інституційного підходу на всіх рівнях розгляду «людина — група — суспільство».

Поняття архетипу та його місце в психіці людини

Юнгівське розуміння архетипу можна сформулювати таким чином [3]: *архетипи — це універсальні для всього людства схеми, конкретне наповнення яких змістом визначає поведінкові патерни людей, а також особливості їх сприйняття й уяви; це вроджена система управління стабілізацією конкретного різновиду інстинктів, що формуються в організмі, який зростає*. Гарним прикладом такого розуміння архетипу служить рідна мова: у кожної дитини в мозку є певна «вроджена форма», яка «наповнюється» конкретним змістом під час її соціалізації в сім'ї, причому якщо процес такого «наповнення» не буде запущено до 3-х років, то дитина залишається без володіння мовою [1].

За К. Юнгом, архетип — це складова частина того, що він позначив терміном «колективне несвідоме»; те, що перебуває в глибинних шарах психіки і вважається однаковим для всіх людей. Якщо вважати, що свідомість / психіка людини визначається ментальними структурами [2, с. 45; 3], то саме набори таких структур і відповідатимуть за будь-який поведінковий патерн і/або розпізнаний свідомістю об'єкт. У цих наборах із загальних міркувань можуть існувати не тільки ті структури, які з'являються / виховуються під час соціалізації людини, але також і структури «біологічного рівня», виникнення яких відбувається у міру зростання плоду в утробі матері разом із розвитком його мозку і нервової системи.

Модель людської психіки

Для подальшого опрацювання основ архетипики зіпременося на наступну модель психіки [3]. Кожна людина має свою унікальну *особистість*, яка складається протягом усього її життя і визначається наявністю в мозку індивіда безлічі згаданих вище *ментальних структур*. У кожної особи є *когнітивна сфера*, відповідальна за накопичення і критичне осмислення досвіду і різних інших типів знань і вмій, і *поведінкова сфера*, що формує поведінку людини. Свідому частину поведінкової сфери зазвичай називають *Я-концепцією* індивіда і зараховують до неї ментальні структури її свідомих установок, цінностей, різноманітних поведінкових

KRUPKIN
Pavel

ARCHETYPES OF THE SOCIALITY

Annotation: The paper presents the results of a separation of archetypes, which could form the basis of social institutions within the institutional theory. The following archetypes of the social structurization are highlighted: ours / we and others, authority, value of children, value of women, and young men as the expendable material. The communications such as language, signs of interaction, imposing "to touch," the cognitive ones such as imitation, value of experience, tradition, and the mental systems like justice, claims, and questioning the limits are considered.

Keywords: archetypes, sociality, personality model, mental structures, institutions, authority, justice, language.

патернів тощо. Неусвідомлену частину поведінкової сфери називатимемо *габітусом*. Цікаво відзначити, що когнітивна сфера також має свою неусвідомлену частину, те, що іноді називають «неявним знанням», хоча значна частина ментальних структур когнітивної сфери цілком усвідомлюється, і, більш того, ці структури формуються саме свідомістю індивіда в процесі його розвитку / соціалізації.

Ментальні структури когнітивної сфери, окрім всього іншого, формують також оброблюваний мозком інформаційний потік, визначаючи *МійСвіт* індивіда (Umwelt), тобто те, як людині даються її внутрішній і зовнішній світи [2, с. 46]. МійСвіт — це «життєве поле» людини, в якій вона «розгортає» й усвідомлює свою життєву активність. Зокрема, серед опорних структур індивідуального МійСвіту можна розрізнити *мотиваційні моделі* важливих для людини інших людей (theory of mind), важливі для вироблення прогнозів індивіда щодо реакції соціального середовища на вчинювані ним дії.

Когнітивна сфера людини сильно зав'язана на її *рідну мову*, яка обумовлює інкорпорацію в особистість її *індивідуальної культури*, — певних шарів тих самих згаданих вище ментальних структур та їх взаємозв'язків [2, с. 79]. При цьому легко виділяються дві базові характеристики індивідуальної культури кожного — *етнічна приналежність* і *гендер*. Гендерні особливості особистості я тут зачіпати не буду через їх неактуальність для цього кола питань, а ось розглянути етнічні особливості людей для питань людського гуртожитку навіть дуже доречно. Це пов'язано з тим фактом, що базові основи своєї свідомості кожен отримує в дитинстві саме в їх етнічному варіанті, і лише потім на цей базис лягають більш універсальні культурні шари. Якщо лягають.

У цілому взаємозв'язок динаміки відповідних категорій когнітивної сфери можна презентувати таким чином [2, с. 79]:

Людина => Мова => Етнічність => Культура => Людина.

Поверх цього базового (або «етнічного») потоку становлення ментальних структур людини з донедавна (декілька останніх століть) почав лягати ще один потік — більш «універсальний» у плані людської етнічності — «освітній» потік [2, с. 80]:

Людина => Культура, Знання => Людина.

На ранніх стадіях розвитку дитини в її соціалізації домінує засвоєння саме етнічної культури, на яку у міру її дорослішання й освіти можуть накладатися більш універсальні культурні шари з частковим витісненням етнічних патернів на периферію. Тим не менш, в особистій культурі кожної людини завжди можна виділити етнічний і загальноосвітній шари, причому спільним правилом для вмісту цих шарів є те, що у разі правильної постановки освіти в суспільстві верхній освітній шар культури зазвичай компенсує недоліки нижнього шару етнічних психокультурних установок особи в плані підвищення конкурентоспроможності соціальної системи, що залучає людину.

Перейдемо до поведінкової, або *діяльностної сфери*, яка визначається результатами *активності* людей. Базовий елемент цієї сфери визначається на особистому рівні:

Людина => Активність => Інтерес.

Подальший перехід до врахування взаємодії людей у суспільстві відразу ж дозволяє вивести з безлічі їх інтересів у разі збігу — *кооперацію*, а у разі протистояння — *конфлікт*. Урегулювання питань *кооперації* і *конфліктів* є суттю такої діяльності, як *політика*. *Кооперація* оформляється в *соціальні структури / організації*, які неминуче породжують суспільні *інститути*, що збагачують *культуру суспільства*. Управління конфліктами призводить до появи *права* як невід'ємної частини громадських *інститутів*, що також вносить внесок до суспільної *культури*.

Очевидно, що ментальні структури, відповідальні за *суспільну культуру*, мають бути наявними у кожного індивіда, що входить до співтовариства, утворюючи *НашСвіт* співтовариства в *МійСвіті* кожної особи [2—3]. Відповідно, неминуче повинен існувати і механізм узгодження ментальних структур *НашСвіту* в головах різних людей з вельми значущою роллю суспільної комунікації всіх рівнів у цій справі.

У цілому соціальний рівень діяльнісної сфери можна презентувати наступними взаємозв'язками [2, с. 81]:

Інтерес => (збіг) => Кооперація;

Інтерес => (протиставлення) => Конфлікт;

Кооперація + Конфлікт => Політика;

Кооперація => Соціальні структури / Організації => Інститути => Культура;

Конфлікт => Інститути => Право => Інститути => Культура.

Слід зазначити, що ці взаємозв'язки понять є достатньою мірою універсальними і виявляються і під час самоврядування людей, і в їх економічній діяльності, і під час виконання ними державних функцій.

Специфічні архетипи соціальності

У взаємозв'язку понять становлення когнітивної сфери особистості можна «розгледіти» наступні архетипові структури свідомості: мова¹, знаки *взаємодії*², прагнення до «*дотиків*»³, наслідування⁴, цінність *досвіду*⁵, а також архетипи соціальної структуризації: свої / ми і вони⁶, авторитет⁷, цінність *дітей*⁸, цінність *жінок*⁹, молоді чоловіки як *витратний матеріал*.

У діяльнісній сфері також можна розгледіти всі вже відмічені архетипи когнітивної сфери з особливим виділенням пари *цінність досвіду* — *традиція* (див. зноску 5), але є там і три нових: *справедливість*¹⁰, *права вимоги*¹¹ і *пошук меж*¹².

Цікаво простежити зв'язок виділених вище комплексів соціальних ментальних структур із типовими персоніфікаціями, що виділяються в психологічних теоріях

1 Мова — архетип, специфічний для людини. Хоча у тварин і знаходять досить розвинені комунікативні системи, однак рівня розвиненості мови вони так і не досягають (Бурлак, 2011).

2 Знаки взаємодії між особинами виду — вроджена знакова система, що визначає нюанси взаємодії «у стаї»: дружелюбність, агресія, цікавість замирення, etc. Широко розповсюджена у тваринному світі.

3 Прагнення до «дотиків» — архетип, що обумовлює дружелюбну взаємодію особин того самого виду.

4 Наслідування — головний архетип навчання особи, переймання нею чужого корисного досвіду.

5 Цінність досвіду — архетип, відповідальний за «запуск» навчання / наслідування, розпізнання корисного «в інших», напевно, працює у зв'язці з архетипом традиції, коли свій досвід визнається достатнім. спільноти — коли як свій може сприйматися навіть незнайома людина на підставі знаків, якими вона користується.

6 Свої — архетип, відповідальний за цілісність «зграї», який є характерним для зграйних тварин і комах. Ми і вони — специфічний архетип для людей, що дозволяє будувати уявні спільноти — коли як свій може сприйматися навіть незнайома людина на підставі знаків, якими вона користується.

7 Авторитет — архетип влади / підкорення. Існує і в багатьох тварин. У людей компенсується архетипом справедливості — див. зноску 11.

8 Цінність дітей — зумовлює спеціальну турботу зграї про дитинчат, існує і в тварин.

9 Цінність жінок — визначає важливу роль самок у відтворенні зграї, існує і в тварин.

10 Справедливість — архетип, специфічний для людини. Зумовлює обмеження влади з одного боку (див. зноску 7) і тісно пов'язується з правами вимоги — з іншого (див. зноску 12).

11 Справедливість — архетип, специфічний для людини. Зумовлює обмеження влади з одного боку (див. зноску 7) і тісно пов'язується з правами вимоги — з іншого (див. зноску 12).

12 Пошук меж — архетип, відповідальний за пошук нових екологічних ніш, за цікавість, за «прагнення ризику». Є специфічним для всього живого.

із згадкою поняття «архетип». Правитель цілком персоніфікує авторитет, Мудрець виникає внаслідок комбінування авторитету, цінності досвіду і поняття «свій», Герой відображає «витратність» молодих чоловіків і пошуку меж, Дитина відображає цінність дітей, Матір і дитя — комбінацію цінності дітей і цінності жінок. Цінність досвіду і цінність жінок у разі «своїх» дає персону Бабусі, а у разі не «своїх» персоналізуватиметься Відьмою тощо.

Висновок

Отриманий список архетипів соціальності відрізняється від того, який зазвичай обговорюють у зв'язку з темою «архетипи Юнга», але він є більш наближеним до тих форм, заповнення яких породжує все різноманіття соціального життя людей. При цьому деякі архетипи простежуються в поведінці зграєвих тварин і комах досить глибоко в минуле, але є також і ті архетипи, які є специфічними саме для людини.

Було виділено архетипи соціальної структуризації: *свої / ми і вони, авторитет, цінність дітей, цінність жінок, молоді чоловіки як витратний матеріал; комунікації: мова, знаки взаємодії, прагнення до «дотиків»; когнітивні: наслідування, цінність досвіду, традиція; а також такі ментальні комплекси, як справедливість, права вимоги і пошук меж.*

Література:

1. Бурлак С. Происхождение языка. Факты, исследования, гипотезы / С. Бурлак. — М.: CORPUS, 2011. — 480 с.
2. Крупкин П. Л. Россия и Современность: Проблемы совмещения: Опыт рационального осмысления / П. Л. Крупкин. — М.: Флинта ; Наука, 2010. — 568 с.
3. Крупкин П. Л. Эволюционная теория архетипов Юнга: Архетипические моменты в структуре коллективной идентичности [Электронный ресурс] / П. Л. Крупкин // ПУ (Публичное управление: теория и практика : сборник научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления). — № 3—4. — Х.: Изд-во «ДокНаука-ДержУпр», 2010. — 432 с. — Режим доступа : <http://modernity-centre.org/2010/07/27/kroopkin-115>.
4. Крупкин П. Л. К теории институциональных полей: Общие моменты [Электронный ресурс] / П. Л. Крупкин // Научный эксперт. — 2010. — № 10. — С. 98—109. — Режим доступа : <http://modernity-centre.org/2010/10/28/kroopkin-116>.

НОВАЧЕНКО

Тетяна,

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ при Президентові України, м. Київ, Україна.

Анотація: у статті обґрунтовується думка про те, що авторитет керівника — це цінність, яка, акумулюючись в архетипах, складає структуру соціального капіталу сучасного українського суспільства.

Ключові слова: авторитет керівника, цінності, архетипи, соціальний інститут, соціальний капітал. УДК 35. 01; 159. 964

АВТОРИТЕТ КЕРІВНИКА ЯК ЦІННІСТЬ І АРХЕТИП У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Постановка проблеми. В умовах становлення і розвитку пост-модерного суспільства базовим ціннісним пріоритетом стають людина та її соціальний капітал як головний чинник й інтегральний показник впливу на суспільний розвиток. Відтепер саме в цій формі накопичення знаходить своє віддзеркалення багатоманітність соціального життя, множинність його ціннісних засад, динаміка їх взаємодії. Саме на цьому психологічному «полі битви» відтепер іде змагання за зразки людської поведінки, підґрунтя яких лежить у полі тяжіння тих або інших архетипів колективного несвідомого. Справедливим є твердження Ф. Фукуями про те, що соціальний капітал зазвичай створюється і передається через такі механізми, як релігія, традиція та історична звичка [1]. Спрямованість на пошук нових форм і змісту людської поведінки робить актуальним питання переосмислення місії державної служби і механізмів реалізації функцій державного управління, які віднині безпосередньо пов'язані з функціонуванням та розвитком соціального капіталу й авторитетом керівників.

Метою статті є переосмислення й обґрунтування структури соціального капіталу сучасного українського суспільства та його зв'язок з авторитетом керівника в державній службі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що феномен «соціальний капітал», поставши в контексті процесів «великої депресії», сьогодні активно розвивається як за кордоном (П. Бурдьє, Дж. Коулмен, Р. Патнам, Ф. Фукуяма, Л. Дж. Ханіфан), так і на пострадянському просторі, в тому числі й в Україні (А. Бова, М. Горожанкіна, В. Гассія, Е. Гугнін, І. Діскін, С. Дятлов, А. Колодій, М. Лесечко, О. Кіреєва, О. Кучабський, О. Сидорчук, В. Степаненко, А. Чемерис та ін.), зокрема точиться активна дискусія щодо джерел його походження, визначення сутності тощо.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі категорія «соціальний капітал» визначається як концепція в соціології, економіці і політології, що віддзеркалює соціальні уявлення — ідеї, думки, образи, цінності та архетипи, які сприяють співпраці та самоорганізації суспільства, збільшуючи його індивідуальну та групову продуктивність. Термін «капітал» (від лат. capitalis — головний, головна сума) вживається у сенсі феномену, який у процесі накопичення зростає чи змінює свій певний запас. Отже, вчені зосереджуються на поясненні його впливу на економічний, соціальний розвиток — умови життя, здоров'я, освіти, навколишнє середовище, приплив інвестицій, розвиток інформаційних технологій тощо. Завдяки розвитку у межах багатьох соціальних наук окреслюється низка різних підходів до розуміння поняття «капітал».

Так, Ф. Фукуяма наголошує, що ідея соціального капіталу була закладена ще французьким політичним діячем й істориком Алексісом де Токвіллем. У 1831—1832 рр. він перебував у США з метою вивчення американського досвіду організації системи виконання

покарань. Його праця «Демократія в Америці», написана після цієї поїздки у 1835—1840 рр., набула широкої популярності. Не застосовуючи поняття «соціальний капітал», учений охарактеризував процеси, що відбувалися в США у 30-ті роки XIX ст., як «мистецтво об'єднання». Головною ідеєю цієї праці є визнання історичної неминучості занепаду аристократії та постійного і неухильного руху суспільств у напрямі свободи і демократії. Алексіс де Токвіль стверджує, що поступовий розвиток рівноправ'я, яке вчений ототожнює з демократією, є незаперечним, оскільки, існуючи в усьому світі, він виходить з-під влади людини. Разом з тим Алексіс де Токвіль велику увагу приділяв організації державної влади, що за демократії має особливо велике значення, підкреслюючи важливе значення «системи стримувань та противаг» і теорії розподілу влад, які знайшли закріплення в американській конституції. Але, на думку вченого, недостатньо закріпити ті чи інші положення у конституції, оскільки устрій держави залежить і від інших факторів. Так, географічні умови мають менший вплив, ніж закони, а закони — набагато менший, ніж звичай — вся сукупність знань, уявлень, думок та ідей, з яких утворюється звичайний спосіб життя, традиційний та інтелектуальний устрій народу. Тож, демократизм американського суспільного життя і стабільність політичного устрою пояснюються саме демократизмом американських звичаїв. Інакше кажучи, коріння свободи і демократизму американських звичаїв учений убачав у системі громадського самоврядування, що історично склалася в Новій Англії. Саме тому в традиції громадського самоврядування містяться корені народного суверенітету й утвердження на практиці принципів свободи. Проте ні закони, ні інші чинники не врятували Америку від стану, який Токвіль назвав «тиранією більшості», коли у справі управління державою більшість може чинити будь-що. На думку вченого, існує вищий закон — «справедливість», яким встановлено «межі права кожного народу» і водночас право кожного індивіда апелювати «від верховної влади народу до верховної влади всього людства».

Актуальною для процесів, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, є думка Токвіля, який убачав «тиранічний» прояв американської демократії насамперед у пануванні громадської думки. Ця думка у зв'язку із прагненням кожного здобути підтримку інших громадян в умовах демократії неминуче стає думкою мас і тому володіє колосальною примусовою силою, яку неможливо порівняти з жодними законами. Учений наголошував на тому, що масі немає потреби вдаватися до законів, щоб покарати тих, хто думає інакше, їй достатньо висловити своє несхвалення, і почуття гнітючої самотності і безсилля доведе їх до відчаю. Коли люди є рівними за своїм становищем, то завжди громадська думка величезною силою тисне на розум кожного індивіда, керуючи ним, охоплюючи і пригнічуючи, а це залежить не стільки від політичних законів, скільки від складу самого суспільства. Тому як би не були врівноважені та розподілені влади в демократичному суспільстві та як би юридично не гарантувалися основні громадянські права і свободи, висловлювати думки, які суперечать думці маси, стає надзвичайно важко.

NOVACHENKO
Tetiana

LEADER'S AUTHORITY AS A VALUE AND ARCHETYPE IN THE STRUCTURE OF A SOCIAL CAPITAL

Annotation: the article substantiates the thought that the authority of a leader it is a value, which is stored in the archetypes and composes the structure of the social capital of Ukraine's modern society.

Keywords: leader's authority, values, archetypes, social institutions, social capital

Таким чином, звільнившись від тиранії держави, американці створили у суспільстві свою власну тиранію — тиранію одноманітного мислення і поведінки людей, що не терпить інакомислення. Разом з тим Токвіль особливо виділяє авторитет, яким користувалися на той час юристи. В умовах американської демократії вони становили привілейовану касту і були аристократами за способом мислення, манерами, смаками, сповідували інстинктивну любов до порядку і формальностей, неприязнь до дій мас. Водночас за інтересами і походженням належачи до народу, користуючись його довірою, вони обираються на всі більш-менш значні державні посади. У результаті авторитет юридичної професії виходить далеко за межі суддівської або адвокатської діяльності. Як наголошував учений, рідко яке-небудь питання, що виникло, рано чи пізно не набирало статусу юридичного, і внаслідок цього всі сторони змушені були вдаватися до ідей та мови, характерних для юридичних процедур, а державні діячі, які також здебільшого були юристами, вносять звичай та технічні прийоми своєї професії у здійснення суспільних та державних функцій. При цьому Алексіс де Токвіль вважав, що індивідуалізм є стрижневою ознакою демократичного етосу, і зосереджував увагу на двох аспектах. По-перше, індивідуалізм — це уособлення людей, де вони готові замикатися у вузькому сімейному і дружньому колі. Цей аспект має демократичне походження і з вирівнюванням умов існування людей підсилюватиметься. По-друге, індивідуалізм свідчить про зближення людей, чому сприяє й те, що вони є рівними між собою. За умов демократії люди позбавляються слухняності, більше апелюють до власного розуму, і хоча зв'язки між ними послаблюються, вони поважають права одне одного, цінують взаємодопомогу і співпрацю. На думку Алексіса Де Токвіля, американці самовдоволено показують, як основна турбота про самих себе постійно підштовхує їх до бажання допомоги один одному і зобов'язує їх добровільно жертвувати частину свого часу і власності в ім'я благополуччя Штатів [2].

Сенсаційні численні прозріння і висновки, які зробив Алексіс де Токвіль у своїй праці «Демократія в Америці», не застаріли дотепер. Значущість теоретичного осмислення вченим демократії полягає в її осягненні як глобального соціального явища за акцентуалізації на природних і невід'ємних правах людини перед державою з такими політичними форми її організації, де людина має максимальні шанси для самопрояву і самореалізації. Розуміння процесів глобалізації як нелінійної схеми і центральної теми суспільної теорії дозволяє стверджувати, що вона є спадкоємницею дискусії про модерність і постмодерність — двох абсолютно різних культурно-історичних типів, проте таких, що взаємодіють один з одним. Утім, поворот від модерного до постмодерного суспільства наповнився складними, суперечливими й різними за своєю сутністю явищами. У такій ситуації актуалізується осмислення суспільного поступу відповідно до універсального соціального циклу, де інволюція є часом не тільки згортанням соціальних процесів, а й поступового засвоєння нових, пов'язаних з відкриттям внутрішніх ресурсів розвитку суспільства, зокрема виявленням нової домінанти у необмеженому ціннісному полі. Наведене дозволяє висловити думку про можливість внутрішньої трансформації державних службовців й оптимізує припущення про те, що потенційною силою їх авторитету може бути цілісна самість як принцип об'єднання свідомої і несвідомої частини психіки, що наповнюватиме соціальний капітал сучасного українського суспільства.

Вважається, що підходи до визначення сутності поняття «соціальний капітал» як до капіталу суспільних відносин, норм в цінностей, на відміну від фізичного, економічного й інтелектуального капіталу, були започатковані класиками політичної економії А. Смітом та Д. Рікардо [3, с. 170]. Водночас у працях Е. Дюркгейма і М. Вебера також закладаються основи дослідження концепції соціального капіталу, де базовим компонентом цього феномену вчені вважають довіру, що за певних умов

з індивідуальної якості особистості може розповсюдитися на соціальну групу чи суспільство в цілому.

Існує також думка про те, що вперше термін «соціальний капітал» вжив Ліда Джадсон Ганіфан на початку XX ст. Так, американський дослідник у книзі «Общинний центр» (1921 р.), у дискусії щодо сільських шкіл і міського співтовариства використав це поняття задля характеристики значущих обставин, що впливають на повсякденне життя кожної людини, а саме: необхідність виховання доброї волі, братерства, симпатії один до одного, вміння налагоджувати соціальні відносини і комунікацію [4].

Цей термін також використовувався у класичній праці Джейн Джейкобс «Смерть і життя великих американських міст», в якій вона пояснювала, що густа соціальна мережа, яка існувала в старіших міських забудовах змішаного призначення, складала форму соціального капіталу, що сприяв громадській безпеці [5].

Значущим внеском у визначення і розвиток категорії «соціальний капітал» є вчення французького філософа і соціолога П. Бурдьє. Його теорія вирізняється розумінням можливості існування соціального капіталу на двох рівнях. Так, на першому рівні — генетичному — соціальний капітал визначається як ресурс, заснований на родинних відносинах членів групи, що трансформується як сукупність актуальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з наявністю міцних мереж зв'язків, більш-менш інституціолізованими відносинами взаємного знайомства й визнання; другий рівень — це взаємозв'язок між соціальним, фізичним, культурним і людським капіталами. На основі цієї взаємодії вчений визначив соціальний капітал як диференціюючий та конструюючий чинник соціальної поведінки. «Користуючись довірою та накопиченим капіталом зв'язків, люди здатні, як то кажуть, „прийшовши з порожніми руками, забрати із собою увесь ринок, маючи замість грошей своє обличчя, ім'я та честь” і навіть ручатися в сенсі „розпочинати справу” незалежно від того, чи є в них гроші, чи немає». [6, с. 66].

Як бачимо, природа соціального капіталу за П. Бурдьє передбачає трансформацію сталих відносин у такі, що припускають тривалі суб'єктивні комунікації особливого характеру, а саме позитивно-емоційні зв'язки, побудовані на довірі.

У роботах Г. Лоурі досліджується ринок праці, де розглядається нерівність у поділі доходів відповідно до расової приналежності. Так, учений вважає, що ця нерівність може зберігатися з декількох причин, а саме через успадкування бідності чорношкірих батьків, яка передається дітям у формі низьких матеріальних ресурсів, що обмежує можливості для здобуття гідної освіти, та через більш слабкі зв'язки молодих чорношкірих із біржею праці та відсутність у них повної інформації про свої можливості [7]. Вочевидь поняття «соціальний капітал» є змінною величиною, оскільки в цьому процесі вміння індивіда долати труднощі відіграє значущу роль.

Дж. Коулмен використовує поняття соціального капіталу для аналізу стосунків всередині групи людей, об'єднаних спільністю норм, цінностей і світогляду, а також взаємними зобов'язаннями й очікуваннями. На думку вченого, «соціальний капітал» виникає з таких змін у відносинах людей, які полегшують їх взаємодію. Так само як фізичний або людський капітал, соціальний капітал вносить свою лепту в результати виробничої діяльності. Тому спільнота людей, що володіє надійною репутацією і великим потенціалом довіри, може досягти значно більших успіхів, ніж аналогічна група осіб, яка не володіє цими якостями. Як основоположну норму, що бере початок у традиційних суспільствах, але є однією з найважливіших форм соціального капіталу сучасних суспільств, Дж. Коулмен виділяє норму колективізму. На думку вченого, соціальний капітал — це ресурси соціальних відносин, їх мережі, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню взаємної довіри, визначенню взаємних зобов'язань та очікувань, формуванню і встановленню соціальних норм,

утворення асоціацій. Важливо, що Дж. Коулмен бере до уваги значення інформації для соціального капіталу і наголошує на її ролі у формуванні людського капіталу, оскільки останній складається зі знань і навичок, а також із здатності людей створювати один з одним певну спільноту [8]. Таким чином, окреслюється взаємодоповнення смислів понять людського і соціального капіталу, а норми колективізму, що діють у межах тієї чи іншої соціальної групи, не тільки посилюють зв'язок між її членами, а й мінімізують соціальне напруження у такій групі.

Підхід, який запропонував Р. Патнем, базується на положенні, що соціальний капітал може існувати не лише на рівні окремої ізольованої громади, а й на рівні суспільства в цілому. Соціальний капітал трактується як колективне благо, а не індивідуальна власність, як соціокультурний феномен — культура довіри і толерантності, де формуються мережі добровільних асоціацій. Проведенні Р. Патнамом дослідження підтвердили, що мережа місцевих добровільних організацій утворює соціальний капітал — громадянські цінності, навички і знання, що зміцнюють демократичні принципи в управлінні державою. При цьому, на думку вченого, соціальний капітал складається з трьох компонентів, а саме з моральних принципів і норм, соціальних цінностей та соціальної інфраструктури. [9]. Отже, за Р. Патнамом, фундаментом соціального капіталу є довіра та загальноприйняті цінності членів тих чи інших інститутів, що спрощують створення активних взаємозв'язків між людьми. Інакше кажучи, у такий спосіб затверджуються приклади взаємодії людей, що дозволяє ефективно функціонувати цим інститутам.

Таким чином, соціальний капітал спирається на довіру, норми і цінності, що розділяються суспільством, тобто це здатність людської спільноти й окремих товариств до самоорганізації і колективних дій. У постмодерному суспільстві, що характеризується культурним і соціальним різноманіттям, спостерігається відхід від уніфікації в усіх сферах суспільних відносин, що панувала раніше, відбувається формування нової системи стимулів і мотивів діяльності індивідуума, заміщення матеріальних орієнтирів на знакові, символічні — нематеріальні цінності.

Серед вітчизняних учених продовжується дискусія як щодо визначення засновників концепції соціального капіталу так і щодо пояснення його сутності. К. С. Доскаленко підтримує думку про те, що на початку XIX ст. поняття «соціальний капітал» у науковий обіг запровадив американський дослідник Л. Дж. Ханіфан [10]. О. І. Клімова вважає, що поняття соціального капіталу відоме з 20-х рр. XIX ст., однак концепція соціального капіталу набула поширення і стала предметом дискусій з моменту опублікування праці професора Гарвардського університету Р. Д. Патнема та його колег [11]. О. В. Захарченко стверджує, що вперше ґрунтовне пояснення поняттю «соціальний капітал» дав П. Бурдьє. О. Б. Кірсєва вважає, що це поняття набуло популярності після виходу у світ праць П. Бурдьє, Дж. Коулмана та Ф. Фукуями [12]. Водночас політолог Ю. В. Савко, визначаючи три найважливіші структурні компоненти соціального капіталу — соціальні відносини, завдяки яким індивіди можуть мати доступ до ресурсів їхніх партнерів по спілкуванню; обсяг і якість доступних ресурсів партнера по спілкуванню; відносини взаємності обміну, вказує, що термін «соціальний капітал» увійшов у науковий обіг не так давно [13]. У цьому питанні він посиляється на думку британського дослідника А. Пассі, який вважає, що його виникнення відбулося 10—12 років тому [14]. Дозволю не погодитися з цією думкою, оскільки вище показано, що основи категорії «соціальний капітал» були закладені американським суспільством ще у XIII ст.

На думку А. Колодій, соціальний капітал є ознакою зрілості та ефективності громадянського суспільства, а також його основним продуктом, який забезпечує його вплив на інші сфери суспільного життя. При цьому вчена наголошує, що громадянське суспільство асоціюється з цінностями довіри, розсудливості і толерантності,

тому його члени з довірою ставляться до своїх колег по діяльності та інших людей і суспільних інститутів, визнають право інших громадян на особисту думку. У межах структур громадянського суспільства формується громадянська добропорядність і громадянська позиція, що виражається у понятті соціального капіталу. А. Колодій визначає наступні компоненти соціального капіталу: мережа горизонтальних зв'язків поміж рівними і вільними громадянами; норми взаємної довіри; навички колективних дій; громадянськість в її неполітичних проявах [15].

Л. К. Абрамов і Т. В. Азарова зауважують, що більш широке розуміння поняття «соціальний капітал» можливе у разі висвітлення його як позитивних, так і негативних аспектів, якщо розглядати не тільки горизонтальні, але і вертикальні зв'язки між людьми, а також поведінку організацій та відносини між ними. Такий підхід бере до уваги, що горизонтальні зв'язки забезпечують спільнотам ідентичність і спільність цілей, але водночас, за відсутності вертикальних зв'язків, що об'єднують різні соціальні групи (релігійні, етнічні, соціально-економічні), внутрішньогрупові зв'язки можуть стати підставою для переслідування вузьких інтересів і перешкоджати доступу до інформації та матеріальних ресурсів [16]. Нагадаю, що Ф. Фукуяма також зауважував, що соціальний капітал може бути деструктивним. Проте, вказуючи на значущу роль у сучасному житті неформальних організацій щодо визначення соціальних уявлень, вчений наголошує на тому, що з модернізацією суспільств соціальні уявлення мають тенденцію створюватися саме владою. Утім, терміни «раціоналізація», «бюрократизація», «перехід від статусу до контракту» і «перехід від спільноти до суспільства» такі вчені, як Генрі Майн, Макс Вебер, Еміль Дюркгейм та Фердинанд Тьонніс також пов'язували з модернізацією.

Отже, попри всю множинність системи поглядів щодо розуміння феномену «соціальний капітал», визначення його компонентів потребує конкретизації і пояснення.

Зупинюся лише на декількох з них. По-перше, якою є структура соціального капіталу? Чому фіксуються ті чи інші цінності і через які механізми вони передаються суспільству? Зрештою, чи є влада в українському суспільстві джерелом соціального капіталу? Вважаю, що задля формулювання відповідей на вищенаведені питання є необхідним застосування інституціонального підходу, який в умовах розбудови української державності та реформування державної служби активно проявляється в діяльності українських чиновників.

Державна служба як система інститутів — це сукупність підсистем, взаємодіючих у досягненні спільної мети, де кожна окремо виконує певну функцію, але внаслідок синергетичного ефекту набуває нових властивостей, такі як цілісність, збалансована рівновага, розподіл сфер і способів діяльності, єдність підходів до вирішення завдань певного рівня, формування і застосування нових цінностей, норм, правил і стандартів. І, як зазначається в Енциклопедії державного управління, у демократичних суспільствах соціальні інститути діють на засадах сталої системи суспільних цінностей, що часто закріплюються в конституціях, де визначаються повноваження основних інститутів політичної системи суспільства, установ соціального контролю й управління [17, с. 263].

Серед науковців дотепер точаться дискусії щодо визначення поняття «соціальний інститут». При цьому категорія «соціальний інститут» є дуже об'ємною й такою, що характеризується множинністю цінностей, норм, звичаїв, традицій і правил, що захищають як інтереси людей, так і механізмами їх реалізації.

Звернуся до найбільш прийнятних у контексті досягнення мети цієї статті.

На думку Герберта Спенсера, інститути — це «регулярні форми взаємодії індивідів, які роблять можливим і продуктивним їх спільне життя» [18, с. 140]. Макс Вебер вважає, що інститут — це «раціонально впорядкований союз» [19, с. 538], якщо під останнім мати на увазі об'єднання, в якому «... кожен індивід буде орієнтувати свої дії

на раціональний порядок» [19, с. 536]. Для існування та нормального функціонування соціальних інститутів потрібна легітимність, що досягається через максимально генералізовані цінності та сенси; через правові норми, що конкретизують генералізовані цінності; через спільноти, до яких належить або прагне належати індивід. На думку П. Бергера і Т. Лукмана, соціальний інститут — це типові реакції індивідів на типові ситуації; інстанції соціалізації, кінцева мета яких — «виробництво» індивідів, адекватних вимогам того чи іншого суспільства [20]. Е. Дюркгейм розумів під інститутами «... всі вірування, всі способи поведінки, встановлені групою» [21, с. 405]. Учений зауважував, що соціальні інститути мають практично необмежену владу над окремими індивідами в плані нав'язування обов'язкових способів дії (стандарту та зразки поведінки). Проте влада проявляється лише тоді, коли індивід вступає у конфлікт із способами дії, й інститут змушений застосовувати щодо індивіда санкції. М. Дюверже називав інститутами «навісні моделі людських відносин, з яких копіюються конкретні відносини, набуваючи... характеру стабільних, стійких і згуртованих», до складу яких входять «колективні уявлення, що мають більший або менший зв'язок із цінностями» [22, с. 103—104].

Значний внесок у вивчення соціальних інститутів зробив П. Сорокін, здійснивши їх класифікацію й аналіз їх функцій у системі соціальної взаємодії суспільства, він визначив соціальні інститути як механізми соціального тестування та селекції розподілу індивідів у суспільстві. Ця класифікація є важливою з огляду на роль державної служби й авторитету її керівників як нової нематеріальної цінності, що поділяється членами групи та робить можливою її співпрацю. Беззаперечно, в інституті державного управління такі поняття, як закон, договір, доцільність — ціннісні категорії, проте в сучасну епоху вони не є достатньо міцною опорою стабільності і добробуту суспільства. Тому «запрацювати» на повну силу вони зможуть, опираючись на такі істотні цінності, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством, довіра й авторитет.

На сьогодні вироблено чимало традицій розуміння поняття «авторитет», проте зауважу, що безліч варіацій на тему авторитету призвело до фрагментарності розуміння його сенсу. Так, філософське тлумачення авторитету обмежується здебільшого його визначенням як значення, що люди чи речі можуть мати, не потребуючи постійного підтвердження цього значення. У політичній науці авторитет розглядають як близьке до влади явище, де люди підкоряються йому як владі добровільно або під страхом лише законного легітимного примусу і розглядають його з позицій лідерства особистості. У соціології авторитет визначається як тип влади, за якої люди з готовністю підкоряються керівнику, оскільки вважають його легітимним. Отже, у визначенні поняття «авторитет» очевидним є його співвідношення з поняттями «влада», «вплив» та «особистість». Утім, саме таке співвідношення можна визначити як специфічне, оскільки знеособленої влади чи впливу не буває — вони належать конкретним особистостям і визначаються їхнім буттям як буттям осіб, до яких цю владу спрямовано. Інакше кажучи, не може йтися про знеособлену владу, вплив суспільного інституту — держави, органу, групи чи спільноти, оскільки конкретна особа контактує не з чимось аморфним, а з конкретним представником владних структур, що здійснює цей вплив через свою діяльність.

Звернувшись до етимології поняття «авторитет», знаходжу підтвердження вищезгаданого, оскільки воно походить від латинського *auctoritas* — влада не просто як сила, а влада (*auctor*) як особистість, творець цієї сили чи впливу. У цьому понятті втілюється фундаментальної значущості факт, що особистість має сенс лише у взаємодії з іншими особистостями. Так вимальовується ще одна перевага авторитету як органічного поєднання зв'язку між потестарними (влада, могутність, вплив) та персоналістичними концептами. У М. Вебера також спостерігається зіставлення

категорії «авторитет» з поняттями «влада», «вплив», «особистість». Однак вважаю, що такий підхід не може охопити всі боки сучасного суспільного життя, оскільки влада може мати авторитет, якісно виконуючи службові та професійні обов'язки, що зміцнюються позитивними особистісними якостями і високим рівнем компетентності. Водночас влада може і втратити авторитет, якщо виконуватиме свої функції безвідповідально. Тож, авторитет має розглядатися як легітимна форма влади — або як відмінне, проте дотичне до влади етичне поняття її «легітиматора» чи в широкому розумінні як визначення будь-якого ненасильницького впливу. Думаю, що дефіцит ціннісного виміру авторитету призводить до розмивання рамок цієї категорії і втрати її глибинного сенсу. Інакше кажучи, йдеться про авторитет як про абсолютний ціннісний вимір.

За М. Вебером, цінності — це те, що є для нас значимим, на що ми орієнтуємося в своєму житті і що ми беремо до уваги. На думку Н. С. Розова, цінності завжди є елементом соціальної взаємодії, медіатором у складних ритуальних взаємодіях індивідів і груп. Це символи консолідації смислової платформи для переговорів, ідейної опори для висунення вимог [23].

Отже, як зазначалося вище, влада зобов'язана не декларувати суспільству певні цінності, а їх надавати, оскільки саме цінності, зокрема авторитет керівника, можуть забезпечувати її легітимність, допомагаючи здійснити взаємодію між індивідом і владою. Як уже згадувалося, в основі поняття «авторитет» закладено концепт довіри, тому в суспільстві з високим рівнем довіри рівень визнання публічної влади є вищим, а отже, знижуються затрати на примус і контроль.

Інакше кажучи, авторитетне керівництво, якого потребує сучасне українське суспільство, має опиратися на стійке і щире схвалення громадянами. Проте результати дослідження Центру «Соціальний моніторинг» у співпраці з УІСД імені О. Яременко, що проводив у березні 2012 р. моніторинг громадської думки з вимірювання рівня довіри до основних соціальних та політичних інститутів країни, характеризуються негативними очікуваннями і позначаються на оцінках роботи всіх політичних інститутів країни. Так, негативно оцінюється робота Верховної Ради України (негативну оцінку її роботі дали 78 %), Кабінету Міністрів (негативно оцінили його діяльність в цілому 73 %) тощо. Від'ємні показники довіри зафіксовано також щодо НБУ, правоохоронних органів (міліції, СБУ, прокуратури). Через півтора роки після проведення місцевих виборів населення знову негативно оцінює діяльність всіх без винятку представників влади на місцях, як голів, так і місцевих рад різного рівня. Позитивний баланс довіри традиційно зберігається за церквою та засобами масової інформації [25]. Очевидно, що відсутність довіри і підтримки з боку населення призводить до загального зниження ефективності в усіх сферах суспільної діяльності, падіння авторитету представників владних структур. Водночас використання авторитету є однією із значущих форм соціального регулювання і здійснення політичної влади у суспільстві.

Для сучасного керівника, головною психологічною характеристикою якого є авторитет, найбільш характерною є не тільки наявність незвичайно яскравого і деталізованого образу світу, а і сильної мотивації здійснити, затвердити та реалізувати його. Отже, керівник повинен мати як досить високі ділові якості, що забезпечують інструментальний, формалізований вплив, так і людські, що забезпечують емоційний, неофіційний вплив. Тобто, людина має бути твердо впевненою у собі, оскільки сумніви і почуття невпевненості діють паралізуюче і ховають потрібну їй віру у свій особистісний авторитет.

Доцільним вважаю звернутися до подій 2004 року, які стали прикладом нового ідеалу людської гідності, високого рівня колективної громадської дії на основі нематеріальних норм і цінностей, але відсутністю особистості, яка дійшла б до розуміння

нового і мимоволі стала б авторитетним керівником. Своєю участю в політиці громадяни намагалися змінити стан справ, висували ті чи інші вимоги, оскільки вважали те або інше явище справедливим або, навпаки, несправедливим. «Майдан» — це було реальне об'єднання українського народу. При цьому люди, втомлені від бюрократії та неефективних керівників, почали шукати нових. Проте, як відомо, не зважаючи на «параліч» опозиції, свої обіцянки керівники Майдану не виконали. Однак у межах великої групи людей різної освіти, віку, статі, майнового стану, соціального та політичного досвіду був досягнутий високий рівень колективної громадської дії на основі неформальних норм і цінностей. Українське суспільство, вимагаючи визнання потреби людини бути суб'єктом політичних рішень, продемонструвало своєрідний еталон дієвості громадянської взаємодії.

Стосовно цього феномену актуальною є думка Ф. Фукуями про те, що соціальний капітал — це не рідкісне культурне багатство, як його часто зображають, що передається від одного покоління до наступного, і у випадку втрати не поновлюється. Навпаки, він твориться спонтанно і постійно людьми, які живуть своїм щоденним життям.

Отже, фундаментальна узгодженість у думках і діях громадян не може забезпечуватися тільки законом, а потребує звернення до соціального капіталу, зокрема цінностей — концентрованих форм, у яких віддзеркалюються ідеологічні та світоглядні уявлення людей.

У своїх міркуваннях звернуся до витоків головних елементів українського світогляду. Як відомо, українець — інтровертивна людина, із сильним відчуттям власного «Я» і великим бажанням самопрояву. Заглиблений у себе, він протестує проти будь-яких обмежень особистісної свободи, що призводить до небажання коритися волі іншого. Отже, в українця слабо розвинена готовність підпорядкуватися, що постійно поглиблювалося завдяки століттям вимушеної неволі. Вочевидь надмірний ідеалізм, що часто-густо не відповідає вимогам дійсності, плюс нестримний індивідуалізм, який заперечує значення традиції, ставить власні інтереси вище за благо громади і відкидає будь-який авторитет. Наведене підтверджується думкою О. Ольжича (О. Кандиба), який пише: «у нашому суспільстві велася жорстока боротьба всіх проти всіх. У нас, коли появився якийсь авторитет, — а фактично завдаток на авторитета, — його негайно стягали на долину і тут мотлошили усіма способами і засобами, щоб тільки він не став, не дай Бог, авторитетом для широких мас громадянства» [24, с. 171]. Очевидною є суперечність — дбати про особисте, індивідуальне і водночас не визнавати авторитету своєї влади, бажання боротися зі своїми, найкращими. Утім, досвід бездержавності та звички жити без своєї влади призвів до визрівання різних властивостей українського характеру і поведінки — це героїзм і самовідданість, толерантність і непослух, і водночас — віроломство й відчуття меншовартості, що і дотепер заважають розвивати самоповагу, але не до себе, а до суспільного «Я», влади та її авторитету. Цей факт характеризує одну із граней світогляду українця і дозволяє стверджувати, що його формування протягом століть мимоволі призвело до традиції не визнавати владу своїх правителів, що стало джерелом нівелювання такої цінності, як авторитет. Між тим, головними складниками поняття «ідеологія» є ідея і людина. При цьому ідеї, керівні настанови наповнюють внутрішній зміст ідеологічного руху, а люди, що є провідниками цих ідей, сприяють його життєздатності. Якість, сила та історична доля ідеології рівноцінно залежать від якості ідеї та авторитету тих, хто її впроваджує. Водночас ідеологізація — це поняття, що означає уявлення про що-небудь (або про кого-небудь) у більш-менш досконалому вигляді, ніж це є насправді, тобто мислиться як уявна модель. Отже, ідеологізація цінностей, призначених для збереження лояльних настроїв, стає можливою тому, що, по-перше, через смислову нечіткість цінності залишаються завжди відкритими для будь-якої

інтерпретації, по-друге, цінності — це модернізована форма міфу, а у міфі, так само як і у цінностях, узагальнюється різноманіття людських відносин і природних явищ.

Як відомо, у міфологічному мисленні існують певні принципи, відповідно до яких і народжується міф. Наприклад, це принцип антропоцентризму, коли все у світі уподібнюється людині та її найбільш значущим властивостям, зокрема внутрішній силі — духу або душі, що управляє тілом та життям з усіма його проявами: потребами, бажаннями, почуттями тощо. При цьому дух також наділяється життям і всім тим, що йому властиво. Отже, міф — приклад оптимальної організації духовної сфери людства, засіб сумісного суспільного виживання. Наведене дозволяє стверджувати, що міфи і цінності мають спільні риси, охоплюючи колективне несвідоме.

Вважаю за доречне навести невеликий уривок з відомої казки — міфу Люїса Керола «Аліса у Задзеркаллі». Біла Королева пропонує Алісі скуштувати варення, на що Аліса відповідає:

— Дякую, але сьогодні мені якось не хочеться.

— Сьогодні ти б його однаково не одержала, навіть коли б дуже захотіла, — відповіла Королева. — Правило в мене тверде: варення на завтра! І лише на завтра.

— Але ж завтра коли-небудь буде сьогодні?

— Ні, ніколи! Завтра ніколи не буває сьогодні! Хіба можна прокинутися вранці і сказати: «ну, ось зараз нарешті завтра!»?

— Нічого не розумію, — сказала Аліса. — Все таке заплутане.

— Просто ти не звикла жити в зворотному напрямку

— У зворотному напрямку, — проговорила Аліса здивовано. — Ніколи такого не чула!

— Одно добре, — вела далі Королева, — пам'ятаєш при цьому і минуле, і майбутнє.

— У мене пам'ять не така. Я не можу згадати того, що ще не сталося, — сказала Аліса.

— Отже, у тебе пам'ять поганенька, — заявила Королева.

У цьому контексті можна стверджувати, що цінності як теперішнє, реальне, модернізуються у міф, зміст якого стосується вже потенційного майбутнього і втілюється у формі архетипу. Таким чином, архетипи як первинні природні образи, міфи, легенди, ідеї та переживання, властиві людині як суб'єкту колективного несвідомого, передбачають майбутнє. Тож, архетипи — це своєрідна пам'ять про майбутнє.

Існування архетипів — колективного несвідомого — не має однозначно пояснення. К. Г. Юнг наголошував, що тлумачення архетипів має бути напрочуд тонким і диференційованим, щоб воно не зменшувало специфіки індивідуальних та культурних цінностей архетипних ідей і символів. Архетипи, впливаючи на індивіда, формують його емоції, етичні уявлення та світогляд, а також його взаємовідносини з іншими людьми. Для розуміння архетипів важливим є той факт, що завдяки однаковості, люди під час основних проблем свого буття переживають схожі стани, що відображаються у їх творчості та стандартах моралі і регулюють поведінку. Так само як анатомія людського тіла не залежить від якихось расових різновидів, так і душа людини має єдиний субстрат — колективне несвідоме. Тож, така цінність сучасного суспільства, як авторитет керівника, закріплюючись у колективному несвідомому як пам'яті про майбутнє, проявляється у різноманітних міфах, символах, легендах і казках, що створюють можливість взаєморозуміння між людьми.

Прояви колективного несвідомого з усіма різноманітними його видами і формами не можна вважати довільними. Вони закономірно впливають із соціальної природи людини та її суспільної взаємодії. К. Г. Юнг розрізняв безліч архетипів. Наприклад, архетип **«Мана — особистість»** — домінанта колективного несвідомого; відомий архетип «сильного чоловіка» у вигляді героя, вождя, колдуна, знахаря й святого,

володаря людей і духів, друга Божого [26, с. 228]. На сучасну мову зміст архетипу «Мана — особистість» можна перекласти як образ ефективного й авторитетного керівника, бо саме цей архетип є джерелом постійного прагнення людини досягти «акме» у соціальній ієрархії. Таке прагнення можна побачити у героїчних міфах, казках, легендах та ідеях усіх народів.

Висновки та подальші перспективи досліджень. Отже, в авторитеті — загальноновизнаній довірі та пошані до керівника як цінності й архетипі — є та психологічна основа, що консолідує народ, расу, націю чи професійну групу, тобто все те, що об'єднує людей у суспільстві. Тому у структурі соціального капіталу сучасного українського суспільства, який генерується на щоденній основі інститутами й окремими людьми, має місце категорія авторитету керівника як сталої суспільної цінності й архетипу.

Вбачається доцільним більш детальне звернення до переосмислення системи професійних цінностей управлінців відповідно до стандартів етики і пріоритету надання справедливих та результативних державних послуг громадянам України.

Література:

1. Fukuyama F. The Great Disruption. Human nature and the reconstitution of social order / F. Fukuyama. — London : Profile Books, 1999. — 386 p.
2. Tocqueville A. Democracy in America / Alexis De Tocqueville.; edited and abridged by Richard D. Heffner. — New York : Penguin Books, USA Inc., 1984. — 321 p.
3. Дятлов С. А. Теория человеческого капитала / С. А. Дятлов. — СПб : УЭФ, 1996. — 325 с.
4. Hanifan L. The Rural School Community Center / L. Hanifan // *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. — 1916. — No. 67.
5. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities / Jane Jacobs. — New York : Vintage, 1961. — P. 138.
6. Бурдьє П. Формы капитала / П. Бурдьє // *Экономическая социология*. — 2002. — № 5. — Т. 3. — С. 60—74.
7. Loury G. A. A dynamic theory of racial income differences / G. A. Loury // *Women Minorities and Employment Discrimination*. — Lexington (MA), 1977. — P. 153—186.
8. Коулмен Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен // *Общественные науки и современность*. — 2001. — № 3. — С. 122—139.
9. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Нанетті. — К.: Основи, 2001. — 300 с.
10. Доскаленко К. С. Соціальний капітал та його роль у регіональному розвитку [Електронний ресурс] / К. С. Доскаленко // Теоретичні та прикладні питання державотворення : Online збірник наукових праць ОРІДУ НАДУ при Президентові України. — 2007. — № 1. — Режим доступу : www.nbuv.gov.
11. Клімова О. І. Концепція соціального капіталу в сучасному економічному просторі [Електронний ресурс] / О. І. Клімова // *Україна наукова : VI всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.*, 21—23 грудня 2009 р. — Режим доступу : <http://intkonf.org/klimova-oi-kontseptsiya-sotsialnogo-kapitalu-v-suchasnomu-ekonomichnomu-prostoru>.
12. Кіреєва О. Б. Тенденції розвитку теорії «соціального капіталу» [Електронний ресурс] / О. Б. Кіреєва. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Ratp/2009-01/KireevaStat.pdf>.
13. Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь [Електронний ресурс] / Ю. Савко // *Вісник Львівського університету : Серія : філософські науки*. — 2002. — Вип. 4. — 352 с. — Режим доступу : Центр місцевої активності на базі будинку культури: методологія та технологія розвитку

територіальної громади : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Savko.htm>.

14. Passey A. Social Capital: Autonomy and Embeddedness / Andrew Passey // The Third Sector: For What and For Whom? — Dublin : Ireland, 2000. — 34 p.

15. Колодій А. Сутність громадянського суспільства і механізми його впливу на політику : доповідь на заключній регіональній конференції проекту «Чемпіони громадянського суспільства» (м. Львів, 8 лютого 2003) ; Соціальний капітал: зміст та евристична цінність концепції / А. Ф. Колодій // Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні : Тези наукової конференції. ЛНУ ім. І. Франка, філософський факультет, кафедра філософії (13—15 грудня 2001 р.). — Львів, 2001. — С. 54—55.

16. Абрамов Л. К. Центр місцевої активності на базі будинку культури: методологія та технологія розвитку територіальної громади / Л. К. Абрамов, Т. В. Азарова. — Кіровоград : ІСКМ, 2010. — 116 с.

17. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; наук. -ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. — К.: НАДУ, 2011. — Т. 1 : Теорія державного управління / наук. -ред. колегія: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. — 2011. — 748 с.

18. Рыбаков А. В. Политические институты: теоретико-методологический аспект анализа / А. В. Рыбаков, А. М. Татаров // Социально-гуманитарные знания. — 2002. — №1.

19. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. — М.: Прогресс, 1990.

20. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. — М., 1995.

21. Дюркгейм Э. Метод социологии / Э. Дюркгейм // О разделении общественного труда. Метод социологии. — М.: Наука, 1991.

22. Duverget M. Sociologie politique / M. Duverget. — P., 1968.

23. Розов Н. С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии / Н. С. Розов. — Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1998. — 292 с.

24. Жижко С. А. Перетворення / С. А. Жижко. — К.: Видавничий центр «Просвіта», 2011. — 440 с.

25. Моніторинг громадської думки населення України: березень 2012 р. (рівень довіри та електоральні орієнтації) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.smc.org.ua>.

26. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг. — М.: Канон, 2001. — 397 с.

ПЕЛІН
Олександр,
кандидат філософських
наук, доцент, доцент
кафедри соціології
і соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородсь-
кий національний
університет»,
м. Ужгород, Україна.

Анотація: у статті розглянуто основні риси поняття етнічної ідентичності як складової частини ідентичності соціальної. В епоху глобалізації етнічна ідентичність отримує нові місце і значення в загальній системі ідентичностей. Соціалізація особистості в суспільстві відбувається за новими правилами. Процес етнічної ідентичності перетворюється на діалектичний синтез того, що відбувається в суспільстві, й того, що роблять люди, на місце зустрічі «операції» та «дії», на івентуцію та самопрезентацію. У сучасному світі етнічну ідентичність можна зрозуміти в рамках надіндивідуального чинника архетипної (холономної) парадигми.

Ключові поняття:
етнічна ідентичність,
архетип, соціальна
ідентичність,
глобалізоване
суспільство.

УДК 316. 2

Олександр ПЕЛІН

ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ІДЕНТИЧНОСТІ СОЦІЕТАЛЬНОЇ

Актуальність дослідження проблем соціальної ідентичності визначається місцем питання в контексті фундаментальних соціологічних проблем класичної соціології. Разом із проблемами соціальної структури, соціальних відносин, соціокультурної інтеграції та легітимності влади питання соціальної ідентичності розглядається як чинник успішної соціалізації особистості. Соціальна та особистісна ідентифікація визнається необхідною передумовою соціального життя. Криза етнічної ідентичності або «множинність спроб визначення самототожності як окремого індивіда, так і соціальних груп та спільнот, цілого українського суспільства» розглядається як одна з головних ознак глибинної системної кризи суспільства [1, с. 100].

Криза ідентичності ототожнюється дослідниками з «конститутивним конфліктом глобалізації», недостатньо висвітленим у науковій літературі. До вивчення ідентичності в контексті глобалізаційних процесів синхронно звертається велика кількість вітчизняних та зарубіжних дослідників. Серед них такі відомі закордонні науковці, як З. Бауман, П. Бурдьє, Ю. Габермас, Е. Гідденс, Е. Еріксон, М. Кастельс, Е. Сміт, С. Гантінгтон і багато інших. Загальнотеоретичні питання кризи ідентичності в епоху глобалізації розглянуто в працях Е. Афоніна, В. Арбеніної, І. Варзара, М. Вівчарика, Є. Головахи, В. Євтуха, Г. Касьянова, А. Колодій, І. Кресіної, О. Майбороди, Л. Нагорної, О. Нельги, М. Обушного, І. Онищенко, А. Пономарьова, В. Трошинського, Н. Черниш, Л. Шкляра. Але через те, що звернення до питання ідентичності в епоху глобалізації зумовлюється різними чинниками, його висвітлення є неоднозначним [2, с. 59].

Мета статті — з'ясувати глибинні механізми етнічної ідентичності глобалізованого суспільства. Просування до мети передбачає вирішення наступних **завдань**: висвітлити основні уявлення про етнічну ідентичність модерного суспільства, визначити обмеженість модернізму в поглядах на етнічну ідентичність, розглянути переваги архетипної парадигми в інтерпретації етнічної ідентичності в умовах суспільства, що глобалізується.

Проблема етнічної ідентичності, що розділила науковців на примордіалістів і конструктивістів, водночас визначила межу між суспільством модерна і суспільством, що глобалізується, або постмодерном. Примордіалізм, який вважає етнічну ідентичність іманентно притаманною особі, проголошує її центральною в структурі інших колективних ідентичностей. Згідно з конструктивістською парадигмою, етнічна ідентичність є соціально зумовленою і сконструйованою формою колективної ідентичності. З точки зору примордіалізму, етнічна ідентичність є історично першою процедурою, що здійснювала структурування суспільства, тому що нація, за визначенням Е. Сміта, завжди «апелює до свого етнонаціонального коріння».

Треба зауважити, що відмінності мови або етнографічні особливості є набагато очевиднішими за абстрактні за формою

PELIN
Olexandr

ETHNIC IDENTITY AS A COMPONENT OF THE SOCIETAL IDENTITY

Annotation: the article considers the main features of the concept of ethnic identity in the societal identity process. In the era of globalization, the ethnic identity occupies the new place and is of importance in the overall system of identities. The socialization of the individual in a society occurs by the new rules. The process of ethnic identity becomes a dialectical synthesis of the events happening in the society and the activity of people into a meeting place for the "operation" and the "action," into the eventuality and the self-presentation. In the modern world, the ethnic identity can be understood within the supra-individual factor of the archetypical (holonomic) paradigm of postmodern.

Keywords: ethnic identity, societal identity, archetype, globalized society.

економічні інтереси різних етносів. У зв'язку з цим проблема ідентичності довгі часи виявлялася тісно пов'язаною з проблемою суб'єкта, а не соціальних відносин. Великий внесок у класичну парадигму внесла класична філософія, в рамках якої розроблялися проблеми свободи, тотожності суб'єкта та морального вибору. Класичні уявлення про етнічну ідентичність пов'язуються з поглядом на суб'єкт як єдиний самототожний субстрат. Категорії тотожності, єдності, постійності та неподільності були найвищою цінністю [3, с. 12]. Позиція класичної філософії незмінно залишалася не тільки стрижнем примордіалізму, але й суспільною парадигмою свого часу.

Відчуття етнічної ідентичності як соціальної проблеми почалося з переходу від концептуальних позицій «вроджених універсалій» до вивчення її соціальної обумовленості. Це відбулося не через примхи філософів, а через об'єктивні вимоги суспільного життя. Зростання ролі економічного, адміністративного фактору у структуризації суспільства перетворило етнічну ідентичність на «зайву» процедуру соціалізації. Головною метою процедури ідентифікації стає доступ до державних та адміністративних ресурсів. Але подібний доступ можна отримати не тільки за допомогою ідентичності, а за допомогою освіти, підвищення рівня професіоналізму чи військовим переворотом. Вибір, який майже повністю залежить від рівня розвитку суспільства, був очевидним для науковців розвинутих країн і не помічався у країнах, що перебувають на базових стадіях розвитку.

Завдяки розвитку нових соціальних потреб відбувся перший парадигмальний зсув від універсалізму до конструктивізму. Якщо в «західній науці цей парадигмальний зсув мав безпосередній вплив на погляди на етнічну та національну ідентичності, що виражалося у більш критичному ставленні до примордіалізму, то в радянській науці цього не сталося. Уявлення про природу етнічної та національної ідентичності на довгі десятиліття були законсервовані в межах класичної парадигми, яка досі домінує в українській етнополітології» [3, с. 13].

Проте у найбільш економічно розвинутій країні сучасного світу — Сполучених Штатах Америки — різноманітні етнічні ідентичності час від часу загрожують загальнонаціональній ідентичності. У книзі найвідомішого футуролога Самюеля Гантінгтона «Хто ми? Виклик американській національній ідентичності» етнічна ідентичність протиставляється загальнонаціональній ідентичності як історичне явище — більш сучасному. Основою суспільної інтеграції у США проголошується національна ідентичність, якій американці приписують головну роль порівняно з іншими ідентичностями. Стверджується, що «впродовж американської історії жителі США визначали свою ідентичність в термінах „раса“, „етнос“, „ідеологія“ і „культура“. Перші два терміни сьогодні практично пішли з обігу. Американці розглядають свою країну як мультиетнічне і мультинародне суспільство» [4, с. 15—16].

Разом з тим, С. Гантінгтон стверджує, що криза ідентичності стала глобальним феноменом, а дебати з цього приводу перетворилися на характерну рису сучасного суспільства. Аналізуючи специфіку

прояву кризи ідентичності в різних країнах, він доходить висновку, що національну ідентичність у США треба рятувати будь-якими засобами, зокрема військовими діями. Він апелює до того, що війна або наявність противника є конструктивним фактором для підсилення ідентичності американців. Позитивно вплинули на національну ідентичність американців, на його думку, події 11 вересня 2001 року, які згуртували націю, зменшили рівень субнаціональних ідентичностей. «Трагічні обставини 11 вересня 2001 року повернули Америці її ідентичність. Доти, доки американці вважають, що їх країні загрожує небезпека, національна ідентичність залишається вельми високою. Якщо ж відчуття небезпеки притупляється, інші ідентичності знову беруть гору над ідентичністю національною» [4, с. 16—17].

Зовсім інакше бачить кризу ідентичності М. Кастельс. З одного боку, другий том його праці називається «Влада ідентичності», з іншого — він констатує факт зростання дистанції між глобалізацією та ідентичністю, між суб'єктом і мережею. Під ідентичністю М. Кастельс розуміє процес, під час якого суб'єкт пізнає себе й конструює власне поле смислів. Унаслідок того, що у світі відбуваються настільки неконтрольовані і безладні зміни, люди схильні групуватися навколо первинних джерел ідентичності: релігійних, етнічних, територіальних та національних. «У світі, просякнутому глобальними потоками багатств, влади та образів, пошук ідентичності, колективної або індивідуальної, приписаної або сконструйованої, стає фундаментальним джерелом соціальних значень. Це не новий тренд, бо ідентичність, особливо релігійна та етнічна ідентичність, які перебували біля коріння їх значення з початку людського суспільства» [5].

Подолання кризи ідентичності М. Кастельс вбачає у формуванні нової ідентичності. Але остання стане реальністю тільки після подолання кризи локальних ідентичностей, про наявність яких засвідчує підйом націоналізму й релігійного фундаменталізму. Учений вважає, що сучасний вектор пошуку ідентичності спрямовується в минуле, яке при цьому, як правило, міфологізується. Це відбувається в тому, що в інформаційному суспільстві відсутня модель ідентичності, а саме суспільство М. Кастельс порівнює із джунглями, життя в яких на кожному кроці загрожує численними небезпеками. Але мережеве суспільство породжує рухи спротиву і навіть «рухи проектної ідентичності», і на деякі з них, насамперед екологічний рух та рух феміністок, він покладає особливі надії [2, с. 2—3].

Конструктивістський підхід до етнічної ідентичності піддається критиці з боку примордіалістів. На думку Е. Сміта, в підґрунті «модерністських» або «інструменталістських» поглядів на етнічну ідентичність лежать певні базові припущення: «Кажучи коротко, „інструменталістський” підхід вважає, що люди завжди жили й діяли у великому розмаїтті груп. Як наслідок, люди завжди мали цілу низку колективних ідентичностей — від сім'ї і статі до класової, релігійної та етнічної приналежності. Люди постійно входять і виходять із таких колективних ідентичностей. Вони обирають і конструюють свої ідентичності відповідно до ситуації, в якій опиняються. Отже, для інструменталістів ідентичність виглядає радше „ситуативною”, ніж усезагальною, і має аналізуватися як властивість індивідів, а не колективів» [6, с. 51]. Головну ланку в мережі колективних ідентичностей втрачено. Саме в цьому, на його думку, полягає модерністська хиба етнічної ідентичності.

Умове входження етнічної ідентичності до соціальної ідентичності створює «мінливе суспільство» [7]. У низці дисциплін була здійснена деконструкція, критикувалося поняття інтегральної, уніфікованої ідентичності. Ситуація призводить до проголошення незвичних, альтернативних, плюральних та множинних ідентичностей. Сучасний погляд на етнічну ідентичність може як допускати вплив попередніх практик та цінностей, так і заперечувати їх через повну відсутність. Як

зауважує З. Бауман, суть постмодерної стратегії життя — не стільки створення нових ідентичностей, скільки уникнення за їх допомогою певної фіксації. Для сучасної постмодерної стратегії життя є характерним відкидання зайвої зв'язаності та фіксації [8, с. 176].

Можливість фіксації нових ідентичностей поза розгортанням вектора пошуку ідентичності в минуле надає архетипна парадигма, яка належить до класу холономних. Холономна (від. англ. Holonomic) — це механічна система, всі зв'язки в якій можна звести до геометричних. Архетип розуміється як «форма колективного несвідомого (надособистісного начала людської психіки), співвіднесена із тим, що давні називали зв'язком усього з усім. Поняття архетипу корелює з холономним світоглядом, нелінійним, циклічним поглядом на життя» [9]. Архетип має формотвірну здатність, виступає кумулятивним феноменом, що дозволяє виходити за межі індивідуального досвіду та накопичувати досвід кількох поколінь людства.

Через архетипи та культурні стереотипи свідомості, які слугують одним з інструментів побудови соціальної реальності, соціальні характеристики корелюються з поняттям «ментальність» [10, с. 12]. Соціальна ідентичність використовується для опису й інтерпретації соціальних відносин, притаманних не штучно створеним, а історично сформованим спільнотам, яким можуть бути етноси. Соціальний показник визначає якісні та кількісні характеристики соціальних властивостей, станів і процесів. Соціальні властивості формують систему якісних і кількісних характеристик соціальної психіки як втілення загальносистемних суспільних процесів. Кількісні характеристики соціальних властивостей етнічної ідентичності дозволяють використовувати процедури вимірювання і дозволяють позбавитися від стереотипу її «зайвості».

Вимірювання соціальних властивостей відбувається за допомогою будь яких базисних векторів E_k для яких всі похідні L дорівнюють нулю:

$$[e_j, e_k] = 0$$

Обмеження системи холономних змінних може бути подана у вигляді наступної функції:

$$f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_N, t) = 0,$$

отже, для вимірювання етнічної ідентичності може бути знайдена інша система бінарних опозицій, яка задовольняє правилу холономності — залежності від координат x_j і часу t .

Обмеження холономних рівнянь може допомогти видалити деякі із залежних змінних. Наприклад, якщо ми хочемо, видалити якийсь параметр у рівнянні, ми можемо змінити рівняння до наступного вигляду:

$$x_d = g_i(x_1, x_2, x_3, \dots, x_{d-1}, x_{d+1}, \dots, x_N, t),$$

змінити x_d у кожному рівнянні системи за допомогою наведеної вище функції. Це завжди можна зробити для загальної системи, за умови, що $f_i \in C^1$, то, за теоремою про неявні функції, рішення g_i гарантується в деякій відкритій множині. Таким чином, можна видалити всі входження залежної змінної x_d .

Припустимо, що система не має N ступенів свободи. Маємо h холономних обмежень, накладених на систему. Тоді кількість ступенів свобод зводиться до $m = N - h$. Ми можемо використати m незалежні узагальнені координати (q_j), щоб повністю описати рух системи. Перетворене рівняння буде виражено таким чином:

$$x_i = x_i(q_1, q_2, \dots, q_m, t), \quad i = 1, 2, \dots, N.$$

Отже, змінні будь якої холономної системи можуть легко трансформуватися і прораховуватися.

Висновки. Отже, етнічна ідентичність є складовою частиною ідентичності соціетальної. Модерністські погляди на етнічну ідентичність обмежуються конструктивістськими уявленнями про велике розмаїття груп і складну структуру колективних ідентичностей. Наявність низки колективних ідентичностей породжує відчуття втрати етнічної ідентичності, перетворення її на зайву процедуру. В інформаційному суспільстві сучасна модель ідентичності відсутня, а вектор пошуку нових ідентичностей спрямовується в минуле та міфологізується. Для сучасної постмодерної стратегії життя є характерним відкидання зайвої зв'язаності та фіксації, тому для неї потрібно не стільки створення нових ідентичностей, скільки уникнення за їх допомогою певної фіксації.

Можливість фіксації існуючих ідентичностей поза розгортанням вектору пошуку ідентичності в минуле надає архетипна парадигма, яка належить до класу холономних. Архетип має формотвірну здатність, виступає кумулятивним феноменом, що дозволяє виходити за межі індивідуального досвіду та накопичувати досвід кількох поколінь людства. Соціетальна ідентичність використовується для опису й інтерпретації соціальних відносин, притаманних не штучно створеним, а історично сформованим спільнотам. Соціетальний показник дозволяє визначати якісні та кількісні характеристики соціетальних властивостей, станів і процесів. Кількісні характеристики соціетальних властивостей етнічної ідентичності дозволяють використовувати процедури вимірювання і позбавиться стереотипу її «зайвості».

Для української школи архетипіки характерно використання бінарних опозицій: екстраверсія — інтроверсія, емоційність — прагматичність, ірраціональність — раціональність, інтуїтивність — сенсорність, екстернальність — інтернальність, екзекутивність — інтенціональність. Через те, що етнічна ідентичність є складовою ідентичності соціетальної, відкритим залишається питання, «Наскільки бінарні опозиції архетипу соціетальної ідентичності можуть бути використані для адекватного кількісного аналізу етнічної ідентичності?» Відповідь на це питання мають дати майбутні дослідження в межах архетипної парадигми.

Література:

1. Черниш Н. Й. Ідентичності в сучасній Україні та стратегії їх використання / Н. Й. Черниш // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — 2011. — № 941. — С. 100—110. — (Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»).
2. Штефан І. П. Криза ідентичності у глобалізованому світі / І. П. Штефан // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — К.: Міленіум, 2011. — № 1. — С. 59—64.
3. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації : монографія / Наталя Пелагеша. — К.: НІСД, 2008. — 288 с.
4. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. — М.: АСТ ; Транзит книга, 2004. — 635 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха, общество и культура / Мануэль Кастельс ; пер. с англ. под научн. ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 606 с.
6. Сміт Е. Модерністська хиба / Е. Сміт // Нації та націоналізм у глобальну епоху. — К.: Ніка-Центр, 2006. — С. 49—76.

7. Бауман З. Текущая современность / Зигмунт Бауман ; пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. — СПб : Питер, 2008. — 240 с.
8. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман ; пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Логос, 2002. — 390 с.
9. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика [Електронний ресурс] / О. Донченко. — Режим доступу : <http://topkatalog.at.ua>.
10. Афонін Е. А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов ; Українське товариство сприяння соціальним інноваціям ; Українська технологічна академія. — Х.: Титул, 2008. — 504 с. — (Сер.: «Відкрита дослідницька концепція» ; Вип. № 5).

САЛЬНИКОВ

В'ячеслав,
кандидат історичних наук, доцент, доцент Воронежської філії Російської академії народного господарства і державної служби при Президентів РФ, г. Воронеж, Росія.

Анотація: у цій статті автор: 1) розглядає різні аспекти поняття «цивілізація»; 2) уявляє цивілізаційний розвиток Росії як арену боротьби різних цивілізаційних проектів, що, на його думку, говорить про лімітрофність її культури і цивілізації; 3) ця лімітрофність, на його думку, сформувалася під впливом архетипу «зачарованого мандрівника», успадкованого від наших предків, що здійснювали міграції впродовж багатьох століть.

Ключові слова: цивілізація, цивілізаційний проект, Росія, цивілізаційно-культурні координати, Захід, Схід, Північ, Південь, лімітрофність, образ «зачарованого мандрівника», цивілізаційний архетип.

УДК 323.22

В'ячеслав САЛЬНИКОВ

ОБРАЗ «ЗАЧАРОВАНОГО МАНДРІВНИКА» ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ АРХЕТИП РОСІЇ

У разі прагнення розглядати країни і народи через призму їх спільності й особливості активно застосовується цивілізаційний підхід, прибічники якого сприймають суспільство і процеси, що в ньому відбуваються, з погляду системного взаємозв'язку економіки, політики, права, культури та соціальних стосунків. Характер цього взаємозв'язку обумовлюється тим або іншим цивілізаційним типом, кількість яких варіює залежно від точки зору вченого. Тому застосування цього підходу вимагає від дослідника не просто фундаментальних знань, але і здатності побачити за нагромадженням емпіричних даних і безліччю типологій якусь приховану духовну суть, що лежить у підґрунті тієї або іншої цивілізації.

На думку автора цієї статті, що розглядає різні аспекти поняття «цивілізація» й уявляє Росію як арену боротьби різних цивілізаційних проектів, вельми продуктивним є застосування архетипного підходу під час розкриття цивілізаційної суті.

Цивілізація — це дуже ємне поняття, що має різні значення. Якщо відкинути той негативний сенс, яким наділяв цей термін О. Шпенглер, котрий розуміє під цивілізацією «відкладення омертвілих форм, що стали неорганічними», як «завершення і загибель культури» [6, с. 10], то можна виділити наступні аспекти цього поняття:

1. *Досягнення певного якісного рівня розвитку*, коли виникає писемність, державність, право, високоспеціалізований розподіл праці, з'являються міста, соціальні класи, професійне мистецтво й інші атрибути високорозвиненого суспільства. Перехід від архаїки до цивілізації починається приблизно з IV тис. до н. е. і продовжується до цих пір. Одні стадії цивілізаційного розвитку змінюють інші: аграрна, індустріальна, постіндустріальна. При цьому тій або іншій стадії суспільного розвитку відповідають певні типи особистості, культури і соціальної системи. Так, аграрному (традиційному) суспільству відповідають сприйняття особи як належної соціальної ролі, теоцентричний або космоцентричний тип культури і соціальна нерівність, заснована на позаекономічних способах примушення за низького ступеню соціальної мобільності. Для індустріального суспільства (суспільство в період капіталізму і спроб побудови його соціалістичної альтернативи) вже характерні активістський тип особистості, прогресистсько-сциентистський і антропоцентричний тип культури, де величезну роль відіграє друковане слово. Що стосується типу соціальної системи, то для капіталістичної формації є характерною соціальна нерівність, заснована на відношенні до власності, а для його соціалістичної альтернативи є характерною спроба подолання суперечностей капіталізму через усунування власності (при цьому і соціалізм, і капіталізм відрізняє вищий ступінь соціальної мобільності порівняно з попередніми формаціями). У свою чергу, постіндустріальному суспільству властиві гедоністський тип особистості, екранний тип культури під час її віртуалізації і глобалізації, тенденція до д ієрархизації соціальної системи під впливом мережових структур, освітньо-кваліфікаційна основа

соціальної нерівності, глобалізація суспільства і політики і дуже високий ступінь соціальної мобільності.

2. *Мегатрендо світового розвитку*, що задає певну систему цінностей, прихильність до яких дозволяє те або інше суспільство віднести до того або іншого цивілізаційного типу (західного або східного, капіталістичного або соціалістичного, гуманістичного або технократичного тощо).

3. *Локальна спільність досить великих розмірів*, заснована на єдності історико-культурних традицій, релігії, мови, матеріальної і духовної культури, що займає певну територію й об'єднується самосвідомістю людей, державно-правовими інститутами, спільним економічним простором, мережею комунікацій і соціальною інфраструктурою. Як базові тут зазвичай виділяють географічний, соціокультурний і етно-конфесійний чинники [3, с. 71—72]. Так, наприклад, відомий американський політолог С. Гантінгтон, спираючись на праці таких своїх попередників, як М. Я. Данилевський, А. Тойнбі та ін., говорить про західну, латиноамериканську, африканську, ісламську, синську, індуїстську, православну, буддистську та японську цивілізації [4, с. 22—23]. У сучасній російській традиції цю лінію, засновану на теорії локальних цивілізацій, розвивають А. С. Панарін, М. П. Мchedлов, Б. С. Шаповалів та ін.), говорячи про «російську цивілізацію» [2; 5] в її різних варіаціях [1].

Кажучи про російську цивілізацію, автори, що використовують цей конструкт, мають на увазі наукове поняття, яким у рамках теорії локальних цивілізацій характеризується стійка соціальна спільнота, що сформувалася:

- на поліетнічній основі внаслідок інтеграції великих і малих народів навколо російського народу;
- при історичній багатоконфесійності, що склалася (за особливої ролі православ'я у формуванні російської культури і російської державності — прим. В. С.);
- як синтез культур Заходу і Сходу [2, с. 10].

Проте існування Росії як особливої цивілізації поки що не підтверджується достатньою кількістю емпіричних даних. Її прикордонне положення між Європою та Азією, Заходом і Сходом, християнством та ісламом сприяло тому, що перебіг історичного розвитку нашої країни багато в чому визначався зіткненням різних цивілізаційних і геополітичних начал. Через що, стосовно російської історії, можна говорити про боротьбу російських еліт за реалізацію різних цивілізаційних проектів, різноспрямованість і взаємозаперечення яких ставить під сумнів реальність російської цивілізації. Тому автор, говорячи про Росію як про суб'єкта світової історії і політики, не заперечуючи можливості існування російської цивілізації, чие становлення не завершилося до цих пір, все ж таки вважає більш науково обґрунтованим використання терміну «цивілізаційний проект», під яким розуміється мегапроект, що створюється інтелектуальними і реалізовується політичними елітами, спрямований на реалізацію цілей, сформульованих, виходячи з ціннісних засад тієї або іншої цивілізації.

Що стосується Росії як учасниці різних цивілізаційних проектів, то, на думку автора, вона є «образом зачарованого мандрівника»,

SAL'NIKOV
Vyacheslav

**THE IMAGE OF
"ENCHANTED
WANDERER" AS
A CIVILIZATIONAL
ARCHETYPE OF
RUSSIA**

Annotation: the author 1) considers various aspects of “civilization”; 2) imagines a civilizational development of Russia as an arena of struggle between different civilizational projects that, in his opinion, says about the limitrophy of the Russian civilization and culture; 3) in his opinion, this limitrophy was formed under the influence of the “Enchanted Wanderer” archetype inherited from our ancestors that carried migration for centuries.

Keywords: civilization, civilizational project, Russia, civilizational and cultural coordinates, the West, the East, the North, the South, limnophily, the image of "enchanted wanderer", civilizational archetype.

що блукає в різних системах цивілізаційно-культурних координат, зокрема в системі географічних координат Захід-Схід і Північ-Південь, наповнених певним соціокультурним (цивілізаційно-культурним) змістом [3, с. 73—74]:

Таблиця 1.

Система цивілізаційно-культурних координат Захід-Схід

Характерні риси, властиві Заходу	Характерні риси, властиві Сходу
1. Матеріалізм	1. Релігійність
2. Екстравертна духовність	2. Інтровертна духовність
3. Орієнтація на раціональне пізнання світу	3. Орієнтація на інтуїтивне збагнення світу
4. Установка на прогрес, соціальну динаміку	4. Установка на стабільність, незмінність соціального устрою
5. Лінійна темпоральність	5. Циклічна темпоральність
6. Установка на підкорення природи	6. Адаптація до природи
7. Панування формального права (домінування принципу «Немає злочину без покарання» — презумпція невинності)	7. Пріоритет моралі над формальним правом (домінування принципу «Немає покарання без злочину»)
8. Прагнення змінити свою долю	8. Фаталізм
9. Ототожнення особистості й індивідуальності	9. Ототожнення особистості й соціальної ролі
10. Антропоцентризм	10. Теоцентризм (космоцентризм)
11. Науковість знання	11. Сакральність знання
12. Демократизм	12. Авторитаризм

Таблиця 2

Система цивілізаційно-культурних координат Північ-Південь

Характерні риси, властиві Півночі	Характерні риси, властиві Півдню
Наявність розвиненої індустріальної (постіндустріальної) економіки та соціальної і культурно-інформаційної інфраструктури, що їй відповідає	Домінування доіндустріальної економіки (сировинна орієнтованість економіки, «економіка монокультури», економіка натурального господарства), слабкий розвиток сучасної соціальної і культурно-інформаційної інфраструктури

При цьому цивілізаційно-культурні суперечності за віссю «Північ-Південь» відрізняються від цивілізаційно-культурних суперечностей за віссю «Захід-Схід» тим, що вони базуються головним чином на соціально-економічному фундаменті.

Що стосується Росії, то автор відносить її до «лімітрофів» — країн, культурам і цивілізаціям яких властиві риси Заходу і Сходу, Півночі і Півдня. Химерне поєднання західних і східних рис, відмічене М. А. Бердяєвим і «євроазійцями», багато в чому зумовило наші гасання між анархією і деспотією без творення основ правової держави. А незавершеність модернізації, початої Петром I, її невідповідність органічним началам російського життя давали імпульс могутнім антизахідним настроям, які призвели до революції 1917 року, що поставила Росію в авангарді «світу голодних і рабів» (країн Півдня), який повстав проти «світу капіталу» (країн Півночі). Ці гасання за відсутності вироблення власних цивілізаційних засад призводили до великих жертв під час спроб виконати надзавдання на кшталт «увійти до Європи» або

«наздогнати і перегнати США», які виявлялися марними під час чергової зміни політичного курсу. Про цю лімітрофність Росії в системі культурно-цивілізаційних координат «Захід-Схід» і «Північ-Південь» не можна забувати під час вироблення її цивілізаційного проекту, що є стратегічним баченням минулого, сьогодення і майбутнього країни. Правда, ця лімітрофність нерідко поєднувалася як із звичайним запозиченням імпортованих моделей розвитку, так і з пошуками власного шляху, що посилювало драматизм вітчизняної історії.

Автор не виключає того, що ця лімітрофність сформувалася під впливом архетипу «зачарованого мандрівника», якого більше цікавить дорога, чим облаштування будинку. Можливо, через вплив цього архетипу, що сформувався внаслідок міграцій наших предків — арійських, тюркських, семітських та ін. — замість цивілізаційних засад ми віддаємо перевагу стихії боротьби, у тому числі і за різні цивілізаційні проекти, що перешкоджає «цивілізації», що розуміється у дусі Шпенглера, вбити Культуру.

Що стосується того роздоріжжя, на якому перебуває наша сьогодення Росія в ролі «зачарованого мандрівника», то її елітам і народу під час вибору та реалізації російського цивілізаційного проекту ще довго доведеться відповідати на наступні питання:

- 1) Чим є Росія — частиною світової / регіональної цивілізації або особливою цивілізацією?
 - 2) Росія між Європою та Азією: культуртрегер, «щит між двома ворожими расами» або новий «центр складання»?
 - 3) Росія і новий світовий устрій: «надія прогресивного людства», «державо-ізгой» або пересічна регіональна держава — суб'єкт багатопольного світу?
 - 4) Росія: імперія або національна держава?
 - 5) Яким має бути співвідношення традицій і новацій у цьому проекті?
 - 6) Чи треба вибирати між *modernity* і *postmodernity*?
- Якщо є на ці питання однозначні відповіді...

Література:

1. Панарин А. С. Православная цивилизация в глобальном мире / А. С. Панарин. — М.: Алгоритм, 2002. — 491 с.
2. Российская цивилизация : учеб. пособие для вузов / [ред. М. П. Мchedлов]. — М.: Академический Проект, 2003. — 656 с.
3. Сальников В. И. Модернизация России как цивилизационный проект / В. И. Сальников // Научный эксперт : ежемесячный научный электронный журнал. — 2010. — № 7—8. — С. 66—77.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. — М.: АСТ, 2005. — 608 с.
5. Шаповалов В. Ф. Истоки и смысл российской цивилизации : учеб. пособие для вузов / В. Ф. Шаповалов. — М.: ФАИР-пресс ; Гранд, 2003. — 621 с.
6. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. — М.: Искусство, 1993. — 303 с.

СОЛНИШКИНА
Аліна,

кандидат соціологічних наук, Придніпровська державна академія будівництва і архітектури, м. Дніпропетровськ, Україна.

Анотація: у науковій статті аналізується науковий підхід ученого Д. М. Замятіна, пропонується модель аналізу для створення позитивного іміджу міста, а також пропонуються компоненти паспорту іміджу міста.

Ключові слова: імідж міста, паспорт іміджу території, гуманітарно-географічний образ міста.

УДК 316. 344. 232

SOLNYSHKINA
Alina

ARCHETYPICAL APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF A POSITIVE IMAGE OF MODERN CITIES

Annotation: the author analyzes the scientific approach of the famous scientist D. N. Zamyatin and proposes an analytical model for the construction of a positive image of the city and components of city's image passport.

Keywords: city's image, city's image passport, humanitarian-geographic image of the city.

Аліна СОЛНИШКІНА

АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД ДО РОЗРОБКИ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ СУЧАСНОГО МІСТА

Проблеми, які порушуються в цій статті, є актуальними і життєво важливими, оскільки розвиток сучасних міст і конструювання їх позитивного іміджу, збереження історичної пам'яті і підтримка традицій потрібні для стійкого розвитку.

Метою цієї статті є дослідження показників, за допомогою яких слід конструювати імідж міста.

Ступінь розробленості наукової проблеми.

Місто — предмет та об'єкт вивчення безлічі соціально-гуманітарних наукових галузей і дисциплін. Воно є вкрай цікавим і як складний соціальний організм, і як поле політичних битв і маніфестацій, і як осереддя культурних і цивілізаційних досягнень, і як простір особливої мови й особливого мовлення. По суті, урбаністика є міждисциплінарною галуззю знання, що «всмоктує» методології і методики суміжних наук: соціології, психології, семіотики, архітектури, антропології, культурології, політології, історії, економіки тощо (цей список постійно розростається). Між тим, значний внесок у дослідження міста вносять і географічні науки, насамперед — соціальна, культурна і економічна географія. Існує і окрема галузь географічного знання, що інтенсивно розвивається, — географія міст, або георурбаністика (серед фахівців до цих пір існують різні думки про співвідношення цих двох назв) (Лаппо, 1997). Образна географія, спираючись на досягнення, перш за все, культурної географії, географії міст (Голд, 1990; Вендіна і Карінський, 1997; Перчик, 1997; Левінтов, 1998; Лаппо, 1998, 1998; Хадсон і Покок, 1978; Гуманістична географія, 1981; Маннерс, 1998; Косгроув та Аткинсон, 1998) й аксіологічної географії (Вешнінський, 2001, 2001, 2001), змикається у низці дослідницьких аспектів з архітектурно-середовищними роботами (Нійт, 1980; Глазичев, 1984; Лінч, 1986; Єфімов, 1990; Каганов, 2000) і працями з семіотики міста (Топоров, 1995; Лотманівська збірка, 1997; Барабанов, 1999; Ігнатієва, 1999; Буркхардт, 1999; Клінг, 2000), соціальної психології (когнітивне картографування міста — Мілграм, 2000), когнітивної семантики, геокulturології, культурної антропології, мистецтвознавства (Місто і мистецтво, 1996; Хренов, 1996; Художній журнал, 1999; Данілова, 2000; Вязовкіна, 2000), літературознавства (Абашеев, 2000; Клінг, 2002). Зауважимо, проте, що образно-географічний підхід до проблеми міста і міського простору породжує специфічний предмет дослідження — гуманітарно-географічні образи міста, які є, безсумнівно, структурно складними і неоднорідними ментальними комплексами (Замятін, 1999, 2003, 2004) [1, с. 276—277].

Фактично, **маркетинг іміджу мегаполісу** — це управління процесом побудови іміджу. Інструментами побудови позитивного міжнародного іміджу міста можна вважати створення і просування на рівні адміністрації стратегій розвитку позитивного іміджу, реалізацію комунікативної політики (робота із ЗМІ, проведення публічних заходів, підтримка інформаційних міських сайтів тощо), нівеляцію в інформаційному полі політичних ризиків, активна

міжрегіональна і міжнародна інформаційна співпраця як на інституційному, так і на міжособовому рівнях тощо

Імідж мегаполісу — комплексна, взаємопов'язана, динамічна система суб'єктивних уявлень, що відображають специфіку мегаполісу як багаторівневої інтеграції соціальних, економічних, культурних та інших мереж єдиного урбанізованого простору [2].

Для побудови позитивного іміджу міста автор статті рекомендує користуватися напрацюваннями відомого вченого Д. Н. Замятіна — представника географіко-культурного напрямку, який моделює гуманітарно-географічний образ міста. Вклад Д. Н. Замятіна в розвиток моделей і концепцій побудови позитивного іміджу міста і території є вагомим і безцінним. На підставі іміджевого паспорту вивчення Д. Н. Замятін пропонує готову аналітичну модель побудови іміджу. Ця технологія дозволяє розвивати маркетингові стратегії просування міста на міжнародній арені.

Іміджевим паспортом території є результат виявлення і каталогізації іміджевих ресурсів.

Д. Н. Замятін виділяє компоненти іміджевого паспорту території й активно використовує їх у своїй роботі. Проаналізуємо кожен з них.

1). Образно-географічна схема території показує найбільш перспективні елементи потенційних іміджів території, відносну значущість і змістовні взаємозв'язки окремих елементів.

2). Виявлення знакових місць території здійснюється під час польових досліджень. Вони можуть бути описані і після експедиції, проте головним є безпосереднє перебування дослідника в місті, його спроба вловити в міській топографії метарівень і можливості її образної трансформації в метагеографію. Знакові місця території — це певні виділені дослідником локуси регіонального простору, такі, що мають, з його точки зору, особливе значення і сенси, що формують «тіло» території.

3). Під іміджевими ресурсами місцевості розуміється сукупність знаків та інформаційних об'єктів, пов'язаних з цією місцевістю генетично або змістовно, і що мають те або інше знаково-символічне значення.

Профілем іміджевих ресурсів території є наочне умовне зображення основних характеристик іміджевих ресурсів території, а саме:

- тематичних груп ресурсів;
- ступені відображення певної тематичної групи ресурсів у сучасному ландшафті території: (1) ландшафтне середовище, що відповідає певному іміджу; (2) окремі точки (пам'ятники, споруди тощо); (3) імідж не має ознак у сучасному ландшафті;
- відповідності іміджевих ресурсів певної тематичної групи окремим ділянками території, що вивчається.

Головний вміст профілю — тематично згруповані іміджеві ресурси. Кожна тематична група ресурсів відображається на профілі певним умовним позначенням ресурсів території з оцінкою взаємозв'язків і перспективності [3].

4). Образна формула території містить два-три об'єкти території (архітектурний, культовий, музейний об'єкти, видова панорама), що мають найбільш виражені з погляду умовного зовнішнього відвідувача візуальні і пам'ятні репрезентації.

Така формула є близькою за змістом до традиційних туристських атракторів, які, безсумнівно, відстежуються і фіксуються туристичними фірмами. Проте, варто звернути увагу, що у разі професійно-туристського виділення міських атракторів самі об'єкти-атрактори залишаються практично без змістовних контекстів, свого роду «голими» репрезентантами відвідуваного туристами міста. Хоча організаторам туристичних екскурсій і зрозумілі загальні механізми побудови таких атракторів, ці механізми залишаються поза якими-небудь масштабними спробами створення диверсифікованого образу території. В «образній формулі»

території атрактори пов'язуються з ширшими контекстами розробки і просування гуманітарно-географічних іміджів території. Як такі контексти можуть сприйматися образи-архетипи, міфи, метафори і метонімії, пов'язані з певною територією. Об'єкти території, включені у формулу, як правило, умовно підсумовуються за допомогою математичного символу складання, тоді як образи-архетипи включаються у формулу за допомогою символу множення. Відповідно, міфи, метафори і метонімії розміщуються в рамках формули за допомогою символу ділення в знаменнику.

Звісно, слід усвідомлювати умовність такої формули. Тим не менш, образна формула території допомагає виділити найбільш суттєві компоненти образу території і визначити їх значущість у цілях розробки подальших різних стратегій просування іміджу території.

5. Створення текстового «іміджу» території передбачає підготовку невеликого тексту (0,5—1 с.) описового характеру, що дає чітке уявлення про найбільш важливі образи території, яка вивчається. Зовні цей текст може нагадувати традиційні рекламні тексти або типові тексти з туристичних буклетів. Бажано, щоб така «картинка» сама по собі також була образною, створювала враження цілісності бачення образу території.

6. Створення міфологічної характеристики території корелює з виділенням та осмисленням потенційних образних брендів території. На основі окремих образних елементів (найчастіше це історичні факти і події, біографії видатних людей, пов'язаних з містом) створюються екстравертні регіональні міфології, з одного боку, пов'язані з топографією території (наприклад, музей-квартира, пам'ятник, бюст, пам'ятна дошка на стіні будинку, культовий об'єкт, пам'ятна могила тощо), з іншого боку, орієнтовані на вбудовування в «великі історії» і «великі міфології» (на рівні країни, більшого регіону, іноді і всього світу).

Використання міфологічної характеристики території має на увазі підтримку регіональних міфів на рівні різних регіональних і локальних заходів (театралізовані дійства, перформанси, які-небудь знакові дії в рамках Дня міста, району, області, відзначення пам'ятних дат тощо).

Продукт містить у собі:

- список основних міфів, актуальних для цього міста;
- коротку характеристику кожного міфу;
- список існуючих опорних точок кожного міфу в ландшафті міста;
- список потенційних опорних точок у ландшафті міста, необхідних для підтримки і культивування кожного міфу;
- список можливих заходів, що сприяють підтримці кожного міфу.

Ідентифікація гуманітарно-географічного образу і подальша побудова іміджу міста передбачає наступні головні елементи:

- передпольове збирання матеріалів щодо гуманітарно-географічних образів досліджуваного міста;
- виявлення основних потенційних образних вузлів;
- побудова протообразної карти міста;
- створення текстової «картинки» міста;
- польові образні дослідження міста;
- виявлення образно-географічних контекстів міста;
- створення базової моделі гуманітарно-географічного образу міста.

Наукові напрацювання Д. Н. Замятіна дозволять авторові статті і далі брати участь у наукових проектах і практичних заходах щодо створення позитивного іміджу міста Дніпропетровська.

У місті активно розвиваються соціокультурні, географічні й історичні дослідження.

Автор статті бере участь у роботі етнографічного клубу, який діє за активної підтримки органів місцевого самоврядування. У роботі клубу беруть участь відомі вчені, краєзнавці, історики, етнографи, громадські діячі та письменники. Метою створення цього проекту є вивчення і розповсюдження знань про культуру, історію і легенди рідного краю.

У 2011 році автор статті брала участь у проєкті «Dniproject», метою якого був розвиток прибережних територій міста Дніпропетровська і розвиток житлового масиву Воронцовський, який вважається депресивним. Робота в проєкті йшла за такими напрямками: соціологія міста, група соціокультурного розвитку, група історичної пам'яті й етнографічного розвитку, соціально-екологічна група, група архітектурного проектування. Для участі в проєкті з'їхалися фахівці в галузі архітектури, екології, соціології, економіки, а також девелопери і представники будівельної галузі з України, Росії, США, Нідерландів, Чехії і Польщі. У процесі роботи проєкту була вивчена територія району, виявлено її головні проблеми, побудовано соціально-економічний і соціально-демографічний профіль і змодельовано майбутнє розвитку прибережних територій.

Ось уже 2 роки в Придніпровській державній академії діє проєкт розвитку екополісу «Дніпровські пороги», який передбачає проектування і моделювання міста з новим типом архітектури, самоорганізації населення, розвитку території. Дніпропетровськ завдяки зусиллям учених, громадських діячів і просто активних людей відходить від концепції «дніпроцентризму», там почали проводитися дослідження і практичні дії з брендингу території мегаполісу. Сучасна установка на конструювання нової зовнішності міста — «Дніпропетровськ — місто можливостей».

Таким чином, аналіз кожного з компонентів іміджевого паспорту території допоможе авторові в подальшому вивченні архетипів нової зовнішності міста, враховуючи історію, культуру і соціально-географічні особливості.

Література:

1. Замятин Д. Н. Локальные истории и методика моделирования гуманитарно-географического образа города / Д. Н. Замятин // Гуманитарная география : Научный и культурно-просветительский альманах — М.: Институт Наследия, 2005. — Вып. 2. — С. 276—322.
2. Абышева Ю. Ю. Проблема формирования имиджа города: социально-управленческий аспект : диссертация на соискание степени кандидата социологических наук : 22. 00. 08. / Ю. Ю. Абышева. — Н. Новгород, 2005. — 173 с.
3. Замятин Д. Н. Имиджевые ресурсы территории: идентификация, оценка, разработка и подготовка к продвижению имиджа / Д. Н. Замятин, Н. Ю. Замятина // Гуманитарная география : Научный и культурно-просветительский альманах — М.: Институт Наследия, 2007. — Вып. 4. — С. 227—249.

ГЛОБАЛЬНІ АРХЕТИПИ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

**СТЕЖКО
Надія,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Кіровоградського національного технічного університету, м. Кіровоград, Україна.

Анотація: розглянуто сутнісні характеристики, що формують сучасний простір цивілізаційного соціуму. Визначено позитивні та негативні фактори впливу глобальних архетипів на людський розвиток.

Ключові слова: людський розвиток, глобалізаційні процеси, глобальні архетипи людського розвитку.

УДК

005. 44:124. 42:331.
101. 262

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли глобалізація інтенсивно впливає на людський розвиток, існує потреба у нових трансформаційних підходах, а також соціально-економічних відносинах у суспільстві. У XX та на початку XXI століття це знайшло свій відбиток не тільки в наукових розробках учених, політиків і практиків, а й у міжнародних правових актах та соціально-економічній політиці урядів різних країн. Ці здобутки цивілізації дедалі глибше входять у масову та особистісну свідомість і спонукають сучасне покоління до пошуку нових шляхів свого розвитку, життєвого добробуту і процвітання, забезпечення якомога більш повного задоволення своїх потреб, створення умов для реалізації творчого потенціалу. Сьогодні, як ніколи, глобалізований світ дає можливість сотням, мільйонам людей планети впевнитись у тому, як змінюється сенс їхнього життя.

Підкоривши час і простір, глобалізація усуває кордони між різними епохами людського розвитку. Людей, які все ще живуть в умовах економічного розвитку XIX століття, вона спонукає жити і розвиватися, рівняючись на суспільства передових країн, які живуть у постіндустріальній епісї XXI століття. Слід відзначити, що процеси глобалізації, виходячи за суто економічні межі й охоплюючи політику, ідеологію, культуру, спосіб життя, а також середовище життєдіяльності людини, породжують і стан невизначеності, який в кінцевому підсумку має завершитися створенням цілковито нової системної конфігурації людського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення теоретичних основ наукового підходу до аналізу людського розвитку та концептуальних засад розпочалося ще на початку формування економічної науки. У роботах В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, Дж. С. Мілля, Дж. М. Кларка та ін. [1, 2, 3, 4, 5, 6] зверталась увага на роль людини та її розвиток у суспільному прогресі. При цьому її вважали не тільки чинником виробництва, але й частиною суспільного багатства. Найбільш стисле і суттєве визначення двоякої ролі людини в системі сучасних економічних відносин надав відомий англійський класик економічної теорії А. Маршалл. На його думку, «створення багатства — це лише засіб підтримки життя людини, для задоволення її потреб та розвитку її сил — фізичних, розумових і моральних. Однак сама ж людина — головний засіб виробництва цього багатства, що і є кінцевою метою багатства» [7, с. 246].

Водночас під впливом глобалізаційних процесів трансформуються погляди на людський розвиток. Наприклад, антропологічна література наголошує на тому, що завдяки природним інстинктам людина спрямовує свою діяльність на розвиток. Зокрема, Фукуяма (Fukuyama) підкреслює біологічну основу в діяльності і виявляє коріння розвитку в людській природі [8].

STEZHKO
Nadiia

GLOBAL
ARCHETYPES AND
TRANSFORMATION
OF HUMAN
DEVELOPMENT

Annotation: The essential characteristics, which form the modern space of civilized society, are considered, and the positive and negative influences of global archetypes on the human development are defined.

Keywords: human development, globalization, global archetypes of human development.

Соціологічна література описує соціальні норми і джерела мотивації людської поведінки. Особлива увага надається таким рисам людського розвитку, як довіра, взаємна відповідальність.

Економічна література підкреслює те, що люди під час взаємодії один з одним прагнуть до максимізації індивідуальної користі і використовують ресурси розвитку для здійснення різноманітних видів діяльності [9]. У разі такого підходу акценти зосереджено на інвестиційних стратегіях індивідуума в умовах альтернативних можливостей використання часу.

У політологічній літературі підкреслюється роль політичних і соціально-правових інститутів у забезпеченні людського розвитку.

Разом з тим у процесі людського розвитку виникають нові сфери дії інтересів, які вимагають якісних змін у прогресивних трансформаціях виробничих систем, зростаючих економічних перетворень і високого рівня соціального забезпечення. Саме тому в будь-якому суспільстві розвиток розглядають як рівень значущості одного фактора відносно іншого в певній системі людської діяльності.

Метою статті є висвітлення загальних тенденцій трансформації людського розвитку під впливом глобальних архетипів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи розвиток як складну організаційну систему, що саморозвивається, слід підкреслити, що цей саморозвиток характеризується якісними змінами і певною спрямованістю, від якої залежатиме і людський розвиток. Його можна охарактеризувати за двома ознаками — як прогресивний або регресивний. У цьому контексті важливою закономірністю є дотримання пропорційності та оптимального співвідношення між частинами цих ознак, адже розвиток є своєрідним індикатором суспільства, яке здатне створювати більш могутні і складні системи свого існування, які забезпечують внутрішню взаємодію між членами суспільства і його взаємодію з глобальним світом як зовнішньою системою. Це характерно для будь-яких сфер розвитку від освіти, що формує інформаційний ресурс суспільства, до культури, в якій проявляються матеріалізовані результати діяльності людини.

Тому феномену розвитку притаманна певна суперечливість. Тобто, з одного боку, передбачається здатність зберігати стійкість і протидіяти змінам, оскільки без цього не може бути забезпечена незворотність і спрямованість процесів. З іншого — розвиток постійно впливає на здатність до трансформації. Особливої уваги в цьому процесі вимагає всеохоплюючий вплив глобалізації. У цих умовах відбувається особливий вплив етногенезу на розвиток, що характеризується прямою трансформацією політичного та соціогоекономічного середовища (рис. 1). Глобалізація торкається практично всіх сфер людської діяльності включно з культурою, традиціями, ціннісними орієнтаціями тощо.

Досліджуючи динаміку глобалізації, науковці зосереджують увагу на існуючих архетипах. По-перше, кожний з її етапів був безпосередньо зумовлений технологічними досягненнями і поступальною зміною домінуючих соціальних устроїв. По-друге, процеси глобалізації були чітко спрямовані від «центру» — регіону світу, що найбільш динамічно розвивається, — до його «периферії». Однією з її особливостей було формування нової соціальної і господарської культури у віддалених регіонах світу. Цей процес сприяв, як правило, прискореному розвитку тих регіонів та народів, що їх населяли [10].

На сучасному етапі практично всі країни світу є суб'єктами глобалізації, однак вони поділилися на дві групи: активні суб'єкти глобалізації, до яких належать усі розвинені країни і які визначають правила гри на світовій арені, генерують велику частину глобалізаційних процесів та отримують від них найбільші зиски, та пасивні суб'єкти глобалізації, до яких належать менш розвинені країни, які мають залежне становище у глобалізованому процесі, відчувають тиск розвинених країн, отримують значно менші зиски від глобалізації та значніші негативні її наслідки [11, с. 63—64; 12, с. 26].

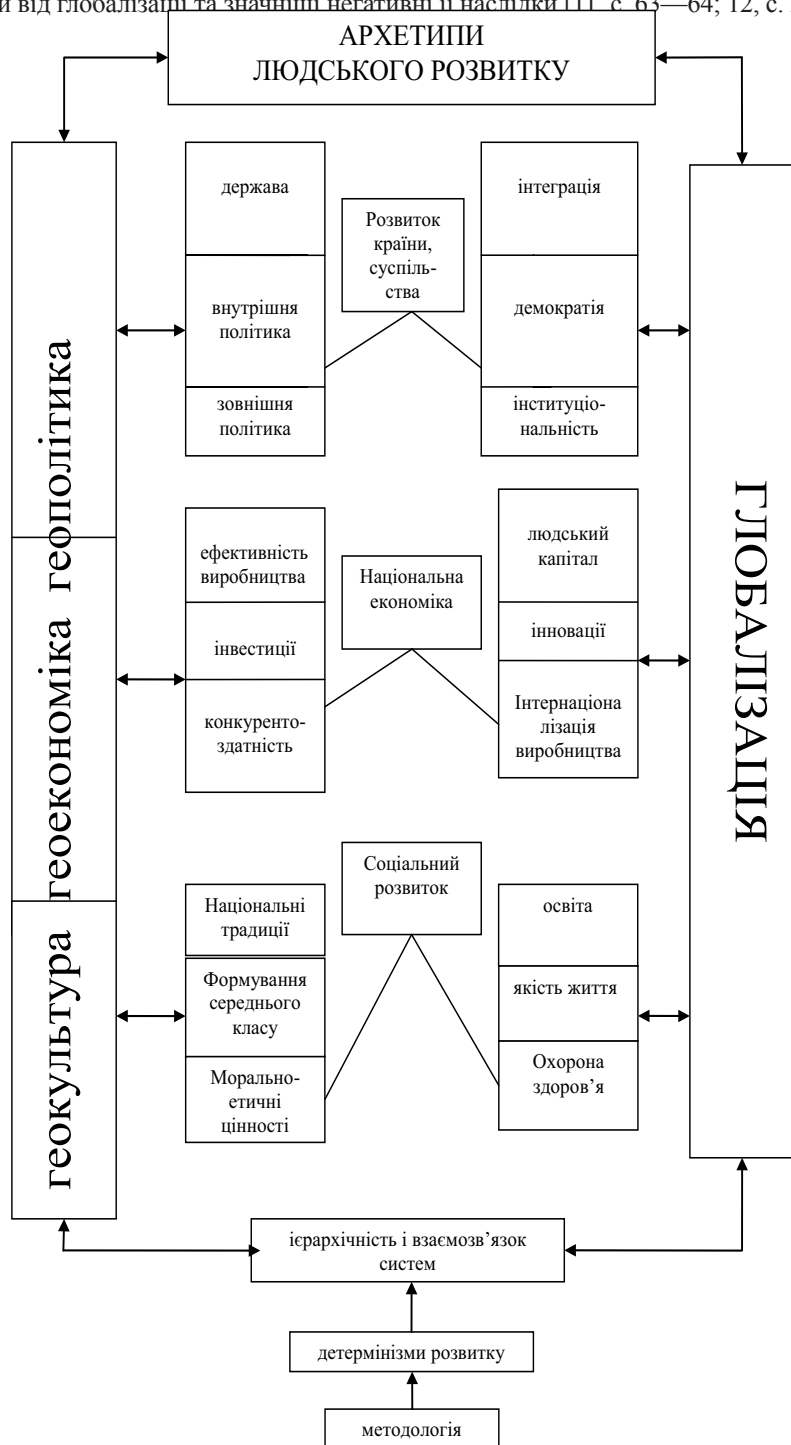

Рис. 1. Глобальні архетипи людського розвитку

Рівень позитивних оцінок є високим серед населення США, Канади, Західної Європи, серед осіб зі значними доходами і достатнім рівнем освіти, але різко падає в інших регіонах і соціальних групах. До позитиву слід зараховувати економічний прогрес, який розглядається як новий рушійний механізм ринково-господарської конкуренції, що використовується для забезпечення процвітання та зростання прибутків у багатьох країнах. Глобалізація сприяє розвитку нових форм міжнародного поділу праці, допомагає суттєво прискорити і раціоналізувати виробництво, підвищує рівень зайнятості та продуктивності праці, збільшує приплив інвестицій, що, в свою чергу, сприяє збільшенню частки економічно активного населення.

Попри всю дискусійність підходів в оцінці цього процесу виділяються два основних блока — економіко-технологічний і соціально-економічний. Як правило, позитивні оцінки глобалізації пов'язуються з першим блоком, негативні — з другим, що пояснюється серйозним загостренням соціальних проблем, послабленням національних систем соціального захисту, «ерозією» соціальної солідарності, викликаних та обумовлених цим процесом.

Найбільш негативно світовою спільнотою оцінюються наслідки фінансової лібералізації, монетаристської політики і діяльності в цілому міжнародних фінансових інститутів.

Особливістю сучасного міжнародного фінансового ринку є те, що на обслуговування реального сектору економіки і товарних потоків використовується лише 10—15% обігу світових фінансових ресурсів. Решта грошового капіталу вільно переміщується по ринках планети. Щоденний обіг на валютних ринках сягає 1,5 трлн. дол. США. Часто цей капітал є спекулятивним. Він здатен як забезпечити швидкий підйом економіки за рахунок інтенсифікації прямих інвестицій, так і створити кризову ситуацію в будь-якій, навіть економічно-стабільній країні. Існує багато випадків, коли виконання так званих рекомендацій Світового банку і Міжнародного валютного фонду дестабілізувало макроекономіку країни, перешкоджало структурному оздоровленню національного господарсько-економічного комплексу і призводило до гострих фінансово-економічних криз.

Як правило, досить негативно в країнах, що розвиваються, оцінюються і вплив транснаціональних корпорацій (ТНК) на національні системи соціального забезпечення і державного управління. Діяльність ТНК часто призводить до знищення конкуренції та витіснення з ринків національних виробників. Особливо це є актуальним для держав зі слабкою економічною базою, в яких ТНК часто дозволяють собі нецивілізовані форми проведення корпоративної політики, які суттєво відрізняються від поведінки в країнах з розвинутою економікою. В економічному середовищі ТНК, яких нині в світі нараховується понад 65 тис. і які мають 850 тис. філій, є надмогутньою економічною силою [13, с. 4].

Могутні корпорації виступають головним генератором ідей глобалізації і, фактично, формують її ідеологію. Часто декларовані постулати про те, що саме людина є самодостатньою як вища соціальна цінність і повинна бути поставлена в центр розвитку, руйнуються цинізмом глобальних корпорацій, для яких їхні власні інтереси — понад усе. Переслідуючи свою мету, глобальні корпорації руйнують соціальні програми, перешкоджаючи соціалізації розвитку.

Таким чином, вплив глобалізації на людський розвиток у середньорозвинених країнах має як позитивні, так і негативні наслідки. Реальний їх прояв значною мірою залежатиме від внутрішньої та зовнішньої соціально-економічної політики держави, розуміння нагальності проблем та своєчасного їх вирішення, а також проведення виваженої політики щодо входження країни у загальноглобалізаційні процеси.

Держава як гарант людського розвитку ініціює розробку та реалізацію механізму щодо забезпечення прав своїх громадян, щоб творчий розвиток людини став

найвищою національною цінністю, адже розвиток людини та її можливостей реалізувати особистісні якості відбувається не поза будь-якими соціальними формами й обмеженнями, а в об'єктивно існуючих рівноправних умовах суспільного ладу.

Висновки і пропозиції. Процес глобалізації засвідчив, що людський розвиток є головним об'єктом та суб'єктом суспільних відносин, без якого стає неможливим функціонування соціальної та виробничої систем, розвитку науково-технічного прогресу, в результаті якого роль і місце самої людини як особистості змінюється в процесі гуманізації загальносвітової науково-соціальної парадигми.

Що стосується України, то вона не стала винятком із цього явища, адже процес глобалізації здійснює неоднозначний вплив на її економічний та людський розвиток. Це обумовлено в першу чергу значною мірою її специфікою соціально-економічного розвитку на пострадянському етапі, до якої належать наступні риси: відсутність розвиненої ринкової економіки, досвіду міжнародного співробітництва в умовах глобальної конкуренції, незначна кількість конкурентоспроможних підприємств, наслідки глибокої економічної кризи 90-х років XX ст., політичної нестабільності та низки інших факторів. Усе це накладає свій відбиток на місце і роль України у глобальній геоekonomічній системі.

Водночас прагнення України вдосконалити соціально-орієнтовану модель ринкового господарства слід розглядати в контексті глобальних економічних і політичних інтересів суспільства. Слід також урахувати, що через геополітичну та геоekonomічну ситуації, що склалися, світова спільнота характеризує Україну як європейську країну. Але внаслідок дій деструктивних сил і різнобічності поглядів політиків і суспільства Україна переживає великомасштабні економічні та соціальні труднощі [14, с. 21]. Такий розвиток подій вимагає досить прагматичної як зовнішньої, так і внутрішньої економічної політики, яка має бути спрямована перш за все на подолання внутрішніх соціально-економічних проблем і максимальне використання потенційних переваг, які надає економічна співпраця з країнами світу і, в першу чергу, з країнами Євросоюзу.

Література:

1. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк. — М.: Экономика, 1992. — 194 с.
2. Маркс К. Капитал. Критика политической экономики : Т. I / К. Маркс. — М.: Политиздат, 1973. — 907 с.
3. Миль Дж. С. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии : Т. 1 / Дж. С. Миль ; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1980. — 496 с.
4. Петти В. Антология экономической классики : у 2 т.: Т. 1 / В. Петти, Д. Рикардо, А. Смит. — М.: Эконом. Ключ, 1995. — 476 с.
5. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти ; пер. с фр. — М.: Соц. издат., 1940.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М., 1962. — С. 684.
7. Маршалл А. Принципы политической экономии : Т. 1 / А. Маршалл ; пер. с англ. — М.: Изд. Групп. «Прогресс», 1993. — 416 с.
8. Fukuyama F. The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order / F. Fukuyama // The Free Press. — New York, 1999.
9. Glaester E. L. The Formation of Social Capital / E. L. Glaester; in J. F. Helliwell (ed) // The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-being : International Symposium Report, Human Resources Development Canada and OECD. — 2001.

10. D'Souza D. What's So Great About America / D. D'Souza. — Washington (OC) : Regnery Publishing Inc., 2002. — P. 39.

11. Фомін С. Глобалізація та її наслідки для України / С. Фомін // Політика і час. — 2001. — № 7. — С. 62—73.

12. Білорус О. Глобалізація розвитку і соціальна безпека / О. Білорус, Н. Маслова-Лисичкіна // Віче. — 2001. — № 5. — С. 22—44.

13. Білорус О. Стратегічні імперативи розвитку України в умовах глобалізації / О. Білорус // Економічний часопис. — 2001. — № 10. — С. 3—8.

14. Миценко І. М. Глобальні виклики і трансформація геоекономічної політики України / І. М. Миценко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету : Економічні науки : вип. 20 : ч. 1. — Кіровоград : КНТУ, 2011. — С. 17—27.

ЗМІСТ НОМЕРА

Вітальне слово Віце-президента НАДУ М.М. Білинської.....	5
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ	
<i>Олег АМОСОВ, Наталія ГАВКАЛОВА.</i> Вплив модернізації на архетипіку державного управління.....	6
<i>Едуард АФОНІН, Олена СУШИЙ.</i> Ідентичність як психосоціальний чинник державного управління.....	13
<i>Тетяна БУТИРСЬКА.</i> Архетип «етичного» як визначальний чинник державного будівництва.....	28
<i>Олексій ВАЛЕВСЬКИЙ.</i> Архетипи українських реформ: від адміністративно-командної до адміністративно-олігархічної моделі.....	30
<i>Олена ДОНЧЕНКО.</i> Архетипний менеджмент: складові сучасної управлінської парадигми.....	50
<i>Олег МЕЛЬНИКОВ.</i> Теоретико-ігрове моделювання поведінкових архетипів: уроки для публічного управління.....	60
<i>Владімир МІХАЙЛОВ.</i> Міф як інструмент соціального управління.....	66
<i>Тетяна ФІЛАНОВА.</i> Архетипні підходи до підготовки кваліфікованих кадрів для органів державного управління.....	77
<i>Олена ШИБАНОВА-РОСНКО.</i> Державне антикризове регулювання: базові підходи, проблеми, аспекти вдосконалення (архетипна складова).....	81
ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА	
<i>Едуард АФОНІН, Андрій МАРТИНОВ, Володимир ПАТРАКОВ.</i> Союз слов'янських держав: становлення і розвиток в умовах глобалізації (архетипна парадигма).....	89
<i>Олена БОРОВИЦЬКА.</i> Інсайт у структурі правлячої самості (до питання про визначення психоаналітичної суті категорії «політичне прозріння»).....	102
<i>Катерина МЕРКОТАН.</i> Сучасна демократія: «зміна архетипів» чи переосмислення сутності?.....	117
<i>Іван МИЦЕНКО.</i> Архетипні засади управління безпекою життєдіяльності.....	123
<i>Марія ПІРЕН, Ігор ГРИГОРЧАК.</i> Архетипічні складові та їх прояви у діяльності української еліти.....	132
<i>Андрій СІДОРІН.</i> «Великий перелом» або зміна «культурного коду» (на прикладі політики СРСР у ставленні до релігії в кінці 20-х рр. XX ст.).....	141
<i>Лідія СОХАНЬ.</i> Архетип мудреця в особистій життєстійкості політика.....	149
<i>Віолетта ТРОФІМОВА.</i> Архетипи жінок-правительниць у трактаті Лукреції Маринелли «Про шляхетність і перевагу жінок та про недоліки і вади чоловіків».....	156
<i>Неллі ШАБАНОВА.</i> Онтологія російської духовної еліти в контексті архетипіки.....	161
<i>Сергій ЮШИН.</i> Архетип секуляризації сакрального і сакралізації світського в громадянському суспільстві.....	166
ДЕРЖАВА І РИНОК	
<i>Олена ГУДЗЬ.</i> Архетипіка і державна фінансова політика.....	174
<i>Наталія ПРОКОПЕНКО.</i> Оподаткування в системі державного регулювання (архетипічна складова).....	182
<i>Марія СОКОЛИК.</i> Архетипні засади формування середнього класу в Україні: споживчі настрої, ціннісні пріоритети.....	192
<i>Петро СТЕЦЮК.</i> Вплив архетипів на державне регулювання аграрного розвитку.....	207

ДЕРЖАВА І СУСПІЛЬСТВО

Тетяна БЕЛЬСЬКА. Соціально-історичний генеза комунікації влади і суспільства в загальноцивілізаційному розвитку (архетипний підхід)	213
Володимир ВАСІЛЬЄВ. Образ російського чиновника у світлі архетипного психоаналізу (на матеріалі поеми «Мертві душі» М.В. Гоголя).....	219
Алла ГАВРИЛЮК. Вплив внутрішнього туризму на національну ідентичність українського суспільства: архетипні засади	229
Віктор ГЛЄБА. Трансформація планувальних архетипів міста і становлення гетеротопій містобудування.....	236
Валентина ЄВДОКИМОВА. Архетипічна складова пенсійної системи як показник послідовності виконання функцій держави в Україні і світі	247
Людмила КАПУСТИНА. Архетип у просторі посткультури.....	255
Оксана КОЖЕМ'ЯКІНА. Архетипні засади комунікативних практик маніпулювання довірою.....	263
Павло КРУПКІН. Архетипи соціальності	272
Тетяна НОВАЧЕНКО. Авторитет керівника як цінність і архетип у структурі соціального капіталу.....	276
Олександр ПЕЛІН. Етнічна ідентичність як складова ідентичності соціетальної	288
В'ячеслав САЛЬНИКОВ. Образ «зачарованого мандрівника» як цивілізаційний архетип Росії	294
Аліна СОЛНИШКІНА. Архетипний підхід до розробки позитивного іміджу сучасного міста	298
Надія СТЕЖКО. Глобальні архетипи і трансформація людського розвитку	302

CONTENTS OF ISSUE

Opening address	5
PUBLIC ADMINISTRATION	
<i>Oleg AMOSOV, Nataliia GAVKALOVA.</i> Influence of a modernization on the archetypes of public administration	6
<i>Eduard AFONIN, Olena SUSHYI.</i> Identity as a psycho-social factor of public administration	13
<i>Tetyana BUTYRS'KA.</i> The archetype of "ethic" as a determining factor of the state's development	28
<i>Olexii VALEVS'KYI.</i> Archetypes of Ukrainian reforms: from the administrative-command model to the administrative-oligarchic one	39
<i>Olena DONCHENKO.</i> Archetypical management: components of the modern managerial paradigm	50
<i>Oleg MEL'NYKOV.</i> The game-theoretic modeling of behavioral archetypes: lessons for public administration	60
<i>Vladimir MIKHAYLOV.</i> Myth as a tool for the social management	55
<i>Tetyana FILATOVA.</i> Archetypical approaches to the qualified personnel's training for state's bodies	77
<i>Olena SHYBANOVA-ROENKO.</i> State's anticrisis regulation: base approaches, problems, aspects of improvement (archetypical component)	81
PUBLIC POLICY	
<i>Eduard AFONIN, Andrii MARTYNOV, Volodymyr PATRAKOV.</i> Union of Slavonic states: formation and development under conditions of the globalization (archetypical paradigm)	89
<i>Olena BOROVTYTS'KA.</i> Insight in the structure of the ruling Self (to the question of the definition of psychoanalytical essence of the category "political insight")	102
<i>Kateryna MERKOTAN.</i> Modern democracy: "change of archetypes" or rethinking the essence?	117
<i>Ivan MYTSENKO.</i> Archetypical principles of life safety governing	123
<i>Mariia PIREN, Igor HRYHORCHAK.</i> Archetypical components and their manifestations in Ukraine's elite activity	132
<i>Andrii SIDORIN.</i> The "Great break" or a change of the "cultural code" (by the example of the policy in the USSR relative to religion at the end of the 1920s)	141
<i>Lidia SOKHAN'.</i> Archetype of "Sage" in the personal life stability of a politician	149
<i>Violetta TROFIMOVA.</i> Archetypes of women-rulers in the treatise by Lucrezia Marinella "The Nobility and Excellence of Women and the Defects and Vices of Men"	156
<i>Nelli SHABANOVA.</i> Ontology of the Russian spiritual elite in the context of archetypes	161
<i>Sergii YUSHYN.</i> Archetype of secularizing the sacral and sacralizing the mundane in a civil society	166
STATE AND MARKET	
<i>Olena GUDZ.</i> Archetypes and state's financial policy	174
<i>Nataliia PROKOPENKO.</i> Taxation in the system of public management (archetypical component)	182
<i>Mariia SOKOLYK.</i> Archetypical principles of the formation of a middle class in Ukraine: consumer sentiments, value priorities	192
<i>Petro STETSIUK.</i> Effect of archetypes on state's control over the development of agriculture	207

STATE AND SOCIETY

Tetyana BEL'S'KA. Socio-historical genesis of the communication of the power and the society in the general civilizational development (archetypical approach).....	213
Vladimir VASIL'EV. The image of Russian bureaucrat in the light of the archetypical psychoanalysis (based on N. V. Gogol's poem "Dead souls").....	219
Alla HAVRYLIUK. Impact of domestic tourism on the national identity of the Ukrainian society: archetypical principles.....	229
Victor GLEBA. Transformation of urban planning archetypes and the formation of heterotopies of city's development	236
Valentyna YEVDOKYMOVA. Archetypical part of the pension system as a measure of the implementation of state's functions in Ukraine and in the world	247
Lyudmila KAPUSTINA. The archetype of a post-cultural space	255
Oksana KOZHEM'YAKINA. Archetypical bases for communicative practices to manipulate the trust.....	263
Pavel KRUPKIN. Archetypes of the sociality.....	272
Tetiana NOVACHENKO. Leader's authority as a value and archetype in the structure of a social capital.....	276
Olexandr PELIN. Ethnic identity as a component of the societal identity	288
Vyacheslav SAL'NIKOV. The image of "enchanted wanderer" as a civilizational archetype of Russia	294
Alina SOLNYSHKINA. Archetypical approach to the development of a positive image of modern cities	298
Nadiia STEZHKO. Global archetypes and transformation of human development.....	302

Наукове видання

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: теорія та практика

збірник наукових праць
Спецвипуск 2012 р.

Засновано у 2009 р.

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України,
Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15786-4258Р від 02. 11. 2009.

Відповідальний за випуск д. соц. н., проф. Е. А. Афонін

Технічний редактор В. С. Мартинов
Комп'ютерна верстка О. В. Радченко
Обкладинка В. Л. Ковтун

Підписано до друку 17. 05. 12. Формат 70х108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. 31,6. Обл. -вид. арк. 36,6.
Зам. № 002341. Наклад 500 прим.

Видавництво Асоціації докторів наук з державного управління.
Свідоцтво про Державну реєстрацію суб'єкта видавничої справи
Серія ДК № 3543 від 05. 08. 2009 р.
61001, м. Харків, просп. Московський, 75.